

LATVIJA
Pārskats
par tautas attīstību
2012/2013

ILGTSPĒJĪGA
NĀCIJA

2012/2013

LATVIJA

Pārskats par tautas attīstību

Ilgspējīga nācija

UDK 318 (474.3)
Pa 603

Izdevuma teksta autortiesības nav aizsargātas. Šo tekstu gan pilnīgi, gan daļēji drīkst izmantot bez iepriekšējas atļaujas, tomēr obligāti ir jānorāda izmantotais avots.

Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2012/2013. Ilgtspējīga nācija. Galv. red. Baiba Bela. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2013, 128 lpp., il., tab., karte. ISBN 978-9984-45-784-0.

Pārskats par tautas attīstību sagatavots valsts pētījumu programmas «Nacionālā identitāte» ietvaros.

Godātie lasītāji,

Jūsu priekšā ir pārskats par tautas attīstību Latvijā, kurš veltīts ilgtspējīgas nācijas veidošanas problemātikai, īpašu uzmanību pievēršot nabadzības, darba samaksas, pensiju sistēmas, teritoriālo un reģionālo atšķirību, demogrāfijas, integrācijas, demokrātijas un politiskās līdzdalības jautājumiem.

Jau vairākas desmitgades starptautiskā vidē un mūsu pašu mājās uzmanība ir pievērsta ilgtspējīgas attīstības jautājumiem, efektīvai un racionālai resursu izmantošanai. Tomēr šo pašu desmitgažu laikā ar apskaužamu regularitāti ir pieļautas kļūdas un aplamības.

Iespējams, ka atbilde ir meklējama cilvēka dabā - vēl mē dzīvot labi jau šodien un sasniegt augstāku komforta līmeni jau tūlīt, izglītību, pacietību un smagu darbu atstājot kā pārejošu neērtību, kas ir sekundāra, jo nesniedz tūlītēju rezultātu. Produktīvs darbs, augsta pašapziņa, cieņpilna attieksme pret citādo, brīvība un sapratne, piekāpšanās un gudra rīcība ne vienmēr ir mūsu pirmā izvēle.

Atcerēsimies, ka valstīs ar strauji augošu ekonomiku ir vērojama apjomīga migrācija no nabadzīgākajām valstīm. Migrācija, kultūras apmaiņa un ekonomiskā demokrātija šajā gadījumā ir izaugsmes dzinējspēks. Tāpēc jautājums ir: vai mēs būsime pietiekami pašapzinīgi un gudri, atvērti pasaulei un gatavi likt lietā priekšrocības, ko tā sniedz. Kā zināja pārskatā citētais Zigmunds Baumans: „Jaunas idejas un iespējas nerodas, sēžot mājās vai savā ciemā, tās rodas aktīviem un uzņēmīgiem cilvēkiem tiekoties un sadarboties. Arī salīdzinoši nelielām tautām var būt lielas idejas.”

Cik liela drīkst būt nevienlīdzība, lai tā nekavētu attīstību, nevarētu neapmierinātību un netaisnību? Atšķirības ir eksistējošas un eksistēs. Mēs esam dažādi, un mūsu iespējas ir dažādas. Jautājums ir: vai mēs cienām un atzīstam šo dažādību, vai mēs ieguldām pietiekami daudz pūļu, lai smagās dzīves situācijās paši meklētu izeju? Vai mēs ceram tikai uz valsti, kas visos gadījumos parūpēsies par mūsu nākotni? Latvijas iedzīvotāji vairākkārt ir

pierādījuši, ka spēj būt vienoti, atbalstoši un izprotoši, ja līdzcilvēkiem klājas grūti. Mēs nesavtīgi sniedzam palīdzību, kad kādam ir nodegusi māja, gājusi bojā iedzīve. Bet vai mēs būtu spējīgi palīdzēt viens otram uzņēmējdarbībā, lai kāds sasniegtu labāku rezultātu un labākus panākumus? Ir pienācis laiks šo pieeju mainīt. Mums ir jāattīsta līdzdalības pieeja, palīdzot cilvēkiem ne vien krīzes situācijās, bet arī gandarījumā palīdzēt kādam radīt jaunas idejas, kādam kļūt veiksmīgākam un laimīgākam.

Latvijā lielākais deficīts nav nauda vai preces, bet gan atvērts prāts. Lai arī ko mēs uzsāktu, dažkārt ir nepieciešams neliels pamudinājums un iedrošinājums. Mums jāmācās vairāk uzticēties cits citam, vairāk saprast lietu savstarpējo saistību un atbildību.

Ilgspējīgas nācijas pamatuzdevums ir redzēt un pieņemt pasauli, kāda tā ir. Ar visām tās iespējām un nepilnībām. Un nebaidīties. Izdarīt šo izvēli jau šodien. Nav viena pareiza laika un vecuma, kad sākt pārmaiņas. Traucēt var tikai mūsu pašu uzņēmības trūkums. Lai mums ikvienam pietiek veselīgas uzņēmības un pašapziņas!

Andris Bērziņš
Latvijas Valsts prezidents

Izdevuma „Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2012/2013. Ilgtspējīga nācija” autorkolektīvs

Galvenā redaktore Baiba Bela

Projekta direktors Jānis Ikstens

Statistikē Anita Švarckopfa

Zinātniskais asistents Renārs Felcis

- Ievada autore Baiba Bela
1. nodaļas autori Līga Rasnača, Mareks Niklass
 2. nodaļas autori Feliciāna Rajevska, Olga Rajevska, Didzis Stāvausis
 3. nodaļas autors Ilmārs Mežs
 4. nodaļas autors Juris Rozenvalds
 5. nodaļas autors Ivars Ijabs
 6. nodaļas autore Baiba Holma, Līga Krūmiņa, Daina Pakalna
 7. nodaļas autori Aija Zobena, Ilmārs Mežs

Zinātniskie recenzenti:

Vladimirs Meņšikovs, *Dr. sc. soc.*, profesors, Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo pētījumu institūts

Ritma Rungule, *Dr. sc. soc.*, asociētā profesore, Rīgas Stradiņa universitātes Komunikācijas fakultātes Socioloģijas un psiholoģijas katedra

Izdevums rekomendēts publicēšanai LU SZF Domes sēdē 2013. gada 14. novembrī

Redaktore Sandra Liniņa

Tulkotāja Ieva Lešinska

Vāka dizainu veidojis Agris Dzilna

Iekšlapu maketu veidojusi Andra Liepiņa

Par iespēju izmantot fotogrāfijas vāka un nodaļu titullapu noformēšanai pateicamies LU SZF socioloģijas un politikas zinātnes maģistrantūras programmu studentiem Arnim Kalniņam (1. nodaļa), Laurai Jaunromānei (2. un 5. nodaļa), Ilzei Gansonei (3. nodaļa), Uldim Gobam (4. nodaļa), Annai Leiškalnei (6. nodaļa) un Kristīnei Nadziņai (7. nodaļa).

Par atsauksmēm, ieteikumiem un palīdzību pārskata gatavošanas gaitā pateicamies Indriķim Muižniekam, Tālim Tisenkopfam, Gitai Blauai, Anetei Zasai, Annai Šmitei, Signei Kaņējevai, Ingridai Liborai, Nataljai Kovaļovai.

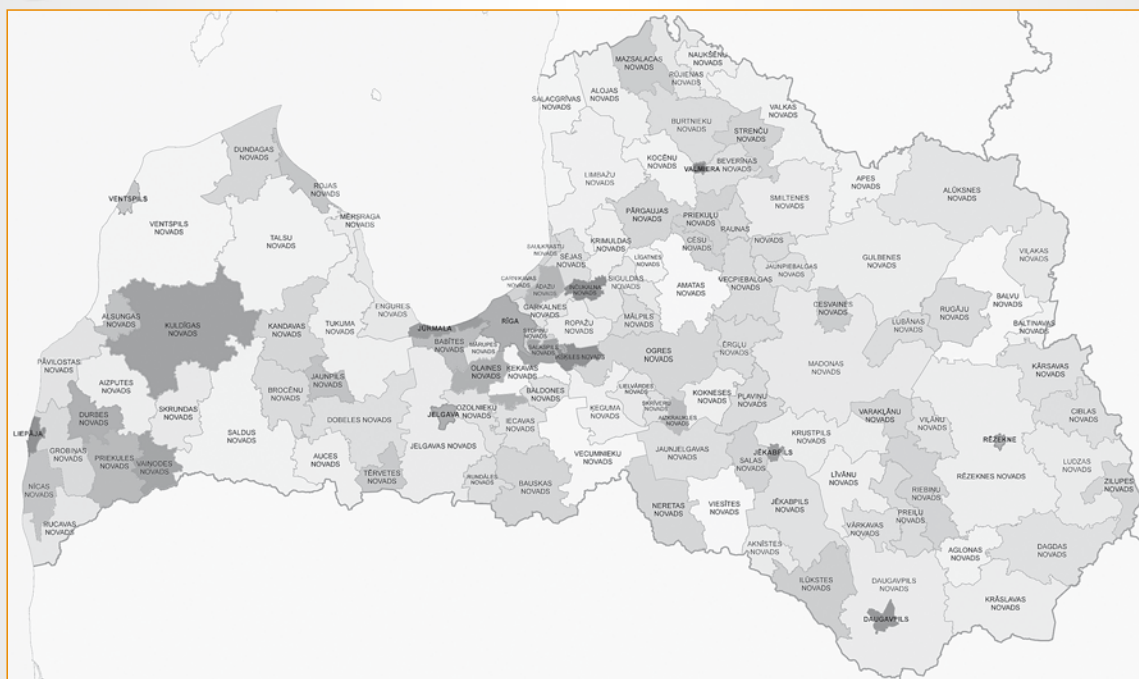
Saturs

	Pamاتفakti par Latviju, 2012	8
	Ievads	9
	Sociālā ilgtspēja: vai nevienlīdzīgas sabiedrības ir ilgtspējīgas? nodaļa	13
	Izāicinājumi Latvijas pensiju sistēmas ilgtspējai nodaļa	34
	Demogrāfija un nabadzība ģimenēs ar bērniem nodaļa	45
	Ilgspējīga nācija un sabiedrības integrācija nodaļa	55
	Demokrātijas ilgtspēja un pilsoniskā līdzdalība nodaļa	66
	Informācijas lietošana par sabiedrības ilgtspējai svarīgiem jautājumiem nodaļa	73
	Teritoriju ilgtspēja – skats no indivīda perspektīvas nodaļa	81
	Pielikumi	93
	Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” ietvaros veiktās aptaujas „Nevienlīdzība, integrācija un teritoriju ilgtspējīga attīstība, LU SZF, 2013.” tehniskā informācija un datu tabulas	93
	Tautas attīstības indekss un statistisko rādītāju tabulas	108
	Literatūra	119
	Latvia. Human Development Report 2012/2013.	
	Sustainable Nation. Summary	128

Logi

0.1. Pārskati par tautas attīstību Latvijā: tematika	9
0.2. Uz cilvēku centrēta attīstība	11
0.3. Latvijas iedzīvotāju vidējā* apmierinātība un spēja ietekmēt savu dzīvi sociāli demogrāfiskajās grupās	12
1.1. Sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījums pa sociālās apdrošināšanas veidiem 2012. gadā	17
1.2. Reģistrētā bezdarba rādītāji Latvijā 2007.–2013. gadā	18
1.3. Faktiskā bezdarba rādītāji Latvijā 2007.–2013. gadā	19
1.4. Atsevišķu riska grupu bezdarbnieki 2007.–2012. gadā Latvijā	19
1.5. Ienākumu kvintīļu attiecību indekss (S80/S20) ES	20
1.6. Darba ņēmēju īpatsvars (%), kas saņem minimālo algu attiecīgā gada janvārī	21
1.7. Nabadzības riska indekss strādājošajiem	22
1.8. Nodokļu likme (%) neprecētai personai bez bērniem, kura saņem 50% no vidējās algas valstī	22
1.9. Pašvaldības ar augstāko un zemāko vidējo atalgojumu	23
1.10. Lielo (>1000 lati) un mazo (<90 lati) pensiju saņēmēju skaita attiecība 1:18	24
1.11. Iedzīvotāji (%) zem nabadzības riska sliekšņa	24
1.12. Uztvertā ienākumu nevienlīdzība. Atalgojuma novērtējums piecās profesijās 2009. un 2013. gadā	26
1.13. Vēlamā ienākumu nevienlīdzība. Atalgojuma novērtējums piecās profesijās 2009. un 2013. gadā	27
1.14. Uztvertās un vēlamās ienākumu attiecības 2009. un 2013. gadā Latvijā	27
1.15. Uztvertās un vēlamās ienākumu attiecības Igaunijā, Polijā un Somijā 2009. gadā	28
1.16. Latvijas, Igaunijas, Polijas, Somijas iedzīvotāju attieksme pret apgalvojumu – ienākumu atšķirības ir pārāk lielas	29
1.17. Latvijas, Igaunijas, Polijas, Somijas iedzīvotāju attieksme pret apgalvojumu – valdības pienākums ir samazināt ienākumu atšķirības cilvēkiem ar augstiem un zemiem ienākumiem	29
1.18. Latvijas, Igaunijas, Polijas, Somijas iedzīvotāju attieksme pret apgalvojumu – valdībai būtu jātērē mazāk nabadzīgo pabalstiem	30
1.19. Latvijas iedzīvotāju attieksme pret ienākumu atšķirībām un valdības rīcību	30
1.20. Latvijas, Igaunijas, Polijas, Somijas iedzīvotāju domas par nabadzības iemesliem 2010. gadā	31
1.21. Latvijas iedzīvotāju attieksme pret nabadzības iemesliem 2013. gadā	31
1.22. Latvijas, Igaunijas, Polijas, Somijas iedzīvotāju attieksme pret personīgās algas lieluma taisnīgumu	32
1.23. Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi	33
2.1. Publiskā pensija (bruto) % no vidējiem ienākumiem	35
2.2. Vecuma pensiju sadalījums pēc to apmēriem Latvijā, 2009. gada jūlijs – 2012. gada janvāris (latos, % no kopējā)	36
2.3. Vidējās pensijas dinamika 2007.–2013. gadā	38
2.4. Izmaiņas reģistrēto dalībnieku skaitā un pensiju plāna ienesīgumā "Swedbank" aktīvajā pensiju plānā "Dinamika"	40
2.5. Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi	44
3.1. Dzimušo un mirušo skaits Latvijā 1985.–2012. gadā	46
3.2. Vidējais bērnu skaits uz vienu sievieti Latvijā un citās Eiropas valstīs 2009.–2011. gadā	47
3.3. Bērnu un ģimeņu atbalstam ieguldītā summa (%) no IKP, 2008. gads	48
3.4. Nabadzības līmeņa salīdzinājums visiem iedzīvotājiem un ģimenēm ar trim un vairāk bērniem, 2008. gads, %	48
3.5. Iedzīvotāju dabiskais pieaugums (dzimstības un mirstības bilance) Latvijā un Igaunijā 1991.–2012. gadā uz 1000 iedzīvotājiem	49
3.6. Bērnu un pensionāru skaits Latvijā 1989.–2013. gadā	52
3.7. Latvijas iedzīvotāju skaita (tūkst.) samazināšanās 1990.–2010. gadā un prognozes līdz 2100. gadam, bez imigrācijas	53
3.8. Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi	54
4.1. Jaukto laulību īpatsvars lielākajās Latvijas etniskajās grupās 2006.–2012. gadā	57
4.2. Atbalsts krievu partijām Igaunijas un Latvijas parlamenta vēlēšanās	62

4.3. Atbalsts idejai, ka Latvijas sabiedrības vienotības pamats ir latviešu valoda un kultūra, atkarībā no respondentu tautības	64
4.4. Attieksme pret pilsoniskām vērtībām atkarībā no respondentu tautības	64
4.5. Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi	65
5.1. Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi	72
6.1. Informācijas veidi un iegūšanas vietas (%)	75
6.2. Informācijas ieguve un saprotamība	76
6.3. Pamatpakalpojumu (%) pieejamība iedzīvotājiem tiešsaistē 2006.–2010. gadā	77
6.4. Latvijas iedzīvotāju informētība par elektroniskajiem pakalpojumiem (%)	78
6.5. Zināmo elektronisko pakalpojumu izmantošanas intensitāte (%)	79
6.6. Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi	80
7.1. Iedzīvotāju viedoklis par mazbērnu dzīvošanu viņu dzīvesvietā	82
7.2. Pagastu skaits pēc iedzīvotāju skaita tajos, 1989., 2001. un 2011. gads	84
7.3. Skolu skaits pēc skolēnu daudzuma tajās, 2012. gads	85
7.4. Baltinavas un Ķekavas novada vecumpiramīdas, 2011. gads	86
7.5. Iedzīvotāju skaits Baltinavas pagasta lielākajās apdzīvotajās vietās 1935. un 2006. gadā	87
7.6. Vietas kultūras kapitāls un individuālās piesaistes prakses	88
7.7. Vai kultūras var būt par daudz: Siguldas novada kultūras pasākumi	89
7.8. Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi	92

Iedzīvotāji

Iedzīvotāju skaits, milj.	2,0
Dabiskais pieaugums, %	-0,45
Apdzīvojuma blīvums, cilv. uz km ²	32

Iedzīvotāju sadalījums starp pilsētām un laukiem, %

Laukos	32,4
Pilsētās	67,6

Iedzīvotāju dzimumsadalījums, %

Vīrieši	45,7
Sievietes	54,3

Iedzīvotāju vecumstruktūra, % (gada sākumā)

0–14 gadi	14,3
Darbspējas vecumā (vīrieši 15–62 gadi, sievietes 15–61,5 gadi)	63,6
Vecāki par darbspējas vecumu	22,1

Nacionālais sastāvs, % (gada sākumā)

Latvieši	60,9
Krievi	26,5
Baltkrievi	3,5
Ukraiņi	2,3
Poļi	2,2
Lietuvieši	1,3
Citi	3,3

Vieta pēc tautas attīstības rādītājiem

Tautas attīstības indekss	0,814
Pieaugušo lasītprasme, %	99,90

Veselība

Paredzamais mūža ilgums, gados	74,2
Vīrieši	69,1
Sievietes	78,9
Zidaiņu mirstība uz 1000 dzīvi dzimušajiem	6,3
Ārstu skaits uz 10 000 iedzīvotājiem	39,1

Tautsaimniecība

Iekšzemes kopprodukts, milj. latu	15520,5
Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju 2000. gada salīdzināmajās cenās, latos	3681
Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas līmeņa	14700
Iekšzemes kopprodukta pieaugums, %	5,6
Bezdarba līmenis, %	10,5

Nodarbinātība pa tautsaimniecības nozarēm, %

Lauksaimniecība	8
Rūpniecība	24
Pakalpojumi	68

Vispārējās valdības sektora izdevumi pret iekšzemes kopproduktu, % (2011. gads)

KOPĀ	38,4
No tiem:	
aizsardzība	0,9
izglītība	5,7
veselība	4,1
sociālā aizsardzība	12,1

Lata kurss pret 1 USD (gada beigās) 0,5310

Teritorija, km² 64 569

Mēs dzīvojam pasaulē, kur mīt septiņi miljardi cilvēku, kas vēlas cieņpilnu dzīvi drošā vidē un kuru vēlmes jāsa-balansē ar Zemes iespējām. Nekad agrāk pasaules attīstītājās valstīs dzīves līmenis un patēriņa iespējas nav bijušas tik augstas, bet bioloģiskā daudzveidība tik globāli apdraudēta. Turklāt globalizācijas un tehnoloģiju attīstības izmaksas un ieguvumi nebūt nav sadalīti vienmērīgi starp valstīm un to iedzīvotājiem. Kamēr daļa pasaules iedzīvotāju dzīvo arvien labāk, plaša starp turīgākajiem un trūcīgākajiem turpina saglabāties un daudzviet, arī Latvijā, pat pieaugt. Tādēļ pēdējos 10–20 gadus arvien lielāka starptautiska uzmanība tiek pievērsta tādiem būtiskiem ilgtspējīgas attīstības jautājumiem kā nabadzības novēršanai un rūpēm par vidi, kas uzsvērts gan Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Tūkstošgades mērķu formulējumā (ANO, 2000), gan dažādos starptautiskos stratēģiskos dokumentos (piemēram, Eiropas Komisija, 2010).

ANO Ilgtspējīgai attīstībai veltītajā pasaules samītā Johannesburgā 2002. gadā pieņemtajā deklarācijā uzsvērts, ka mūsu kolektīvā atbildība ir sekmēt un nostiprināt ilgtspējīgas attīstības balstus – ekonomisko attīstību, sociālo attīstību un vides aizsardzību – vietējā, valsts, reģionālā un globālā līmenī (ANO, 2002). Tomēr tikai 2011. gadā ANO Tautas attīstības pārskata nosaukumā tika ietverts ilgtspējas jēdziens – “Ilgtspēja un taisnīgums: Labāka nākotne visiem” (United Nations Development Programme, 2011). Pārskatā tika aplūkots, kādā veidā ilgtspēja ir nesaraujami saistīta ar taisnīgumu un labāku dzīves kvalitāti. Tā veidotāji uzsvēra, ka ilgtspēja nav kaut kas primāri vai vienīgi saistīts ar vides jautājumiem. Šāda pieeja turpināja jau iepriekšējā gadā labklājībai veltītajā Tautas attīstības

pārskatā akcentēto: “Tautas attīstība ietver tādu cilvēka brīvību paplašināšanos kā dzīvot ilgu, veselīgu un radošu dzīvi; sasniegt citus mērķus, kurus cilvēkiem ir iemesls uzlūkot par vērtīgiem; un aktīvi iesaistīties taisnīgas un ilgtspējīgas attīstības veidošanā uz mūsu kopīgās planētas” (United Nations Development Programme, 2010, 2).

Arī Eiropas Savienības (ES) atjaunotā ilgtspējīgas attīstības stratēģija sākas ar vārdiem, ka ilgtspējīga attīstība nozīmē saglabāt Zemes spēju nodrošināt dzīvību visā tās daudzveidībā un ka tā balstīta uz demokrātijas, dzimumu līdztiesības, solidaritātes, tiesiskuma un pamattiesību ievērošanu, tostarp brīvību un vienādām iespējām visiem (ES Padome, 2006). Turklāt ilgtspējīga attīstība nozīmē, ka pašreizējās paaudzes vajadzības jāapmierina, neapdraudot iespējas nākamām paaudzēm nodrošināt savas vajadzības. Vēl vairāk – ilgtspējīgas attīstības mērķis ir tiekties “pastāvīgi uzlabot gan pašreizējo, gan nākamo paaudžu dzīves kvalitāti un labklājību uz Zemes. Tādēļ šis mērķis, ievērojot kultūras daudzveidību, cenšas veicināt dinamisku ekonomiku ar augstu nodarbinātību, kā arī izglītības, veselības aizsardzības, sociālās un teritoriālās kohēzijas, un vides aizsardzības līmeni pasaulē, kurā valda miers un drošība” (ES Padome, 2006, 2).

Latvijai kā ANO locekli un ES dalībvalstij ir saistoši to izvirzītie attīstības mērķi, arī Latvijas attīstības vīzija ir balstīta idejā par Latviju kā drošu un labklājīgu, zaļu un sakoptu valsti, kurā katrs tās iedzīvotājs var īstenot savus dzīves mērķus. Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam iezīmē orientierus, kā šo attīstības scenāriju iedzīvināt (Pārresoru koordinācijas centrs, 2012). Tomēr, lai optimistiskā nākotnes vīzija īstenotos, ļoti svarīgi ir

Pārskati par tautas attīstību Latvijā: tematika

- 1995** Vispārējs tautas attīstības izvērtējums Latvijā; sabiedrisko pārmaiņu ietekme uz iedzīvotājiem
- 1996** Nabadzība, sociālā integrācija un reģionālās atšķirības
- 1997** Dzīves līmenis, izglītības reforma un līdzdalība
- 1998** Valsts, indivīdi un privātais sektors; ilgtspējīga attīstība, iespēju vienlīdzība, cilvēku attiecību kvalitāte, indivīda, valsts un privātā sektora partnerība
- 1999** Globalizācijas izpausmes Latvijā, tās radītie riski un iespējas
- 2000/2001** Sabiedriskās politikas process tautas attīstības perspektīvā
- 2002/2003** Cilvēkdrošība kā svarīgs sabiedrības attīstības priekšnoteikums
- 2004/2005** Rīcībspēja reģionos
- 2006/2007** Cilvēkkapitāls, tā saistība ar sociālo kapitālu, sociālajiem institūtiem un tīkliem
- 2008/2009** Atbildīgums
- 2010/2011** Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja

izvērtēt esošo situāciju un attīstības tendences. Piemēram, Ziņojumā par Tūkstošgades attīstības mērķiem Latvijā minēts: "Tautas attīstība nevar tikt uzskatīta par sekmi, ja pastāv un padziļinās nabadzība un atstumtība" (Simane (red.), 2005). 2011. gadā Latvijā nabadzības vai sociālās atstumtības riskam bija pakļauts 40,1% iedzīvotāju, 19,3% bija pakļauti nabadzības riskam un 30,9% – būtiskam materiālajam trūkumam (Eurostat, 2012). Vidēji ES nabadzībai vai sociālās atstumtības riskam ir pakļauti 24,2% iedzīvotāju, un kopš 2008. gada šis rādītājs ir pieaudzis par 0,7 procentpunktiem, bet Latvijā tajā pašā laikā par 6,3 procentpunktiem (Eurostat, 2012). Tiek uzskatīts, ka nabadzība, kas skar apmēram 119,6 miljonus iedzīvotāju, ir liela problēma visā ES un valdības šīs problēmas risināšanā nedara pietiekami daudz, jo nabadzība un sociālā noslāņošanās pieaug, nevis mazinās par spīti visiem nabadzības mazināšanai izvirzītajiem deklaratīvajiem mērķiem.

Tādēļ ir vietā uzdot jautājumu, vai Latvijas attīstība patiešām ir balstīta uz ilgtspējīgiem pamatiem, vai šodienas attīstības procesi dos pozitīvus un paliekamus rezultātus ilgtermiņā un vai Latvijas pašreizējā situācija ir tāda, ka mēs varam cerēt uz labāku dzīves iespēju nodrošināšanu ilgākā laika periodā katram iedzīvotājam un nākamajām paaudzēm.

Ilgtspējas jēdziens un ilgtspējas sociālās dimensijas nozīmīgums

Vispirms mazliet plašāk aplūkosim, ko nozīmē jēdziens "ilgtspējīga attīstība" tautas attīstības pētījumu kontekstā un kādēļ šajā pārskatā pievērsīsimies tieši padziļinātai ilgtspējas sociālās dimensijas izpētei. 2012. gada jūnijā ANO forumā (*From Rio to 2015 and Beyond: Charting a Course for a Fairer World*), kurā tika diskutēts par globālās attīstības turpmāko virzību un sevišķi uzsvērti taisnīguma jautājumi, ar ilgtspējīgu tautas attīstību tika saprasta ilgtspējīga sociālās, ekonomiskās un vides attīstība (United Nations, 2012). Šobrīd ANO tiek izstrādāts tautas attīstības indekss, kura konceptuālais ietvars balstīts ilgtspējas novērtējumā (United Nations Development Programme, 2011). Centrā tiek izvirzīts starppaaudžu taisnīguma jautājums tautas attīstībā, kas balstās globālā taisnīguma principos un premisā, ka šodienas izvēles nedrīkst ierobežot tās iespējas, kas būs pieejamas cilvēkiem nākotnē. Piemēram, strauja ekonomiska izaugsme var gan sniegt tūlītēju labumu, bet ilgtermiņā radīt videi nelabvēlīgas tālejošas sekas, tādēļ ir jāspēj līdzsvarot ekonomisko izaugsmi un videi draudzīgu saimnieciskošanu. Turklāt tiek uzsvērts, ka tautas attīstības pētījumos galvenā uzmanība jāvelta uz cilvēku centrētai pieejai un tautas attīstības izpētei jārosina, lai politikas veidotāji pievērst uzmanību tam, kas ir visnozīmīgākais, – kā cilvēkiem veidot labāku dzīvi sev un arī nākamajām paaudzēm. Līdz ar to var teikt, ka uz cilvēku centrēta attīstība un ilgtspējīga attīstība ir aktuāli dienaskārtības jautājumi ne tikai Latvijā, bet arī pasaulē.

Klasiska ilgtspējas definīcija ir šāda: "Attīstība, kas apmierina pašreizējās vajadzības, neapdraudot nākotnes paaudžu spēju apmierināt savas vajadzības" (WCED, 1987).

Jau ilgstoši dažādās starptautiskās deklarācijās par ilgtspējīgu attīstību ir uzsvērtas trīs ilgtspējīgas attīstības dimensijas – vides, ekonomikas un sociālā (United Nations, 2002; United Nations Development Programme, 2010; United Nations Development Programme, 2011). Pētnieciskajā praksē biežāk un izvērstāk pētīta vides un daļēji arī ekonomiskā ilgtspēja. Grafiskie ilgtspējas attēlojumi sākotnēji centrā novietoja ekonomisko vai vides ilgtspēju, tādējādi simboliski mazinot sociālās ilgtspējas nozīmi. Sociālās ilgtspējas jēdziens plašāku pētnieku uzmanību izpelnījies tikai XX/XXI gadsimta mijā, uzlūkojot visas trīs ilgtspējas dimensijas kā līdzvērtīgas. Katrā ilgtspējas dimensijā (vides, ekonomiskajā, sociālajā) vajadzētu sasniegt vismaz minimāli pieņemamu līmeni, lai tā negatīvi neietekmētu parējās ilgtspējas dimensijas. Tas nozīmē, ka bez ilgtspējīgas ekonomikas (vismaz daļas ilgtspējīgi darbojošos nozaru un uzņēmumu), bez vides ilgtspējas (pārlicības, ka tīrā vidē varēs dzīvot arī nākamās paaudzes) nevar pastāvēt arī sabiedrība, kura spēj dzīvot šodien un nākamajās paaudzēs (Sutton, 2000). Jaunākās tendences ilgtspējīgas attīstības izpētē uzsver sociālo dimensiju, sevišķi sociālo taisnīgumu.

Latvijā līdz šim biežāk analizēti ekonomiskās, un īpaši vides, ilgtspējas jautājumi, bet sociālās ilgtspējas problēmatika iezīmējas, skarot pamatā demogrāfijas un pensiju nodrošinājuma tēmas. Ņemot vērā augstos nevienlīdzības rādītājus Latvijā un starptautiskās diskusijas par nevienlīdzības negatīvo ietekmi uz attīstību kopumā, Latvijas pārskatā par tautas attīstību priekšplānā izvirzīta tieši ilgtspējīgas attīstības sociālā dimensija. Vairāki vadošie mūsdienu zinātnieki uzskatāmi parāda, ka pieaugoša nevienlīdzība kavē ekonomikas izaugsmi un rada draudus ilgtspējīgai attīstībai, veicina neapmierinātību un netaisnības izjūtu cilvēkos, kā arī mazina ticību demokrātijai (Vilkinson & Pikita, 2009; Stiglitz, 2012). Iespējams, ka ne tikai apziņa par trešo sliktāko ekonomiku ES, bet tieši lielā plaša starp turīgākajiem un trūcīgākajiem valsts iedzīvotājiem veicina netaisnīguma izjūtu iedzīvotājos, kas savukārt mazina uzticēšanos gan valsts varai (par ko liecina, piemēram, kopš neatkarības atgūšanas zemākais balsotāju skaits 2013. gada pašvaldību vēlēšanās), gan citam pret citu. Pēc 2012. gadā veiktā Eiropas dzīves kvalitātes pētījuma datiem, Latvijā 10 punktu skalā uzticēšanās rādītājs ir 4,1. Salīdzinoši vidēji ES-27 valstīs šis rādītājs ir 5,1, kur augstākie rādītāji ir Dānijai (7,0) un Somijai (7,1), bet zemāki nekā Latvijai ir tikai Čehijai (4,0) un Kīprijai (1,9) (Eurofound, 2012, 134). Ņemot vērā, ka Dānijā un Somijā ir augsti labklājības un zemi nevienlīdzības rādītāji, ir pamats domāt, ka sociālās netaisnības izjūta vai tās trūkums nopietni ietekmē uzticēšanos citiem. Nevienlīdzības, neuzticēšanās un sociālā netaisnīguma izjūtas turpmākās sekas ir nespēja saskatīt jēgu kolektīvai rīcībai un pozitīvai valsts attīstībai nākotnē. Tādēļ jautājums par sociālo taisnīgumu, nevienlīdzības un nabadzības mazināšanu ir būtisks ilgtspējīgai, demokrātiskai attīstībai.

Pārskata mērķis un galvenās tēmas

Pārskata par tautas attīstību "Ilgtspējīga nācija" mērķis ir izvērtēt esošos attīstības procesus Latvijā, īpašu

uzmanību pievēršot ilgtspējas sociālajai dimensijai – nevienlīdzībai, sociālās drošības sistēmai, demogrāfiskajām tendencēm, integrācijai, pilsoniskajai līdzdalībai un iedzīvotāju informētībai, kā arī teritoriju līdzsvarotai attīstībai. Vēlamies rosināt nopietnu diskusiju par ilgtspējīgu nācijas attīstību Latvijā, ņemot vērā iedzīvotāju skaita straujo samazināšanos zemās dzimstības un augstās emigrācijas dēļ, lauku tukšošanu, augstos nabadzības un nevienlīdzības rādītājus, būtisku nevienprātību par sabiedrības integrācijas pamatvērtībām un citiem sociālajai ilgtspējai būtiskiem jautājumiem. Nācijas jēdziens pārskata nosaukumā ietver divdomību – vai mēs runājam par Latvijas pilsoņu kopumu, kas veido Latvijas nāciju, vai latviešu nāciju. Likumsakarīgi rodas nopietns jautājums, kā uzlūkot citām tautām piederīgos Latvijas iedzīvotājus, sevišķi Latvijas pilsoņus. Kaut arī nācijas jēdziena padziļināta analīze bija ietverta iepriekšējā pārskatā par tautas attīstību

(Zepa & Kļave (red.), 2011), tā politiskā un sabiedriskā interpretācija Latvijā joprojām ne tikai nav atrisināta, bet kļūst vēl sarežģītāka. Ietverot pārskata nosaukumā nācijas jēdzienu, vēlamies rosināt kritisku domāšanu par vismaz trim jautājumiem – vai arī strauji sarūkoša nācija ir ilgtspējīga, ko mēs varam darīt, lai tā būtu ilgtspējīga un par kuriem Latvijas iedzīvotājiem mēs kā sabiedrība domājam, kad sakām – nācija.

Pārskata pirmajās nodaļās ilgtspējas sociālās dimensijas analīzē atslēgvārdi ir nevienlīdzība, taisnīgums un sociālā drošība. Padziļināti tiek analizēta sociālās ilgtspējas izpratne un aplūkotas nevienlīdzības sociālās sekas starptautiskos pētījumos, tā iezīmējot plašāku kontekstu Latvijas situācijas analīzei. Pēc tam tiek skatīta sociālās drošības sistēma Latvijā, vispirms īsi iepazīstinot ar tās pamatprincipiem un pēc tam pievēršot uzmanību jautājumiem, kuru sekmīgs risinājums ir izšķirošs sistēmas

0.2.
logs

Uz cilvēku centrēta attīstība

ANO jau kopš 1990. gada veido pārskatus par tautas attīstību kā neatkarīgu, empīriski pamatotu analīzi par nozīmīgākajiem attīstības jautājumiem un tendencēm. Valstu attīstība tiek noteikta ne tikai pēc iekšzemes kopprodukta, bet arī pēc veselības, izglītības un ienākumu rādītājiem. Kopš 2012. gada tiek diskutēts arī par citu būtisku rādītāju iekļaušanu attīstības indeksa aprēķinā, atzīstot, ka arī vienlīdzība, pašcieņa, laime un ilgtspēja ir būtiskas mūsu dzīvei un attīstībai (United Nations, 2012). Šobrīd ANO Attīstības programmu komanda strādā pie vides un sociālo indikatoru iekļaušanas tautas attīstības indeksa aprēķinos, starptautiskos forumos notiek diskusijas par to, ka nepieciešams ņemt vērā arī laimes izjūtu vai subjektīvo dzīves kvalitātes vērtējumu. Bet, kamēr tautas attīstības indeksa aprēķinā šādi indikatori netiek iekļauti, attīstības cilvēcisko dimensiju varam aplūkot atsevišķi. Tādēļ, pirms pievēršamies citiem Latvijas attīstības rādītājiem, vispirms gribētu aplūkot, kā savu dzīvi un iespēju to veidot pēc saviem ieskatiem vērtē Latvijas iedzīvotāji. Subjektīvā apmierinājuma mērījumi sniedz pamatu secinājumiem par to, cik lielā mērā ir apmierinātas iedzīvotāju vajadzības un vēlmes, savukārt subjektīvā izjūta par iespēju veidot dzīvi pēc saviem ieskatiem parāda iedzīvotāju pārliecību par savu rīcības spēju un ticību rīcības jēgai.

Pārskata par tautas attīstību ietvaros organizētajā aptaujā, atbildot uz jautājumu, cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar savu pašreizējo dzīvi kopumā, 10 ballu skalā Latvijas iedzīvotāju vidējais vērtējums ir 6,0, un visbiežāk apmierinātības vērtējums variē no 4 līdz 8 (LU SZF, 2013). Salīdzinājumam – Eiropā vidējais rādītājs ir 7,1 (Eurofound, 2012, 31). Protams, vērtējums 6 ir kaut kas līdzīgs gada vidējai temperatūrai un pastāv nozīmīgas atšķirības starp vērtējumiem dažādās iedzīvotāju sociāli demogrāfiskajās grupās. Visumā latvieši ir vairāk apmierināti ar dzīvi nekā citu tautību iedzīvotāji. Jaunieši ir vairāk apmierināti nekā vecāka gadagājuma cilvēki – diemžēl Latvijā apmierinātība ar dzīvi samazinās katrā nākamajā vecuma grupā. Tomēr visvairāk apmierinātību ar dzīvi nosaka nodarbinātības statuss un ienākumi – strādājošie vidēji ir ievērojami vairāk apmierināti ar savu dzīvi nekā nestrādājošie, un, jo lielāki personiskie un ģimenes ienākumi, jo lielāka cilvēku apmierinātība (LU SZF, 2013) (0.3. logs). Interesanti, ka Eiropas dzīves kvalitātes pētījumā, meklējot skaidrojumu atšķirībām starp valstīm, pētnieki redz vāju korelāciju starp vidējo apmierinātības rādītāju valstī un tās IKP vai nevienlīdzības rādītājiem (Eurofound, 2012, 18), toties ļoti skaidri parādās māsaimniecības rīcībā esošo līdzekļu ietekme uz subjektīvo apmierinātību ar dzīvi kopumā (Eurofound, 2012, 21).

Attīstība nav iespējama bez uzņēmīgiem cilvēkiem, kuri tic, ka spēj paši veidot savu dzīvi. Kopumā Latvijas iedzīvotāji uz jautājumu novērtēt, cik lielā mērā Jūs esat savas dzīves noteicējs, 10 ballu skalā ir snieguši vērtējumu 6,9. Tie, kuri ir vairāk apmierināti ar dzīvi, arī lielākā mērā jūtas kā savas dzīves noteicēji, tādēļ atšķirības dažādās iedzīvotāju sociāli demogrāfiskajās grupās vērtējumā par spēju noteikt savu dzīvi ir visai līdzīgas kā iepriekšējā jautājumā (LU SZF, 2013) (0.3. logs).

Izglītības sistēmā vērtējums 6 vārdiskā izteiksmē nozīmē “gandrīz labi”, savukārt 7 – “labi”. Iedzīvotāju vērtējums “gandrīz labi” par apmierinātību ar dzīvi kopumā norāda, ka kaut kā pietrūkst, lai varētu teikt, ka vajadzības un vēlmes ir apmierinātas. Savukārt vērtējums “labi” parāda pietiekamu ticību sev un labu potenciālu rīcības spējai. Ticību individuālai spējai veidot savu dzīvi vajadzētu ievirzīt pārliecībā, ka jēga ir arī kopdarbībai – tieši kopā mēs varam veidot Latviju par labāku dzīvesvietu sev un saviem bērniem.

ilgtspējai – sociālās drošības sistēmas saistībai ar nodarbinātību un nodokļu sistēmu, pastāvošai ienākumu nevienlīdzībai un nabadzībai, kā arī nevienlīdzībai un problemātiskajiem aspektiem pensiju sistēmā. Īpaša uzmanība tiek veltīta demogrāfijas jautājumiem un demogrāfijas politikas salīdzinošai analīzei, izvērtējot valsts atbalstu dzimstības veicināšanai un ģimenēm ar bērniem, daudz bērnu ģimeņu nabadzības jautājumam un demogrāfijas tendencēm ilgtermiņā. Pie pašreizējām dzimstības tendencēm, nepieaugot imigrācijai, visai drīz Latvijā būs mazāk iedzīvotāju nekā Igaunijā, un, iespējams, 2100. gadā iedzīvotāju skaits Latvijā atgriezīsies 1800–1850. gada līmenī (ap miljonu).

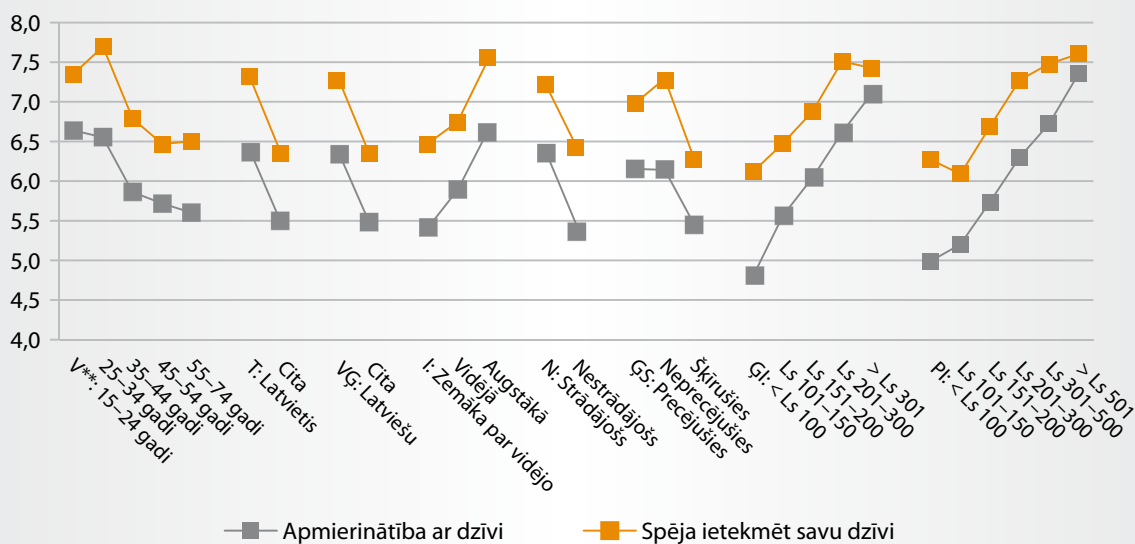
Pārskata turpmākajās nodaļās sociālās ilgtspējas analīzē atslēgvārdi ir demokrātija, integrācija, līdzdalība un pieeja informācijai. Tiek analizēts sociālās ilgtspējas aspekts, kurš ir cieši saistīts ar demokrātijas un sociālās kohēzijas jeb integrētas sabiedrības jautājumiem – Latvijā ir augstākais etnisko minoritāšu īpatsvars ES, tādēļ spēja nodrošināt sabiedrības vienotību, respektējot daudzveidību, ir būtisks Latvijas sociāli politiskās ilgtspējas uzdevums. Tieši šajā jautājumā visāsāk iezīmējas nācības definēšanas problemātiskums un izšķirošā nozīme integrācijas veiksmei vai neveiksmei. Turpmāk tiek

aplūkotas demokrātijas un ilgtspējas sarežģītās attiecības, dziļāku uzmanību pievēršot tieši dažādām līdzdalības formām, kolektīvai aktivitātei un individuālai iesaistei lēmumu pieņemšanā, kas būtu vērstas uz ilgtspējīgas demokrātijas stiprināšanu. Tiek analizēts, kā Latvijas iedzīvotāji raugās uz savas līdzdalības nozīmi valsts attīstībā un cik ilgtspējīgas ir Latvijas nevalstiskās organizācijas. Uzmanība veltīta arī informācijas pieejamībai, kas ir svarīgs faktors sociālās ilgtspējas nodrošināšanā. Tikai informēti cilvēki spēj pieņemt pamatotus lēmumus, informācija sniedz lielāku zināšanu apjomu un līdz ar to arī paplašina rīcības iespējas.

Pārskata noslēdzošajā nodaļā tiek aplūkota teritoriju līdzsvarota attīstība un sociālais kapitāls. Vispirms uzmanība pievērsta diskusijai par teritoriju ilgtspējas izvērtēšanas iespējām, aplūkojot starptautiski pieņemtos indikatorus ekonomiskās un vides ilgtspējas mērījumos, iepazīstinot lasītājus ar nevienprātību par sociālās ilgtspējas indikatoriem, kā arī rosinot diskusiju par datus balstītas teritoriju ilgtspējas analīzes problēmām Latvijā. Turpmāk tiek aplūkotas vietas un cilvēka attiecības. Kā caurviju tēma iezīmējas cilvēku jeb sociālā kapitāla loma vietas attīstībā – lai kādi būtu vietas resursi, tos pilnvērtīgi izmantot var tikai aktīvi, izglītoti, sadarboties spējīgi cilvēki.

Latvijas iedzīvotāju vidējā* apmierinātība un spēja ietekmēt savu dzīvi sociāli demogrāfiskajās grupās

0.3. logs

* Vidējā apmierinātība skalā no 1 līdz 10.

** Sociāli demogrāfiskās grupas, kuru vērtējumos ir statistiski nozīmīgas atšķirības: V: vecums; T: tautība; VĢ: valoda ģimenē; I: izglītība; N: nodarbinātības statuss (strādājošs – pilna/nepilna laika/palīdz citiem ģimenē); ĢS: ģimenes stāvoklis; ĢI: ģimenes ienākumi; PI: personīgie ienākumi.

Bāze: visi respondenti, n = 1001

Avots: NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

Sociālā ilgtspēja: vai nevienlīdzīgas sabiedrības ir ilgtspējīgas?

1.

nodaļa

Cilvēki pasaulē ienāk kā bērni, tad sagatavojas darba dzīvei, strādā algotu darbu un vecumā saņem atbalstu no sabiedrības. Mēs gribam dzīvot ilgi un laimīgi. Gribam, lai bērniem dzīvē klājas labāk nekā mums. Arī saviem vecākiem vēlam cienīgas vecumdienas. Sabiedrību, kurai izdodas saskaņot šos jautājumus, kurā darba meklētāji var atrast darbu ar cienīgu atalgojumu, kas ļauj audzināt bērnus, veidot uzkrājumus nebaltām dienām un nodrošina laimīgas vecumdienas šīsdienu pensionāriem, var saukt par sociāli ilgtspējīgu. Tādēļ ir nozīmīgi apzināties, vai ekonomiskās, sociālās un vides ilgtspējas risinājumi nodrošina labu dzīves kvalitāti tagad un arī nākotnē. Ja trūkst pārliecības par rītdienu, cilvēki var kļūt sociāli bezatbildīgi arī pret to, kas notiek viņu dzīvē šodien un kā dzīvos viņu bērni. Šajā pārskatā centīsimies noskaidrot, **vai Latvijā pastāvošo sociālo praksi sociālās drošības jomā var saukt par ilgtspējīgu un vai cilvēki tic, ka tā**

tiek veidota taisnīga un veicina vienlīdzību. Sociālā ilgtspēja aptver tādu praksi, kuru iesaistītie cilvēki uztver kā taisnīgu pret viņiem pašiem, viņu pēcnācējiem un pārējo sabiedrību (Walker, 2005, 5). Tādēļ īpaša uzmanība tiks pievērsta sociālā taisnīguma jēdziena izpratnei, gan aplūkojot sociālās nevienlīdzības uztveri iedzīvotāju skatījumā kā taisnīgu (pareizu) vai netaisnīgu (nepareizu), gan analizējot nodarbinātības tendences, sociālās drošības sistēmas darbību un pētot iedzīvotāju viedokli par sociālo taisnīgumu Latvijas sabiedrībā. Svarīgs ir arī aktieru skatījums uz sociālās ilgtspējas raksturlielumiem, kas ļauj no dažādu sociālo grupu redzes punkta izprast sociālo situāciju un rast sociāli pieņemamus risinājuma variantus. Pārskata autori sociālās vienlīdzības uztveri analizēs, pievēršot uzmanību statistiski nozīmīgām viedokļu atšķirībām dažādās sociālajās grupās, piemēram, atšķirīgs viedoklis var veidoties turīgākiem un trūcīgākiem, strādājošiem un

bezdarbniekiem, galvaspilsētā dzīvojošiem un Latvijas reģionos dzīvojošiem.

Sociālās ilgtspējas izpratne

Sociālā ilgtspēja tiek nodrošināta, ja formālie un neformālie procesi, sistēmas, struktūras un attiecības aktīvi atbalsta pašreizējās un nākamo paaudžu spēju radīt veselīgu un dzīvotspējīgu kopienu. Sociālā ilgtspēja būtībā attiecas uz katru kopienu, organizāciju, sabiedrību un nāciju. Ilgtspējīgas kopienas (organizācijas, sabiedrības, nācijas) ir taisnīgas, dažādas, savstarpēji saistītas un demokrātiskas, tādējādi nodrošinot labu dzīves kvalitāti (McKenzie, 2004, 1–18). Katras sociālās kopienas rīcībspēju raksturo praktiskās rīcības iespējas konkrētajā situācijā. Sociālās ilgtspējas principu raksturojumā pārskata autori ņēma vērā austrāliešu sociālā zinātnieka Stīvena Makenzija (*Stephen McKenzie*) pieeju, sociālās ilgtspējas analizē uzsverot taisnīgumu, dažādību, savstarpējo saistību, dzīves kvalitāti un demokrātisku pārvaldi (McKenzie, 2004, 1–18).

Sociālo ilgtspēju analizē arī kā objektīvus sabiedrības struktūras rādītājus, ideoloģisku atbalstu nevienlīdzības saglabāšanai un prasības sociālo reformu veikšanai. Ar objektīvu sabiedrības struktūru saprot objektīvus, starptautiski salīdzināmus rādītājus, kas raksturo vienlīdzības vai tās trūkuma līmeni sabiedrībā (piemēram, nabadzības izplatība, nodarbinātības iespējas, strādājošo nabadzība, atšķirības augstāko un zemāko ienākumu kvintīlēs u. c.). Par ideoloģisku atbalstu pastāvošajai nevienlīdzībai var uzskatīt sociālās drošības likumdošanas un normatīvo aktu bāzi, ja tā atražo sociālo nevienlīdzību, kura veidojas neregulētās tirgus attiecībās un neveicina vienlīdzīgāku pārdali ārpus tirgus sistēmas. Jāvērtē arī prasības sociālo reformu veikšanai: kura grupa iegūs, kura zaudēs noteiktu pārmaiņu rezultātā (Kelso & Adler, 1961/1975).

Sociālās ilgtspējas izpētē liela uzmanība vienmēr tiek pievērsta sociālajai nevienlīdzībai, jo tā ir nopietns šķērslis sociālās ilgtspējas radīšanā, kas atņem ticību sabiedrības uzbūves taisnīgumam un savas rīcības jēgai. Sociālo nevienlīdzību var uzlūkot kā vienu no būtiskākajiem atslēgvārdiem sociālās ilgtspējas izpētē, tā izpaužas gan kā objektīva atšķirība atalgojuma un ienākumu līmenī, gan kā subjektīva pārliecība par nevienlīdzības ļaunumu vai tās nepieciešamību, un izpratne par to dažādās sabiedrībās var būt atšķirīga. Tieši sabiedrībā dominējošie priekšstati lielā mērā nosaka pastāvošās sociālās nevienlīdzības uztveri. Šajā ziņā noderīga ir britu pētnieka Daniela Dorlinga (*Daniel Dorling*) pieeja, kurš sociālo nevienlīdzību raksturo ar izplatītu sabiedrības aizspriedumu palīdzību. Piemēram, "elite ir efektīva", "atstumtība ir nepieciešama", "aizspriedumi ir dabiski", "alkatība ir laba". Aizspriedumi var veicināt arī tendenciozītāti politisko lēmumu pieņemšanā. Ja liela daļa sabiedrības uzskata, ka atstumtība ir nepieciešama un tāpēc visiem nemaz nav jānodrošina līdzīgas iespējas, tad šādi uzskati attaisno pastāvošo nevienlīdzību un nemudina atbildīgās institūcijas efektīvi darboties tās mazināšanā. Arī sabiedrības viedoklis par to, kurai grupai darba tirgū jāstāpjas ar lielākām grūtībām, var veicināt esošās situācijas rigiditāti, jo situāciju dažkārt var mainīt ātrāk nekā viedokli par to. Sabiedrības viedoklis it kā

nostiprina nevēlamo situāciju, īpaši, ja tā ilgstoši netiek mainīta ar politikas instrumentiem. Viens no pastāvošās nevienlīdzības cēloņiem un tās dzīvotspējas iemesliem ir arī priekšstats, ka ienākumu līmeņa nemitīga paaugstināšana ir apsveicama un veicināma parādība, jo tā sekmē izaugsmi. Tā ir pieņemama, ja ieguvējs dalās ar citiem. Alkatība var izpausties darbā gūto ienākumu pārliekā nevienlīdzībā, ja augstāka atalgojuma saņēmēju nopelni un ieguldījums tiek pārspīlēti. Visbiežāk gan cilvēki atzīst zināmas nevienlīdzības nepieciešamību darba samaksā (piemēram, ārstam jāsaņem vairāk nekā nekvalificētam strādniekam). Tomēr jautājums ir par atšķirību mērogu – ja atšķirības ir pārāk lielas, tad rodas šaubas, cik tās ir pamatotas (Dorling, 2011). Sevišķi nopietnas problēmas rodas tad, ja sociālās drošības sistēma nevis nogludina, bet saglabā un pavairo nevienlīdzību (piemēram, veidojot pensiju aprēķinu nevis pēc ienākumu pārdales un solidaritātes principiem, bet atbilstoši sociālo iemaksu lielumam īsā laika sprīdī pirms pensionēšanās vecuma, kā tas šobrīd ir Latvijā).

Sociālās ilgtspējas analizē aplūko arī sociālā taisnīguma jēdzienu un tā izpratni dažādās sabiedrībās, jo tieši no sabiedrības priekšstatiem par to, kas ir taisnīgi un kas ne, ir atkarīgs, kā tiks uztverta sabiedrībā pastāvošā nevienlīdzība. Vēl vairāk – no sabiedrības uzskatiem par taisnīgumu lielā mērā atkarīgs tas, kādā veidā atbildīgās institūcijas izvēlēsies regulēt darba tirgu un risināt ienākumu pārdali. Tādēļ taisnīgums ir otrs būtiskākais atslēgvārds, analizējot kādas sabiedrības sociālo ilgtspēju. Kaut arī sociālās ilgtspējas jēdziens parādās tikai XX un XXI gadsimta mijā, tomēr taisnīgas sabiedrības jautājumi ir nodarbinājuši cilvēkus kā Senajā Grieķijā, tā modernā kapitālisma veidošanās laikā. Pēc ASV Lielās depresijas politiskās ekonomikas pētnieks Luiss Kelso (*Louis Kelso*), kurš sekoja Ādama Smita (*Adam Smith*), Kārļa Marksa (*Karl Marx*) un Džona Meinarda Keinsa (*John Maynard Keynes*) tradīcijām, kopā ar filozofu Mortimeru Adleru (*Mortimer J. Adler*) meklēja vidusceļu starp kapitālisma nežēlīgo sacensību un vispārēju valsts regulējumu (Kelso & Adler, 1961/1975). Viņuprāt, taisnīguma princips var tikt realizēts kā dinamisks process, mijiedarbojoties līdzdalības, pārdales un harmonijas principiem. Ekonomiskais taisnīgums ietver arī sociālo taisnīgumu, jo var tikt realizēts tikai noteiktas sociālās kārtības ietvaros. Līdzdalības princips uzsver, ka sabiedrības institūtiem jāgarantē cilvēktiesības katrai personai līdzdarboties ekonomikas procesos, ieguldot darbu vai kapitālu. Līdzdalības princips negarantē līdzīgu rezultātu, bet tas prasa līdzvērtīgas iespējas ienākumu gūšanā gan no īpašuma izmantošanas, gan no darba. Tas nozīmē arī nepieļaut vai mazināt un ierobežot monopolu, īpašas privilēģijas un izņēmuma stāvokli veicinošu politisku un administratīvu regulējumu, kā arī sociālās barjeras (piemēram, aizspriedumus, stereotipus). Pārdales princips parāda ekonomiskās sistēmas rezultātu, kam jāatbilst katras personas darba un kapitāla ieguldījumiem, kas nozīmē brīvā tirgus principu atzīšanu. Pārlika valsts iejaukšanās kavē nepieciešamo pārdali brīvajā tirgū līdzīgi kā jebkura atsevišķu grupu izņēmuma stāvokļa atzīšana. Tomēr pārdales princips zaudē nozīmi, ja visām personām nav vienlīdzīgu iespēju līdzdarboties labklājības veidošanā un dot

savu ieguldījumu. Tāpēc nepieciešams trešais princips – harmonijas princips. Harmonijas princips piedāvā monopola un alkatības kontroli, netaisnīgu barjeru (piemēram, dzimumu tiesību ierobežojumu) atcelšanu.

Lai sabiedrība varētu funkcionēt, nepieciešama uzticēšanās, pašvība vienam uz otru, citiem vārdiem, sabiedrībā jābūt zināmai sociālai saliedētībai (kohēzijai). Daudzi pētījumi liecina, ka nevienlīdzība sociālo saliedētību mazina. Piemēram, britu pētnieki Ričards Vilkinsons (*Richard Wilkinson*) un Keita Pikita (*Kate Pickett*) savā grāmatā "Līmenrādis" ("The Spirit Level") norāda, kā daudzās pasaules valstīs pieaugoša ienākumu nevienlīdzība ir bieži saistīta ar cilvēku veselības un labklājības pasliktināšanos, šādās sabiedrībās ir arī augstāks noziedzības līmenis (Wilkinson & Pickett, 2010). Kanādiešu pētnieks Frenks Elgars (*Frank Elgar*) ir izpētījis 33 dažādu pasaules valstu aptauju datus un publiski pieejamo veselības un veselības aprūpes sistēmu raksturojošo statistiku. Viņš secināja, ka ienākumu nevienlīdzība var negatīvi ietekmēt mūža ilgumu un mirstību. Sabiedrībās, kurās ir zema uzticēšanās, var pietrūkt sociālā atbalsta un saišu, lai varētu rasties labvēlīgi apstākļi veselības nostiprināšanai un veiksmīgai novecošanai (Elgar & Aitken, 2011). Vairāki amerikāņu pētnieki izanalizēja pētnieciskās organizācijas "Gallup" veikto ASV iedzīvotāju aptauju datus laika posmā no 1972. gada līdz 2008. gadam (Oishi, Kesebir & Diener, 2011, 1095). Izrādās, ka amerikāņi bija apmierinātāki ar dzīvi tajā laikā, kad ienākumu nevienlīdzība ASV bija vismazākā. Tad viņi lielākoties uzskatīja, ka ASV ir taisnīga sabiedrība un ka cilvēkiem kopumā var uzticēties. Citā pētījumā, analizējot 20 dažādu Eiropas valstu aptauju datus, tika secināts, ka pilsoņi valstīs ar ievērojamu ienākumu nevienlīdzību negatīvāk vērtē publiskās institūcijas un mazāk tām uzticas (Anderson & Singer, 2008, 564). Nobela prēmijas laureāts, amerikāņu ekonomists Jozefs Stiglics (*Joseph E. Stiglitz*) parāda, ka pieaugoša nevienlīdzība rada lēnāku ekonomikas izaugsmi, zemāku iekšzemes kopproduktu (turpmāk – IKP) un lielāku nestabilitāti, kā arī pieaugošu neapmierinātību un netaisnības izjūtu cilvēkos, kas savukārt mazina ticību demokrātijai un faktiski vājina demokrātiju kā politisku sistēmu (Stiglitz, 2012). Diezgan droši varam apgalvot, ka sabiedrības, kuras ir vienlīdzīgākas, ir arī ilgtspējīgākas.

Sociālās drošības sistēmas: vispārējie principi un situācija Latvijā

Sociālā drošība ir sistēma, kas paredzēta cilvēkiem ienākumu aizvietošanai, ja viņi tādu vai citādu sociālo risku iestāšanās dēļ nevar gūt ienākumus darba tirgū. Sociālās drošības sistēmas pamatuzdevums ir ienākumu drošība, lai indivīdiem nebūtu jābaidās par savu un nestrādājošo ģimenes locekļu, īpaši bērnu, izdzīvošanu. Sociālās drošības sistēmas kodolu veido sociālā apdrošināšana, sociālā palīdzība un sociālie pakalpojumi, kurus nodrošina valsts un pašvaldību līmenī. Sociālās drošības sistēmas veidošana prasa regulāru sociālās politikas pārskatīšanu nākotnes vārdā. Sociālās drošības politika ir tikai daļa no vispārējās sociālā progresa politikas. Sociālo drošību var sasniegt tikai tad, ja valsts un indivīds sadarbojas. Valstij jānodrošina

pakalpojumu (pabalstu) un iemaksu drošība, un katram tās iedzīvotājam jāsaņem sociāli pieņemams minimums, kamēr iespēja iegūt ko vairāk sev un savai ģimenei paliek katra paša ziņā. Lai varētu runāt par sociāli ilgtspējīgu sabiedrību, ir jāvērtē cilvēku iespējas tagad un nākamajās paaudzēs dzīvot sociāli pieņemami. Jēdziens "sociāli pieņemami" raksturo vienošanos par tādu ikdienas dzīves sociālo standartu, kuram gan piemīt individuālas variācijas, bet kas katram, kurš nonāk sociālā riska situācijā, nodrošina noteiktu sociālo minimumu. Kaut arī dažādās valstīs ir atšķirīgi pieņēmumi par minimālo sociāli pieņemamas dzīves nodrošinājuma robežu, to regulē starptautiski sociālās drošības principi. Arī Latvija ir apņēmusies ievērot tos principus, kurus nosaka Starptautiskā Darba organizācija (ANO apakšstruktūra), ES Pamattiesības un Pārskatītā Eiropas Sociālā harta, kas paredz noteiktu aizsardzību sociālā riska gadījumā (vecums, invaliditāte, bezdarbs, ģimenes apgādība u. c.). Pārskatītā Eiropas Sociālā harta paredz arī zināmus mehānismus taisnīgas darba samaksas nodrošināšanā un pārāk lielas ienākumu nevienlīdzības nepieļaušanā (piemēram, nosakot minimālās algas robežu 60% no vidējās algas valstī), tomēr šo punktu Latvija nav ratificējusi.

Sociālajai politikai sociālās drošības sistēmu veidošanā ir savas tradīcijas un principi, ir arī savi aizspriedumi, kas var būt par pamatu stigmatizācijai. Kopš valsts sociālās politikas realizācijas sākuma, par kādu tiek uzskatīti Nabagu likumi XVII gadsimta Anglijā, valstu sociālās drošības sistēmās iestrādāts cilvēku dalījums atbalsta cienīgajos un atbalsta necienīgajos (Walker, 2005, 4–9). Pirmie ir pelnījuši atbalstu, ko sniedz valsts, pašvaldību un privātās organizācijas, bet otrie to nav pelnījuši. Pie pirmajiem parasti pieskaita slimos, vecuma dēļ strādāt nespējīgos, cilvēkus ar invaliditāti, atraitnes un bērnus. Pie otrajiem pieder klaidoņi, alkoholiķi, noziedznieki un vienkārši slikti – darbaspējīgie bez apgādājamiem. Vārdu sakot, visi, kuriem jāvar par sevi parūpēties pašiem. Sociālās drošības politikā izšķir divus nevienlīdzības regulācijas veidus: materiālo un kultūras pieeju. Pirmā uzsver resursu sadalījumu, otrā to, kā tas tiek nodrošināts (Oakley, 1994). Ja materiālo resursu izmantošanas (pārdales) iespējas drīzāk nosaka objektīvās iespējas, tad veidu, kā šos resursus sadalīt, izvēlas katra sabiedrība pēc savas izpratnes.

Jautājums par atbalstu ir cieši saistīts arī ar sabiedrības attieksmi pret cilvēkiem sociālā riska situācijās. Indiešu izcelsmes domātājs Avišai Margalits (*Avishai Margalit*) aplūko nepieciešamību radīt "cienījamu sabiedrību" un tādu sociālās drošības sistēmu, kurā atbalstu saņemošās sociālās grupas netiktu stigmatizētas un morāli nosodītas. Pazemošana var izpausties jau pašā cilvēku dalījumā trūcīgajos, bezdarbniekos, lūdzējos, ja šie apzīmējumi tiek saistīti ar vispārīgiem raksturojumiem (piemēram, dzīvo no pabalstiem, izmanto situāciju u. tml.). Cienījama sabiedrība ir tāda, kurā tās institūti nepazemo cilvēkus, samazinot vajadzību lūgt palīdzību (Margalit, 1996, 1). Pazemošana var tikt realizēta kā stigma, ar kuru apzīmogo sociālās drošības potenciālos saņēmējus. Stigma var izpausties trīs veidos: 1) izjustā stigma, kad cilvēki pēc savu sociālās drošības prasību izteikšanas jūtas bezspēcīgi vai vienkārši slikti; 2) aktīvā stigma, kas raksturo pārējo sabiedrības

locekļu attieksmi pret atbalsta saņēmējiem; 3) mērķtiecīgā stigma, kad to mērķtiecīgi rada tās institūcijas, kurās cilvēki vēršas pēc sociālā atbalsta (Walker, 2005). Katrai valstij, arī Latvijai, jāizvēlas, kā veidot tādu sociālās drošības sistēmu, lai atbalstu saņemošās sociālās grupas netiktu stigmatizētas un plašākā sabiedrībā morāli nosodītas.

Latvijai interesants ir Lielbritānijas sociālās drošības sistēmas veidošanas piemērs. 1942. gadā, kad Lielbritānija piedalījās Otrajā pasaules karā pret nacistisko Vāciju, ciešot cilvēku un materiālos zaudējumus, sociālās politikas pētnieks, žurnālists un valdības konsultants Viljams Beveridžs (*William Beveridge*) uzrakstīja darbu, kurā izsmeltoši analizēja esošo sociālās drošības sistēmu un piedāvāja tālākus soļus tās attīstībā. Darbu vienkāršības labad dēvē par Sociālo ziņojumu, bet tā pilnais nosaukums ir "Par sociālo apdrošināšanu un līdzīgiem pakalpojumiem". Kopš darba uzrakstīšanas pagājuši septiņi gadu desmiti, mūdienu sociālās problēmas un to konteksti ir atšķirīgi, tomēr dažas V. Beveridža atziņas var būt aktuālas arī šodien, pārdomājot Latvijas sociālās drošības sistēmas ilgtspēju. V. Beveridža pētījumu laikā Lielbritānijā situācija sociālās drošības jomā bija salīdzināma ar šī brīža Latvijas situāciju tajā aspektā, ka sociālās drošības sistēmā bija nepieciešamas pārmaiņas, kas rada stabilitāti ilgstošā laika periodā un priekšnoteikumus sabiedrības atražošanai. Kaut arī Latvijā darbojas labi organizēta, likumos balstīta un diezgan vispārēja sociālās drošības sistēma, nav īsti skaidras šīs sistēmas prioritātes – katram valsts iedzīvotājam nodrošināt vismaz minimumu vai arī nodrošināt tādu kārtību, lai katrs atgūtu labumus proporcionāli ieguldījumam. V. Beveridža analīze ļauj saprast, ka vispirms tomēr jā rūpējas, lai pēc iespējas plašākam cilvēku lokam ir nodrošināts valstī noteiktais minimums, bet par augstākiem dzīves standartiem jāļauj parūpēties indivīdiem pēc brīvas iniciatīvas. V. Beveridžs uzsver, ka ir tādas sabiedrības grupas, kuru nodrošināšana ir līdzekļu ietilpīga. Tās ir ģimenes ar bērniem, īpaši vecāki, kuri bērnus audzina vieni, un daudz bērnu vecāki, kā arī tie, kuru atalgojums ir zemāks par vidējo (Beveridge, 1942/2000, 7–8). Šādos gadījumos nepietiek ar vienkāršu līdzekļu pārdali (ienākumu aizstāšanu sociālā riska gadījumā, nodokļu atlaidēm), bet jāizmanto divkārtšā pārdale, kas ietver gan nodokļu atvieglojumus, nodokļu kredītus, gan tieši maksājamos pabalstus. Mūsdienās liela daļa ES dalībvalstu lieto V. Beveridža izstrādāto divkārtšās pārdales principu, rūpējoties par mazāk aizsargājamiem sabiedrības locekļiem.

Tomēr vispārīgi principi veido tikai vienu sociālās drošības sistēmas aspektu. Jebkuras sociālās drošības sistēmas pamatā jābūt arī finansiālai ilgtspējai, kas ietver regulāras nodokļu iemaksas. Parasti pēc nodokļu samaksas ienākumu sadalījums kļūst vienlīdzīgāks. Ja ir otrādi un pēc nodokļu samaksas ienākumu atšķirības palielinās, kaut kas nav kārtībā ar nodokļu un sociālās drošības sistēmu. Dāņu izcelsmes sociologs Geste Espings Andersen (*Gösta Esping-Andersen*) uzsver, ka liela daļa pārdales nozīmē pārdali dzīves cikla laikā. Piemēram, katra cilvēka dzīvē ir periodi, kad viņš ir atkarīgs no citu veiktajām nodokļu iemaksām (bērnu aprūpe bērnudārzos; veco ļaužu veselības aprūpe), un tādi periodi, kuros cilvēks pats ir nodokļu maksātājs. Izdevumu luvastiesā parasti tiek tērēta

vecākās paaudzes labā, bet lielāko daļu sociālās drošības pīrāga saņem tie, kuru labklājības līmenis jau tā ir augsts. Tas attiecas gan uz augstākās izglītības iegūšanu, gan dārgākiem veselības aprūpes pakalpojumiem. Labklājības valsts primārais mērķis nav ienākumu pārdale turīgajiem, bet sociālā apdrošināšana un aizsardzība visiem. Labklājības valsts nekad nav tiekusies pēc pilnīgas vienlīdzības vienādības nozīmē, bet gan vienlīdzīgu iespēju nozīmē (Esping-Andersen, 2007, 1–2).

Latvija ir izveidojusi savu sociālās drošības sistēmu, kuras sastāvdaļas ir sociālā apdrošināšana, sociālā palīdzība un sociālie pakalpojumi. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas tika saglabāta vispārējā pensiju sistēma, kas ir nepieciešama industriālajā sabiedrībā un pakalpojumu ekonomikā, kā arī papildināts sociālās apdrošināšanas un valsts pabalstu klāsts. Darba tirgus sarukums un nelabvēlīga demogrāfiskā situācija radīja līdzekļu trūkumu, kuru mēģināja pārvarēt, ieviešot personalizētu sociālās apdrošināšanas iemaksu uzskaiti no 1996. gada un periodiski paaugstinot pensionēšanās vecumu. Veidojot sociālās drošības sistēmu (sociālo apdrošināšanu, sociālo palīdzību un sociālos pakalpojumus) sociālais dalījums atbalsta cienīgajos un necienīgajos tika iestrādāts likumos un normatīvajos aktos, kuri reglamentēja sociālās palīdzības sniegšanu cilvēkiem, kuru ienākumi bija nepietiekami (Likums "Par sociālo palīdzību" nav spēkā, tomēr turpina ietekmēt priekšstatus par sociālā atbalsta cienīgajām un necienīgajām sociālajām grupām (LR Saeima, 1995a)). Jaunveidotajā sociālās drošības sistēmā atbalstu varēja saņemt tad, ja tās lūdzējs piederēja pie kādas noteiktas kategorijas, kura bija minēta likumos un normatīvajos aktos. Konkrēts atbalsts parasti netika paredzēts darbaspējīgām personām bez apgādājamiem.

Gatavojoties iestāties ES, 2003. gadā Latvija centās pieskaņot savu likumdošanu ES sociālās drošības principiem, kuri ietver Filadelfijas deklarācijā fiksēto vienošanos, ka viens no sociālās drošības principiem ir "nodrošināt pamatienākumu visiem, kam tas nepieciešams" (International Labour Organization, 2008). Tāpēc tika pārveidoti arī sociālās palīdzības saņemšanas principi un samazināta kategoriju principa loma. Iepriekš sociālā palīdzība tika piešķirta atsevišķām kategorijām (piemēram, daudz bērnu ģimenēm, vientuļajiem pensionāriem), nevis vērtēti minimālie ienākumi uz katru ģimenes locekli.

Sociālo iemaksu sadalījums 2012. gadā parāda sociālās apdrošināšanas prioritātes un ierobežotās iespējas (1.1. logs). Kopumā 2012. gadā sociālā budžeta ieņēmumi bija 1,35 miljardi latu, izdevumi – 1,4 miljardi latu, no tiem pensijām – 1,08 miljardi latu. Strādājošajiem darba ņēmējiem no veiktajām iemaksām 20% paredzēti pensijas aprēķinam, bet jau šobrīd pensijām faktiski tiek izlietots par 6,7% vairāk. Tas nozīmē, ka pašreizējo pensiju izmaksai vajadzīgs krietni vairāk nekā 20% no iemaksām un šobrīd būtībā notiek aizņemšanās no strādājošajiem iemaksu veicējiem un citu sociālās apdrošināšanas veidu ierobežošana (piemēram, pabalstu izmaksas termiņa samazināšana slimības pabalstam, maternitātes pabalsta samazināšana no 100% no vidējās algas uz 80% u. tml.). Nodokļu maksātāji šādu sadalījumu var uztvert kā netaisnīgu, jo pastāv neatbilstība starp likumā noteikto sociālās

apdrošināšanas iemaksu sadalījumu, pēc kura tiek veikts uzkrājums pensiju fondā – 20% no sociālajām iemaksām (LR Saeima, 1995 b), kamēr reālais sadalījums pašreiz izmaksājamām pensijām atvēl ap 26% un pārējiem pabalstiem paliek ne vairāk kā 9%. Rezultātā pašreizējie nodokļu maksātāji, zaudējot iztikas līdzekļus slimības, bezdarba vai bērna kopšanas dēļ, ir sociāli mazāk aizsargāti un saņem zemākus pabalstus īsāku laiku, vienlaikus pensiju kontā saņemot uzkrājumu tikai no 20% sociālo iemaksu. Tajā pašā laikā, neskatoties uz proporcionāli lielo pensijām atvēlēto summu, mazo pensiju saņēmējiem tās nesniedz sociāli pieņemamu dzīves nodrošinājumu. Sociālā nedrošība ir arī viens no nozīmīgākajiem emigrāciju veicinošiem faktoriem visiem iedzīvotājiem darbaspējas vecumā. Savukārt emigrācijas un zemās dzimstības dēļ nodokļu maksātāju paliek arvien mazāk un sociālās drošības sistēma saskaras ar vēl lielākiem izaicinājumiem un smagām dilemmām iemaksu likmes sadalījumā.

Jau šobrīd slogs, kāds gulstas uz viena nodokļu maksātāja pleciem, ir nesamērīgi liels. Lai tikai uzturētu esošo sociālās drošības sistēmu tās pašreizējā līmenī, 1,4 sociālo iemaksu veicēji nodrošina izmaksas vienam sociālās drošības sistēmas dalībniekam (pensijai vai pabalstam). 2010. gadā strādājošo skaits tikai par apmēram 200 tūkstošiem pārsniedza vecuma un invaliditātes pensiju saņēmēju skaitu. Turklāt izmaksas no sociālās drošības sistēmas tiek arī slimības, maternitātes, vecāku, bezdarba un vēl citu pabalstu saņēmējiem. Attiecība starp tiem, kuri iemaksā sociālās drošības sistēmā, un tiem, kas no tās saņem atbalstu, apdraud šīs sistēmas ilgtspēju. Lai uzturētu sistēmu ar tik lielu atbalsta saņēmēju un tik mazu iemaksu veicēju skaitu, jābūt citādi attiecībai starp vidējo algu un

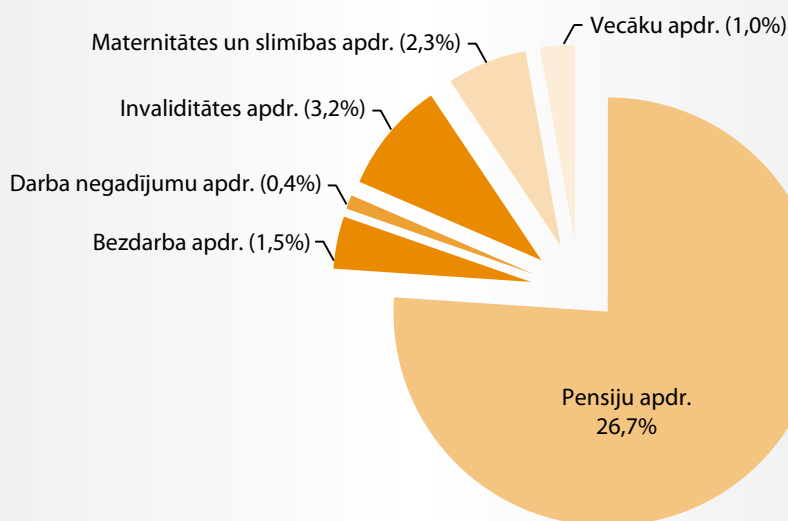
vidējo pensiju (vai nu jāceļ algas, vai jāsamazina pensijas un pabalsti). Protams, neviens saprātīgi domājošs politiķis vai pētnieks Latvijā neierosinās samazināt vidējo pensiju līmeni, tātad ir jāceļ algas.

Nozīmīgs sistēmas trūkums ir tas, ka sociālā riska situācijās dažādas grupas tiek nodrošinātas atšķirīgā apmērā un uz dažādiem termiņiem. Sociālās drošības sistēmas darbībā ir pieļaujamas atšķirības minimālajā nodrošinājumā īsam krīzes periodam un ilgstošai izdzīvošanai, tomēr šo atšķirību lielums un pamatojums ir diskutējams. Latvijā ir noteikta minimālā mēneša darba samaksa par 40 stundu darba nedēļu un minimālā stundas likme, kā arī minimālās pensijas apmērs un garantētais minimālais ienākumu līmenis (GMI), bet ne minimālais bezdarba un slimības pabalsta apmērs. Šāda situācija rada būtiskas problēmas minimālo algu saņēmējiem, kas sociālā riska gadījumā saņem necīgus pabalstus vai pensijas (pat mazāk par 100 latiem mēnesī). Tā kā nav noteikta sociālo iemaksu zemākā likme, tad dažas nodarbināto grupas nokļūst sevišķi smagā situācijā. Piemēram, mikrouzņēmumu darbinieki, par kuriem sociālās iemaksas bieži vien nepārsniedz dažus latus, pabalstā saņem ne tikai mazāk par 100, bet arī mazāk par 10 latiem mēnesī. Ir skaidri redzams, ka sociālā riska situācijās valsts negarantē pat izdzīvošanai nepieciešamo iztikas minimumu visiem vienādā mērā.

Latvijai būtu jāizvēlas, vai ilgtermiņā orientēties uz liberālo labklājības valsti, kurā valsts nodrošina tikai pašu minimumu, kas visiem ir vienāds (piemēram, minimālās valsts pensijas, pabalsti bezdarbniekiem), vai uz vienlīdzīgu iespēju labklājības valsti pēc Ziemeļvalstu parauga, kurā tiek nodrošināti iztikas līdzekļi virs minimuma, kā arī liela uzmanība pievērsta vienlīdzīgām iespējām bērnu

Sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījums pa sociālās apdrošināšanas veidiem 2012. gadā

1.1.
logs

Avots: LR Saeima (2011).

aprūpē, izglītībā u. tml., nodrošinot, piemēram, lētus bērnu dārzus, bet ieturot augstākus nodokļus no turīgākās sabiedrības daļas.

Drošība un nevienlīdzība darba tirgū

Sociālā drošība sākas ar drošību darba tirgū un legālās nodarbinātības veicināšanu, jo labklājības valsts pārdaļamais produkts – nodokļi – veidojas tikai darba tirgū. Bezdarba līmenis mazina pārdaļamo produktu un prasa papildu izmaksas, bet bezdarbnieku stigmatizācija, nepietiekama atbalsta nodrošināšana un viņu vainošana par radušos situāciju var radīt netaisnības izjūtu. Tā var izpausties kā aktīvā stigma, ja strādājošie pauž nosodījumu bezdarbniekiem, vai arī kā mērķtiecīgā stigma, ja pabalsta lielums nav adekvāts un to nesaņem visi bezdarbnieki. Tas, ka pabalstu saņem tikai katrs trešais reģistrētais bezdarbnieks (NVA un VSAA statistika) un ka pabalsts tiek samazināts ik pēc trim mēnešiem, skaidri norāda uz bezdarbnieku mērķtiecīgu stigmatizāciju no valsts puses, tādēļ ir pamats domāt, ka Latvijā bezdarbnieki saskaras kā ar aktīvo, tā mērķtiecīgo stigmu. Latvijā plašsaziņas līdzekļi bezdarbniekus attēlo kā iedzīvotājus, kuri negrib strādāt un dzīvo no pabalstiem. Iespējams, sabiedrībā izplatīto aizspriedumu dēļ “nekaunīgajiem pabalsta saņēmējiem” Latvijā 2013. gadā garantēto iztikas minimumu samazināja no 40 uz 35 latiem (LR Saeima, 2012), tajā pašā laikā atsakoties no valsts līdzdalības sociālās palīdzības nodrošināšanā (LR Labklājības ministrija, 2012). Tomēr Pasaules Bankas 2013. gada pētījums par nabadzību un bezdarbu Latvijā pārlicināši parādīja, ka šāds priekšstats par bezdarbniekiem nav objektīvi pamatots, jo lielākā daļa pabalstu saņēmēju tos saņēmuši tikai vienu reizi un uz īsu termiņu (LR Labklājības ministrija, 2013 b). Arī bezdarbnieka pabalstu saņem mazāk par 30% reģistrēto bezdarbnieku, to maksā tikai deviņus mēnešus, un tā saņemšanai ir vairāki nosacījumi.

Bezdarba un nodarbinātības situācijas noskaidrošanā Latvijā var izmantot divus mērījumu veidus. Viens mērījums ir reģistrētais bezdarba līmenis, kas rāda, cik daudz personu no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem ir reģistrējušies kā bezdarbnieki Nodarbinātības valsts aģentūrā (1.2. logs). Otrs mērījums ir faktiskais bezdarbs, ko mēra ES statistikas birojs (*Eurostat*) un saskaņā ar kuru bezdarba līmeni nosaka pēc darbaspēka aptauju rezultātiem atbilstoši Starptautiskās Darba organizācijas (SDO) noteiktai metodoloģijai. Darbaspēks ir visi nodarbinātie un darba

meklētāji 15–74 gadu vecumā. Darba meklētāji tiek uzskatīti par bezdarbniekiem, ja tie ir bez darba aptaujas laikā, pēdējo četru nedēļu laikā ir aktīvi meklējuši darbu un ir gatavi to uzsākt divu nedēļu laikā vai jau ir to atraduši un uzsāks trīs mēnešu laikā (*Eurostat*, 2012) (1.3. logs).

Atšķirīgās mērījumu metodoloģijas izskaidro, kāpēc pašmāju medijos tiek minēts tikai reģistrētā bezdarba līmenis, bet starptautiskos salīdzinājumos situācija Latvijā izskatās mazāk iepriecinoša, jo faktiskā bezdarba līmenis pārsniedz reģistrēto. Neregistrētajiem bezdarbniekiem arī nepienākas tas atbalsts, kuru var saņemt reģistrētie bezdarbnieki. Tiesa, pēdējos gados iespējas saņemt Nodarbinātības valsts aģentūras pakalpojumus ir plašākam cilvēku lokam (piemēram, potenciālajiem darba zaudētājiem iespējams izmantot dažus aktīvās nodarbinātības pasākumus, pirms vēl viņi ir atlaisti). Ilgstošie bezdarbnieki, jaunieši bezdarbnieki un pirmspensijas vecuma bezdarbnieki ir bezdarba riska grupas, kuru situācija darba tirgū vērtējama kā kritiska.

Bezdarbnieki ir sabiedrības grupa, kura nav izveidojusi nevalstisko organizāciju savu interešu aizstāvēšanai. Arī arod biedrības nav izrādījušas vēlmi aizstāvēt bezdarbnieku intereses, piemēram, pabalstu nodrošinājuma, transporta atvieglojumu un citos jautājumos. Bezdarba pabalstā nav paredzēti nekādi papildinājumi, ja bezdarbniekam ir apgādājami (visbiežāk tie ir nepilngadīgi bērni). 2013. gada janvāra beigās ilgstoši bez darba bija 45 232 cilvēki, kas ir 42,1% no kopējā reģistrēto bezdarbnieku skaita. Ilgstošie bezdarbnieki ir tā bezdarbnieku daļa, kam nepienākas bezdarba pabalsts, kuru var saņemt ne ilgāk par deviņiem mēnešiem, bet ilgstošie bezdarbnieki bez darba ir vismaz gadu.

Nodarbinātību raksturo statistikas dati par aizņemto darba vietu skaitu. No nodarbinātības ir atkarīgas sociālās iemaksas, kas dod iespēju veikt sociālās apdrošināšanas pabalstu izmaksu. 2013. gada 1. ceturksnī nodarbināto iedzīvotāju skaits (15–74 gadi), salīdzinot ar iepriekšējā gada atbilstošo periodu, pieauga par 5,3% un bija 880,2 tūkstoši. Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits (nodarbinātie un darba meklētāji) atbilstošajā periodā samazinājās par 0,2% un bija 1011,7 tūkstoši. Krīzes laikā 2010. gadā legālu algotu darbu strādāja 776,7 tūkstoši, bet, sākot ar 2011. gadu, algotu darbu strādājošo skaits aug, kaut arī pirmskrīzes līmenis nav sasniegts (2007. gadā bija 1016,5 tūkstoši strādājošo) (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 f).

1.2.
logs

Reģistrētais bezdarba rādītājs Latvijā 2007.–2013. gadā

2007	2008	2009	2010	2011	2012*	2013*
4,6	7,6	16,0	14,3	11,5	10,5	9,3

* Nodarbinātības valsts aģentūras dati 2013. gada augustā.

Avots: Nodarbinātības valsts aģentūra (2013 b).

Līdzās būtiskam darbavietu skaita samazinājumam krīzes laikā un augstajiem bezdarba rādītājiem vēl viena nopietna problēma Latvijas darba tirgū ir ievērojamā ienākumu nevienlīdzība un netaisnības izjūta par šo ienākumu pārdales mehānismiem. Ienākumu nevienlīdzība Latvijā jau vairāk nekā 10 gadus pārsniedz ES vidējo līmeni, ko parasti raksturo, izmantojot Džini (*Gini*) koeficientu (absolūta vienlīdzība – 0, lielākā nevienlīdzība – 1). 2011. gadā ES vidēji Džini koeficients bija 0,31, kamēr Latvijā 0,35, bet 2006. gadā pat 0,39 (Eurostat, 2013 a). Ja cilvēki ienākumu un citu labumu sadali darba tirgū uztver kā pārāk nevienlīdzīgu un netaisnīgu, tas, pirmkārt, kaitē darba tirgum, atturot iedzīvotājus no leģālas nodarbinātības (tā vietā izvēloties ēnu ekonomikas segmentu vai pat citu valstu darbu tirgu). Cilvēkiem zūd vēlme iekļauties darba tirgū, kurš tiek uzlūkots par netaisnīgu, tādā veidā atstumtība no darba tirgus sekmē arī marginalizāciju un rada problēmas gan tiem, kuru iztika atkarīga no sociālās drošības sistēmas (bezdarba, slimības, invaliditātes, vecuma un citu sociālo risku gadījumā), gan arī pašiem no darba tirgus aizgājušajiem, saskaroties ar iepriekš minētajiem riskiem. Turklāt nevienlīdzības sociālās sekas kā bumerangs var sasniegt cilvēkus, kuri pašreiz it kā bauda nevienlīdzības augļus. Nevienlīdzības sociālās sekas var izpausties pēc ilgāka laika posma vai pat nākamā paaudžu laikā, piemēram, vispārējā sociālo (medicīnas, aprūpes) pakalpojumu trūkumā. Tādā gadījumā sociālās nevienlīdzības tālejošās sekas ir sociālās ilgtspējas zudums.

Izjūta, ka situācija Latvijas darba tirgū ir netaisnīga, lielā mērā saistīta ar būtiskām ienākumu atšķirībām, tādēļ svarīgs ir jautājums par to, vai visas ienākumu atšķirības ir pamatotas un kāds būtu ienākumu atšķirību pieļaujamais lielums. 2009. gadā 20% turīgāko Latvijas iedzīvotāju

saņēma 7,3 reizes vairāk nekā 20% trūcīgāko. Somijā tajā pašā laikā šī attiecība bija 3,7 (1.5. logs). 2011. gadā šis rādītājs Latvijā nedaudz samazinājās – 6,6 (Eurostat, 2013 b), bet Somijā un citās ES dalībvalstīs būtiski nemainījās. Latvijā joprojām ir viens no visaugstākajiem ienākumu nevienlīdzības rādītājiem ES.

Nevienlīdzības jautājumus aktualizēja ekonomiskās krīzes ietekme uz cilvēku labklājību. 2008. un 2009. gadā saglabājās augsta inflācija. Tajā pašā laikā daudzu cilvēku ienākumi bija samazinājušies līdz pat 2005. gada atalgojuma līmenim. Viņu pirktspēja, padziļinoties krīzei, bija kļuvusi ievērojami mazāka. Darba algas samazinājumu izjuta arī līdz šim vairāk pasargātā iedzīvotāju grupa – valsts pārvaldē strādājošie. Kā liecina Finanšu ministrijas aprēķini, izdevumi darba atalgojumam valsts pārvaldē no 2008. līdz 2011. gadam bija samazināti no 894 miljoniem līdz 478 miljoniem latu. Atalgojums valsts pārvaldē vidēji samazinājās par 25%, daudziem darbiniekiem uzņemties lielāku darba slodzi par mazāku atalgojumu. Darbu šajā laikā zaudēja 27% valsts pārvaldē strādājošo (Kursiša, 2013).

Kaut arī pēc ilgām diskusijām Saeima 2013. gada 14. februārī ratificēja Pārskatīto Eiropas Sociālo hartu, kurā ietverti svarīgākie sociālo tiesību principi, tomēr nav ratificēts hartas 4. pants par taisnīgu darba samaksu. Līdz ar to nav sperti nekādi būtiski soļi nepamatoti lielas ienākumu atšķirības izlīdzināšanā. Nevar uzskatīt par vienlīdzību veicinošu tādu situāciju, kurā pat valsts un pašvaldību kapitālsabiedrību vai valsts un pašvaldību amatpersonu atalgojums minimālo algu pārsniedz 9,5–112 reizes, turklāt Latvijas Ministru prezidenta atalgojums minimālo algu pārsniedz 9,5 reizes. Tajā pašā laikā Ministru prezidenta atalgojums ir zemāks nekā Augstākās izglītības padomes projektu vadītājam vai Augstākās tiesas priekšsēdētājam,

1.3.
logs

Faktiskā bezdarba rādītāji Latvijā 2007.–2013. gadā

2007	2008	2009	2010	2011	2012
6,5	8,0	18,2	19,8	16,2	15,1

Avots: Eurostat (2013 f).

1.4.
logs

Atsevišķu riska grupu bezdarbnieki 2007.–2012. gadā Latvijā

(% no kopējā bezdarbnieku skaita)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013* (aprīlis)
Ilgstošie bezdarbnieki	18,0	11,1	13,5	37,8	43,7	44,2	41,1
Jaunieši bezdarbnieki (15–24 gadi)	12,9	13,6	14,5	14,3	11,8	10,0	9,9
Bezdarbnieki 50 gadi un vairāk	28,2	29,5	28,0	30,2	33,3	36,3	36,2

Avots: Nodarbinātības valsts aģentūras dati (kā citēts Kalvāne, 2013, 9).

nemaz nerunājot par Rīgas mēru, Latvijas Bankas prezidentu vai Ventspils domes priekšsēdētāju (Sprance, 2013). Mēs nevaram uzlūkot par taisnīgu tādu darba samaksu, kurā pat valsts sektorā strādājošo minimālā un augstākā darba samaksa atšķiras ne tikai 10, bet pat 112 reizes, turklāt ministru prezidentam, kurš ir atbildīgs par visas valsts attīstību un labklājību, atalgojums ir pat 10 reizes zemāks nekā viena valsts uzņēmuma vai vienas pilsētas vadītājam, kura atbildība ir daudz mazāka. Nav brīnums, ka 94,9% iedzīvotāju ienākumu atšķirības Latvijā vērtē kā pārāk lielas (1.15. logs) un 68% iedzīvotāju sava darba samaksu vērtē kā netaisnīgi mazu (1.22. logs).

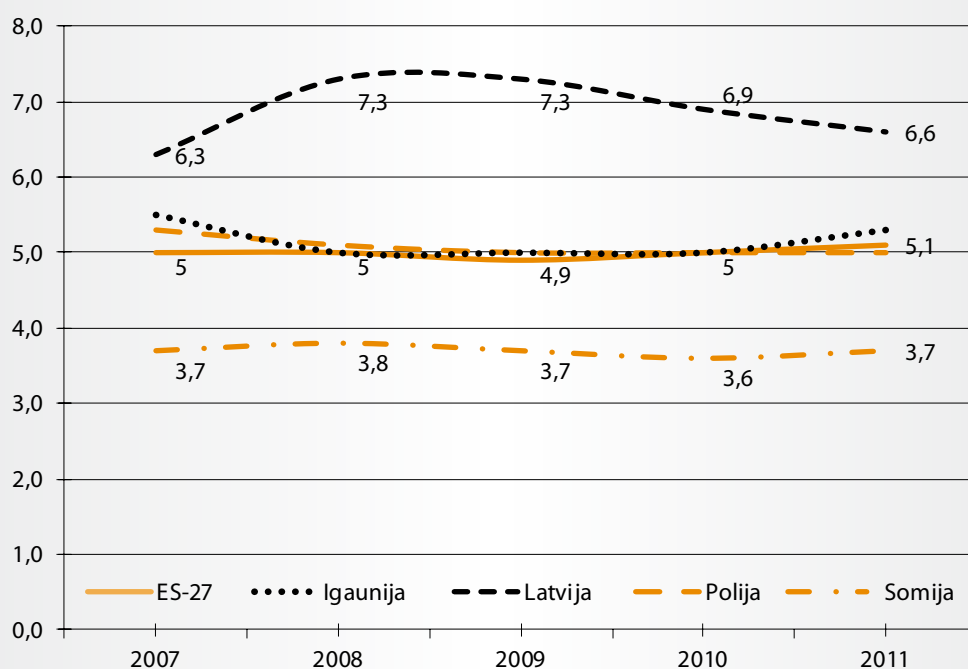
Lai risinātu ienākumu nevienlīdzības jautājumu, vispirms jārisina situācija ar minimālo atalgojumu. Konkrētais minimālais atalgojuma līmenis un nodrošinājums sociālā riska gadījumā dažādās ES dalībvalstīs atšķiras, veidojot 30–45% no vidējās vīriešu algas, bet jaunajās postsociālistiskajās ES dalībvalstīs minimālo algu līmenis parasti ir zemāks (Marx, Marchal & Nolan, 2012, 7–8). Minimālās algas lielums, pārrēķinot uz eiro, Rumānijā un Luksemburgā atšķiras 11,5 reizes. Sešās valstīs (Luksemburga, Beļģija, Īrija, Nīderlande, Francija un Lielbritānija) minimālā alga pārsniedz 1000 eiro, bet 10 valstīs (arī Latvijā) tā ir zemāka par 400 eiro. Vēl zemāka minimālā alga ir tikai Bulgārijā un Rumānijā. Dažās ES valstīs minimālo atalgojumu nosaka nevis valsts, bet darba ņēmēju un darba devēju vienošanās nozaru vai reģionu ietvaros (Vācija, Zviedrija, Itālija, Somija, Austrija). Minimālā atalgojuma atšķirīgais līmenis kā netaisnīgs tiek apspriests arī ārpus Latvijas, un daži politiķi (piemēram, bijušais Luksemburgas

premjers Žans Klods Junkers) pat izvirza domu par vienošanas minimālās algas nepieciešamību ES, jo citādi tā zaudē savas kopējās sociālās iezīmes (Torrent, 2013). Tomēr tuvākajā laikā ES līmenī minimālā atalgojuma izlīdzināšana nav gaidāma un Latvijas sabiedrībai vajadzēs patstāvīgi lemt par minimālo atalgojumu un pieļaujamām ienākumu atšķirībām.

Latvijā ir nesamērīgi liels to strādājošo īpatsvars, kas saņem minimālo algu. Lai gan tā ir pieaugusi no 160 latiem 2008. gadā līdz 200 latiem 2011. gadā (Vienotie Interneta Dati, 2013), tomēr minimālā alga nespēj nodrošināt pat Centrālās statistikas pārvaldes aprēķināto iztikas minimuma patēriņa grozu vienam iedzīvotājam, kas, piemēram, 2008. gada jūnijā bija 161,52 latiem, bet 2013. gada jūnijā 180,43 latiem (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 b). Jāpiebilst, ka statistika par iedzīvotāju ienākumiem jāvērtē ar zināmu piesardzību. Latvijā ir raksturīga neregistrētā nodarbinātība, tā sauktās aplokšņu algas un ienākumu slēpšana. Piemēram, Rīgas Ekonomikas augstskolas pētnieki Arnis Sauka un Tālis Putniņš ir secinājuši, ka ēnu ekonomikas lielums Latvijā 2012. gadā bija 21,1% no IKP (GDP). Viņi arī uzskata, ka tieši aplokšņu algas veido ievērojamu ēnu ekonomikas daļu (SEB finanšu centrs, 2013). Iespējams, ka lielais minimālās algas saņēmēju skaits privātajā sektorā izskaidrojams ar jau pieminētajām aplokšņu algām, tomēr jānorāda, ka daudzi strādājošie saņem minimālo algu arī sabiedriskajā sektorā, kas tomēr jāvērtē ļoti negatīvi (1.6. logs). Latvijas iedzīvotājiem, kuri saņem minimālo algu, darbs nenodrošina pienācīgu dzīves līmeni. Salīdzinot ar citām ES valstīm, Latvijā ir

1.5.
logs

Ienākumu kvintīļu attiecību indekss (S80/S20) ES

Avots: Eurostat (2013 b).

liels to strādājošo īpatsvars, kuri dzīvo trūkumā (1.7. logs). Statistika arī liecina, ka krīzes laikā šādu strādājošo skaits pieauga.

To iedzīvotāju situāciju, kuri saņem minimālo algu, pasliktināja arī daži ne visai pārdomāti valdības lēmumi, piemēram, samazināt ar iedzīvotāju ienākumu nodokli (IIN) neapliekamo minimumu un palielināt šī nodokļa likmi. IIN likme darba ņēmējiem 2008. un 2009. gadā bija 23%. Savukārt 2010. gadā tā sasniedza jau 26%. Šobrīd IIN likme ir 24% (LR Saeima, 1993). Šie lēmumi negatīvi ietekmēja iedzīvotāju labklājību, sevišķi smagi to izjuta mazo algu saņēmēji – daudziem krīzes laikā samazināja algas, kuras vēl aplika ar lielākiem nodokļiem.

Salīdzinot ar citām ES valstīm, Latvijā nodokļu slogs algotam darbaspēkam ir ļoti augsts, īpaši cilvēkiem ar zemiem ienākumiem (1.8. logs). To atzīst arī Finanšu ministrs Andris Vilks, kura vadītā ministrija šobrīd piedāvā dažādus iespējamus risinājumus, lai “visefektīvāk mazinātu nodokļu slogu iedzīvotājiem ar zemākajiem ieņēmumiem un ģimenēm ar bērniem” (Delfi.lv, 2013). Finanšu ministrija sliecas atbalstīt tādu risinājumu, kas pakāpeniski samazinātu gan valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksas likmi, gan IIN likmi par vienu vai diviem procentpunktiem, gan arī palielinātu un diferencētu neapliekamo minimumu (robežās no 45 līdz 98 latiem), kā arī apgādniekiem palielinātu atvieglojumus līdz 98 latiem. Vai piedāvātie risinājumi iegūs Saeimas vairākuma atbalstu, ir grūti prognozēt. Tāpat ir grūti prognozēt, vai un kā šīs izmaiņas varētu ietekmēt to cilvēku labklājību, kuri dzīvo trūkumā un kuriem ir zemi ienākumi. Diskusijas šobrīd ir par nelielām procentpunktu izmaiņām nodokļu likmēs. Līdz šim nodokļu slogs šai iedzīvotāju grupai ir tikai pieaudzis.

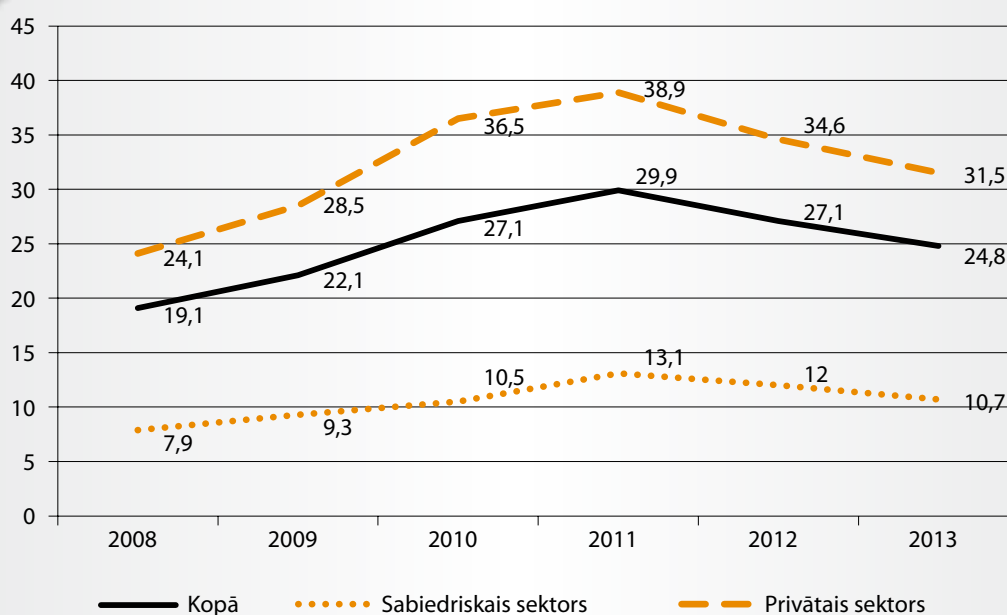
Labklājības ministrijas speciāliste 2013. gada 1. jūlijā publikācijā Latvijas Vēstneša portālā pamato nepieciešamību saglabāt minimālo darba samaksu zemā līmenī ar zemas kvalifikācijas darbinieku aizsardzību pret bezdarbu un iespējamo darba vietu samazinājumu, kā arī lielo minimālās algas saņēmēju skaitu (Putniņa, 2013). Tomēr ministrijas pārstāve nepaskaidro, kā izdzīvot minimālo algu saņēmējiem, kā arī nekomentē sociālās sekas, kas gaida minimālās algas saņēmējus (piemēram, zemo gaidāmās pensijas apmēru). Jāatzīmē, ka savas intereses ienākumu līmeņa aizsardzībā labāk aizstāvēt parasti prot tie, kam ir vairāk laika, naudas un citu resursu. Nav pieļaujams, ka strādājoši cilvēki ir pakļauti nabadzības riskam tikai tādēļ, ka minimālās algas sliekšnis neatbilst sociāli pieņemamas dzīves standartam un pēc nodokļu samaksas nesedz pat iztikas minimumu. Citā publikācijā Labklājības ministres padomniece Maija Poršņova ir aicinājusi cilvēkus pašus domāt par savu nākotni un veidot uzkrājumus jau šodien (Rozenberga, 2013). Tomēr no minimālās algas nav iespējams veidot uzkrājumus. Nedrīkstētu būt tā, ka minimālā atalgojuma jautājums un ar to saistītais nabadzības risks ministrijas līmenī tiek uzlūkots kā individuālās atbildības un kompetences jautājums, tādējādi mērķtiecīgi stigmatizējot nabadzības riskam pakļautos strādājošos.

Latvijas darba ņēmēju atalgojumu raksturo arī vērā ņemama nevienlīdzība reģionālā griezumā. 2012. gada statistikas dati parāda neto atalgojuma atšķirības Latvijas pilsētās un laukos. Atalgojuma starpība pašvaldībās ar augstāko un zemāko vidējo neto atalgojumu atšķiras pat vairāk nekā divas reizes (1.9. logs).

Ienākumu nevienlīdzība tiek atrazta arī sociālās drošības sistēmā. Kā spilgtāko piemēru var minēt

1.6.
logs

Darba ņēmēju īpatsvars (%), kas saņem minimālo algu attiecīgā gada janvārī

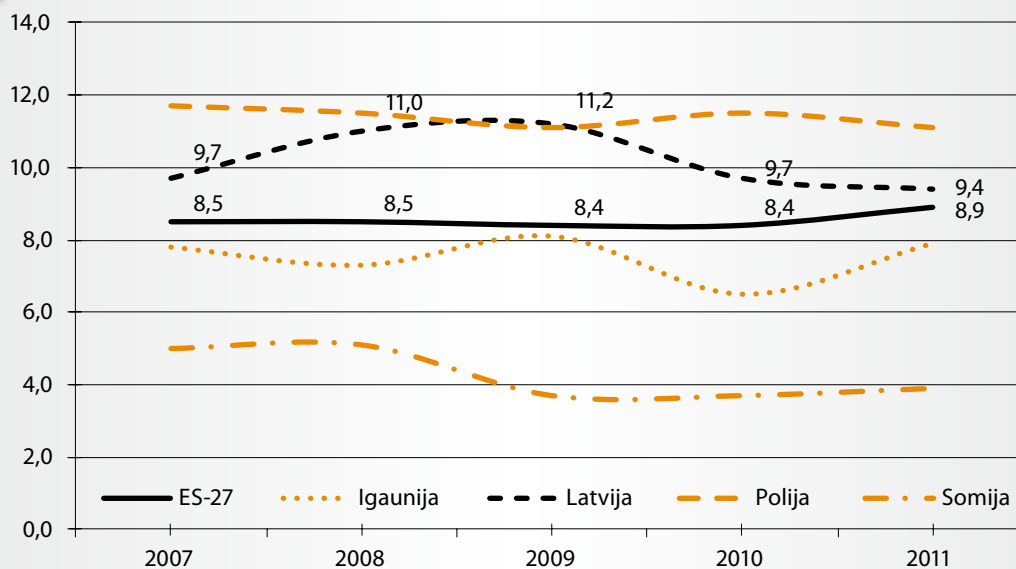
Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde (2013 d.).

neproporcionālu, turklāt pieaugošu ienākumu nevienlīdzību pensiju izmaksās. Latvijā lielākās valsts pensijas 100 reizes pārsniedz minimālo vecuma pensiju apmēru (49,50 un < 4000 lati). Ja cilvēka darba stāžs ir 10–20 gadi,

tad minimālais valsts pensijas apmērs ir 49,50 lati, bet, ja apdrošināšanas stāžs ir 41 gads un vairāk, tad minimālais saņemamās pensijas apmērs noteikts 76,50 lati. Nav saprotams, kāpēc 19 gados var nopelnīt 2,6 latus par katru

1.7.
logs

Nabadzības riska indekss strādājošajiem*

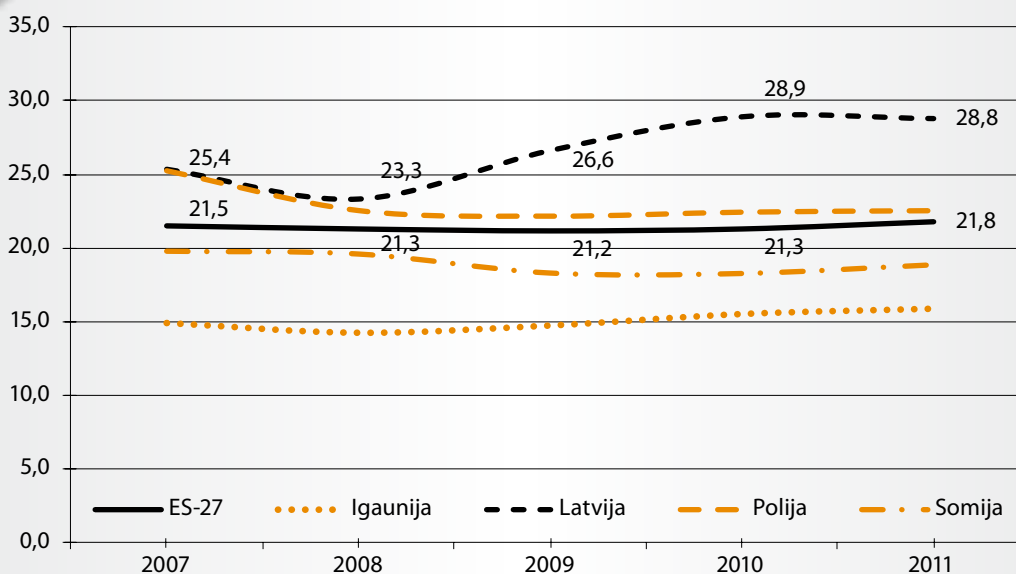

* Nabadzības riska indekss ir iedzīvotāju īpatsvars (procentos), kuru ekvivalentais rīcībā esošais ienākums ir zem 60% no nacionālā ekvivalentā rīcībā esošā ienākuma mediānas (LR Centrālā statistikas pārvalde, 08.02.2012.).

Avots: Eurostat (2013 c.).

1.8.
logs

Nodokļu likme (%) neprecētai personai bez bērniem, kura saņem 50% no vidējās algas valstī

Avots: Eurostat (2013 e.).

nostrādātu gadu, bet 41 gada laikā tikai 1,86 latus par gadu. Savukārt lielāko pensiju saņēmēji par vienu darba mūža gadu saņem pat 100 latus. Tā kā nevienam pensijas saņēmējam ienākumu uzskaitē nav veikta pirms 1996. gada, šādas atšķirības šķiet pārspīlētas. Turklāt kopš 2009. gada sākuma vērojama izteikta pensiju nevienlīdzības palielināšanās. Detalizētie dati rāda, ka pakāpeniski samazinās pensiju vidusslānis, bet palielinās to pensionāru skaits, kas saņem ļoti mazas (līdz 100 latiem) un ļoti lielas pensijas. To pensionāru skaits, kas saņēma vairāk par 1000 latiem, 2009. gada sākumā bija nedaudz virs 200, 2012. gada decembrī – 1098, bet 2013. gada martā – jau 1126. Turpretī vecuma pensijas līdz 50 latiem 2012. gadā saņēma 4923 cilvēki, bet vecuma pensijas 50–90 latu apmērā (trūcīguma līmenis pašvaldību sociālās palīdzības saņemšanai) saņēma 14 689 cilvēki (VSAA, 2013). Diezgan līdzīga ir naudas summa, kas tiek tērēta pašām mazākajām un lielākajām pensijām. Piemēram, saskaņā ar Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras 2012. gada decembra datiem pensijām līdz 90 latiem no valsts sociālās apdrošināšanas budžeta tiek izlietots apmēram pusotrs miljons latu mēnesī un līdzīga summa arī tām, kuru apmērs pārsniedz 1000 latu. Tikai vienā gadījumā tas ir vecuma nodrošinājums 19 612 pensionāriem, bet otrā – 1159 pensionāriem (VSAA, 2013). Tātad 18 mazo pensiju saņēmēji kopā saņem tikpat daudz, cik viens lielās pensijas saņēmējs (1.10. logs).

Nabadzība: nevienlīdzību uzturošas sistēmas sekas vai “nabadzīgie paši ir vainīgi”?

ES stratēģija “Eiropa 2020” ir 10 gadu izaugsmes stratēģija, kas ietver iniciatīvas gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei (European Commission, 2013). Tā ir veltīta ne tikai tam, lai pārvarētu krīzi, kas patlaban skar daudzas valstis, bet aptver vēl vairākas citas jomas. ES līmenī viens no svarīgākajiem mērķiem ir pasargāt no nabadzības 20 miljonus cilvēku. Latvijā gan relatīvās nabadzības, gan absolūtās nabadzības līmenis ir ļoti augsts, vēl sliktāka

situācija ir tikai Bulgārijā un Rumānijā. Nabadzības līmeni ES nosaka, ņemot vērā trīs sociālās iekļaušanas indikatorus: nabadzības riska līmeni, cilvēku skaitu, kuri dzīvo dziļā sociālajā deprivācijā, un cilvēku skaitu mājāsaimniecībās, kurās nav neviena algotu darbu strādājošā. Latvijā vismaz vienā no trim iepriekš minētajām nabadzības grupām atrodas 40% iedzīvotāju, kas ir ļoti augsts rādītājs.

Pirmais nabadzības līmeņa indikators ir nabadzības riska indekss, kas raksturo relatīvo nabadzību. Relatīvajai nabadzībai ir pakļauti visi cilvēki, kuru ienākumi ir zem 60% no mājāsaimniecību rīcībā esošo ienākumu mediānas, pārrēķinātas uz ekvivalento patērētāju. Tiek uzskatīts, ka šī nabadzība nav atkarīga no valsts ekonomiskās attīstības līmeņa, bet gan parāda, kā valstī sadala resursus. Latvijā tie ir cilvēki, kuru ikmēneša ienākumi mazāki par 147 latiem (2011. gada dati), tādējādi Latvijā nabadzības riskam pakļauto cilvēku skaits 2010. gadā ir viens no augstākajiem Eiropā – 19,1%. 2013. gadā cilvēki, kuru alga bruto ir 200 latu, neto (“uz rokas”) saņem 146,08 latus, kas nesasniedz iepriekš minēto 2011. gada nabadzības riska līmeni, turklāt 2013. gadā nabadzības riska līmenis ir augstāks, jo vidējā alga un ienākumi Latvijā pieaug (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 e). Relatīvās nabadzības līmenis Latvijā īpaši augsts bija pirmskrīzes laikā, un jau 2011. gadā nabadzības riskam pakļauto cilvēku skaits atkal pieauga (19,4%). Tā kā nabadzības riskam pakļauto personu proporcija pieaug, kāpjot vidējām algām (šī tendence parādījās treknajos gados un vērojama atkal pēdējo divu gadu laikā), tas liecina par nepietiekamu sociālās drošības un ienākumu pārdales politiku un par harmonizācijas principa neievērošanu.

Otrs indikators ir materiālā nodrošinātība, kas atklāj cilvēku iespējas apmierināt savas pamatvajadzības. Protams, šis rādītājs ir izstrādāts visām ES valstīm, bet vajadzības dažādās sabiedrībās atšķiras. Tomēr, ja jau mēs vēlamies dzīvot līdzīgi kā citās ES valstīs, tad mums jāpiemēro arī līdzīgi kritēriji. Šo rādītāju nosaka, aptaujājot cilvēkus un uzdodot viņiem deviņus jautājumus: vai jūs varat atļauties ēst gaļu vai zivis katru otro dienu, samaksāt par iri un siltumu, samaksāt neparedzētus izdevumus

1.9.
logs

Pašvaldības ar augstāko un zemāko vidējo atalgojumu

Pašvaldības ar augstāko vidējo atalgojumu (novadi un pilsētas)	Vidējais neto atalgojums (Ls)	Vidējais neto atalgojums (Ls)	Pašvaldības ar zemāko vidējo atalgojumu (novadi un pilsētas)
Rīga	420	214	Varakļānu novads
Ventspils	401	206	Ilūkstes novads
Stopiņu novads	422	202	Dundagas novads
Mārupes novads	445	215	Zilupes novads
Garkalnes novads	392	209	Rojas novads
Latvija	369		

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde (2013 c).

(piemēram, salūst ledusskapis vai vajadzīga operācija), doties atvaļinājumā ārpus mājas vismaz reizi gadā, iegādāties telefonu, televizoru, veļasmašīnu, automašīnu. Aptaujājot cilvēkus, cenšas noskaidrot, vai viņi gribētu šīs lietas, vai tās ir nepieciešamas un vai tās var atļauties. Ja cilvēks nevar atļauties 4 no 9 lietām, viņš uzskatāms par materiāli nenodrošinātu. Materiālā nenodrošinātība ir saistīta ar valsts ekonomiskās attīstības līmeni. ES vidēji šādu cilvēku ir 8,8%, bet Latvijā 31% (Eurostat, 2013). ES EU-SILC dati (statistikas dati par ienākumiem un dzīves apstākļiem) par 2011. gadu atklāj, ka 81,7% no visām māj-saimniecībām nevar atļauties segt neparedzētus izdevu-mus 195 latu apmērā, 63,7% nevar atļauties doties brīvdienās uz vienu nedēļu ārpus mājām un 23,9% ir grūtības samaksāt komunālos maksājumus, bet 24,3% – uzturēt mājokli siltu. Satraucoši, ka arī Pierīgā, kas tiek uzskatīta

par veiksmīgu cilvēku apmešanās vietu, ir 26,4% tādu māj-saimniecību, kuras gada laikā kaut reizi naudas trūkuma dēļ kavējušas maksājumus par komunālajiem pakalpojumiem, pieaug arī tādu māj-saimniecību skaits, kuras nespēj uzturēt mājokli pietiekami siltu (2010. gadā 13,8%, 2011. gadā jau 19,7%). Tomēr visvairāk māj-saimniecību, kuras nevar atļauties uzturēt mājokli pietiekami siltu, ir Vidzemē (2010. gadā 31,1%, 2011. gadā 37%) (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2012).

Trešais indikators nabadzības un sociālās atstumtības riska mērīšanai iekļauj tos cilvēkus, kas dzīvo māj-saimniecībās, kurās neviens no darb-spējīgiem iedzīvotājiem nestrādā algotu darbu. Pat ja cilvēks var atļauties nopirkt nepieciešamās lietas un viņam ir pietiekami daudz līdzekļu, lai izdzīvotu, viņš var būt sociāli atstumts, jo neviens viņa mājās nestrādā. Latvijā šajā grupā ir 12% cilvēku.

1.10.
logs

Lielo (>1000 latu) un mazo (<90 latu) pensiju saņēmēju skaita attiecība 1:18

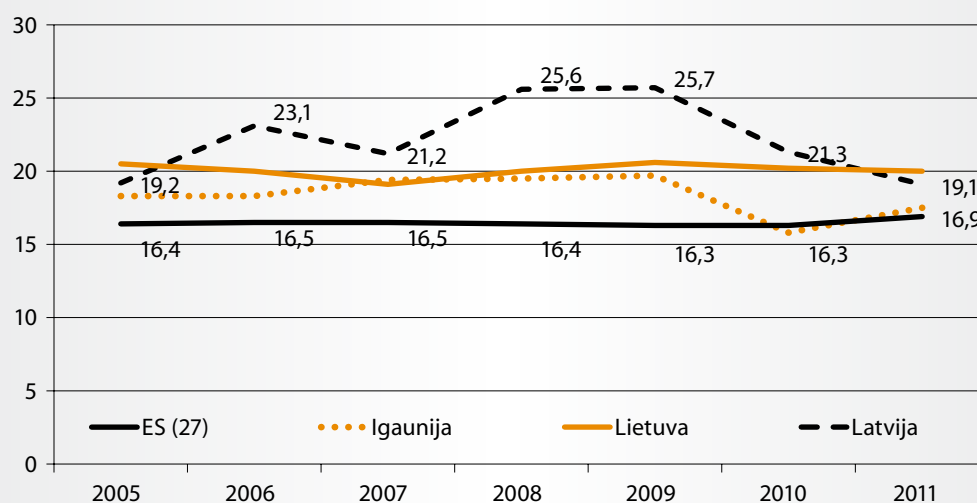

Avots: autoru veidots pēc VSAA statistikas datiem (VSAA, 2013).

1.11.
logs

Iedzīvotāji (%) zem nabadzības riska sliekšņa

(60% no māj-saimniecību rīcībā esošo ienākumu mediānas, pārrēķinātas uz ekvivalento patērētāju)

Avots: Eurostat (2013 d.).

ES Komisija ir izteikusi rekomendācijas Latvijai stratēģijas "Eiropa 2020" īstenošanai, tās gan visai maz atspoguļojas Latvijas Nacionālajā attīstības plānā, kurš paredz subjektīvās apmierinātības mērījumu uzlabošanu, bet mazāk uzmanības velta nabadzības mazināšanai. ES Komisijas rekomendācijās norādīts, ka Latvijā "liela daļa iedzīvotāju (40%) riskē nonākt nabadzībā vai sociālā atstumtībā, un bērniem šis rādītājs ir vēl augstāks (43,6%). Kopumā 2012. gadā nedaudz palielinājās nabadzības riska rādītājs, kas liecina par to, ka izaugsme nenozīmē automatisku nabadzības samazināšanos un ir nepieciešama mērķtiecīga politika tās mazināšanā. Latvija ir veikusi dažus pasākumus, lai risinātu bezdarbnieku un bērnu nabadzības problēmu. Tomēr ir veikts mazāk tiešu darbību" (Eiropas Komisija, 2013, 4), lai mazinātu strādājošo nabadzību, kam ir pakļauti visi minimālo algu saņēmēji (pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem par 2013. gada februāri darba ienākumus līdz minimālās darba algas apmēram saņēma 21,8% no strādājošo kopskaita (Putniņa, 2013)), un mazinātu problēmas sociālās palīdzības sistēmā, "jo īpaši saistībā ar pārrēķināšanu, pabalstu adekvātumu un nepietiekamajiem pabalsta saņēmēju aktivizēšanas pasākumiem. (...) Latvija samazināja garantēto ienākumu minimumu un pārtrauca valsts budžeta līdzfinansējumu garantētā ienākumu minimuma nodrošināšanai" (Eiropas Komisija, 2013, 4). Parasti šis minimums ir ne tikai atsevišķu pašvaldību, bet valsts kopēja atbildība, un ļoti apšaubāms, vai ir pamatoti noteikt šo garantēto minimumu atbilstoši pašvaldības rocībai. Šie lēmumi visdrīzāk palielinās galēju nabadzību un saasinās pašreizējo nevienlīdzību attiecībā uz sociālās palīdzības pieejamību pašvaldībās, tajā pašā laikā samazinot centrālās valdības stimulus investēt sociālās palīdzības politikas izstrādē un kontrolē.

Latvijas iedzīvotāju uzskati par nevienlīdzību, taisnīgumu un nabadzību

Šīs nodaļas turpmākā izklāstā autori analizē, kā ienākumu nevienlīdzību un resursu pārdali Latvijas ekonomikā un sabiedrībā vērtē paši Latvijas iedzīvotāji. Tā kā Latvija ir viena no ES valstīm ar augstākajiem nabadzības un ienākumu nevienlīdzības rādītājiem, pārskata autoriem likās būtiski padziļināti izpētīt Latvijas iedzīvotāju priekšstatus par nevienlīdzību, taisnīgumu un nabadzību, noskaidrot situācijas subjektīvo uztveri un vērtējumus. Vispirms aplūkosim dažu starptautisku pētījumu piemērus un tad pievērsīsimies Latvijas situācijas analīzei.

Vairums pētnieku ir vienprātīgi, ka tas, kā cilvēki uztver nevienlīdzību, lielā mērā ietekmē viņu attieksmi un uzvedību (Han, Janmaat, Hoskins & Green, 2012, 9). Nevienlīdzības uztvere ir svarīga arī tāpēc, ka tā var ietekmēt, piemēram, pilsonisko un politisko aktivitāti. Ja cilvēki novērtē nevienlīdzību kā netaisnīgu, viņi var iesaistīties pilsoniskajās un politiskajās aktivitātēs, lai mainītu šo situāciju (Han et al., 2012, 9). *Occupy Wall Street* kustības piemērs labi ilustrē šo argumentu. Savukārt citi autori uzskata, ka iedzīvotāju pilsoniskā aktivitāte nevienlīdzīgās sabiedrībās mazinās, jo iedzīvotāji pārstāj ticēt demokrātijas vērtībām un savas rīcības nozīmei (Stiglitz, 2012).

Nevienlīdzības izpausme ir nevienlīdzīgs resursu sadalījums sabiedrībā. Nodokļu sistēma un sociālās drošības sistēma ir valsts mehānismi resursu pārdalei, kas savukārt lielā mērā balstās konkrētās sabiedrības taisnīguma normās. Vairāki pētījumi veltīti tam, lai noskaidrotu iedzīvotāju viedokļus par taisnīgu resursu pārdali un izpētītu attiecības starp nevienlīdzību un iedzīvotāju atbalstu politikai, kas būtu vērsta uz ienākumu pārdali par labu nabadzīgākiem sabiedrības locekļiem. Vācu pētnieks Malte Libkers (*Malte Lübker*) uzsvēr, ka atbalsts ienākumu pārdalei nav atkarīgs no reālās nevienlīdzības, bet gan no sociālā taisnīguma normām konkrētajā sabiedrībā (Lübker, 2006, 1). Līdzīgi secinājumi ir arī ungāru pētniekam Ištvanam Totam (*István György Tóth*) un nīderlandiešu pētniekam Tomasam Kelleram (*Tamas Keller*), kuri analizēja aptauju datus 27 Eiropas valstīs un konstatēja, ka viens no nozīmīgākajiem faktoriem, kas izskaidro cilvēku attieksmi pret ienākumu pārdali, ir cilvēku viedoklis par nabadzības cēloņiem, taisnīgumu un netaisnību. Ja sabiedrībā vairākums indivīdu uzskata, ka nabadzības cēloņi drīzāk skaidrojami ar individuāliem faktoriem, piemēram, slinkumu vai neveiksmi, tad maz ticams, ka viņi pieprasīs, lai, piemēram, valsts noteiktu augstākus nodokļus cilvēkiem ar lieliem ienākumiem vai palīdzētu trūcīgiem sabiedrības locekļiem. Ja savukārt vairākums sabiedrības locekļu uzskata, ka sabiedrības attīstība ir balstīta uz netaisniem vai citādi nepieņemamiem principiem, tad tā var pieprasīt no politiķiem attiecīgu rīcību, piemēram, ienākumu pārdali par labu trūcīgajiem (Tóth & Keller, 2011, 45).

Vācu socioloģe Ursula Dallinger (*Ursula Dallinger*) uzskata, ka dažādu valstu iedzīvotāju attieksmi var izskaidrot gan ar ekonomiskiem, gan arī sociāliem faktoriem (Dallinger, 2010). Viņa ir analizējusi ISSP (*International Social Survey Programme*) aptaujas datus dažādās pasaules valstīs un secinājusi, ka ekonomiski attīstītās valstīs iedzīvotāji mazākā mērā pieprasa pārdalīt ienākumus, jo uzskata, ka plaukstošā ekonomikā tirgus var nodrošināt viņiem pietiekamus ienākumus (Dallinger, 2010, 346). Tomēr tas lielā mērā atkarīgs no katras sabiedrības konteksta. Piemēram, kā indivīdi katrā konkrētā valstī definē valsts sociālos pienākumus. U. Dallinger raksta par nosacījuma egalitārismu. Ja ir liela ienākumu nevienlīdzība, pilsoņi vēlas, lai labklājības valsts mazinā šīs atšķirības. Ja ekonomika arī stagnē, viņi grib, lai valsts iejaucas un mazinā tirgus ekonomikas procesu negatīvo ietekmi. Ja ekonomika funkcionē labi, pilsoņi biežāk sliecas ticēt, ka katram ir dota iespēja nodrošināt sev iztiku un valstij nav jāiejaucas (Dallinger, 2010, 346).

Amerikāņu ekonomisti Alberto Alesina (*Alberto F. Alesina*) un Paola Džuliano pētīja, vai un cik lielā mērā iedzīvotāji dažādās valstīs atbalsta ienākumu pārdali (Alesina & Giuliano, 2009). Viņi secināja, ka iedzīvotāju atbalstu ietekmē gan individuālie, gan arī sociālie faktori (vēsture, kultūra, politiskā ideoloģija, taisnīguma izpratne). Austrumeiropas valstīs iedzīvotājiem ir izteiktāka vēlme, lai valdība mazinātu ienākumu atšķirības. Liels atbalsts šādai rīcībai ir arī Latīņamerikas un Ziemeļeiropas valstīs. Vismazākais atbalsts ienākumu pārdalei ir ASV, Austrālijā un Jaunzēlandē (Alesina & Giuliano, 2009, 25).

Dažādu sociālo faktoru ietekmi uz sabiedrības attieksmi pret ienākumu pārdali identificē arī kanādiešu pētnieks Nazims Habibovs (*Nazim Habibov*), kurš savā rakstā analizē sociālo pētījumu rezultātus 14 postpadomju valstīs (tajā skaitā arī Latvijas pētījuma rezultātus) (Habibov, 2013, 262). Viņš norāda, ka, neskatoties uz ienākumu nevienlīdzības palielināšanos, sociālas palīdzības samazināšanos un valdošo tirgus ekonomikas ideoloģiju, visās aplūkotajās postpadomju valstīs iedzīvotāju atbalsts ienākumu pārdalei un labklājības valsts centieniem mazināt ienākumu nevienlīdzības ietekmi ir ļoti augsts. Tomēr šis atbalsts ir atšķirīgs dažādās sabiedrības grupās. Jaunieši, labāk izglītotie, turīgi un vīrieši mazākā mērā atbalsta ienākumu pārdali (Habibov, 2013, 262).

Latvijā sabiedrības attieksme pret nevienlīdzību un tās izpausmes formām galvenokārt ir pētīta dažādos starptautiskos pētījumos, piemēram, ISSP un Eurobarometra pētījumos. 2009. gadā 39 valstīs tika veikta aptauja par sociālās nevienlīdzības jautājumiem starptautiskā pētījuma programmā ISSP (ISSP Research Group, 2012). Minētā pētījuma instrumentāriju un iegūtos datus izmantoja arī šī pārskata autori, sagatavojot un analizējot 2013. gadā organizēto aptauju. Tas ļāva iegūt gan starptautisku salīdzinājumu, gan arī datus, kas raksturo sabiedrības attieksmes maiņu sociālās nevienlīdzības jautājumos Latvijā laikā no 2009. līdz 2013. gadam.

Lai noskaidrotu, vai un kā Latvijas iedzīvotāji ir uztvēruši un novērtējuši ienākumu atšķirības, aptaujas anketā pārskata autori iekļāva divus jautājumus par to, cik, viņuprāt, nopelna vairāku profesiju pārstāvji (piemēram, ārsti, pārdevēji, strādnieki, ministri un kompāniju vadītāji) un cik šo profesiju pārstāvjiem būtu jāpelna. Atbildes uz šiem jautājumiem raksturo to, ko zinātniskajā literatūrā apzīmē ar vārdiem "uztvertā ienākumu nevienlīdzība" un "vēlamā ienākumu nevienlīdzība" (Andersen & Yaish, 2012). 2009. un 2013. gadā veikto aptauju rezultāti neraksturo faktisko atalgojuma līmeni norādītajās profesijās, bet tie raksturo

respondentu subjektīvo novērtējumu, ko varēja ietekmēt dažādi apstākļi – gan personiskie novērojumi, gan sarunas ar ģimenes locekļiem un draugiem, gan arī diskusijas medijos u. tml. Informācija par atalgojumu dažādās profesijās respondentiem visdrīzāk nav pieejama vai tā ir nepilnīga. Salīdzinot ar 2009. gada aptaujas datiem, 2013. gadā respondentiem bija izteiktākas viedokļu atšķirības, cik nopelna ministrs un lielas privātas Latvijas kompānijas priekšsēdētājs, par ko liecina izkliedes rādītāji (standartnovirze) (1.12. logs).

Aprēķini par vēlamā ienākumu nevienlīdzību 2009. un 2013. gadā liecina, ka ievērojama daļa Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka valdības ministriem un lielu privātu kompāniju priekšsēdētājiem būtu jāpelna daudz mazāk, nekā viņi nopelna šobrīd. Turpretī pārdevējiem un nekvalificētiem rūpnīcas strādniekiem, viņuprāt, būtu jāpelna vairāk. Kaut arī Latvijas iedzīvotāji 2013. gadā lielākā mērā pieļauj augstāku atalgojumu lielu kompāniju vadītājiem nekā 2009. gadā, tomēr kopīgā tendence ir tāda, ka iedzīvotāji vēlētos redzēt mazākas atšķirības atalgojumā starp vadošiem un mazkvalificētiem darbiniekiem (1.13. logs).

Lai varētu salīdzināt dažādu valstu respondentu atbildes dažādos periodos, zinātniskajos pētījumos izmanto nevis absolūtos atalgojuma novērtējumus, bet gan to attiecības, piemēram, attiecinot lielas kompānijas vadītāja vidējo atalgojumu pret nekvalificēta rūpnīcas strādnieka vidējo atalgojumu (sk. Osberg & Smeeding, 2003). Šī pārskata autori sagatavoja šādus aprēķinus, izmantojot 2009. un 2013. gada Latvijas iedzīvotāju datus (1.4. logs). Salīdzinot šādus aprēķinus ar 2009. gada ISSP pētījuma datiem citās pasaules valstīs, jāsecina, ka Latvijas iedzīvotāju vērtējumi ir līdzīgi, piemēram, Igaunijas un Polijas iedzīvotāju vērtējumiem, kamēr Somijas iedzīvotāju domas atšķiras, it sevišķi vērtējumā par uztverto un vēlamā ienākumu nevienlīdzību starp valdības ministra un nekvalificēta strādnieka vidējo atalgojumu (1.15. logs). Šis atšķirības starp Latvijas, Igaunijas, Polijas un Somijas iedzīvotāju

Uztvertā ienākumu nevienlīdzība. Atalgojuma novērtējums piecās profesijās 2009. un 2013. gadā

1.12.
logs

Profesija	2009*		2013**	
	Vidējais	Standartnovirze	Vidējais	Standartnovirze
Ģimenes ārsts	600,5	281,5	532,2	333,4
Lielas privātas kompānijas priekšsēdētājs Latvijā	2957,2	3196,4	3198,1	4300,9
Pārdevējs	229,4	66,9	205,6	49,8
Nekvalificēts rūpnīcas strādnieks	266,6	102	215,1	65
Latvijas valdības ministrs	2816,5	1643,2	2251,7	1967,5

* Bāze: respondenti, kuru atalgojumu vērtējumi nepārsniedz +/- trīs standartnovirzes un kuri varēja norādīt atalgojumu visās piecās norādītajās profesijās, $n = 649$ (ISSP Social Inequality 2009 aptaujas dati).

** Bāze: respondenti, kuru atalgojumu vērtējumi nepārsniedz +/- trīs standartnovirzes un kuri varēja norādīt atalgojumu visās piecās norādītajās profesijās, $n = 726$ (LU SZF, 2013).

Avots: ISSP Social Inequality 2009 aptaujas dati (ISSP Research Group, 2012) un NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

vērtējumiem var izskaidrot ar dažādiem faktoriem – atšķirīgu attieksmi pret nevienlīdzību, atšķirīgām kultūrām, nodokļu sistēmu un ekonomisko attīstību. Somiju pēc dažādām pazīmēm var vērtēt kā salīdzinoši egalitāru un atklātu sabiedrību. Somijas sabiedrība ir mazākā mērā gatava tolerēt lielas ienākumu atšķirības un sociālo nevienlīdzību kopumā.

Lai varētu salīdzināt uztvertās un vēlamās ienākumu nevienlīdzības vērtējumus dažādās Latvijas sabiedrības grupās, šī pārskata autori aprēķināja uztvertās un vēlamās

ienākumu nevienlīdzības Džini indeksu katram respondentam, par pamatu izmantojot minētās respondentu atbildes un aprēķinu formulu, ko piedāvā Kanādas un Izraēlas pētnieki Roberts Andersens (*Robert Andersen*) un Meirs Jaišs (*Meir Yaish*) (Andersen & Yaish, 2012). Šie aprēķini liecina, ka vidējais uztvertās ienākumu nevienlīdzības Džini indekss 2009. un 2013. gadā bija attiecīgi 0,45 un 0,44, savukārt vēlamās ienākumu nevienlīdzību raksturojošais Džini indekss – 0,27 un 0,33. Šo aprēķinu rezultāti apstiprina, ka Latvijas iedzīvotāji saredz lielas ienākumu

Vēlamā ienākumu nevienlīdzība. Atalgojuma novērtējums piecās profesijās 2009. un 2013. gadā

1.13.
logs

Profesija	2009*		2013**	
	Vidējais	Standartnovirze	Vidējais	Standartnovirze
Ģimenes ārsts	699,2	296,1	661,2	293
Liela privāta kompānijas priekšsēdētājs Latvijā	1514,2	1264,9	1958,3	2087
Pārdevējs	364,6	109,7	378,3	111,4
Nekvalificēts rūpnīcas strādnieks	383,9	151,9	346,6	120,9
Latvijas valdības ministrs	1112,1	819,7	1293,2	1135,4

* Bāze: respondenti, kuru atalgojumu vērtējumi nepārsniedz +/- trīs standartnovirzes un kuri varēja norādīt atalgojumu visās piecās norādītajās profesijās, $n = 649$ (ISSP Social Inequality 2009 aptaujas dati).

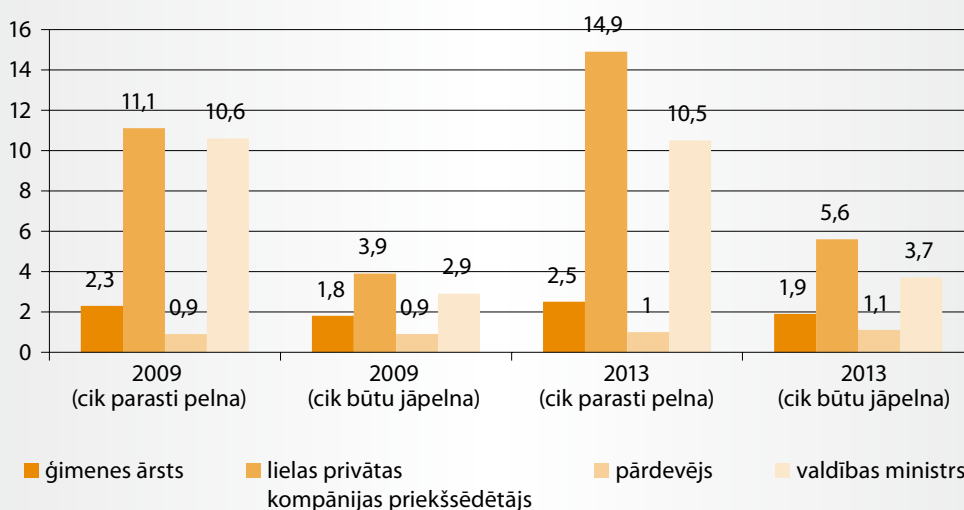
** Bāze: respondenti, kuru atalgojumu vērtējumi nepārsniedz +/- trīs standartnovirzes un kuri varēja norādīt atalgojumu visās piecās norādītajās profesijās, $n = 726$ (LU SZF, 2013).

Avots: ISSP Social Inequality 2009 aptaujas dati (ISSP Research Group, 2012) un NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

1.14.
logs

Uztvertās un vēlamās ienākumu attiecības 2009. un 2013. gadā Latvijā

(ģimenes ārsta, kompānijas priekšsēdētāja, pārdevēja un valdības ministra vidējā atalgojuma attiecība pret nekvalificēta rūpnīcas strādnieka vidējo atalgojumu)

Avots: ISSP Social Inequality 2009 aptaujas dati (ISSP Research Group, 2012) un NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

atšķirības un ka viņi vēlētos, lai tās būtu mazākas. Tāpat aprēķini apstiprina to, ka 2013. gadā iedzīvotāji akceptētu ienākumu atšķirības, kas ir virs vidējām ienākumu atšķirībām ES (Džini indekss 0,31).

Detalizētāka Džini indeksa analīze atklāj, ka dažādas iedzīvotāju grupas ienākumu nevienlīdzību uztver un novērtē atšķirīgi. Piemēram, sievietes un vīrieši ļoti līdzīgi ir uztvēruši ienākumu atšķirības dažādās grupās, taču sievietes salīdzinājumā ar vīriešiem vairāk vēlētos, lai šīs atšķirības būtu mazākas. Statistiski nozīmīgas atšķirības ir atklātas arī dažāda vecuma un dažādos Latvijas reģionos dzīvojošo respondentu atbildēs. Jaunieši salīdzinājumā ar vecākiem cilvēkiem ir uztvēruši mazākas ienākumu atšķirības. Pierīgā dzīvojošie norādījuši lielākas ienākumu atšķirības nekā citos reģionos, bet Latgalē dzīvojošie ienākumu atšķirības vēlētos redzēt būtiski mazākas. Vēlamās ienākumu nevienlīdzības Džini indekss Latgales iedzīvotāju grupā ir 0,30, savukārt rīdniekiem tas ir salīdzinoši augstāks – 0,35, kas liecina, ka viņi vairāk nekā citu reģionu iedzīvotāji lielākas atalgojuma atšķirības atzīst par pieņemamām. Šos aprēķinu rezultātus var izskaidrot ar jau pieminētajām reālajām atalgojumu atšķirībām Latgalē un Rīgā. Rīgā ir salīdzinoši augstāks dzīves līmenis, labāk atalgotas darbavietas, kā arī kopumā lielākas iespējas atrast darbu. Šādos apstākļos, kā norāda vācu socioloģe U. Dallingera, cilvēki sliecas uzskatīt, ka katram ir dota iespēja nopelnīt sev iztiku. Viņiem mazāk rūp ienākumu nevienlīdzība, un viņi mazāk vēlas, lai valsts iejauktos tirgus procesos (Dallinger, 2010). Viedokļu atšķirības par to, cik būtu jānopelna dažādu profesiju pārstāvjiem, ir arī respondentiem ar atšķirīgu izglītību. Respondenti ar pamatzglītību un nepabeigtu vidējo izglītību vēlētos mazākas ienākumu atšķirības. Viņu vēlamās ienākumu nevienlīdzības Džini indekss ir 0,30. Respondentiem ar nepabeigtu augstāko un augstāko izglītību ir pieņemamas lielākas ienākumu atšķirības. Šajā grupā Džini indekss ir 0,35.

ISSP pētījumā 2009. gada aptaujās tika iegūtas respondentu atbildes par to, kā viņi vērtē ienākumu atšķirības un vai valdībai tās būtu jāsamazina. Vairākums respondentu norādīja, ka ienākumu atšķirības viņu valstīs ir

pārāk lielas. Latvijas iedzīvotāju viedokļi ir ļoti līdzīgi Igaunijas un Polijas iedzīvotāju viedokļiem. Savukārt daudzi Somijas iedzīvotāji nepiekrīt apgalvojumam, ka Somijā ir pārāk lielas ienākumu atšķirības (1.16. logs).

Tīkpat viennozīmīgas atbildes iegūtas uz jautājumu par to, vai valdības pienākums ir mazināt šīs ienākumu atšķirības. Vairākums respondentu uzskata, ka tās būtu jāsamazina. Arī šajā jautājumā Latvijas iedzīvotāju viedokļi sakrīt ar Igaunijas un Polijas iedzīvotāju viedokļiem (1.17. logs).

Šajā pārskatā iekļautie Eurostat dati par ienākumu nevienlīdzību liecina, ka Latvijā, Igaunijā un Polijā ir raksturīga augsta ienākumu nevienlīdzība. Savukārt Somijā ir mazākas ienākumu atšķirības starp dažādām sabiedrības grupām. Tas varētu arī izskaidrot, kāpēc daudzu Austrumeiropas valstu pilsoņi vēlas mazināt ienākumu atšķirības.

2009. gada aptauju dati dažādās valstīs tāpat atklāj, ka vairums respondentu neatbalsta valdības izdevumu samazināšanu sociālajām vajadzībām. Latvijas iedzīvotāju viedokļi vismaz šajā jautājumā ir ļoti līdzīgi ar citu valstu iedzīvotāju viedokļiem (1.18. logs).

Šī pārskata autori salīdzināja 2009. un 2013. gada aptaujas datus un konstatēja dažas izmaiņas Latvijas iedzīvotāju vērtējumos. To respondentu īpatsvars, kas uzskata, ka ienākumu atšķirības ir pārāk lielas un ka valdībai būtu tās jāsamazina, nav ievērojami mainījies, tomēr savos vērtējumos respondenti ir pārliecinātāki. To respondentu īpatsvars, kas pilnībā piekrīt apgalvojumam, ka ienākumu atšķirības ir pārāk lielas, 2013. gadā ir 71,4%, kamēr 2009. gadā šādu respondentu īpatsvars bija 58,1%. Kaut arī joprojām lielākā daļa sabiedrības nepiekrīt apgalvojumam, ka valdībai nabadzīgo pabalstiem būtu jātērē mazāk, ir palielinājies to respondentu īpatsvars, kuri šim apgalvojumam piekrīt. Šo viedokļa maiņu var lielā mērā izskaidrot ar plašajām debatēm masu medijos par dažādiem ar sociālo nevienlīdzību saistītiem jautājumiem pēdējo trīs četru gadu laikā.

Latvijas iedzīvotāji ir pārliecināti, ka ienākumu atšķirības sabiedrībā ir pārāk lielas. Tomēr dažādām sociālām

1.15.
logs

Uztvertās un vēlamās ienākumu attiecības Igaunijā, Polijā un Somijā* 2009. gadā

(ģimenes ārsta, kompānijas priekšsēdētāja, pārdevēja un valdības ministra vidējā atalgojuma attiecība pret nekvalificēta rūpnīcas strādnieka vidējo atalgojumu)

Profesija	Igaunija		Polija		Somija	
	uztvertā	vēlamā	uztvertā	vēlamā	uztvertā	vēlamā
Ģimenes ārsts	2,8	2,5	3,8	2,6	2,5	2,3
Lielas privātas kompānijas priekšsēdētājs	9,5	5,0	18,6	6,5	11,2	5,1
Pārdevējs	0,9	1,0	0,9	1,0	0,8	1,0
Valdības ministrs	8,0	4,1	14,1	4,8	5,8	3,3

* Bāze: respondenti Igaunijā, $n = 838$; respondenti Polijā, $n = 771$; respondenti Somijā, $n = 722$.

Avots: ISSP Social Inequality 2009 aptaujas dati (ISSP Research Group, 2012).

grupām ir atšķirīgi viedokļi par to, vai valdībai būtu jāiejaucas un jāsamazina šīs atšķirības. Jaunieši vecumā no 18 līdz 24 gadiem mazākā mērā piekrīt šim apgalvojumam. Statistiski nozīmīgas atšķirības var identificēt arī dažādos reģionos dzīvojošo respondentu atbildēs. Rīdnieku īpatsvars, kas uzskata, ka valdībai ir jāsamazina ienākumu atšķirības, ir 78%, savukārt Latgales iedzīvotāju grupā tādu respondentu ir 89%. Cilvēki ar zemu izglītību (bez vidējās un profesionālās izglītības) biežāk uzskata, ka valdības pienākums ir mazināt ienākumu atšķirības. Šādu respondentu īpatsvars šajā grupā ir 88,1%. Iedzīvotāju grupā ar nepabeigtu augstāko vai augstāko izglītību šādai rīcībai ir mazāk atbalstītāju, t. i., 79,9%.

Tāpat respondentiem ir atšķirīgs viedoklis, vai valdībai būtu jātērē vairāk vai mazāk līdzekļu nabadzīgo pabalstiem. Ievērojama daļa rīdnieku un vidzemnieku uzskata, ka šādiem pabalstiem valdībai nebūtu jātērē nauda, t. i., attiecīgi 21,2% un 30,3%. Turpretī Latgalē šādu tēriņu samazināšanai ir mazs atbalstītāju skaits – 10,3%.

Statistiski nozīmīgas atšķirības ir identificējamās latviešu un cittautiešu atbildēs. Latvieši daudz vairāk piekrītu samazināt nabadzīgo pabalstus. Šādu rīcību atbalstītu 24,1%. Savukārt cittautiešu grupā tādu respondentu ir mazāk – 15,9%.

Šie un citi iepriekš minētie aptaujas rezultāti apstiprina kanādiešu pētnieka N. Habibova tēzi par to, ka postpadomju valstīs ir liels atbalsts valdības politikai, kas ir vērsta uz ienākumu nevienlīdzības un tās seku mazināšanu (Habibov, 2013). Tāpat šī pētījuma rezultāti atklāj arī to, ka vīrieši, jaunieši, cilvēki ar augstāku izglītību un lielākiem ienākumiem daudz mazākā mērā atbalsta valdības iejaukšanos, lai pārdalītu ienākumus par labu trūcīgajiem.

Ienākumu nevienlīdzībai bieži vien ir tādas vai citādas blaknes. Viena no tām ir nabadzība. Pārskata autori 2013. gada aptaujas anketā iekļāva jautājumus par nabadzības iemesliem un nepieciešamo valdības rīcību, kuri jau bija izmantoti 2010. gada Eurobarometra (*Eurobarometer*) aptaujā. Tas ļāva iegūt starptautisku salīdzinājumu un

Latvijas, Igaunijas, Polijas, Somijas* iedzīvotāju attieksme pret apgalvojumu – ienākumu atšķirības ir pārāk lielas

1.16. logs

(atbildes uz jautājumu, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādam apgalvojumam – ienākumu atšķirības ir pārāk lielas, %)

	Pilnībā piekrītu	Piekrītu	Ne piekrītu, ne nepiekrītu	Nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu
Latvija	58,1	36,8	4,2	0,8	0,1
Igaunija	64,9	27,7	3,6	2,7	1,1
Polija	53,0	35,0	6,8	4,2	1,0
Somija	29,8	39,5	16,5	12,4	1,8

* Bāze: respondenti Latvijā, n = 1061; respondenti Igaunijā, n = 1004; respondenti Polijā, n = 1251; respondenti Somijā, n = 850.

Avots: International Social Survey Programme: Social Inequality IV (ISSP Research Group, 2012).

Latvijas, Igaunijas, Polijas, Somijas* iedzīvotāju attieksme pret apgalvojumu – valdības pienākums ir samazināt ienākumu atšķirības cilvēkiem ar augstiem un zemiem ienākumiem

1.17. logs

(atbildes uz jautājumu, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādam apgalvojumam – valdības pienākums ir samazināt ienākumu atšķirības cilvēkiem ar augstiem un zemiem ienākumiem, %)

	Pilnībā piekrītu	Piekrītu	Ne piekrītu, ne nepiekrītu	Nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu
Latvija	45,1	40,8	9,9	3,8	0,4
Igaunija	41,7	35,0	11,8	8,7	2,8
Polija	38,7	40,0	10,4	8,9	2,0
Somija	32,0	41,7	12,4	10,8	3,2

* Bāze: respondenti Latvijā, n = 1047; respondenti Igaunijā, n = 991; respondenti Polijā, n = 1232; respondenti Somijā, n = 842.

Avots: International Social Survey Programme: Social Inequality IV (ISSP Research Group, 2012).

identificēt sabiedrības viedokļu izmaiņas. 2010. gadā Latvijas iedzīvotāji līdzīgi kā somi uzskatīja, ka cilvēki dzīvo trūkumā tāpēc, ka sabiedrībā pastāv liela netaisnība. Šim viedoklim piekrita arī ievērojama daļa Igaunijas un Polijas iedzīvotāju (1.20. logs).

Šie aptaujas rezultāti neidentificē reālos nabadzības cēloņus. Tie drīzāk raksturo sabiedrības priekšstatus, iespējams, pat aizspriedumus par trūkcietējiem. Te jāpiemin I. Tots un T. Kellers, kuri uzskata, ka, lai izskaidrotu sabiedrības attieksmi pret ienākumu pārdali, ir jāsaprot, kā cilvēki izskaidro nabadzību (Tóth & Keller, 2011). Ja ievērojama daļa iedzīvotāju uzskata, ka trūcīgie ir slinki, maz ticams, ka viņi vēlēšies, lai valdība mazinātu ienākumu atšķirības un palīdzētu šiem cilvēkiem. Te var arī pieminēt britu pētnieka D. Dorlinga tēzi, ka sociālā nevienlīdzība ir jēdziens, kura nozīme mainās atbilstoši sabiedrības izpratnei par to, kas ir pamatā šai nevienlīdzībai (Dorling, 2011).

2013. gada aptaujas dati liecina, ka notikušas izmaiņas sabiedrības viedoklī par nabadzības cēloņiem (1.21. logs).

Ir pieaudzis to respondentu skaits, kuriem ir grūtības sniegt atbildi uz šo jautājumu. 2010. gada Eurobarometra pētījumā šādu respondentu īpatsvars bija tikai 0,6%. 2013. gadā to īpatsvars pieaudzis līdz 7%. Jānorāda, ka ir arī pieaudzis to respondentu īpatsvars, kuri uzskata, ka cilvēki dzīvo trūkumā, jo viņi ir slinki un bez gribasspēka, t. i., attiecīgi no 20% 2010. gadā līdz 27% 2013. gadā. Tomēr, neskatoties uz šīm izmaiņām, ievērojama daļa respondentu joprojām domā, ka nabadzība ir problēma, kuru valdībai būtu steidzami jārisina. 2013. gadā 96,6% respondentu atbalstītu šādu valdības rīcību.

Statistiski nozīmīgas atšķirības var identificēt divos šķērsgriezumos. Latvieši mazākā mērā uzskata, ka cilvēki dzīvo trūkumā tāpēc, ka sabiedrībā pastāv liela netaisnība. Šajā grupā šādu viedokli pauda 33,8%. Savukārt cittautiešu grupā šādam viedokli piekrit 44,3% respondentu. Izteiktākas atšķirības viedokļos var novērot starp cilvēkiem ar zemu un augstāko izglītību. 52,9% aptaujāto respondentu bez vidējās vai profesionālās izglītības uzskata, ka nabadzības cēlonis ir pastāvošā netaisnība.

1.18. logs

Latvijas, Igaunijas, Polijas, Somijas* iedzīvotāju attieksme pret apgalvojumu – valdībai būtu jātērē mazāk nabadzīgo pabalstiem

(atbildes uz jautājumu, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādam apgalvojumam – valdībai būtu jātērē mazāk nabadzīgo pabalstiem, %)

	Pilnībā piekrītu	Piekrītu	Ne piekrītu, ne nepiekrītu	Nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu
Latvija	3,0	4,1	19,2	38,6	35,0
Igaunija	1,6	4,5	12,9	32,1	48,9
Polija	6,1	11,9	15,0	42,7	24,3
Somija	1,9	6,0	17,2	42,5	32,4

* Bāze: respondenti Latvijā, $n = 1051$; respondenti Igaunijā, $n = 984$; respondenti Polijā, $n = 1212$; respondenti Somijā, $n = 841$.

Avots: International Social Survey Programme: Social Inequality IV (ISSP Research Group, 2012).

1.19. logs

Latvijas iedzīvotāju attieksme pret ienākumu atšķirībām un valdības rīcību

	Pilnībā piekrītu	Piekrītu	Ne piekrītu, ne nepiekrītu	Nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu
Ienākumu atšķirības Latvijā ir pārāk lielas*	71,4	23,5	2,6	1,7	0,8
Valdības pienākums ir samazināt ienākumu atšķirības cilvēkiem ar augstiem un zemiem ienākumiem**	55,6	30	7,4	5,6	1,4
Valdībai būtu jātērē mazāk nabadzīgo pabalstiem***	6,1	14,4	17,7	39,4	22,3

Bāze: respondenti, noteiktas atbildes (nav iekļautas to respondentu atbildes, kuri uz šiem jautājumiem atbildēja "nevar pateikt"), * $n = 990$, ** $n = 979$, *** $n = 973$.

Avots: NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

Respondenti ar nepabeigto augstāko un augstāko izglītību šādu viedokli pauž tikai 27,5% gadījumā.

Daudzi Latvijas iedzīvotāji ne tikai atzīst, ka nabadzības cēlonis ir pastāvošā netaisnība, bet arī paši to izjūti, saņemot darba algu. Aptaujas anketā pārskata autori iekļāva 2009. gada ISPP pētījumā izmantoto jautājumu par to, vai respondentu alga ir taisnīga. 2009. gadā 72,9% aptaujāto Latvijas iedzīvotāju uzskatīja, ka viņu alga ir vai nu krietni mazāka, vai arī nedaudz mazāka, nekā būtu taisnīgi. Polijā tā domāja 73,6% respondentu. Somijā netaisnību atalgojuma ziņā izjuta retāk – tikai 53,7% aptaujāto. Latvijā 2013. gadā to respondentu īpatsvars (ņemot vērā izlases kļūdu), kas uzskatīja, ka viņi nesaņem taisnīgu atalgojumu, nav būtiski mainījies, t. i., 68%. Tomēr ir pieaudzis to cilvēku skaits, kuri domā, ka viņu atalgojums ir daudz mazāks, nekā būtu taisnīgi (1.22. logs).

Dažādu respondentu grupu atbilžu analīze liecina par atšķirīgiem viedokļiem. Sievietes biežāk nekā vīrieši uzskata, ka viņas saņem pārāk mazu atalgojumu – attiecīgi 49,6% un 36,3%. Līdzīgas atšķirības var novērot dažāda

vecuma respondentu atbildēs. Tikai 29,3% jauniešu vecumā līdz 24 gadiem domā, ka viņi saņem daudz mazāk, nekā būtu pelnījuši. 55–64 gadu vecu cilvēku grupā šādu respondentu īpatsvars sasniedz 53,7%. Šķiet, latvieši un cittautieši atšķirīgi uztver, cik lielā mērā viņu atalgojums ir taisnīgs. Latviešu īpatsvars, kuri uzskata, ka viņi saņem krietni par maz, ir 35,4%. Cittautiešu grupā netaisnību izjūt salīdzinoši vairāk respondentu – 51,2%. Visbeidzot jānorāda, ka statistiski nozīmīgas atšķirības parādās dažādu izglītību ieguvušo vidū. 52,3% respondentu bez vidējās vai profesionālās izglītības norāda, ka viņu atalgojums ir daudz mazāks, nekā būtu taisnīgi. Turpretī cilvēki ar nepabeigtu augstāko vai augstāko izglītību šādu viedokli pauž retāk – 33,9% gadījumā.

Šos aptaujas datus var izskaidrot ar identificējamām tendencēm statistikas apsekojumos. Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka 2010. gadā vidējā bruto darba samaksa iedzīvotājiem ar bakalaura grādu bija 591 lats. Savukārt tiem, kuri bija ieguvuši tikai pamatzglītību, – 296 lats (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2010). Cilvēkiem

Latvijas, Igaunijas, Polijas, Somijas* iedzīvotāju domas par nabadzības iemesliem 2010. gadā

1.20. logs

(atbildes uz jautājumu, kāpēc, Jūsaprāt, ir cilvēki, kas dzīvo trūkumā; kurš no šiem četriem viedokļiem vislabāk atbilst Jūsējam, %)

	Latvija	Igaunija	Polija	Somija
Viņiem nav veicies	8,4	14,2	13,7	10,6
Tāpēc, ka viņi ir slinki un bez gribasspēka	20,3	19,0	25,6	12,3
Mūsu sabiedrībā pastāv liela netaisnība	53,3	37,5	44,0	58,0
Tā ir neatņemama progresā sastāvdaļa	13,1	24,9	13,5	16,8
Neviens no šiem	4,9	4,4	3,2	2,3

* Bāze: respondenti Latvijā, noteiktas atbildes (bez atbildēm "grūti pateikt"), n = 1003; respondenti Igaunijā, noteiktas atbildes, n = 979; respondenti Polijā, noteiktas atbildes, n = 970; respondenti Somijā, noteiktas atbildes, n = 995.

Avots: 2010. gada augusta–septembra Eurobarometra pētījuma dati.

1.21. logs

Latvijas iedzīvotāju attieksme pret nabadzības iemesliem 2013. gadā

(atbildes uz jautājumu, kāpēc, Jūsaprāt, ir cilvēki, kas dzīvo trūkumā, %)

	Skaitis	Procenti
Viņiem nav veicies	70	7,0
Tāpēc, ka viņi ir slinki un bez gribasspēka	269	26,9
Mūsu sabiedrībā pastāv liela netaisnība	382	38,2
Tā ir neatņemama progresā sastāvdaļa	126	12,6
Neviens no šiem	80	8,0
Grūti pateikt	74	7,4

Bāze: visi respondenti, n = 1001.

Avots: NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

ar zemāku izglītību parasti jāreķinās ar mazāku atalgojumu un ienākumiem, kas ekonomiskās krīzes laikā strauji samazinās. Turklāt tieši krīzes laikā arī ievērojami palielinās nodokļu slogs zemāk atalgotajai sabiedrības grupai. Nav grūti iedomāties, ka šādos apstākļos daudzi to varētu izjust kā lielu netaisnību. Savukārt indivīdiem ar augstāku izglītību parasti ir arī lielāki ienākumi. Viņi sliecas uzskatīt, ka katrs ar savu darbu, idejām un iniciatīvu var nopelnīt sev iztiku.

Atšķirības starp sieviešu un vīriešu vērtējumiem var izskaidrot un pamatot ar ienākumu atšķirībām dzimumu grupās. Latvijā tāpat kā daudzās citās ES dalībvalstīs sievietes vidēji gadā nopelna par 15% mazāk nekā vīrieši (EK Pārstāvniecība Latvijā, 2013). Tas nenozīmē, ka darba devēji maksā atšķirīgu algu sievietēm un vīriešiem par vienu un to pašu darbu, bet drīzāk gan to, ka daudzas sievietes strādā zemāk atalgotās profesijās (EK Pārstāvniecība Latvijā, 2013). Piemēram, 2010. gada Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka inženieri vidēji mēnesī nopelna 570 latu (bruto), programmētāji – 832 latus, apdares būvdarbu strādnieki – 329 latus, pamatzglītības un pirmsskolas pedagogi – 414 latu, sekretāri – 359 latus, veikalu pārdevēji – 260 latu. (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2010). Inženiera, programmētāja un būvdarbu strādnieka darbu pārsvarā strādā vīrieši. Sekretāra, pedagoga un pārdevēja profesijās disproporcioni vairāk nodarbina sievietes. Labklājības ministrijas sniegtā informācija liecina, ka vidējā apdrošināšanas iemaksu alga sievietei Latvijā ir 383 lati, vīrietim – 457 lati. Jāpiebilst, ka sievietēm šo iemaksu alga ir zemāka visās vecuma grupās (LR Labklājības ministrija, 2013 a). Citu iepriekš minēto atšķirību cēloņus ir grūti noteikt, jo nav pieejami

ticami dati par ienākumiem dažādās vecuma un etniskajās grupās.

Nobeigums

Objektīvā sabiedrības sociālā struktūra Latvijā (nodarbināto īpatsvars pret nestrādājošām grupām) nav labvēlīga sociālai ilgtspējai ne tagad, ne nākotnē. Tāpēc darba tirgus un sociālās drošības politikai jābūt īpaši pārdomātai. Latvijā joprojām ir augsti nevienlīdzības rādītāji un liels nabadzības riskam pakļauto cilvēku īpatsvars, tādēļ sociālās nevienlīdzības mazināšana gan darba ienākumu atšķirību izlīdzināšanā, gan sociālās drošības sistēmas regulējumā palīdzētu atdot ticību savai un bērnu nākotnei Latvijā, veicinot sociālo ilgtspēju.

Minimālā atalgojuma līmeņa celšana nepieciešama ne tikai tā saņēmējiem, bet arī sociālās drošības sistēmas ilgtspējai. Harmonijas un līdzdalības principa neievērošana sociālās drošības pārklājumā (neliels atbalsta saņēmēju īpatsvars no tiem, kas ir riska situācijā) un trūkumi līdzdalības principa realizācijā (pārāk daudz ierobežojumu atbalsta saņemšanai) var veicināt mērķtiecīgo stigmatu, sevišķi attieksmē pret ģimenēm ar bērniem un bezdarbniekiem. Pārdales principi, pārklājums un līdzdalības iespējas nav par labu viena vecāka, daudz bērnu un bezdarbnieku ģimenēm. Bērni ir grupa, kas bieži iekļūst nabadzīgo skaitā, tāpēc jāveic divkārtšā pārdales, atbalstot ģimenes ar bērniem ne tikai ar mazākiem nodokļiem, bet arī lielākiem pabalstiem, savukārt, ja vēlamies nevienlīdzības mazināšanu arī turpmākajā nākotnē, jādomā par vienlīdzīgu iespēju nodrošināšanu bērniem neatkarīgi no vecāku ienākumu līmeņa.

Latvijas, Igaunijas, Polijas, Somijas* iedzīvotāju attieksme pret personīgās algas lieluma taisnīgumu

1.22.
logs

(atbildes uz jautājumu, vai Jūsu alga ir taisnīga; mēs nejaudājam, cik Jūs gribētu pelnīt, bet gan, vai Jūs saņemat atbilstoši Jūsu kvalifikācijai un pūlēm; ja Jūs šobrīd nestrādājat, lūdzu, pasakiet par savu pēdējo darbu, %)

	Daudz mazāka, nekā būtu taisnīgi	Nedaudz mazāka, nekā būtu taisnīgi	Tā ir apmēram taisnīga	Nedaudz lielāka, nekā būtu taisnīgi	Daudz lielāka, nekā būtu taisnīgi
Latvija – 2009	28,4	44,4	26,7	0,2	0,2
Latvija – 2013**	41,6	26,4	31,2	0,7	0,2
Igaunija – 2009	21,5	38,6	36,9	2,6	0,4
Polija – 2009	30,7	42,9	23,1	2,7	0,5
Somija – 2009	13,1	40,6	42,0	3,7	0,6

* ISSP Social Inequality 2009 aptaujas datiem bāze: respondenti Latvijā, kuriem bijusi darba pieredze, $n = 943$; respondenti Igaunijā, kuriem bijusi darba pieredze, $n = 949$; respondenti Polijā, kuriem bijusi darba pieredze, $n = 1025$; respondenti Somijā, kuriem bijusi darba pieredze, $n = 815$.

LU SZF 2013. gada aptaujas datiem bāze: respondenti, kuriem bijusi darba pieredze, $n = 914$.

Avots: ISSP Social Inequality 2009 aptaujas dati (ISSP Research Group, 2012) un NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

Ekonomiskās krīzes laikā daudzi iedzīvotāji zaudēja darbu un iztikas līdzekļus. Tiem, kuru darbavietas tika saglabātas, bija jāreķinās ar lielāku darba slodzi par zemāku atalgojumu. Vissmagāk krīzes sekas izjuta cilvēki ar zemiem ienākumiem – viņi saņēma mazākas algas, kas tika apliktas ar lielākiem nodokļiem. Lai arī valdība centās mazināt krīzes ietekmi, īstenojot aktīvos nodarbinātības pasākumus un sniedzot finansiālu atbalstu pašvaldībām sociālās palīdzības nodrošināšanā, daži valdības lēmumi tomēr uzskatāmi par kļūdainiem. Nodokļu palielināšana un atvieglojumu samazināšana vissāpīgāk skāra strādājošos ar zemiem ienākumiem, kuru īpatsvars Latvijā joprojām ir nesamērīgi augsts. Algots darbs daudziem joprojām nenodrošina pietiekamus ienākumus. Daudzi strādājošie, salīdzinot ar citām ES dalībvalstīm, ir pakļauti ievērojamam nabadzības riskam.

Ne tikai Džini koeficients norāda uz lielu ienākumu nevienlīdzību, bet arī vairākums iedzīvotāju uzskata, ka viņi dzīvo ļoti nevienlīdzīgā sabiedrībā, kurā valda liela netaisnība, jo daudziem cilvēkiem ir jādzīvo trūkumā. Pēdējo četru gadu laikā ir ievērojami pieaudzis to respondentu īpatsvars, kas uzskata, ka viņu atalgojums ir mazāks, nekā būtu taisnīgi. Vairums Latvijas iedzīvotāju domā, ka valdībai steidzami jārisina nabadzības problēma. Tomēr jāuzsver, ka ne visas iedzīvotāju grupas nabadzības cēloņus un valdības iejaukšanas resursu pārdalē vērtē vienādi. Jaunieši, rīdzinieki, vīrieši un cilvēki ar augstāko izglītību

par nevienlīdzību uztraucas mazāk un visticamāk ir pārliecināti, ka katram pašam ir dota iespēja ar savu darbu nopelnīt pietiekami.

Šobrīd valdība ir rosinājusi izmaiņas likumos, kas ir vērstas uz nodokļu sloga samazināšanu strādājošiem un ģimenēm ar bērniem, tomēr grūti prognozēt, vai tas jūtami uzlabos situāciju darba ņēmējiem ar zemiem ienākumiem. Patlaban noris diskusijas tikai par 1–2 procentpunktu izmaiņām nodokļu likmēs un salīdzinoši lielākiem nodokļu atvieglojumiem apgādniekiem. Šķiet, ieguvēji varētu būt strādājošo vecāku ģimenes ar bērniem, bet ne jaunieši un vecāki cilvēki. Mazākā mērā šīs izmaiņas varētu skart tos, kuri šobrīd saņem un visdrīzāk tuvākā nākotnē saņems minimālo algu. Neto ieguvums no nodokļu likmju izmaiņām būs niecīgs. Pavisam noteikti šī valdības iniciatīva neskar ekonomiski neaktīvo sabiedrības daļu, kura ir zaudējusi cerības atrast darbu vai to aktīvi vairs nemeklē. Valdības iniciatīvas neskar arī ievērojamu skaitu cilvēku, kuri ir nodarbināti bez darba līguma. Visbeidzot jāatzīst, ka rosinātās izmaiņas nodokļu likumos faktiski neskar un nevar ietekmēt cilvēkus, kas gūst ienākumus no dividendēm, kapitāldaļu un īpašumu pārdošanas, ko neapliek ar iedzīvotāju ienākumu nodokli un kam parasti piemēro zemākas nodokļu likmes. Tāpēc šī pārskata autori šaubās, vai ienākumu nevienlīdzība Latvijā tuvāko gadu laikā ievērojami mazināsies.

1.23.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Latvijā darbojas relatīvi stabila, uz likumiem un normatīvajiem aktiem balstīta sociālās drošības sistēma. Valdība krīzes un pēckrīzes apstākļos ir spērusi dažus soļus, lai bezdarbnieku un maznodrošināto cilvēku situācija nepasliktinātos pārāk dramatiski.

Nopietnākās problēmas

Latvijā pastāv augsta ienākumu nevienlīdzība, kura tiek atražota kā darba tirgū, tā sociālās drošības sistēmā. Liela problēma ir nesamērīga atalgojuma starpība starp augstāk un zemāk atalgotajiem darbiniekiem, kā arī strādājošo nabadzība, jo minimālās algas saņēmēji ir spiesti dzīvot zem nabadzības riska sliekšņa. Sociālās drošības sistēmā netiek realizēts harmonijas princips starp ieguldījuma atalgojumu un vajadzību nodrošinājumu, jo minimālie pensiju un pabalstu apmēri vai nu vispār nav noteikti, vai ir tik zemi, ka vairo nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju skaitu. Sociālās drošības sistēmas ilgtspēju apdraud arī samērs starp nodokļu maksātājiem un pabalstu saņēmējiem, kā arī proporcija starp vidējo algu un vidējo pensiju.

Svarīgākie uzdevumi

Latvijā viens no galvenajiem uzdevumiem būtu mazināt sociālās drošības sistēmas nevienlīdzību atražošās darbības un pavērst tās nevienlīdzību kompensējošā virzienā, piemēram, nosakot pabalstu griestus (ne tikai ierobežojumus) un grīdu – minimumu, kas neviņo pašvaldību sociālās palīdzības klientu skaitu. Lai samazinātu ienākumu nevienlīdzību, ievērojami jāsamazina nodokļu slogs zemo algu saņēmējiem vai arī jāratificē Eiropas Sociālās hartas punkts par taisnīgu darba samaksu. Ir jādomā par atalgojuma samērību kaut vai tajā sektorā, kur šāds regulējums ir iespējams – valstij pakļautajos uzņēmumos un iestādēs.

Izaicinājumi Latvijas pensiju sistēmas ilgtspējai

2.

nodaļa

Labklājības valsts modeļu autors G. Espings-Andersens savā klasiskajā darbā "Labklājības kapitālisma trīs pasaules" ļoti izteiksmīgi raksturo pensiju sistēmas vietu mūsdienu sabiedrībā: "Pensijas veido centrālo saikni starp darba dzīvi un atpūtu, starp nopelnīto ienākumu un pārdaļīšanu, starp individuālismu un solidaritāti, starp naudu un sociālām tiesībām. Tas veido ievērojamu daļu no iekšzemes kopprodukta" (Esping-Andersen, 1990).

Finansiālā un ekonomiskā krīze un lielle zaudējumi pensiju fondos ir atstājuši būtiski negatīvu ietekmi uz iedzīvotāju uzticēšanos pensiju shēmām visās valstīs. Arī Latvijā skaidri saskatāma zema iedzīvotāju uzticēšanās pensiju shēmām, liela nedrošība par to nākotni un vāja izpratne par pensiju shēmu darbības principiem. 2013. gada maijā SKDS veiktajā aptaujā "Nacionālās identitātes un sociālās cilvēkdrošības" projekta ietvaros uz jautājumu, kas Jūs visvairāk satrauc Jūsu personiskajā dzīvē, pirmo vietu

joprojām ieņēma atbilde: "Ja saslimšu, nevarēšu samaksāt par ārstēšanos." Tā atbildēja 75,1% jeb trīs ceturtdaļas Latvijas iedzīvotāju. Savukārt 65,5% jeb divas trešdaļas respondentu norādīja, ka baidās saņemt tādu pensiju, ar kuru nebūs iespējams izdzīvot. Latgalē un Vidzemē šis rādītājs pat bija krietni virs vidējā valstī – attiecīgi 76,1% un 73,6% (LU SZF SPPI, 2013).

Starptautiskie eksperti atzīst, ka Latvija un Igaunija ir sasniegušas ļoti augstu pensiju ilgtspējas līmeni. Piemēram, Globālo investoru alianse (*Allianz Global Investors*) to atzinīgi novērtē ne tikai salīdzinājumā ar Centrāleiropu un Austrumeiropu, bet arī uz OECD valstu fona. Bet kāda ir augstas ilgtspējas cena? Starptautiskā kontekstā pensiju līmenis Latvijā un Igaunijā ir starp zemākajiem, atpaliekot tikai no Singapūras (2.1. logs). Pārskata autori aplūkos gan dažādus skatījumus uz pensiju sistēmas novērtēšanu un ilgtspēju, gan arī padziļināti

izvērtēs situāciju Latvijā – krīzes ietekmi uz pensiju sistēmu, tās taisnīgumu un otrā pensiju līmeņa darbības riskus.

Pensiju sistēmu novērtēšanas kritēriji

Vispirms apskatīsim, kādus faktorus ņem vērā eksperti, vērtējot pensiju sistēmas ilgtspēju. Metodoloģijas aprakstā tiek minēti tādi rādītāji kā vecuma atkarības rādītājs, nacionālais parāds, izdevumi pensijām, likumā noteiktais pensionēšanās vecums, aizstāšanas likme, kā arī sistēmas ģenerēto aktīvu un pasīvu salīdzinājums. Pasaules Bankas eksperti sniedz pensiju sistēmas ilgtspējas definīciju: "Par ilgtspējīgu var uzskatīt tādu sistēmu, kura ir finansiāli pamatota un var tikt uzturēta pārskatāmā nākotnē, lietojot plašu saprātīgu pieņēmumu spektru." (Holzmann, Hinz, & Dorfman, 2008).

Laika gaitā ir pilnveidoti esošo pensiju sistēmu novērtēšanas jēdzieni, vienlaikus attīstoties izpratnei, kādā mērā šīs sistēmas nepieciešams reformēt. 2005. gadā Pasaules Bankas ekspertu grupa Roberta Holcmana (*Robert Holzmann*) un Ričarda Hinca (*Richard Hinz*) vadībā sagatavoja ziņojumu "Nodrošinātas vecumdienas XXI gadsimtā: pensiju sistēmas un reformas starptautiskā perspektīvā." Ziņojumā tika apkopota Pasaules Bankas pieredze pensiju sistēmu reformās un izskaidrota Pasaules Bankas pozīcija. Ziņojuma pirmajā daļā, kas veltīta Pasaules Bankas pozīcijas konceptuālajai bāzei, eksperti formulēja četrus jebkuras pensiju sistēmas galvenos mērķus (tie ir arī galvenie

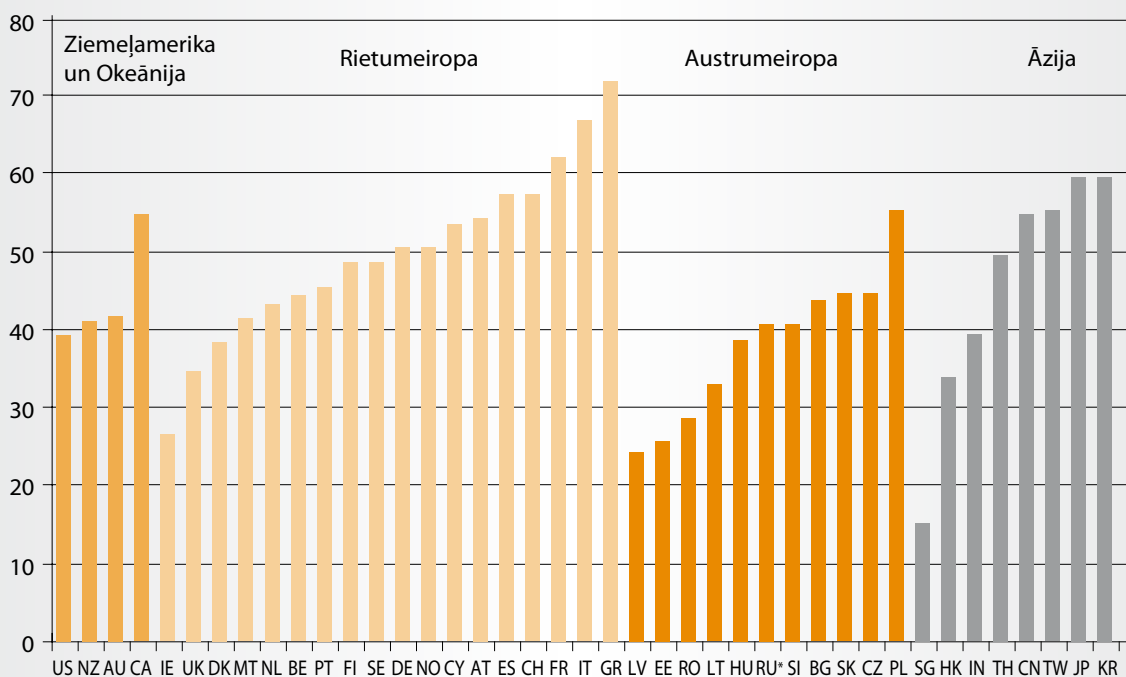
kritēriji veiksmes vērtējumam): sistēmai jābūt adekvātai, pieņemamai, stabīlai un drošai (robustai).

Ekspertu skatījumā adekvāta ir tāda sistēma, kas ir spējīga nodrošināt pensiju izmaksas visām iedzīvotāju kategorijām tādā apjomā, kas nodrošina vecākās paaudzes aizsardzību pret nabadzību visas valsts mērogā, kā arī drošus patēriņa līmeņu izlīdzināšanas mehānismus dzīves laikā vairumam iedzīvotāju. Sistēma, kas ir pieņemama no izmaksu viedokļa, atbilst pilsoņu un sabiedrības finansiālajām iespējām, bez pamata neizspiežot citas sociāli ekonomiskās prioritātes un neradot negatīvas sekas nodokļu un budžeta jomā. Sistēmas ilgtspēja tiek vērtēta no finanšu nodrošinājuma viedokļa pārskatāmā nākotnē. Savukārt droša jeb robusta ir tāda sistēma, kas ir spējīga izturēt spēcīgu satricinājumu, tostarp ekonomiskās, demogrāfiskās un politiskās situācijas izmaiņas (Holzmann & Hinz, 2005).

2008. gadā R. Holcmanis un R. Hincis sadarbībā ar Marku Dorfmanu (*Mark Dorfman*) sagatavoja dokumentu "Pensiju sistēmu un to reformēšanas konceptuālais ietvars". Šoreiz pensiju sistēmu novērtēšanas parametriem tika pievienoti vēl divi bāzes kritēriji – taisnīgums un prognozējamība. Turklāt tie novietoti nevis saraksta beigās, bet gan iekļauti pirms drošuma (robustuma). "Taisnīga sistēma – tā ir tāda sistēma, kura (1) nodrošina ienākumu pārdali no tiem, kas visu mūžu dzīvojuši bagātībā, pie tiem, kas visu mūžu bijuši nabadzīgi, atbilstoši sabiedrības prioritātēm, turklāt tādējādi, ka tas negulst kā slogs uz pārējo iedzīvotāju daļu, kura nav iekļauta sistēmā;

2.1.
logs

Publiskā pensija (bruto) % no vidējiem ienākumiem

Avots: Allianz Global Investors AG (2011, 21).

(2) nodrošina vienādas pensijas izmaksas par vienādām iemaksām. Prognozējamas pensiju izmaksas nodrošina tāda sistēma, kurā (1) pensijas pabalsta aprēķināšanas formula ir ierakstīta likumā, nevis atstāta politiķu vai ierēdņu ziņā; (2) formula ar definētām izmaksām ir konstruēta tā, ka pasargā pilsoņus no inflācijas un darba algu regulēšanas līdz pensionēšanās brīdim, bet investīciju politika ar definēto iemaksu shēmu pasargā noguldītājus no cenu korekciju būtiskas iedarbības uz izmaksām; (3) pēc aiziešanas pensijā pabalsts automātiski tiek indeksēts, lai nivelētu cenu izmaiņu efektus” (Holzmann, Hinz, & Dorfman, 2008).

Taču ilgspējai, pat fiskālai ilgspējai, ir vairāk nekā tikai viena dimensija. Saskaņā ar OECD definīciju “fiskālā ilgspēja satur četras raksturīgas pazīmes: maksātspēju jeb valdības spēju finansēt esošās un nākotnē iespējamās saistības un pasīvus; izaugsmi jeb valdības spēju atbalstīt ekonomisko izaugsmi ilgstoši; taisnīgumu jeb valdības spēju nodrošināt nākamajām paaudzēm neto finansiālus labumus, kas nav mazāki par tiem labumiem, kuri tiek nodrošināti esošai paaudzei; stabilus nodokļus jeb valdības spēju finansēt nākotnes saistības, nepalielinot nodokļu slogu” (OECD, 2009). Līdzīga pieeja pensiju ilgspējai ir arī ES dokumentos: “Dalībvalstis uzņemas saistības nodrošināt publisko un privāto pensiju ilgspēju, paturot prātā publisko finanšu spiedienu un iedzīvotāju novecošanos trīs virzienu stratēģiju kontekstā: atbalstot ilgāku darba dzīvi un darbīgu vecošanu, līdzsvarojot iemaksas un labumus atbilstīgā un sociāli taisnīgā veidā un

veicinot fondēto un privāto shēmu pieejamību un drošību” (European Commission, 2010).

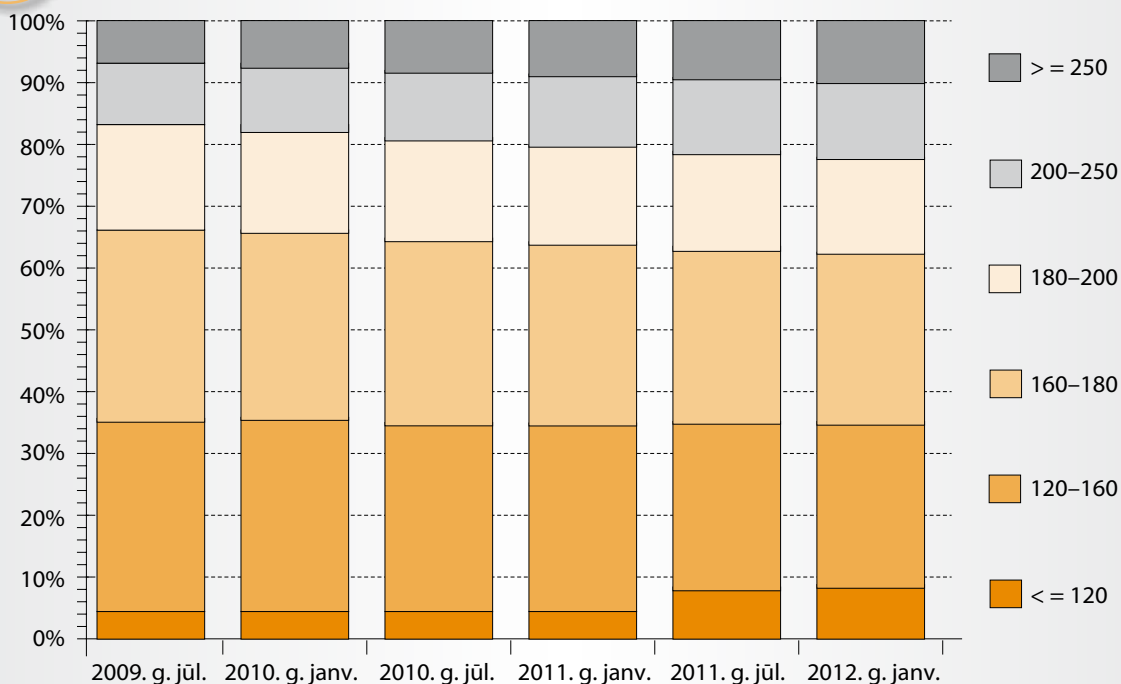
Pensiju sistēmas pamatideja bija un paliek novērst nabadzību vecumdienās. Krīzes laikā tas kļuva īpaši aktuāli. 2012. gadā rakstā “Globālās pensiju sistēmas un to reforma: vispasaules izaicinājumi, tendences un dzinēji” R. Holcmans skaidro, ka pensiju reformu mērķu izpratnes pārvērtēšanu un “jēdzienu aparāta” pārskatīšanu izraisīja (cita starpā) fokusa maiņa uz nepieciešamību garantēt bāzes ienākumus visām vecākās paaudzes personām (Holzmann, 2012). Daudzās valstīs ar definētām izmaksām bija notikušas pensiju sistēmu reformas, nomainot tās pret sistēmām, kurās pensijas apmērs daudz ciešāk piesaistīts apdrošināšanas iemaksu summai, un tas sašaurināja ienākuma pārdales iespējas par labu iedzīvotāju grupām ar zemiem ienākumiem.

Latvijas pensiju sistēmas izvērtējums

Latvijas pensiju sistēmas izstrādē jūtams šaurs ilgspējas trūkums, proti, tīra līdzsvara uzturēšana starp aktīviem un pasīviem. Pensiju sistēmai trūkst taisnīguma aspekta. Acīmredzamas ir atšķirības Latvijas un Igaunijas pirmā līmeņa pensiju likumdošanā. Igaunijas pensijās ir universāla bāzes komponente, kas nav atkarīga no algas un darba stāža. Pensiju indeksācijas noteikumi Igaunijā nodrošina, ka mazas pensijas pieaug ātrāk. Latvijas pensiju formulai trūkst jebkāda pārdales mehānisma: ja alga ir divreiz lielāka par vidējo, arī pensija būs divreiz lielāka,

Vecuma pensiju sadalījums pēc to apmēriem Latvijā, 2009. gada jūlijs – 2012. gada janvāris (latos, % no kopējā)

2.2
logs

Avots: attēls izveidots, balstoties uz datiem, kas bija pieejami VSAA mājaslapā 2012. gada 15. maijā (VSAA, 2013).

desmitreiz lielāka alga nozīmē arī desmitreiz lielāku pensiju bez jebkādiem griestiem. Atbilstoši Latvijas likumam indeksācijas noteikumi nav atkarīgi no pensijas lieluma. Lai arī praksē pirmskrīzes gados tika indeksētas tikai tās pensijas, kas nepārsniedza 225 latus jeb piecus valsts sociālā nodrošinājuma pabalstus, valdība, reaģējot uz peticiju, ko parakstīja 106 tūkstoši pensionāru, 2013. gadā indeksēja pensijas, kas nebija lielākas par 200 latiem. 2013. gada nogalē Labklājības ministrija aktīvi konsultējās ar pensionāru organizācijām, lai noteiktu to summu, kura tiks indeksēta visiem pensionāriem neatkarīgi no viņu pensijas lieluma.

Latvijā pensiju sistēmas 1. līmenī tiek izmantota nevis tradicionālā paaudžu solidaritātes jeb pārdalīšanas shēma, bet tā dēvētā NDC shēma (*notional defined contribution* – šķietami fondētā pensiju shēma). Tās būtība ir pensiju fondu darbības principa imitācija. Sociālās apdrošināšanas iemaksas it kā tiek pārskaitītas uz virtuālo individuālo kontu (patiesībā tās tiek izmaksātas pašreizējiem pensionāriem), un kapitālam it kā pieaug procenti. Kad pienāk pensionēšanās vecums, uzkrātais kapitāls tiek pārveidots mūža apdrošināšanas rentē, proti, tiek dalīts uz pensiju izmaksas paredzamo laiku, kuru nosaka Ministru kabinets. NDC shēmu izstrādāja zviedru eksperti pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu vidū, un Latvija bija pasaulē pirmā valsts, kas pārgāja uz šo sistēmu. Pašlaik to izmanto tikai septiņas valstis: Latvija, Polija, Zviedrija, Itālija, Kirgizstāna, Krievija un Mongolija. Turklāt Zviedrijā un Itālijā tā darbojas paralēli ar iepriekšējām shēmām: gados jauni darbinieki uzkrāj pensijas kapitālu pēc jaunās shēmas, bet pašreizējo pensionāru un vecākās paaudzes strādājošo pensijas aprēķina pēc vecajiem nosacījumiem. Krievija grasās tuvākajā laikā atteikties no NDC shēmas un pāriet uz punktu sistēmu. Punktu sistēmas darbojas arī mūsu kaimiņzemēs – Igaunijā un Lietuvā. Tās atšķiras detaļās, bet to pamatā ir viens un tas pats nosacījums: savas darba dzīves laikā strādājošais krāj nevis kapitālu, bet punktus. Punktu skaits ir atkarīgs no tā, cik lielā mērā konkrētā strādājošā darba alga atšķiras no valstī vidējās – jo augstāka darba alga, jo vairāk punktu. Kad pienāk laiks iet pensijā, uzkrātie punkti tiek pārveidoti naudas izteiksmē pēc pensionēšanās brīdī noteiktā kursa, un šī nauda tiek pieskaitīta bāzes pensijai, kura nav atkarīga no darba algas (Igaunijā pensijas bāzes daļa ir visiem vienāda, bet Lietuvā tā ir atkarīga no darba stāža ilguma – jo lielāks stāžs, jo lielāka bāzes pensija). Likumdevēji Latvijā minimālā bāzes ienākuma nodrošināšanas nastu pensionāriem no valsts pensiju sistēmas faktiski ir pārlikuši uz pašvaldību budžetiem, kuru iespējas dažādos Latvijas reģionos un pilsētās būtiski atšķiras. Turklāt līdz ar pensijas apmēra noteikšanu pēc faktiski veiktajām iemaksām saskaņā ar 11. Saeimas likuma grozījumiem kopš 2011. gada 1. janvāra darbinieks nav aizsargāts pret darba devēja patvaļu. Šajā gadījumā valsts institūciju nespēja panākt godīgu nodokļu maksāšanu transformējas darbinieka sociālajā neaizsargātībā. Ieguvums no šīm izmaiņām ir tāda, ka cilvēki sākuši vairāk interesēties par to, vai darba devējs ir veicis visas sociālās iemaksas.

Latvijas pensiju sistēma ir spilgts piemērs NDC shēmas nepilnībām. Tajā praktiski nav mehānisma, kā pārdalīt augsti apmaksātu darbinieku ienākumus, lai nodrošinātu arī mazturīgākos. Latvijas formula negarantē

pensionāra ienākumu minimālā līmeņa atbilstību realitātei – minimālās pensijas apmērs (49,50 lati) ir piesaistīts valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta summai, kura kopš 2006. gada nav mainījies un nesasniedz pat 30% no LR Centrālās statistikas pārvaldes aprēķinātā iztikas minimuma. Nav arī nekādu pensijas minimālā apmēra indeksēšanas noteikumu. Latvija ir iekļauta arī to Eiropas valstu melnajā sarakstā, kuras nav ratificējušas Starptautiskās Darba organizācijas 1952. gada konvenciju par sociālo drošību (Nr. 102), kas nosaka vecuma pensijas zemāko līmeni – 40% no kvalificēta strādnieka darba algas (jeb 50% no visu sociālās apdrošināšanas sistēmā apdrošināto vidējās darba algas) (International Labour Organization, 1952). 2013. gada martā minimālā pensija Latvijā bija 10% no vidējās bruto darba algas, proti, strādājošo vidējā darba alga bruto 2013. gada martā bija 493 lati, bet minimālā pensija – 49,5 lati (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 a).

Līdzās Latvijai un mūsu kaimiņzemēm Lietuvai un Igaunijai šajā melnajā sarakstā vēl ir tikai Ungārija un Malta. Mūsu ziemeļu kaimiņvalstis Somija, Zviedrija, Norvēģija (līdzās Vācijai, Austrijai, Šveicei, Nīderlandei, Čehijai, Slovēkijai un Kīprai) ir ratificējušas pat vēl spēcīgāku Starptautiskās Darba organizācijas 1967. gada konvenciju par invaliditātes un vecuma pensijām un pensiju apgādnieka zaudēšanas gadījumā (Nr. 128), kas nosaka vecuma pensijas zemāko līmeni – 45% no kvalificēta strādnieka darba algas (jeb atbilstoši 56,25% no visu apdrošināto darbinieku vidējās darba algas) (International Labour Organization, 1967). Poļu eksperti vēš uzmanību uz to, ka pensijas apmēra piesaiste samaksājām apdrošināšanas iemaksām noved pie ievērojami zemākām pensijām sievietēm, kurām salīdzinājumā ar vīriešiem ir zemākas vidējās darba algas, turklāt sieviešu situāciju vēl sarežģītāku padara tradicionāli īsāks darba stāžs (pārtraukumi bērna dzemdēšanai un tā aprūpei, sabiedrībā pieņemtā agrāka aiziešana pensijā) (Chlon-Dominczak & Strzelecki, 2013, 326–350). Nostādne – ievērot stingru tiešu proporcionalitāti starp sociālajām iemaksām un pensijas apmēru – noved pie tā, ka nevienlīdzība, kas ienākumu ziņā izveidojusies darba dzīves laikā, iestājoties pensijas vecumam, nevis izlīdzinās, bet gan tiek iekonservēta. Latvijā pensionāru noslāņošanās pēc materiālā stāvokļa krīzes gados padziļinājās (2.2. logs)

2012. gada janvārī tikai 10% pensionāru saņēma vairāk nekā 250 latus mēnesī, tikai 5% – vairāk nekā 300 latus un tikai 1% – vairāk nekā 550 latus. Gandrīz trešā daļa pensionāru saņēma mazāk par 160 latiem mēnesī. Praktiski nemainoties vidējam līmenim, palielinās kā visnabadzīgāko, tā arī visturīgāko pensionāru procents. Pensiju līmenis vīriešiem ir ievērojami augstāks, taču to vidū ir arī ievērojami augstāka polarizācijas pakāpe.

2013. gada jūnijā veiktajā aptaujā (LU SZF, 2013) par pietiekamu iedzīvotāji nosauca pensijas apmēru intervālā no 400 līdz 500 latiem. 44% respondentu pietiktu arī ar mazāku pensiju, bet 37% respondentu prasības pārsniedz 500 latus. Ir skaidri izteiktas atšķirības dažādu iedzīvotāju grupu viedokļos: sievietes savās prasībās ir pieticīgākas nekā vīrieši. Latgales un Zemgales iedzīvotāji ir gatavi samierināties ar pensiju, kuras apmērs ir zemāks par vidējo valstī, toties rīdnieku prasības būtiski

pārsniedz vidējo. Nav starpības starp latviešu, krievu un cittautiešu atbildēm. Personas ar augstāko izglītību (t. sk. arī nepabeigto augstāko) vēlētos, lai pensijas apmērs pārsniedz 500 latus, bet personām ar vidējo un pamatizglītību prasības ir zem šīs likmes. Aptauja rāda, ka iedzīvotāji neizprot pensiju aprēķina metodiku un to, cik viņiem būtu jāpelna, lai vēlamais pensijas apmērs būtu realitāte. To parāda vienkāršs aprēķins, ko dēvē arī par paredzamo aizvietošanas koeficientu. Aprēķina metodoloģija ir šāda: ņem skaitli no katra respondenta atbildes uz jautājumu, kādai būtu jābūt jūsu pensijai, lai pietiktu dzīvošanai, un daļa ar skaitli, kas tika sniegts atbildē uz jautājumu, kādai būtu jābūt jūsu algai, lai sanāktu tāda pensija, ar kuru pietiktu dzīvošanai. Pēc tam aprēķina vidējo lielumu. Atbilstoši šādai metodoloģijai respondentu vairākums uzskata, ka viņu pensija būs 60–65% no viņu algas. Proti, respondentu vairākums uzskata, ka 400 latu pensijas saņemšanai pietiek ar 650 latu lielu ikmēneša algu. Tāds viedoklis ir maldīgs, jo Latvijas pensijas formula paredz ievērojami zemāku aizvietošanas koeficientu. Turklāt respondentu pašreizējie faktiskie ienākumi vidēji veido mazāk par trešdaļu no tās algas, kura, viņuprāt, varētu nodrošināt pietiekamu pensiju.

Cilvēkam ar stabili augstiem ienākumiem darba dzīves laikā ir vairāk instrumentu savu ienākumu nodrošināšanai vecumdienās – viņam atliek vairāk brīvu līdzekļu, kurus var ieguldīt trešā līmeņa privātajos pensiju fondos, dzīvības apdrošināšanā, nekustamajā īpašumā

(kuru nepieciešamības gadījumā var pārdot), vērtspapīros, zeltlīdās vai mākslas priekšmetos, kolekcijās utt., dot bērniem un mazbērniem labāku izglītību – un (vidēji statistiski) viņš var pamatoti rēķināties ar pēcnācēju materiālo palīdzību vecumdienās. Valsts pensija šīs grupas iedzīvotājiem nav vienīgais pieejamais eksistences līdzekļu avots. Toties personas, kas visu darba mūžu ir strādājušas maz apmaksātos darbos, parasti dzīvo no algas līdz algai, viņiem nav brīvu līdzekļu, lai investētu brīvprātīgos pensiju fondos, nekustamā īpašuma iegādē utt., un vecumdienās tās daudz lielākā mērā ir atkarīgas no valsts pensijas.

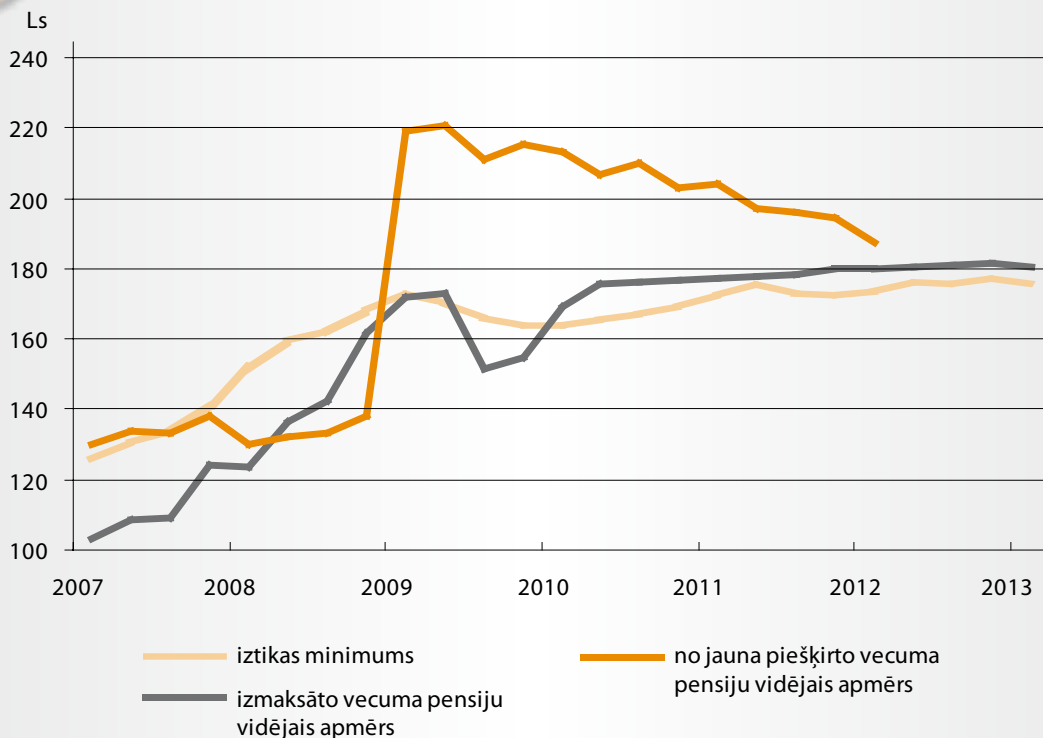
Krīzes īstermiņa un ilgtermiņa ietekme uz pensiju apmēru

Finanšu un ekonomiskā krīze bija nopietna pārbaude pensiju sistēmām visā pasaulē. Tā bija ne tikai sociālā un valsts budžeta izturības pārbaude. Interesanti paraudzīties uz šo jautājumu arī no cita rakursa: ko krīzes gadi ir maksājuši un turpina maksāt nevis valsts pensiju sistēmai, bet gan atsevišķām iedzīvotāju grupām – šīs sistēmas daļībniecēm. Var izdalīt trīs grupas:

- 1) pensionāri, kuri, krīzei sākoties, jau bija aizgājuši pensijā;
- 2) pensionāri, kuri aizgājuši pensijā krīzes laikā;
- 3) personas darbspējīgā vecumā, kurām pensija vēl ir priekšā.

2.3.
logs

Vidējās pensijas dinamika 2007.–2013. gadā

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde (2013 b; 2013 c) un VSAA (2013).

Pirmā grupa

Pirms krīzes tā dēvētajos treknajos gados strauji auga gan cenas, gan strādājošo algas, un attiecīgi samazinājās pensiju pirktspēja. 2008. gada pirmajā pusē, gatavojoties pensiju referendumam, tika pieņemta virkne grozījumu likumā "Par valsts pensijām". Tie stāvokli uzlaboja: indeksācijas nosacījumi kļuva dāsnāki, piemaksas (0,70 lati) par katru stāža gadu pirmsreformas laikā tika attiecinātas uz visiem. 2008. gadā pensijas indeksēja divreiz – aprīlī mazās pensijas (līdz 150 latiem) tika palielinātas par 10,68%, oktobrī pensijas līdz 150 latiem tika palielinātas par 17,31%, bet pensijas no 150 līdz 225 latiem – par 15,74%. Rezultātā vidējā pensija strauji pieauga, un 2009. gada otrajā ceturksnī pirmo reizi kopš neatkarības atjaunošanas tā pārsniedza iztikas minimumu (2.3. logs). Tieši tad valdība arī lēma samazināt visas pensijas par 10%, bet strādājošo pensijas par 70%. Tomēr Satversmes tiesa šo valdības lēmumu atcēla, un neizmaksātā pensijas daļa tika operatīvi izmaksāta pirms 2010. gada Saeimas vēlēšanām. 2009.–2012. gadā nenotika arī pensiju indeksācija. Taču vidējā darba alga tikai 2012. gadā atgriezās pirmskrīzes līmenī, tātad pensijas nevarēja pieaugt, pat neatceļot indeksāciju.

Pensiju politikā, kas citās valstīs tradicionāli ir visgrūtāk maināma, Latvijā tika ieviesta virkne izmaiņu: parlaments 2012. gadā pieņēma likumu par pensijas vecuma pakāpenisku paaugstināšanu no 62 līdz 65 gadiem, sākot ar 2014. gadu (LR Saeima, 2012). Sociālās apdrošināšanas iemaksas tika pārdalītas starp 1. un 2. pensiju līmeni (no attiecības 10+10 uz 14+6 (sākot no 2016. gada)). 2013. gadā attiecība ir 16+4 (LR Saeima, 2010). Priekšlaicīgas pensionēšanās gadījumā pensijas apmērs samazināts no 80% uz 50% no aprēķinātās summas (LR Saeima, 2009). Ar 2012. gada 1. janvāri jaunpiešķirtajām pensijām tika pārtraukta piemaksa par stāžu pie vecuma un invaliditātes pensijām, kas būtiski ietekmēja mazo pensiju saņēmējus (LR Saeima, 2012). Pensija pienākas tikai tiem, par kuriem darba devējs ir godprātīgi veicis sociālās iemaksas – no 2011. gada pensiju kapitāla uzskaitē un uzkrāšana notiek, vadoties pēc faktiski veiktajām iemaksām gan 1. pensiju līmenī, gan 2. pensiju līmenī (Rajevska, 2013).

Otrā grupa

Kā klājas cilvēkiem, kas aizgājuši pensijā krīzes gados? Te parādās tendence jo tālāk, jo sliktāk. Visvairāk paveicās tiem, kuri aizgāja pensijā 2009. gada pirmajā pusē –, neraugoties uz krīzi, stājās spēkā likums par piemaksām par katru pirmsreformas stāža gadu. 2.3. logā uzskatāmi varam izsekot, kā samazinās no jauna piešķirto vecuma pensiju apmērs, sākot ar 2009. gada trešo ceturksni (2012. gada maijā VSAA mainīja šā rādītāja aprēķināšanas metodiku, tāpēc likne izbeidzas ar 2012. gada pirmo ceturksni).

Latvijas pensiju formulā ieliktais pensijas kapitāla valorizācijas koeficients pirmskrīzes gados strauji pieauga, ievērojami apsteidzot inflāciju, bet krīzes gados dramatiski samazinājās. Rezultātā par tādu pašu sociālās apdrošināšanas iemaksu apjomu 2009. gada pensionāri saņēma par vienu ceturto daļu lielāku pensiju, nekā tie, kuri

aizgāja pensijā 2012. gadā. Nemaz nerunājot par to, ka kopš 2012. gada bija atceltas piemaksas par pirmsreformas darba stāžu.

Trešā grupa

Visvairāk krīze ietekmē to strādājošo pensijas, kuriem līdz pensijas vecumam vēl atlikuši 15–20 gadi. Tas attiecas uz jau minētajām krīzes laikā noteiktajām likumdošanas normām, kā arī uz otrā pensijas līmeņa darbības efektivitāti, par kuru var spriest, tikai sākot ar 2013. gada jūliju, kad pensionējās tie 1951. gadā dzimušie, kam bija iespēja pievienoties otrajam pensiju līmenim.

Pensijas kapitāla gada vērtību ietekmē arī emigrācija, kas aizsākās jau pirms krīzes. Pirmajos piecos gados pēc iestāšanās ES tikai uz Lielbritāniju un Īriju vien no Latvijas aizbrauca 6,7% ekonomiski aktīvo iedzīvotāju (Hazans & Philips, 2009, 261). Pavisam Latvija zaudēja vairāk nekā 200 tūkstošus iedzīvotāju (Hazans, 2011, 91). Īpaši satraucoši, ka vairākums aizbraucēju ir jauni cilvēki vecumā no 20 līdz 40 gadiem. Viņu aizbraukšana palielina demogrāfisko slodzi. Pirmā līmeņa pensijas formula Latvijā iekļauj tā dēvēto valorizācijas koeficientu, ko aprēķina kā ikgadējo summāri izmaksājamo darba algas pieaugumu (vai samazināšanos) valstī. Ar šo koeficientu ik gadu tiek reizinātas visas individuālajos virtuālajos pensiju kontos uzkrātās katra strādājošā izdarītās sociālās apdrošināšanas iemaksas (LR Saeima, 2005). Kad summārā darba alga valstī krītas, ienesīguma rādītājs ir zemāks par 1, kapitāls neaug, bet gan samazinās visiem nākamajiem pensionāriem valstī. Krīzes gados summārās darba algas samazināšanos ietekmēja vairāki faktori: darba algu samazināšanās, emigrācija un bezdarbs. 2013. gada sākumā darba algas pārsniedza pirmskrīzes līmeni, bezdarbs samazinājās, un tas pirmoreiz pēdējos četros gados deva pozitīvu ienesīguma rādītāju pirmajā pensiju līmenī. Taču emigrācija palielināja jau tā bēdīgās demogrāfiskās prognozes. Jebkurā gadījumā tuvākajos 10–20 gados, ja radikāli nemainīsies emigrācijas politika, nenovēršami samazināsies kā darbaspējīgā vecumā esošo Latvijas iedzīvotāju absolūtais, tā relatīvais skaits. Tas nozīmē, ka ienesīguma koeficients visdrīzāk būs zemāks par inflāciju un pensijas kapitāls virtuālajos kontos faktiski zaudēs vērtību.

No potenciālo pensiju saņēmēju viedokļa negatīvi vērtējama tendence pensiju kapitāla indeksam samazināties zem 1 (salīdzinājumam 2008. gadā – 1,3106, 2009. gadā – 0,9622, 2010. gadā – 0,7978, 2011. gadā – 0,9945), jo tas jūtami samazina uzkrātā pensiju kapitāla summu nākamajiem pensionāriem 2009.–2012. gadā.

Pati pensiju formula iekļauj sevī automātisku balansējumu – tiklīdz ekonomiskā un/vai demogrāfiskā situācija pasliktinās, no jauna piešķirtās pensijas uz to reaģē ar samazināšanos. Tāpēc Latvijas valdībai pat nevajadzēja izdarīt grozījumus pensiju sistēmas būtībā. Skrūvju piegriešanas politika vislielāko protestu izraisīja tagadējos pensionāros, lai gan tieši viņi no šīs politikas ir cietuši vismazāk. Krīzes īsto slogu nāksies nest nākotnes pensionāriem.

2. pensiju līmeņa darbība un riski Latvijā

Latvijā valsts fondēto pensiju līmenis tika ieviests līdz ar 2001. gada 1. jūliju. Valsts Fondēto pensiju līmeņa būtība ir ietverta principā "nauda rada naudu", respektīvi, sekmīgu un pārdomātu investīciju rezultātā iemaksātais pensijas kapitāls var būtiski pieaugt (Voļskis, 2011, 33–38; Ramaswamy, 2012, 2). Šādai pensiju sistēmai ir vairākas priekšrocības – tā mudina iedzīvotājus neslēpt savus ienākumus un veikt obligātās sociālās apdrošināšanas iemaksas, jo pensijas apmērs vecumdienās tradicionāli tiek noteikts atbilstoši veikto iemaksu apmēram (definētā ieguldījuma princips), tas mazina valsts atbildību par pensijas apmēru vecumdienās, mazinot spiedienu uz sociālo budžetu sabiedrībās ar negatīviem demogrāfiskajiem rādītājiem, kā arī, realizējot gudru un pārdomātu pensijas kapitāla investīciju politiku, iespējams uzkrāt ievērojami lielāku pensijas kapitālu (Voļskis, 2011, 45–46; Piņera, 1995).

Šā pensiju līmeņa darbības efektivitāti pilnībā varēs novērtēt tikai pēc vairākiem gadiem. Tomēr zināmas tendences ir iespējams identificēt jau šobrīd. Operatīvā informācija, kas apkopota līdz 2013. gada 31. maijam, liecina, ka valsts fondēto pensiju shēmas kopējais dalībnieku skaits ir 1 204 428, savukārt kopējā pensiju plānu neto aktīvu vērtība sasniegusi aptuveni 1,1 miljardu latu. Tā kā valsts kopš 2007. gada augusta vairs neiesaistās valsts fondēto pensiju līdzekļu pārvaldīšanā, visa šī summa atrodas privāto ieguldījumu pārvaldes sabiedrību pārziņā.

Ikvienam shēmas dalībniekam ir iespējams izvēlēties kādu no 8 ieguldījumu pārvaldes sabiedrību pensiju plāniem un kādu no 24 ieguldījumu politikām (aktīvu, sabalansētu vai konservatīvu) (Latvijas Centrālais depozitārijs, 2013 a). Tāpat ikviens pensiju shēmas dalībnieks ir tiesīgs reizi gadā mainīt savu fondētā pensiju kapitāla pārvaldītāju, kā arī divas reizes gadā mainīt ieguldījumu politiku vienas ieguldījumu pārvaldes sabiedrības ietvaros (LR Saeima, 2000).

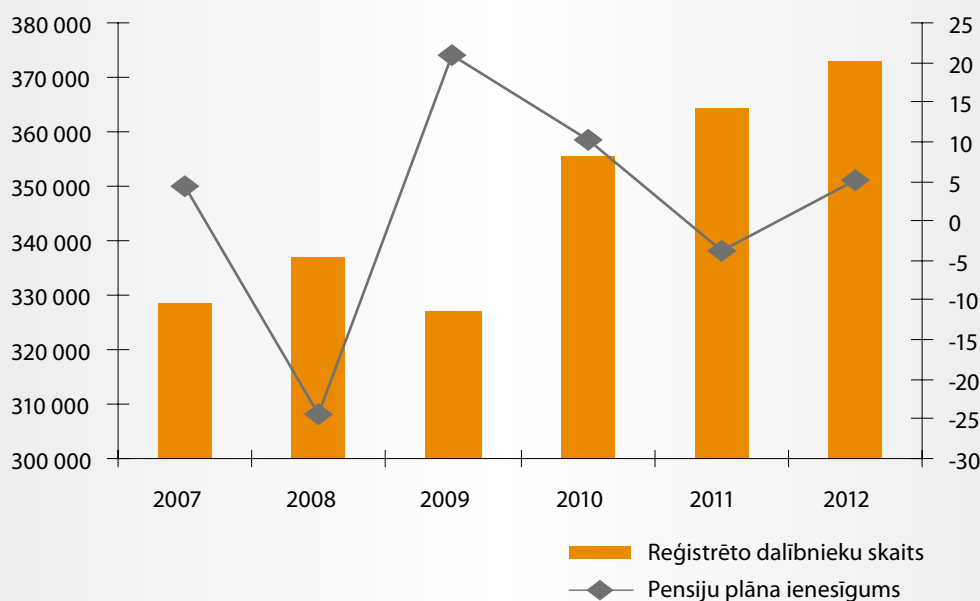
Riska faktori, kas var būtiski ietekmēt valsts fondētās pensiju sistēmas ilgtspēju, iedalāmi četrās kategorijās:

- 1) pārvaldības riski, kas atkarīgi no indivīda rīcības valsts fondēto pensiju shēmā;
- 2) riski, kas saistīti ar negodprātīgu vai riskantu pensiju līdzekļu pārvaldību ieguldījumu pārvaldes sabiedrībās;
- 3) valsts realizēto rīcībpolitiku radītie riski;
- 4) globālie satricinājumi.

Sāksim ar pārvaldības riskiem, kas atkarīgi no indivīda rīcības. Valsts fondēto pensiju shēmas sekmīga darbība ir iespējama vien tad, ja sabiedrība ir labi izglītota finanšu jautājumos un ir gudri pensiju sistēmas dalībnieki. Iedzīvotājiem ir jāizprot pensiju sistēma un jāspēj orientēties finanšu pasaules jautājumos (Barr, 2000, 5–6; Lusardi & Mitchell, 2006, 1). Latvijā valsts fondēto pensiju shēmas dalībniekiem netiek garantēts noteikts ieņēmumu apmērs. Tas nozīmē, ka dalībniekam jau no tā brīža, kad tas pirmo reizi nonāk saskarsmē ar valsts fondēto līmeni, jāspēj pieņemt pārdomātus un izsvērtus lēmumus. Iedzīvotājiem jāizprot, kāda ir atšķirība starp dažādām

Izmaiņas reģistrēto dalībnieku skaitā un pensiju plāna ienesīgumā "Swedbank" aktīvajā pensiju plānā "Dinamika"

2.4.
logs

Avots: portālā www.manapensija.lv pieejamie dati par pensiju plānu ienesīgumu dažādos periodos (Latvijas Centrālais depozitārijs, 2013 b).

ieguldījumu politikām, kādos ekonomiskajos apstākļos (recesija, augšupeja) un vecumā būtu jādod priekšroka, piemēram, konservatīvajiem pensiju plāniem. Dalībniekiem regulāri jāseko līdzi pensiju plāna ienesīgumam, jābūt informētam par savām tiesībām un iespējām, lai plašajā piedāvājumu klāstā neapjuktu, nezaudētu interesi un spētu pieņemt pareizus lēmumus.

2008. gadā, kad kulmināciju sasniedza globālā ekonomiskā krīze, fondēto pensiju shēmas visā pasaulē piedzivoja būtiskus zaudējumus, atstājot negatīvu ietekmi uz pensiju kapitāla uzkrājumu. Izņēmums nebija arī Latvija. Laikā, kad ievērojami kritās akciju vērtības, nesot lielus zaudējumus aktīvajiem pensiju plāniem, turpināja palielināties iedzīvotāju daļa, kas izvēlējās savus līdzekļus noguldīt pensiju plānos ar šādu ieguldījumu politiku, lai gan, piemēram, konservatīvie pensiju plāni, ar dažiem izņēmumiem, spēja saglabāt pozitīvu ienesīguma rādītāju. Vēl satraucošāks ir fakts, ka vislielākais fondēto pensiju shēmas dalībnieku skaits tajā laikā bija reģistrēts "Swedbank" aktīvajā pensiju plānā "Dinamika", kurš gada beigās bija radījis teju 25% lielus zaudējumus (2.4. logs). Tik ievērojami zaudējumi radīja šaubas ne tikai par Latvijas iedzīvotāju spēju izmantot valsts fondēto pensiju shēmā iestrādātos pozitīvos stimulus, bet būtiski iedragāja uzticēšanos visai pensiju sistēmai kopumā (Stāvausis, 2013).

Aktuāls kļuva jautājums par iedzīvotāju finanšu izglītības līmeni – vai iedzīvotāji ir pietiekami zinoši, lai spētu orientēties plašajā finanšu dzīves pakalpojumu klāstā un pieņemt labi apdomātus lēmumus, izvēloties vai izmantojot kādu no šiem pakalpojumiem. 2010. gadā Latvijā tika prezentēts Pasaules Bankas pētījums "Diagnostiskais pārskats par patērētāju aizsardzību un finanšu potenciālu", kurā tika konstatēts, ka nepietiekama finanšu izglītība ir viens no problēmjautājumiem, tādēļ ieteicams turpināt izglītošanu finanšu jautājumos, īpaši skolas vecumā (Pasaules Banka, 2010). Arī turpmākie pētījumi apstiprināja, ka iedzīvotāji vāji orientējas finanšu pakalpojumos. Iedzīvotāji ieguldījuma pārvaldes sabiedrību neizvēlas pēc tās darbības rādītājiem, bet visbiežāk uzticas tai pārvaldes sabiedrībai, kuras pakalpojumus tie ikdienā izmanto. Pētījumi pierādīja, ka lielākā daļa nezina, kas ir to pensiju kapitāla pārvaldītājs, neseko līdzi tam, kā mainās uzkrājums valsts fondēto pensiju līmenī, kā arī neinteresējas par ieguldījumu plānu ienesīgumu (Banka Citadele, 2012; Swedbank, 2012). Arī 2013. gada jūnijā veiktā iedzīvotāju aptauja (LU SZF, 2013) apliecina, ka valsts un pašvaldību portālā www.latvija.lv pieejamo pakalpojumu, kas dod iespēju iepazīties ar savas pensijas 2. līmeņa konta stāvokli, ne reizi nebija izmantojuši 63,6%, bet to regulāri izmanto tikai 13,4% no tiem iedzīvotājiem, kuri ir informēti par šo pakalpojumu. Satraucošs ir arī apstāklis, ka no tiem, kas nekad nav izmantojuši portāla www.latvija.lv pakalpojumu, 85,5% respondentu norādījuši, ka tiem nav bijusi nepieciešamība pēc šādas informācijas. Nav novērojamas būtiskas atšķirības respondentu atbildēs, ņemot vērā to dzimumu un tautību. Statistiski nozīmīgas atšķirības parādās tādos griezumos kā personīgie ienākumi, nodarbinātības statuss, ģimenes stāvoklis, izglītība un bērnu skaits ģimenē, kā arī dzīvesvietas tips. Tuvāk aplūkosim atšķirības saistībā ar izglītību un ienākumiem,

kā arī apdzīvotas vietas tipu. Lielāks skaits regulāro pakalpojuma lietotāju ir ar augstāko vai nepabeigtu augstāko izglītību – 16,6%, bet 54,8% respondentu šajā grupā to nebija izmantojuši. No respondentiem ar pamata un vidējo izglītību šo pakalpojumu regulāri izmanto tikai 12,9%, bet 68,2% to nekad nav izmantojuši. Tikai 9,6% iedzīvotāju, kuru ienākumi mēnesī nepārsniedz 100 latus, portāla www.latvija.lv pakalpojumu izmanto regulāri, bet 71,1% to nebija izmantojuši nekad. Savukārt no tiem, kas mēnesī saņem 400 latu un vairāk, 19,1% šo pakalpojumu bija izmantojuši regulāri, savukārt 53% to nebija izmantojuši nekad. Aplūkojot iedzīvotāju sadalījumu pēc apdzīvotas vietas tipa, visaktīvāk portālā paredzēto iespēju izmanto rīdzinieki, no kuriem 16,3% to dara regulāri, kamēr 54,1% – ne reizi. Savukārt respondenti republikas nozīmes pilsētās, ciemos un laukos iespēju regulāri iepazīties ar savu pensiju 2. līmeņa konta uzkrājumu bija izmantojuši mazāk – attiecīgi 11,7% un 11,6%, pakalpojumu ne reizi nebija izmantojuši 67,7% pilsētnieku un 69% lauku iedzīvotāju.

Kaut gan pakalpojuma lietotāju skaits visās iedzīvotāju grupās ir nepieņemami zems, pamatu satraukumam rada tas, ka respondenti, kuri ir pakļauti lielākam nabadzības riskam (iedzīvotāji ar zemu izglītību un zemiem ienākumiem), vismazāk izmanto iespēju sekot līdzi 2. pensiju līmeņa uzkrājumam. Tas liecina, ka intensīvāk jāpopularizē šāda pakalpojuma pieejamība un priekšrocības, kā arī aktīvāk jāveic skaidrojošais darbs, lai iedzīvotāji apzinātos, cik nozīmīga ir to aktīva līdzdalība pensijas uzkrājumu veidošanā. Svarīgi ir sekot līdzi savam 2. līmeņa pensiju kontam un tā apsaimniekotāja darbības rādītājiem, jo tā var veiksmīgāk izvēlēties pensiju apsaimniekotāju un galu galā saņemt lielāku pensiju.

Valsts fondēto pensiju shēma Latvijā darbojas jau 12 gadus, bet ieguldījumu pārvaldes sabiedrības tikai relatīvi nesen ir iesaistījušās sabiedrības finanšu izglītības veicināšanā. Viena no pirmajām bankām, kas uzsāka iedzīvotāju izglītošanu finanšu jautājumos, bija "Swedbank", 2012. gada februārī atklājot Nopietnas pensijas skolu (Swedbank, 2012). Drīz pēc tam sekoja iniciatīva no "Nordea" bankas, atklājot Naudas skolu, kurā ikviens interesents var noskaidrot savu finanšu IQ līmeni, kā arī iegūt vērtīgus ieteikumus finanšu pakalpojumu saņemšanai. Arī "DnB" un "Citadele" ir pievērsušās iedzīvotāju finanšu prasmju līmeņa celšanai. 2013. gada 31. maijā Latvijas Komerčbanku asociācija Izglītības un zinātnes ministrijā iesniedza rekomendāciju, lai Izglītības attīstības pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam tiktu iekļauts ieteikums, ka skolu mācību programmās padziļināta uzmanība jāpievērš finanšu un ekonomikas prasmju nostiprināšanai, kā arī jānodrošina tālākizglītības kursi pedagogiem. Tomēr nav zināms, cik godprātīgi un atklāti ieguldījumu pārvaldes sabiedrības informē klientus par reālo situāciju pensiju plānos un vai sniedz norādes par to, kur regulāri var sekot līdzi pensiju plānu ienesīgumam (LKA, 2013).

Nav izstrādātas rīcībpolitikas, kas mudinātu ieguldījumu pārvaldes sabiedrības darboties ar peļņu. Pat tad, kad pensiju plāni uzrāda negatīvu ienesīgumu, tās joprojām turpina aprēķināt un iekasēt līdzekļu administrēšanas maksu (Voļskis, 2012). Par piemēru šeit varētu ņemt

Polijas un Slovākijas pieredzi, kur daļa no pensiju fondu administrēšanas izmaksām tiek aprēķināta, balstoties uz pensiju fondu ienesīgumu, paralēli saglabājot arī relatīvi nelielu fiksēto maksu par fondu līdzekļu administrēšanu (OECD, 2011).

Valsts fondēto pensiju shēmas ilgtermiņa efektivitāti var ietekmēt iemaksu sadalījums pensiju 1. un 2. līmenī. Kad valsts fondēto pensiju shēmā tiek ieguldīts pārāk maz līdzekļu, var netikt uzkrāts pietiekams aizvietotājienākumu apjoms. Otrs riska faktors ir pārāk lielu līdzekļu novirzīšana 2. līmenim, ja sabiedrība nav pietiekami labi izglītota finanšu jautājumos. Ir aprēķināts, ka Latvijā, arī turpmāk novirzot 20% no sociālās apdrošināšanas iemaksām pensiju uzkrājumiem, optimālais sadalījums starp pensiju 1. un 2. līmeni būtu 14% un 6%. Tas nodrošinātu, ka valsts fondēto pensiju shēmā esošais naudas apjoms ir pietiekams, lai, realizējot sekmīgu ieguldījumu politiku, varētu uzkrāt adekvātu aizvietotājienākumu apmēru. Taču iemaksu apmērs nebūtu tik nozīmīgs, lai globālu finanšu satricinājumu rezultātā tiktu radīti ievērojami zaudējumi pensiju sistēmai, kurus pensiju sistēma ilgtermiņā nespētu absorbēt (Voļskis, 2011, 42).

Kopš 2007. gada valsts fondēto pensiju shēmas līdzekļu pārvaldība pilnībā nodota privātā sektora pārziņā. Valsts tādējādi no praktiska dalībnieka kļūva par sistēmas galveno uzraugu. Šo valsts funkciju veic Finanšu un kapitāla tirgus komisija (FKTK), kurai ir tiesības veikt pārbaudes, kā arī dot norādījumus stāvokļa uzlabošanai. Valsts fondēto pensiju likums nosaka, ka līdzekļu pārvaldītājam jārikojas vienīgi ieguldījumu plāna dalībnieku interesēs, ievērojot nepieciešamos piesardzības principus, lai mazinātu iespējamos riskus, kā arī nodrošinot tādas ieguldījumu politikas īstenošanu, kas vērsta uz fondēto pensiju shēmas līdzekļu pieaugumu. Likums skaidri definē finanšu instrumentus, kuros līdzekļi var tikt ieguldīti, un nosaka ierobežojumus – ieguldījumu kopsumma vienas valsts vai starptautiskas finanšu institūcijas vērtspāpīros vai naudas tirgus instrumentos nedrīkst pārsniegt 35% no shēmas līdzekļiem (izņēmums ir ar ieguldījumu Latvijas valsts emitētajos vērtspāpīros) (LR Saeima, 2000). Tomēr FKTK nevar noteikt, kā novirzāmi ieguldījumu pārvaldes sabiedrību rīcībā esošie līdzekļi dažādos pensiju plānos.

Kā norāda FKTK Uzraudzības departamenta Pensiju un ieguldījumu fondu daļas vecākā uzraudzības eksperte Inga Spūle, FKTK 2008. gadā rekomendēja pārskatīt ieguldījumu politikas, diversificējot ieguldījumus un samazinot investīciju apjomu augsta riska kapitālā. Viņa apstiprina, ka ieguldījumu pārvaldes sabiedrības ņēmušas vērā FKTK aicinājumu. Neraugoties uz finanšu kritumu, kas bija vērojams 2011. gadā, zaudējumu apmērs nevienā pensiju plānā nesasniedza 2008. gada līmeni (Stāvausis, 2012).

Pasaules mērogā pēc tik sāpīga fondu tirgu krituma līdz tam pastāvošā tendence uz valsts pensiju privatizēšanu un fondētā līmeņa forsēšanu uz solidāro shēmu sašaurināšanas rēķina tika pakļauta nopietnai pārvērtēšanai. Starptautiskā Darba organizācija savā ziņojumā "World Social Security Report" par 2010.–2011. gadu atzīmēja, ka šoks, kādu finanšu krīzes rezultātā pārdzīvojuši pensiju fondi, izvirza jautājumu par pieļaujamo riska

pakāpi, kādu privātajās pensiju shēmās (t. i., tajās, kuras pārvalda nevis valsts, bet gan privātie fondi) uzliek fiziskajām personām – pašiem strādājošajiem: "Korekcijas ir nepieciešamas. Iepriekšējos trīs gadu desmitos daudzās pensiju sistēmās tika ielikta ļoti liela nākamo pensiju apmēra atkarība no vērtspāpīru tirgus rādītājiem un citām ekonomikas svārstībām – tā neapšaubāmi bija kļūda, kuru jābūt gataviem izlabot" (International Labour Organization, 2010, 117). Pasaules Banka, kura bija aktīvi iestājusies par vispārēju pāreju uz fondēto modeli, arī ir kļuvusi daudz piesardzīgāka savos ieteikumos (Holzmann, 2012).

Tādēļ ir likumsakarīgi, ka politikas veidotāju un pētnieku dienaskārtībā nonāk jautājums par iespējām samazināt valsts fondēto pensiju shēmā ietvertos riskus. Bieži vien tiek ignorēta korelācija starp riska pakāpi un peļņu, t. i., investējot augstāka riska finanšu produktos, piemēram, akcijās, pastāv gan augstāks zaudējumu risks, gan arī lielākas peļņas iespējamība, ja investīcijas bijušas sekmīgas. Jebkurš lēmums, kas mazina riska pakāpi fondēto pensiju shēmā, ilgtermiņā atstās ietekmi uz pensiju fondu vidējo ienesīguma rādītāju (Oxera Consulting Ltd, 2008, 8). Samazinot pensiju plānu zaudējumu risku, mazinās arī iedzīvotāju ieinteresētība savas ilgtermiņa labklājības līmeņa veidošanā. Tā kā valsts fondēto pensiju mērķis ir palielināt individu atbildību par savu vecumdienu labklājību, jebkuri no valsts puses vērsti pasākumi riska samazināšanai mazina iedzīvotāju motivāciju aktīvi iesaistīties shēmas darbībā (Oxera Consulting Ltd, 2008, 34). Tādēļ šajā brīdī jāatgriežas pie jautājuma par to, ko valsts cer sagaidīt no valsts fondēto pensiju shēmas un tās dalībniekiem.

Viens no risinājumiem, kā mazināt risku tiem iedzīvotājiem, kas neprot vai nevēlas aktīvi iesaistīties pensiju kapitāla uzkrāšanā, ir izstrādāt standarta ieguldījumu plānu, kur automātiski tiek iekļauti visi fondēto pensiju shēmā iesaistītie dalībnieki. Izrādot iniciatīvu, katrs dalībnieks var izstāties no standarta pensiju plāna, izvēloties savām vēlmēm un iemaksām atbilstošu ieguldījumu politiku. Šāda sistēma darbojas un savu efektivitāti ir pierādījusi Zviedrijā (Oxera Consulting Ltd, 2008, 9, 55). Latvijā šādu standarta pensiju plānu, kurā būtu sabalansēti riski, varētu piedāvāt Valsts kase, kā tas bija, ieviešot valsts fondēto pensiju shēmu. Tajā pašā laikā tiktu nodrošināta iespēja mainīt ieguldījumu plānu, izvēloties to kādā no privātajām ieguldījumu pārvaldes sabiedrībām. Šeit vislielākais izaicinājums būtu tāda pensiju plāna izveide, kas apmierinātu visu tā dalībnieku intereses.

Latvijā nav paredzēta risku diversifikācijas iespēja, valsts fondēto pensiju shēmai paredzētos līdzekļus sadalot starp vairākām ieguldījumu pārvaldes sabiedrībām un/vai ieguldījumu plāniem. Piemēram, Zviedrijas iedzīvotāji savu fondēto pensiju uzkrājumam paredzētos līdzekļus var noguldīt līdz piecām ieguldījumu pārvaldes sabiedrībām (Oxera Consulting Ltd, 2008, 55). Risku diversifikācija ļautu izvairīties no gadījumiem, kad viens pensiju plāns nes lielus zaudējumus, tādējādi atstājot lielu ietekmi uz visu indivīda uzkrājumu.

Globālo finanšu satricinājumu riski ir visgrūtāk prognozējami un visgrūtāk vadāmi. Ņemot vērā, ka Latvijā tiek

investēti mazāk nekā 50% valsts fondēto pensiju līdzekļu (2013. gada 1. ceturksnī – 49,1%), finanšu satricinājumi var atstāt būtiski negatīvu ietekmi uz kopējiem pensiju fondu darbības rādītājiem. Svārstības finanšu tirgos vismagāk izjūtas tieši akciju tirgos. Aktīvie pensiju plāni, kuros līdz 50% līdzekļu tiek ieguldīti dažādās akcijās, var nest lielāku ekonomisko atdevi, taču ir vairāk pakļauti finanšu svārstībām un var nest ievērojamus zaudējumus (2008. gadā tie bija līdz pat 25%). Latvijā lielākā daļa valsts fondēto pensiju shēmas dalībnieku – 742 379 jeb vairāk kā 61% – savu pensiju kapitālu ir noguldījuši tieši aktīvajos pensiju plānos (Latvijas Centrālais depozitārijs, 2013. a). Latvijā iedzīvotāju reakcija uz finanšu satricinājumiem ir reaģējoša, nevis proaktīva. Tas nozīmē, ka pāreja uz pensiju plāniem ar konservatīvu pensiju politiku notiktu tikai tad, ja aktīvie pensiju plāni jau ilgstoši būtu nesuši zaudējumus. To apliecina 2008. gada situācija, kad dalībnieku skaits pensiju plānā, kas nesa vislielākos zaudējumus – “Swedbank” aktīvais pensiju plāns “Dinamika” – līdz pat gada beigām turpināja pieaugt, lai gan plāna zaudējumi jau bija sasnieguši teju 25%. Savukārt 2009. gadā, kad tieši šis pensiju plāns uzrādīja vislielākos ienākumus, dalībnieku skaits sāka samazināties. Šajā brīdī atkal ir nepieciešams atgriezties pie jautājuma, cik aktīvi iedzīvotāji seko līdzīgu pensijas uzkrājumu veidošanai (Stāvausis, 2013).

Nobeigums

Pieeju, kas tiek īstenota Latvijas pensijas likumdošanā, var uzskatīt par risinājumu finansiālai ilgtspējai tās šaurākajā izpratnē. Taču sistēma nevar būt ilgtspējīga, ja cilvēki tai netic. Latvijā skaidri saskatāma zema iedzīvotāju uzticēšanās pensiju shēmām, liela nedrošība par to nākotni un vāja izpratne par pensiju shēmu darbības principiem. Šo nedrošību palielināja pāreja no sociālās apdrošināšanas deklarētā iemaksu principa uz faktisko, kas notika ar 2011. gada 1. janvāri.

Kopumā Latvijas pensiju sistēma izturēja krīzes izraisīto pārbaudi, jo tās pamatprincipi un galvenā pensijas formula netika apšaubīti. Pārmaiņas skāra tikai atsevišķus, lai gan visai sabiedrībai jutīgus (piemēram, pensijas vecuma paaugstināšana) parametrus. Latvijas pensiju shēmā visi mūsdienu globalizētās ekonomikas riski maksimāli iespējamā veidā ir pārvietoti uz nodokļu maksātājiem. Latvijas pensiju sistēmas robustums un stabilitāte balstās uz valsts atbildības minimizācijas principu pret saviem iedzīvotājiem. Taču šo apstākli Latvijas sabiedrība apzinās vēl ļoti vāji, tādēļ sabiedrības un katra indivīda izglītošana un iesaistīšana savas sociālās drošības sistēmas veidošanā ir vienīgais ceļš uz zināšanām balstītu labklājīgu valsti.

Sistēma neparedz atšķirību izlīdzināšanas mehānismu starp turīgākajiem un trūcīgākajiem iedzīvotājiem. NDC sistēmai, kāda pastāv arī Latvijā, gandrīz nav pārdales mehānisma (Barr, 2006), un tāpēc tā nav īsti piemērota valstīm ar relatīvi lielu plaisu starp turīgajiem un trūcīgajiem, jo vecumdienās materiālā stratifikācija netiek nogludināta un kombinācijā ar zemo aizvietošanas likmi tā noved pie masveida nabadzības. Gandrīz 60% Latvijas pensionāru saņem pensiju, kas ir zemāka par Centrālās statistikas pārvaldes aprēķināto iztikas minimumu, kamēr 0,5% pensionāru saņem pensiju virs 1000 latiem mēnesī. 2013. gada martā minimālā pensija Latvijā bija 10% no vidējās bruto darba algas, kamēr gandrīz visās ES valstīs vecuma pensijas zemākais līmenis ir 40% no kvalificēta strādnieka darba algas (jeb 50% no visu sociālās apdrošināšanas sistēmā apdrošināto vidējās darba algas). Latvijā ienākumu nevienlīdzība tiek iekonservēta arī pensiju sistēmā, neņemot vērā faktu, ka cilvēkam ar stabili augstiem ienākumiem darba dzīves laikā ir vairāk instrumentu savu ienākumu nodrošināšanai vecumdienās. Personām, kas visu darba mūžu ir strādājušas zemi apmaksātos amatos, nav brīvu līdzekļu, lai investētu brīvprātīgos pensiju fondos, nekustamā īpašuma iegādē utt., un vecumdienās tās daudz lielākā mērā ir atkarīgas no valsts pensijas. Minimālās pensijas pietiekamības jautājums nav nonācis politiskajā darba kārtībā. Likumdevēji Latvijā minimālā bāzes ienākuma nodrošināšanu no valsts pensiju sistēmas faktiski ir pārlīkuši uz pašvaldību budžetiem, kuru iespējas dažādos Latvijas reģionos un pilsētās būtiski atšķiras.

Valsts fondēto pensiju shēmas darbības princips pamatos ir tāds, lai iedzīvotāji spētu uzkrāt pietiekamu aizvietošanas ienākumu līmeni vecumdienām. Tā efektīva izmantošana vislielākajā mērā ir atkarīga no indivīda lēmuma, izvēloties vai mainot pensiju pārvaldītāju vai ieguldījumu politiku (ar nosacījumu, ka valstī darbojas efektīva ieguldījumu pārvaldes sabiedrību kontroles sistēma un nenotiek liela mēroga finanšu pasaules satricinājumi). Latvijas iedzīvotāju finanšu prasmju līmenis ir zems. Iedzīvotāju spēja prasmīgi izmantot valsts fondēto pensiju shēmas instrumentus ir uzskatāma par lielu nedrošības cēloni pensiju shēmas ilgtermiņa stabilitātei. Tas var nozīmēt, ka, neraugoties uz adekvātām iemaksām pensiju 2. līmenī, reālais pensijas apjoms vecumdienās var neatbilst prognozētajam. Pirmos ilgtermiņa rezultātus varēs novērot tikai pēc 10–15 gadiem, kad pensionēsies paaudze, kas vismaz 20 gadus būs bijuši valsts fondēto pensiju shēmas dalībnieki. Ja valsts fondēto pensiju shēmā nebūs uzkrāti pietiekami līdzekļi, var būtiski kristies ticība visai sociālās apdrošināšanas sistēmai kopumā. Būtiski riska faktori saskatāmi arī valsts un ieguldījumu pārvaldes sabiedrību darbībā. Nav atrisināts jautājums par pārvaldītāju atbildību, ja pensiju plāni ilgstoši strādā ar zaudējumiem.

Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Latvijā ir izveidota moderna trīs līmeņu pensiju sistēma, kas sadala sociālo saistību slodzi starp vairākiem daļībniekiem. Pieeja, kas tiek īstenota Latvijas likumdošanā, nodrošina pensiju sistēmas stabilitāti un finansiālo ilgtspēju tās šaurākajā izpratnē.

Nopietnākās problēmas

Pastāv zema iedzīvotāju uzticēšanās pensiju shēmām, liela nedrošība par to nākotni un vāja izpratne par pensiju shēmu darbības principiem.

Esošajā pensiju shēmā visi mūsdienu globalizētās ekonomikas riski ir pārvietoti uz nodokļu maksātājiem, minimējot valsts un pensijas fondu pārvaldītāju atbildību. Sistēmai trūkst pārdales mehānisma, tā veicina polarizēšanos pensionāru starpā un kombinācijā ar zemo aizvietošanas likmi noved pie masveida nabadzības vecumdienās. 2013. gada martā minimālā pensija Latvijā bija 10% no vidējās bruto darba algas. Minimālā bāzes ienākuma nodrošināšana pensionāriem no valsts pensiju sistēmas faktiski ir pārliekta uz pašvaldībām, kuru iespējas reģionos, pilsētās un novados būtiski atšķiras.

Attiecībā uz pensiju 2. līmeni nav atrisināts jautājums par pārvaldītāju atbildību, ja pensiju plāni ilgstoši strādā ar zaudējumiem.

Svarīgākie uzdevumi

Nodrošināt pensijas vecuma cilvēkiem ar pietiekamu darba stāžu adekvātu, izdzīvošanai pietiekamu pensiju, minimālo pensijas apmēra noteikšanu piesaistot objektīviem radītājiem (piemēram, vidējai darba algai).

Pārskatīt pensiju kapitāla aktualizācijas principus, lai mazinātu netaisnīguma izpausmes pensiju aprēķināšanā.

Likumdevējam izstrādāt rīcībpolitiku, kas mudinātu ieguldījumu pārvaldes sabiedrības darboties ar peļņu, pārņemt/ieviešot mehānismu, kad daļa no pensiju fondu administrēšanas izmaksām tiek aprēķināta, balstoties uz pensiju fondu ienesīgumu, paralēli saglabājot arī relatīvi nelielu fiksēto maksu par fondu līdzekļu administrēšanu.

Valstij jāsekmē iedzīvotāju finanšu pratības līmeņa celšana, lai tie spētu izmantot valsts fondēto pensiju shēmā iestrādātos stimulus un aktīvāk iesaistītos savas sociālās drošības sistēmas veidošanā.

Demogrāfija un nabadzība ģimenēs ar bērniem

3.

nodaļa

Latvijā jau vismaz gadsimtu ir zema dzimstība, taču kopš deviņdesmito gadu sākuma tā ir samazinājusies vēl gandrīz divas reizes. Tagad Latvija regulāri ieņem kādu no pēdējām vietām dzimstības un dabīgā pieauguma rādītājos gan Eiropā, gan pasaulē. Valstīm ar tik nelielu iedzīvotāju skaitu kā Latvijā papildus citām demogrāfijas, imigrācijas un novecošanās problēmām jārēķinās ne vien ar valsts ģeopolitiskās un ekonomiskās nozīmības mazināšanos, bet arī ar risku pēc vairākām paaudzēm zaudēt valsts saturu un jēgu. Tēmas aktualitāti skarbi raksturojis finansists Ģirts Rungainis: “Ar pašreizējām demogrāfiskajām tendencēm Latvijai nav nākotnes kā nacionālai valstij, kāda tā tika dibināta un atjaunota. Un tas nav jautājums, kas izšķirsies pēc simt gadiem, tas izšķiras tagad” (Rungainis, 2012). Vai šāds apgalvojums ir vai nav pārspīlēts un vai mums ir pamats nopietni uztraukties par Latvijas nācīgas ilgtspēju, to mēģināsim noskaidrot šajā nodaļā.

Līdz ar sociāli ekonomisko apstākļu maiņu 1990.–1991. gadā visā Austrumeiropā strauji samazinājās dzimstība. Īpaši krasi tas notika Latvijā, kur jaundzimušo skaits no 1987. līdz 1997. gadam samazinājās uz pusi. No 2005. līdz 2008. gadam Latvijā gan bija vērojams dzimstības pieaugums, taču nākamajos gados tas atkal noslīdēja līdz viszemākajiem rādītājiem. 2011. gadā dzimušo skaits Latvijā bija otrs zemākais gadsimta laikā – 18,8 tūkstoši jaundzimušo. 2012. gadā jaundzimušo skaits pieauga par 7%, salīdzinot ar 2011. gadu, un sasniedza 19,9 tūkstošus, joprojām gan atpaliekot no mirušo skaita par vairāk nekā 9 tūkstošiem (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 b) (3.1. logs). Pirmā pusgada dati par 2013. gadu rāda (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 a), ka šogad dzimušo skaits varētu būt nedaudz lielāks un pārsniegt 20 tūkstošus. Tomēr mirušo skaits 2013. gada pirmajā pusē ir audzis straujāk par dzimušo skaitu, tātad gada kopējais

dabiskais pieaugums (samazinājums) varētu pārsniegt minus 10 tūkstošus. Dzimstības rādītājs uz 1 000 iedzīvotājiem Latvijā ir nokritis zem 10 par spīti vislielākajam jauno sieviešu īpatsvaram vecumā no 25 līdz 29 gadiem (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 f). Savukārt 15–19 gadu vecu sieviešu skaits, kuras pēc nedaudz gadiem būs potenciālās māmiņas, dramatiski samazināsies aptuveni divas reizes. Ja tuvākajos gados netiks uzlabota demogrāfiskā atbalsta politika, Latvijā dzimušo bērnu skaits netālā nākotnē varētu samazināties vēl aptuveni par pusi, sasniedzot vairs tikai 1/3 no mirušo skaita. Domājams, ka tad Latvijas iedzīvotāju izmiršanas process būs kļuvis nenovēršams. Jau šobrīd ir dzimusi vesela paaudze (0–19 gadu vecumā), kuras skaitliskais apjoms ir aptuveni puse no viņu nosacītās vecāku paaudzes kopskaita (20–40 gadu). Ja šāda tendence saglabāsies un katra nākamā paaudze būs skaitliski uz pusi mazāka, tad jau pēc dažām paaudzēm Latvijas pilsoņu pēcteči būs neliela minoritāte savā dzimtenē. Latvijas valdība un Saeima līdz šim demogrāfijas atbalsta politikā dara par maz, lai situāciju vērstu par labu nacionālas Latvijas valsts ilgtspējai.

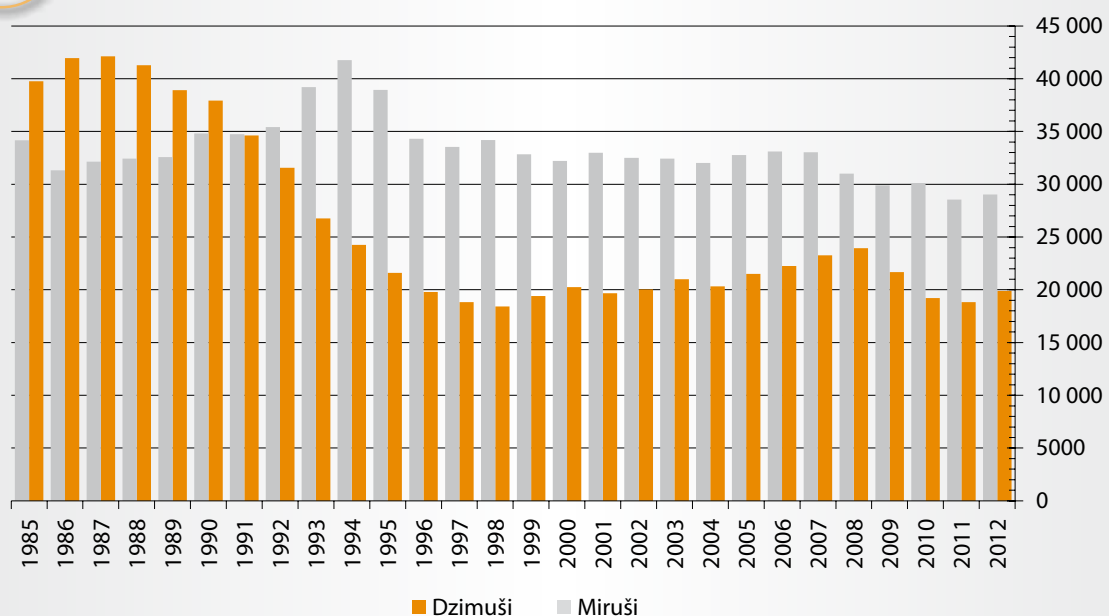
Kaut arī Eiropā ir zemākā dzimstība pasaulē, tomēr Eiropas valstu starpā dzimstības līmenis būtiski atšķiras – tas svārstās no 1,3 līdz 1,4 bērniem uz vienu sievieti Latvijā, Ungārijā, Rumānijā un Portugālē līdz pat vairāk par 2,0 bērniem Francijā, Īrijā un Islandē. Turklāt arī Skandināvijā, Lielbritānijā, Beļģijā un Nīderlandē dzimstība ir tuvu diviem bērniem uz vienu sievieti, pat Igaunijā un Lietuvā tā ir ievērojami augstāka nekā Latvijā (3.2. logs). Valstīs, kurās dzimstības līmenis pārsniedz vai vismaz tuvojas diviem bērniem uz vienu sievieti, demogrāfijas problēmas būs vieglāk pārvaramas, tās iedzīvotāji novecos lēnāk un

ar samērā nelielu imigrācijas līmeni tiks nodrošinātas nākamajā paaudzē nepieciešamās darbarokas. Savukārt tām Eiropas valstīm, kurās dzimstības rādītāji ir īpaši zemi (1,3–1,4 bērni uz vienu sievieti), demogrāfijas problēmas būs milzīgas un bez masīvas imigrācijas neatrisināmas. Starp šīm valstīm pārsvarā ir jaunās ES dalībvalstis, Dienvideiropas valstis un Vācija. Latvijas Ekonomikas ministrija ir aplēsusi (Pavļuts, 2012), ka jau 2017. gadā darbavietu skaits valstī pārsniegs darbaspējīgā vecumā esošo cilvēku skaitu, tātad ekonomikas attīstība kļūs atkarīga no imigrācijas.

Kāpēc Eiropā ir tik krasas dzimstības līmeņa atšķirības? Kas ir sekmējis dzimstību valstīs, kurās tā ir augstāka, un kas to pazemina citās? Vispirms nāk prātā ģeogrāfiskais novietojums – varētu domāt, ka, jo tuvāk Āfrikai un Āzijai, kur ir daudz augstāka dzimstība, jo vairāk dzimušo. Nē, tieši Ziemeļeiropā dzimstība ir krietni augstāka par Dienvideiropu un Austrumeiropu. Varbūt vēsturiski reliģiskās tradīcijas? Arī ne – ES valstīs ar izteikti reliģiozu sabiedrību ir visumā zemāka dzimstība nekā liberālās valstīs. Ir izplatīts viedoklis, ka augstāka labklājība un lielāks vidējo algu līmenis automātiski nodrošina arī augstāku dzimstību. Pasaulē kopumā valdošā tendence ir tāda, ka, pieaugot dzīves līmenim, dzimstība samazinās, tomēr attīstīto valstu starpā šādas korelācijas nav. Kaut arī Eiropā algu un IKP līmenis mazliet korelē ar dzimstību, tomēr ciešas sakarības nav, jo arī ES ir valstis ar zemiem ienākumiem, bet augstāku dzimstību (Lietuva) un valstis ar vidēji augstiem ienākumiem, bet zemu dzimstību (Itālija, Spānija, Vācija). Toties, analizējot demogrāfiskās politikas atšķirības, uzreiz redzama izteikta sakarība – jo labvēlīgāka ģimenes un bērnu politika un jo vairāk līdzekļu tajā tiek ieguldīts, jo augstāka dzimstība, un otrādi. Izteikta ir korelācija starp

3.1.
logs

Dzimušo un mirušo skaits Latvijā 1985.–2012. gadā

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde (2013 mc).

dzimstības rādītājiem un līdzekļu apjomu, ko valsts budžets iegulda demogrāfiskā atbalsta politikā. Vidēji ES valstis no sava IKP iegulda apmēram 2,5% bērnu un ģimeņu atbalsta politikas pasākumos, valstis ar augstāku dzimstību – bieži pat 3–4%. Latvijas ieguldījums no mūsu nelielā IKP ir viens no mazākajiem – 1,2–1,4%. Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātes maģistra studiju programmas absolventes levas Uses-Cimmermanes aprēķini liecina, ka kopējais Latvijas izdevumu apjoms ģimenēm ar bērniem ir samazinājies no 227 miljoniem latu 2009. gadā līdz 157 miljoniem latu 2011. gadā, kad tas nokrita līdz 1,1% no IKP (Use-Cimmermane, 2013). Arī citas valstis, kuru ieguldītie līdzekļi bērnu un ģimenes atbalstam ir zemi (Polijā, Bulgārijā, Itālijā, Portugālē, Rumānijā u. c.), ilgstoši uzrāda zemus dzimstības rādītājus (3.3. logs).

Kādi ir galvenie iemesli ilgstoši zemajai dzimstībai Latvijā? Aptaujās latvieši norāda, ka viņi vēlas 2,1–2,5 bērnus (SKDS, 2008; DNB banka, 2010), tātad gandrīz divas reizes vairāk nekā realitātē ir atļāvušies. Papildus vēsturiskajiem nestabilitātes un relatīvās mazzurības aspektiem ļoti svarīgs šķērslis ir Latvijas valsts demogrāfiskā atbalsta nepietiekamība, kas būtībā nespēj sasniegt pat minimālos mērķus. Salīdzinot ar citām Eiropas valstīm, tieši Latvijā ģimenes ar vairākiem bērniem visbiežāk pakļautas nabadzības riskam, kamēr citas valstis to daudz efektīvāk spēj kompensēt. 2008. gadā Latvijā nabadzības risks ģimenēm ar vismaz trim bērniem, salīdzinot ar visiem iedzīvotājiem, pieauga no 23% līdz 52%. Bet daudzās valstīs ar augstāku dzimstību šis nabadzības risks ģimenēm ar vairākiem bērniem nepalielinās vai arī pieaug salīdzinoši nedaudz. Tajā pašā gadā Igaunijā nabadzības risks ģimenēm ar vairākiem bērniem, salīdzinot ar visiem iedzīvotājiem, pieauga no 18% līdz 24%. Visās valstīs, kurās minētais nabadzības risks pieaug ievērojami, ir arī zemi dzimstības rādītāji

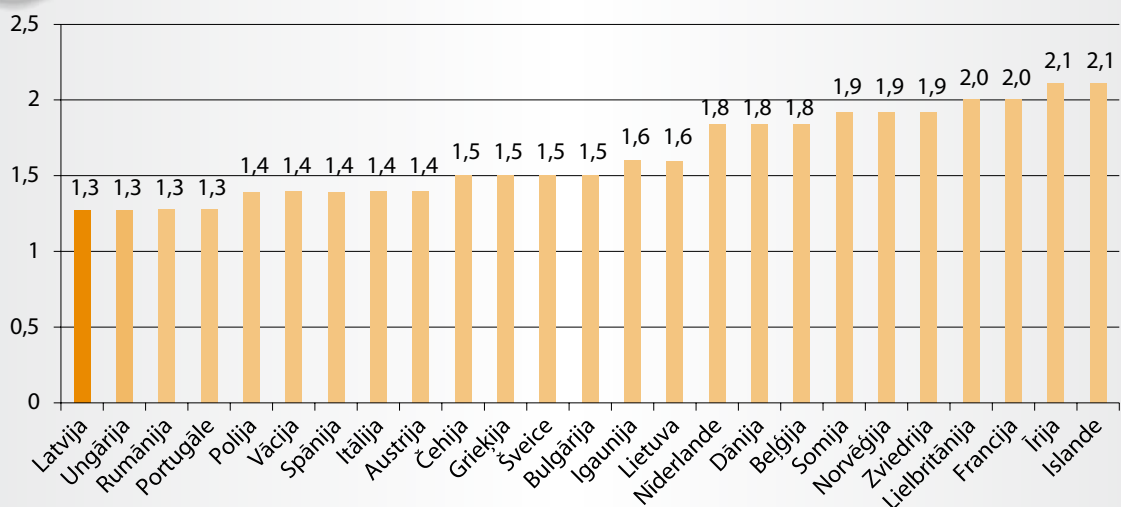
(3.4. logs). Tātad šīm valstīm – un vispirms tieši Latvijai – ir jānovērš augstais nabadzības līmeņa pieaugums ģimenēm, kuras audzina vairākus bērnus.

Papildus nabadzības riskam ir jādomā arī par dzimumu līdztiesību un vienādām tiesībām uz ģimeni ar bērniem. Nav taisnīgi diskriminēt jaunas sievietes, kuras vēl nav veikušas sociālo iemaksu uzkrājumus, lai viņas varētu saņemt atbilstošu finansiālu atbalstu bērna piedzimšanas gadījumā. Šīm sievietēm ir jāiztiek ar 100 latiem (līdz 2013. gadam – 50 latiem) mēnesī, tādējādi atstājot viņas zem iztikas minimuma. Viņas ir tiesīgas radīt bērnus tāpat kā sociāli apdrošinātās sievietes, un valstij vismaz minimālās algas apmērā būtu jākompensē viņu darbaspēju zudums pirmo 18 mēnešu laikā pēc dzemdībām. Tas ir arī dzimumu līdztiesības jautājums, jo vīriešiem šāds darbaspēju zudums nerodas.

Iepriekš norādījām uz Latvijas demogrāfiskās situācijas negatīvajām tendencēm, demogrāfijas atbalstam atvēlētā trūcīgo budžetu un augsto nabadzības risku ģimenēm ar trim un vairāk bērniem. Tomēr jāpiebilst, ka papildus ekonomisko un labklājības rādītāju lēnam kāpumam ir arī uzlabojusies demogrāfiskā atbalsta politika. Sākot ar 2013. gada janvāri, minimālās māmiņalgas apjoms ir pieaudzis no 50 līdz 100 latiem mēnesī un turpinās pieaugt arī 2014. gadā. Tāpat ir pacelts neapliekamais minimums par apgādībā esošajiem bērniem – 2012. gada jūlijā to cēla no 70 uz 80 latiem, bet 2014. gada sākumā tas sasniegs jau 116 latus par katru bērnu. Strādājošais vecāks ar vienu apgādībā esošu bērnu 2012. gada sākumā ik mēnesi varēja paturēt savā maciņā 17,50 latus, bet 2014. gadā – jau 27,84 latus, tātad vismaz par 10 latiem vairāk. Īpaši svarīgs uzlabojums ir bērnudārzu rindu mazināšana, par ko valdība vienojās 2012. gada beigās un kas stājās spēkā 2013. gada rudenī. Tagad katra ģimene, kuras bērniņš,

Vidējais bērnu skaits uz vienu sievieti Latvijā un citās Eiropas valstīs 2009.–2011. gadā

3.2.
logs

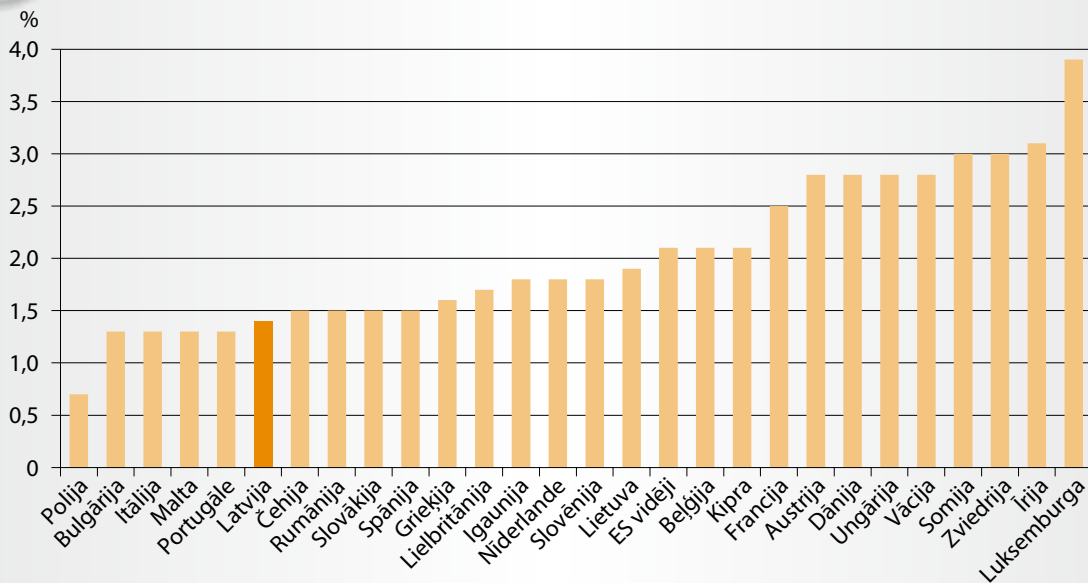
Avots: Eurostat (2013 b).

sākot ar 1,5 gadu vecumu, netiks nodrošināts ar vietu pašvaldības bērnudārzā, saņems mērķmaksājumu (apvienotu no pašvaldības un valsts budžeta) 130–160 latu apmērā, ko varēs izmantot bērna pieskatīšanas pakalpojumu samaksai. Papildus jāmin arī brīvpusdienu nodrošināšana 2. klasēm no 2013. gada sākuma un vienošanās, ka vecākiem vairs nebūs jāpērk mācību grāmatas, kas līdz tam arī

prasija ievērojamus līdzekļus no ģimeņu budžetiem. Vairākas pašvaldības, īpaši Rīgas pilsēta, ir ieviesušas arī sabiedriskā transporta brīvbiļetes visiem skolēniem. Visbeidzot 2012. gada beigās valsts apmaksātu palīdzību neauglības ārstēšanā saņēma pirmie pāri, kuri līdz tam nevarēja sakrāt nepieciešamo summu, kas pārsniedza 1000 latus, un kuriem tagad jau dzimst ilgi gaidītie bērniņi.

3.3. logs

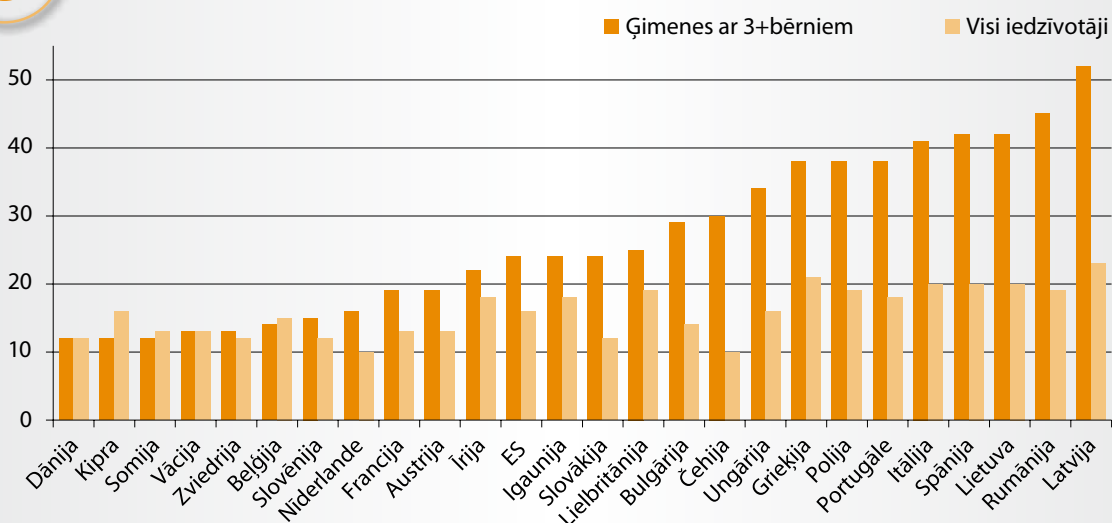
Bērnu un ģimeņu atbalstam ieguldītā summa (%) no IKP, 2008. gads

Avots: Eurostat (2013 a, 4).

3.4. logs

Nabadzības līmeņa salīdzinājums visiem iedzīvotājiem un ģimenēm ar trim un vairāk bērniem, 2008. gads, %

Avots: Eurostat, Hansen (2010).

Latvijas un Igaunijas demogrāfiskā atbalsta politikas salīdzinājums

Sabiedrībā pēdējā gadā daudz diskutēts par zemo dzimstību un tās cēloņiem. Saprotams, ka bērna radīšana ietekmē daudz dažādu faktoru, taču valsts var sniegt vai arī nesniegt jūtamu atbalstu tām ģimenēm, kuras vēlas audzināt vairākus bērnus. Latvijai un Igaunijai pēdējā gadsimta laikā ir bijuši ļoti līdzīgi dzimstības un mirstības rādītāji. Taču pēdējos 10 gados Igaunija ir uzrādījusi apskaužami labus rezultātus, samazinot negatīvo dabisko pieaugumu līdz minimumam, kamēr Latvijā joprojām saglabājas viens no ātrākajiem iedzīvotāju izmiršanas līmeņiem – gandrīz pieci cilvēki uz 1000 iedzīvotājiem ik gadus. Kāpēc Igaunijai izdevās veiksmīgi risināt demogrāfijas problēmas (3.5. logs)? Iespējams, to noteica pirms dekādes ieviestā mērķtiecīgā demogrāfiskā atbalsta politika, kuras finansēšanai Igaunija iegulda aptuveni divas reizes vairāk valsts līdzekļu nekā Latvija.

Salīdzināsim divas līdzīgas ģimenes – vienu Valkā (Latvija) un otru Valgā (Igaunija). Abām ir vienādi nelieli ienākumi. Pieņemsim, ka abas māmiņas nestrādā, bet tēvi strādā neregulārus darbus par minimālo algu. Minimālais tā dēvētais māmiņalgas apjoms (šajā gadījumā bērna kopšanas pabalsts neapdrošinātām personām), ko saņem abas māmiņas, būtiski atšķiras – Igaunijā tas ir 290 eiro (jeb 204 lati) (Sotsiaal ministeerium, 2013 a), bet Latvijā līdz pat 2012. gada decembrim tikai 50 lati un no 2013. gada sākuma – 100 lati (VSAA, 2013 a). Bieži jaunajām māmiņām tas ir galvenais vai vienīgais iztikas

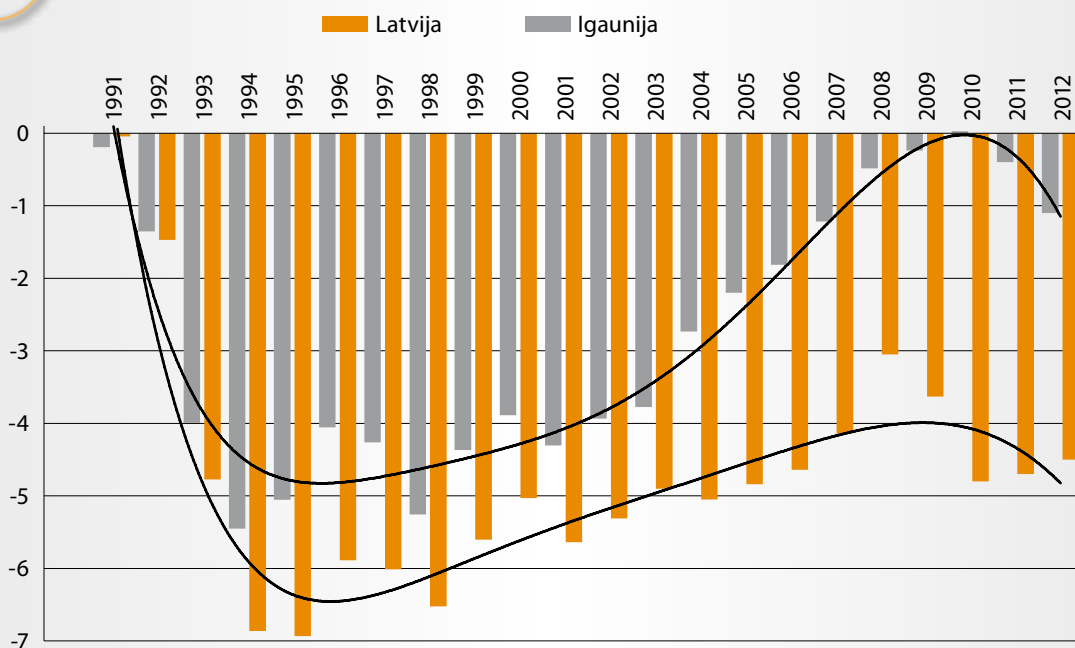
avots – aptuveni 36% no jaunajām māmiņām 2012. gadā nesaņēma vairāk par minētajiem 50 latiem mēnesī, jo tām nebija uzkrātas sociālā nodokļa iemaksas – parasti tas ir studiju vai bezdarba dēļ. Svarīgi piebilst, ka Latvijā māmiņalgu (ikdienā par māmiņalgu bieži dēvē kā bērna kopšanas pabalstu, tā vecāku pabalstu, ko var saņemt sociāli apdrošinātas personas) līdz 2012. gada beigām maksāja 12 mēnešus un tikai no 2013. gada sākuma to pagarināja līdz 18 mēnešiem, kā tas Igaunijā bija jau daudzus gadus.

Otrs nozīmīgs atbalsta veids ir ģimenes valsts pabalsts (VSAA, 2013 b), kas tiek maksāts, līdz bērns sasniedz pilngadību vai turpina izglītoties vidusskolā. Šis pabalsta apjoms Latvijā ir astoņi lati mēnesī, kamēr Igaunijā 19,18 eiro (13,48 lati) par pirmo un otro bērnu, bet no 2013. gada jūlija nabadzīgām ģimenēm to palielināja līdz 28,77 eiro (20,22 lati) (Sotsiaal ministeerium, 2013 b). Sākot ar trešo bērnu, Igaunijā šis pabalsts bija 57,54 eiro (40,44 lati) par katru bērnu, 2013. gada vidū tas tika paaugstināts līdz 76,72 eiro (53,92 lati), bet 2015. gadā to vēl pacels līdz 95,90 eiro (67,40 lati). Tātad triju bērnu māmiņa Latvijā ģimenes valsts pabalstā saņem tikai 24 latus mēnesī, bet Igaunijā jau 162 latus, un no 2015. gada pabalsts tiks palielināts līdz 202 latiem.

Nākamais būtiskais atbalsts ir bezmaksas ēdināšana visās pamatskolu klasēs – Igaunijā brīvpusdienas saņem no 1. līdz 9. klasei (ieskaitot) (Vseviiov, 2012, 19), kamēr Latvijā bezmaksas ēdināšana tika nodrošināta tikai pirmklasniekiem, bet, sākot ar 2013. gada janvāri, arī otrklasniekiem (LR Izglītības un zinātnes ministrija, 2012). Savukārt 3.–9. klašu skolēnu vecāki Latvijā maksā vidēji ap

iedzīvotāju dabiskais pieaugums (dzimstības un mirstības bilance) Latvijā un Igaunijā 1991.–2012. gadā uz 1000 iedzīvotājiem

3.5. logs

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde (2013 d) un Igaunijas statistikas dati (Statistics Estonia, 2013).

20 latiem mēnesī par skolas kopgaldu, par ko vecākiem Igaunijā nav jāmaksā.

Īpaši jāpiemin 168,74 eiro (118,60 lati) lielais ikmēneša maksājums tām Igaunijas māmiņām, kurām ir septiņi bērni un vairāk (Sotsiaal ministere, 2013 b). Tā ir kā kompensācija par to, ka šīs māmiņas, audzinot tik daudz bērnu, nevar strādāt. No visām ģimenēm tādu ir mazāk par 1%, līdz ar to šis īpašais atbalsts nav fiskāli tik apjomīgs. Toties visas šīs atbalsta politikas rezultātā Igaunijā nabadzības risks ģimenēm ar trim un vairāk bērniem palielinās relatīvi nedaudz – no 18% uz 24%, salīdzinot ar Latviju, kur tas uzlec līdz 53%. LR Saeimas Demogrāfijas lietu padomes vienā no 2013. gada sēdēm tika izvirzīts līdzīgs priekšlikums, lai arī Latvijas māmiņas, kuru apgādībā ir seši un vairāk bērnu, saņemtu valsts maksājumu 100 vai vismaz 50 latu apmērā, taču tas tika noraidīts. Ņemot vērā nelielo šādu ģimeņu skaitu, valsts budžetam šāds pabalsts prasītu 3,2 miljonus (ja pabalsts būtu 50 latu –1,6 miljonus) gadā.

Svarīgs atbalsts jauniem vecākiem ir pieejams bērnudārzos, lai viņi, īpaši māmiņas, varētu drīzāk atgriezties darba tirgū. Diemžēl Latvijā uz bērnudārzu visai bieži jāgaida garās rindās – Rīgā un tuvējās pašvaldībās rindas mēdz būt vairāku gadu garumā, reizēm pat četri līdz pieci gadi. Igaunijā rindas uz pašvaldību bērnudārziem nepārsniedz vienu gadu, bet, sākot ar triju gadu vecumu, rinda ir nebūtiska. Visus šos gadus, kamēr bērns gaida vietu vecākiem pieejamā bērnudārzā, māmiņa nevar strādāt un bieži ir spiesta lūgt palīdzību no pašvaldības, kaut tajā pašā laikā viņa būtu varējusi ne tikai nodrošināt sevi, bet pat maksāt nodokļus šīs pašvaldības kasē. Kopējā rinda uz vietu pašvaldību bērnudārzos 2012. gada septembrī bija 8 050 bērni (LETA, 2013). Jau šobrīd vairākas pašvaldības, kuras nespēj nodrošināt ar bērnudārziem visus bērnus, daļēji maksā par privāto bērnudārzu pakalpojumiem. Summas svārstās no 50 latiem Ogres un Jaunpils novados līdz 93 latiem Rīgā un pat 180 latiem Babītes novadā. Ir pamatotas cerības, ka valsts atbalsta līdzmaksājums 100 latu apmērā (plānots no 2013. gada septembra) tām ģimenēm, kuru bērni netiek nodrošināti ar vietām pašvaldības bērnudārzos, varētu šo problēmu risināt.

Ilgtermiņā par ļoti svarīgām atzīstamas arī Igaunijas pensiju sistēmas iezīmes, kas novērtē vairāku bērnu audzināšanu. Latvijā tikai tās māmiņas, kas izaudzinājušas piecus un vairāk bērnus un kuru darba stāžs ir vismaz 25 gadi (agrāk – 30 gadi), var iet pensijā piecus gadus agrāk (LR Saeima, 1995). Diemžēl tādu sieviešu, kuras, audzinot piecus un vairāk bērnus, ir spējušas nodrošināt arī garu darba stāžu, ir pavisam maz, tāpēc kopumā Latvijas pensiju sistēma nestimulē vairāku bērnu audzināšanu. Turpretim Igaunijas pensiju likumā ir būtiska demogrāfijas atbalsta politikas iezīme, un minimālais darba stāžs ir tikai 15 gadu. Jau par triju bērnu audzināšanu māte un tēvs var pensionēties vienu gadu agrāk, ja izaudzināti četri bērni, – trīs gadus agrāk, bet par piecu bērnu audzināšanu vai bērna invalīda aprūpēšanu –piecus gadus agrāk (Sotsiaalkindlustusamet, n. d.). Būtu svarīgi Latvijas pensiju sistēmā iekļaut gan šos, gan vēl arī citus stimulus vecākiem ar vairākiem bērniem, īpaši tiem vecākiem, kuri audzina trīs

un vairāk bērnus, jo šādu vecāku ir salīdzinoši maz (ap 6%) (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 g).

Daudzas valstis piedāvā vecākiem par bērnu izglītības un medicīnas izdevumiem atmaksāt daļu no iedzīvotāju ienākuma nodokļa, nosakot atmaksājāmās summas «griestus». Latvijā šī summa ir viena no mazākajām – 300 lati par katru bērnu gada laikā (LR Saeima, 2001). Diemžēl ļoti bieži izglītības iestāžu maksas pakalpojumi mēdz būt daudzkārt lielāki, tāpēc būtu mērķtiecīgi šo summu palielināt, līdzīgi kā tas ir kaimiņvalstīs. Igaunijā nodokļu samaksa par bērna izglītības izdevumiem ir ierobežota tikai ar kopējo ar nodokļiem apliekamo ienākumu summu (Estonian Tax and Customs Board, 2009), bet Lietuvā maksimālā summa tiek ierobežota vien ar noteikumu, ka tā nedrīkst pārsniegt 25% no personas ienākumiem (LR Saeima, 2008).

Sabiedrībā ir daudz diskutēts par nekustamā īpašuma nodokļa atlaidēm daudz bērnu ģimenēm. Katra pašvaldība var noteikt savus NĪN atlaižu principus un apjomus, taču ir valsts noteiktais atlaižu ierobežojums. Jāatzīst, ka vairums daudz bērnu ģimeņu šīs atlaides nesaņem, jo tās nav mājokļa īpašnieces, kas ir noteikums atlaižu saņemšanai. Salīdzinājumam – Lietuvā par mājokļiem šāds nodoklis nav jāmaksā (Butkevičius: General real estate tax would be an unreasonable decision, 2013), bet Igaunijas pilsētās tas nav jāmaksā par īpašumiem, kuru zemes platība nesaņem 1 500 kvadrātmetru, un laukos līdz diviem hektāriem (Tammik, 2011). Tātad arī šajā jomā Latvijas ģimenes ar bērniem ir salīdzinoši nelabvēlīgākā situācijā.

Tiem 10–15% vecāku, kuriem neizdodas bērniņu ieņemt veselības problēmu dēļ, ļoti nozīmīgs ir valsts atbalsts neauglīgo ģimeņu ārstēšanas izdevumu segšanā. Pēc ilgākas diskusijas 2012. gada nogalē arī Latvijā šāda palīdzība beidzot ir sākta (LR Veselības ministrija, 2013), taču pagaidām atvēlētie valsts līdzekļi ir daudz mazāki, nekā būtu vajadzīgs, tālab uz šo atbalstu ir izveidojusies rinda vairāku gadu garumā. Būtu svarīgi atvēlēt adekvātu finansējumu, lai bezbērnu ģimenēm nebūtu tik ilgi jāgaida, kā arī jāpagarina palīdzības saņēmēju maksimālā vecuma ierobežojums (pašreiz tas ir 37 gadi). Tāpat būtu jāļauj sievietēm pieteikties uz šo palīdzību atkārtoti, jo pozitīvs rezultāts ne vienmēr tiek sasniegts jau pirmajā reizē. Igaunijā šī palīdzības programma ir plaši pieejama, un triju gadu laikā (no 2009. gada līdz 2011. gadam) ar šādu valsts atbalstu pasaulē nākuši 1 153 bērniņi (Vseviiov, 2012, 15).

Visbeidzot Igaunijā ir pieejams arī valsts pabalsts mājokļa iegādei vai remontam ģimenēm ar četriem un vairāk bērniem (Vseviiov, 2012, 19). Tā maksimālais apjoms ir 6 500 eiro (4 568 lati), bet ģimenēm ar vismaz astoņiem bērniem tā apjoms ir dubultīgs – 13 000 eiro (9 136 lati). Visām jaunajām ģimenēm ir iespēja iegūt arī valsts garantētus kredītus mājokļa iegādei. Latvijā šajā jautājumā ir tikai atsevišķu politiku izteikti priekšlikumi.

Kopumā jāsecina, ka Igaunijas valsts budžets atbalsta savas jaunās ģimenes daudz vairāk nekā Latvijā, tāpēc Igaunijā ir gan augstāki dzimstības un dabīgā pieauguma rādītāji, gan arī zemāka jauniešu emigrācija. Igaunijas piemērs Latvijai ir visatbilstošākais, jo daudzu turīgāko ES valstu iespējas Latvijas valsts budžetam ir

praktiski nesasniedzams mērķis. Daudzās Eiropas valstīs valsts ģimenes pabalsta analogā summa pārsniedz 100 eiro (70 latu) mēnesī par katru bērnu (Somijā, Zviedrijā, Austrijā, Norvēģijā, Dānijā, Islandē, Vācijā, Šveicē u. c.) (OECD, 2012). Tāds tas ir arī Īrijā un Lielbritānijā, uz kuriem devusies lielākā daļa pēdējo gadu emigrantu. Īrijā krīzes iespaidā šī pabalsta apjoms ir samazināts – tagad tas ir 130 eiro (91 lats) par katru bērnu ģimenēs ar vienu līdz trim bērniem un 140 eiro (98 lats) par bērnu kuģlākajās ģimenēs (Citizens Information, 2013). Savukārt Lielbritānijā tas ir 105 eiro (74 lats) mēnesī par pirmo bērnu, bet tikai 70 eiro (50 lats) par katru nākamo bērnu, toties tur ir apjomīga nodokļu summas daļa – 2235 sterliņu mārciņas gadā (1819 lats) –, ko atmaksā ģimenēm ar zemākiem ienākumiem (zem 41 000 sterliņu mārciņas gadā jeb zem 2781 lata mēnesī) (GOV.UK., 2013). Sākot ar 2013. gadu, Lielbritānijā ir ierobežojusi šo pabalstu izmaksu turīgajām ģimenēm, kurās vecāku individuālie ienākumi pārsniedz 50 000 sterliņu mārciņas gadā (40 698 lats gadā jeb 3391 lats mēnesī) (Bradshaw, n. d.).

Latvijas valdības deklarācija (LR Ministru kabinets, 2011) un arī valdības rīcības plāns paredz: "(..) Noteiksim demogrāfiskās situācijas uzlabošanu par prioritāti, pieņemot starpnozaru politiskos lēmumus. Radīsim atbalsta veidus otrā, trešā un katra nākamā bērna piedzimšanai ģimenei, t. sk. fiskālus stimulus un progresivitātes principa īstenošanu." Diemžēl šie solījumi nav pildīti, īpaši atbalsta veidi nākamā bērna piedzimšanai pagaidām netiek paredzēti. Salīdzinājumam – Igaunijā demogrāfijas atbalsta politika nav noteikta kā īpaša valdības prioritāte, kaut sniegtie efektīvie atbalsta mehānismi liecina paši par sevi bez politiku tukšvārdības.

Iedzīvotāju skatījums uz Latvijas demogrāfiskā atbalsta politiku

Arī Latvijas iedzīvotāji uzskata, ka valstij būtu nepieciešams sniegt lielāku atbalstu ģimenēm ar bērniem. Pārskata par tautas attīstību ietvaros veiktajā aptaujā respondenti izvēlējās valsts demogrāfiskās atbalsta politikas pasākumus, kas, viņuprāt, būtu visefektīvākie dzimstības līmeņa paaugstināšanā (LU SZF, 2013). Visvairāk aptaujāto (52%) norādīja, ka būtu vajadzīga ievērojama ģimenes valsts pabalsta palielināšana, kas pašreiz ir astoņi lats mēnesī. Līdz 2009. gadam šī pabalsta apjoms tika indeksēts nākamajiem bērniem, attiecīgi maksājot 9,60 latus par otro bērnu, 12,80 latus par trešo bērnu un 14,40 latus par ceturto un nākamajiem bērniem (LR Labklājības ministrija, 2011). Tādējādi ģimene ar četriem bērniem agrāk kopā saņēma 44,80 latus, bet, sākot ar 2009. gada jūliju, vairs tikai 32 latus. Latvijai būtu jāseko Igaunijas piemēram, trīskāršojot (vai vismaz dubultojot) valsts ģimenes pabalstu vispirms triju un vairāk bērnu ģimenēm. Tas palīdzēs mazināt nabadzības risku daudz bērnu ģimenēs. Šādu pieeju palielināt kopējo ģimeņu atbalstam paredzēto finansējumu, dāsnāk atbalstot iedzīvotājus ar zemākiem ienākumiem, Latvijas valdībai iesaka arī Pasaules Bankas ekonomiste Emīlija Sinota (Sinota, 2013).

Kā nākamie divi vajadzīgākie valsts atbalsta politikas pasākumi tika minēti neapliekamā minimuma

dubultošana par apgādājamiem bērniem (39% respondentu) un minimālās māmiņalgas piesaiste minimālajai algai (34%). Šā gada jūlijā neapliekamais minimums par apgādājamiem bērniem ir palielināts no 70 uz 80 latiem par bērnu, 2014. gadā valdība to plāno celt līdz 116 latiem (LR Finanšu ministrija, 2013). Savukārt aptauja rāda, ka būtu svarīgi to vismaz dubultot, lai neapliekamais minimums sasniegtu 140 latus par bērnu. Minimālās māmiņalgas (vecāku pabalsts vai bērna kopšanas pabalsts) būtiska palielināšana ir izvirzīta par trešo svarīgāko atbalsta veidu. Līdz pat 2012. gada beigām minimālā māmiņalga bija tikai 50 lats mēnesī, bet, sākot ar 2013. gada janvāri, tā palielināta līdz 100 latiem. Ievērojama respondentu daļa uzskata, ka tā būtu jāpiesaista minimālajai algai (pašreiz 200 lats). Visbeidzot daudzi respondenti (30%) norādīja, ka būtu nepieciešams nodrošināt valsts atbalstu jaunās ģimenes pirmajam mājoklim. Tas varētu būt kā valsts garantēts aizdevums, kura daļu vēlāk valsts varētu dzēst, piedzimstot nākamajiem bērniem.

No 10 dažādiem piedāvātajiem valsts atbalsta politikas pasākumiem vismazāk (4% respondentu) tika atbalstīta neauglības ārstēšanas programmas paplašināšana. Acīmredzot respondentiem nav lies pietiekami nozīmīgs nelielais paredzamo bērniņu daudzums, kas šādu pasākumu rezultātā varētu nākt pasaulē. Otrs mazāk atbalstītais (15% respondentu) pasākums ir nekustamā īpašuma nodokļa atlaīžu attiecināšana arī uz īrniekiem un samazināts bērnu skaits no trim uz diviem, lai kvalificētos tā saņemšanai. Pārējos trīs piedāvātos atbalsta pasākumus – brīvpusdienas visiem skolēniem, bērnu darbu rindu likvidāciju un pensijas vecuma un apjoma piesaisti izaudzīnāto bērnu skaitam – atbalstīja vidēji liels respondentu skaits (21–22%).

Cik ilgtspējīga ir nācija, kas strauji sarūk?

Ja valsts būtiski nemazinās nabadzības risku ģimenēm ar bērniem un nepalielinās atbalstu (gan pabalstos, gan nodokļu atlaidēs, gan pieejamiem pakalpojumiem), tad, saglabājoties līdzšinējām demogrāfijas tendencēm, Latvijas iedzīvotāju skaits turpinās strauji samazināties, bet tā sastāvs piedzīvos būtiskas pārmaiņas. Jau 1993. gadā bērnu skaits noslīdēja zem pensijas vecumā esošo iedzīvotāju skaita, un ar katru gadu šī starpība turpina pieaugt par spīti pensionēšanās vecuma paaugstināšanai. Bērnu skaits, kuri sasniedz darbaspējīgo vecumu, samazinās visu laiku, bet pēdējos gados sāk pieaugt arī pensionāru skaits, un nu tas pārsniedz attiecīgā gada jauniešu skaitu par 40–50%, bet pēc 2020. gada šī starpība divkārsosies.

Līdz ar to demogrāfiskās slodzes līmenis turpinās pieaugt un no veiktajām sociālās apdrošināšanas iemaksām kļūs arvien grūtāk nodrošināt pietiekamu atbalstu pieaugošajam pensionāru skaitam un citām atbalstāmajām sociālajām grupām. Ja pēdējos pāris gados (2011.–2013.) Latvijas darbaspējīgo cilvēku kopskaits ir sarucis no 1 miliona 331 tūkstošiem līdz 1 miljonam 278 tūkstošiem, tad darbaspējīgo vecumu pārsniegušo iedzīvotāju skaits ir pieaudzis no 449 tūkstošiem līdz 453 tūkstošiem.

2013. gada sākumā darbaspējīgo vecumu pārsniegušo cilvēku skaitliskā attiecība pret iedzīvotājiem darbaspējīgā vecumā bija 35% jeb gandrīz trīs cilvēki darbaspējīgā vecumā uz vienu darbaspējīgo vecumu pārsniegušo cilvēku. Vēl krasāka šī attiecība ir, salīdzinot nodarbināto cilvēku skaitu ar pensiju saņēmēju skaitu. 2012. gadā nodarbināto iedzīvotāju kopskaits sasniedza 876 tūkstošus cilvēku, taču pensionāru kopskaits bija 583 tūkstoši (no tiem 484 tūkstoši vecuma pensionāri). Ilgstoši saglabājoties tik zemi dzimstībai, pensionāru attiecība pret strādājošajiem vienas paaudzes laikā dubultosies, līdz ar to valstij būs grūta izvēle starp ievērojamu sociālā nodokļa celšanu vai masveida imigrāciju.

Kopējais Latvijas iedzīvotāju skaits kopš 1990. gada ir samazinājies no 2,67 miljoniem līdz 2,01 miljoniem 2013. gadā. Šobrīd Latvijā trūkst pētījumu par iedzīvotāju skaita izmaiņām tuvākā un tālākā nākotnē. Savulaik ar to nodarbojās Latvijas Universitātes Demogrāfijas centrs Pēterā Zvidriņa vadībā, bet finansējuma trūkuma dēļ tagad darbs ir pārtraukts. Pēc autora aprēķiniem, turpinoties līdzšinējiem demogrāfiskajiem procesiem un pieņemot, ka Latvijā nebūs plašas imigrācijas, iedzīvotāju skaits samazināsies līdz 1,2 miljoniem 2060. gadā un līdz 1,0 miljonam 2070. gadā, bet 2100. gadā tas tuvosies 0,5 miljoniem. Ja pirmajos gados pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas (1990.–1995.) iedzīvotāju skaita samazināšanās bija vairāk saistāma ar Krievijas armijas izvešanu, tad vēlākos gados samazinājums notika zemās dzimstības un apjomīgās emigrācijas dēļ. Prognozējot iedzīvotāju skaita attīstību, reizēm tiek lietotas *Eurostat* prognozes, kurās Latvijas iedzīvotāju skaita paredzētā samazināšanās līdz 2060. gadam būtu 1,67 miljoni. Tomēr *Eurostat* prognozes ir pamats uzskatīt par pārāk optimistiskām divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, *Eurostat* prognozes tika veiktas pirms

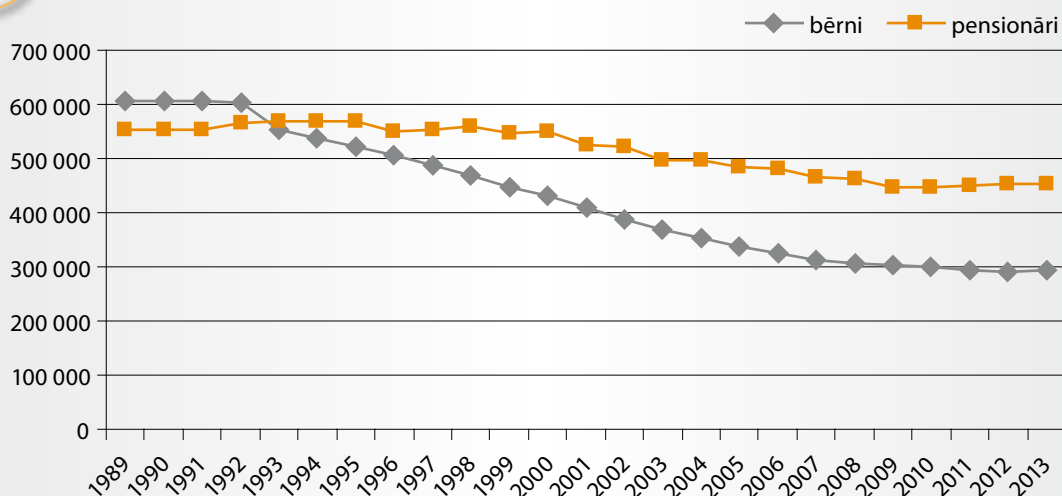
pēdējās tautas skaitīšanas rezultātu publicēšanas, tālab tās balstās uz vecajiem datiem, kur netika ņemta vērā plašā jauniešu emigrācija, pieņemot, ka Latvijā 2010. gadā dzīvoja 2,25 miljoni. Otrkārt, *Eurostat* savus aprēķinus balsta uz pieņēmumiem, ka dzimstība, mūža ilgums un imigrācija Latvijā pieaugs līdz vidējiem ES rādītājiem.

2011. gada tautas skaitīšanā Latvijā konstatēja vien 2,07 miljonus iedzīvotāju (ieskaitot 0,19 miljonus, no kuriem daļa varbūt vairs nedzīvo Latvijā, jo netika satikti savās dzīvesvietās, bet ziņas par tiem tika ņemtas no dažādiem reģistriem). Jaunākie Centrālās statistikas pārvaldes dati liecina, ka 2013. gada 1. septembrī Latvijas iedzīvotāju skaits bija 2,012 miljoni (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013). Tādēļ ļoti ticams, ka jau 2014. gada pirmajos mēnešos tas noslīdēs zem psiholoģiski svarīgās 2 miljonu atzīmes. Savukārt *Eurostat* prognozēs Latvijas iedzīvotāju skaits saruks zem 2 miljoniem apmēram 20 gadus vēlāk. Koriģējot *Eurostat* izejas datus uz reālo (pēdējā tautas skaitīšanā konstatēto) iedzīvotāju skaitu, iznāk, ka 2060. gadā Latvijā varētu būt tikai 1,44 miljoni iedzīvotāju, bet līdz 2100. gadam tas noslīdētu zem 1 miliona.

Otrs iemesls, kamdēļ *Eurostat* prognozes ir nepamatoti optimistiskas, ir pieņēmums, ka "dzimstība, mirstība un migrācija progresīvi tuvināsies ilgākā nākotnē starp visām dalībvalstīm" (*Eurostat*, 2011 b). Tiek pieņemts, ka Latvijā dzimstība ar katru gadu palielināsies, strauji pieaugs imigrācija un mazināsies emigrācija, samazināsies mirstība un pieaugs vidējais mūža ilgums. Šobrīd dzimstības rādītāji Latvijā ir vieni no zemākajiem, tāpēc nevar ignorēt to, ka tuvāko 10 gadu laikā jaunu sieviešu skaits samazināsies uz pusi. Tāpat visai optimistiski ir pieņēmumi, ka Latvijas iedzīvotāju vidējais mūža ilgums strauji pietuosies ES vidējiem rādītājiem, līdz 2060. gadam pārsniedzot 81 gadu vīriešiem un 87 gadus sievietēm. Visbeidzot, diskutabli ir

3.6.
logs

Bērnu un pensionāru skaits Latvijā 1989.–2013. gadā

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde (2013 e).

arī migrācijas statistikas pieņēmumi, ka Latvijā pirmajai no Baltijas valstīm iebrucēju skaits pārsniegs aizbraukušo skaitu un šāda pozitīva migrācijas bilance saglabāsies līdz pat 2060. gadam. Šie pieņēmumi traucē izmantot *Eurostat* prognozes, lai objektīvi izvērtētu pašreizējo demogrāfisko procesu ietekmi uz tālāku nākotni. Tomēr pat ar šiem optimistiskajiem pieņēmumiem *Eurostat* prognozes paredz, ka Latvijā starp ES dalībvalstīm visstraujāk pieaugs veco cilvēku (virs 65 gadiem) īpatsvars – no pašreizējiem 17,4% (kas sakrīt ar ES vidējo rādītāju), tas dubultosies līdz 35,7% 2060. gadā. Ņemot vērā paredzamo depopulāciju un sabiedrības strauju novecošanos, nākotnes prognozēs par ilgtspējīgu Latvijas nācijas pastāvēšanu nav pamata optimismam (3.6. logs).

Visās Eiropas valstīs ar augošu ekonomiku ir vērojama apjomīga imigrācija no nabadzīgākām valstīm. Imigrācija zināmā mērā līdzsvaru salīdzinoši zemo dzimstību un iedzīvotāju novecošanos Eiropā. Latvijā valda spēcīgs viedoklis, ka Latvija arī nākotnē varētu izvairīties no plašākas imigrācijas. Šādā skatījumā parasti netiek ņemtas vērā prognozes par iedzīvotāju skaita samazināšanos un novecošanos, kā arī ignorētas imigrācijas tendences ES dalībvalstīs. Tomēr pēdējo gadu statistika liecina, ka, neraugoties uz augsto bezdarbu un lēnu ekonomikas atlabšanu, pieaug to personu skaits, kuras iebruc uz pastāvīgu dzīvi Latvijā no Krievijas un citām trešās pasaules valstīm. Ja 2010. gadā tādu personu bija tikai 1270, tad 2011. gadā imigrantu skaits pieauga līdz 5024, bet 2012. gadā jau līdz 6002 personām. Sākot ar 2017. gadu, Latvijā būs jūtams darbaspēka trūkums, kas īpaši pastiprināsies pēc 2020. gada, līdz ar to ir sagaidāms, ka imigrācija būtiski pieaugs. Ir pamats domāt, ka lielāko daļu no Latvijas iedzīvotāju skaita zuduma kompensēs apjomīga imigrācija, jo īpaši pēc 2020. gada. Imigrācija varētu nodrošināt zināmu

tautsaimniecības un sociālās drošības sistēmas ilgtspēju, kas ir ļoti nopietni apdraudēta, ņemot vērā pašreizējās iedzīvotāju skaita samazināšanās tendences. Tomēr mēs varam tikai minēt, kādu ietekmi apjomīgā imigrācija atstās uz kultūrvidi, uz Latvijas valsts pamatvērtību – latviešu valodas un kultūras – pastāvēšanu.

Nobeigums

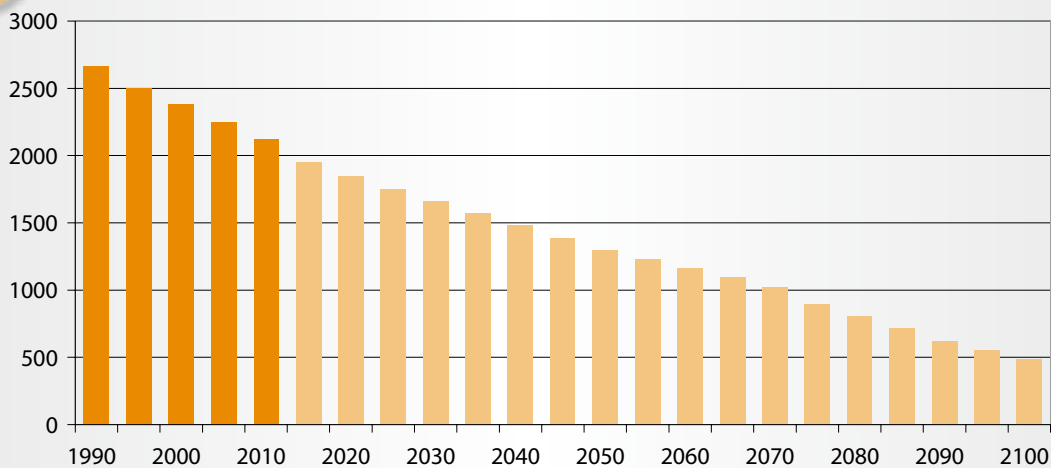
Pateicoties demogrāfijas tēmas plašākai aktualizēšanai, Latvijā 2013. gadā ir panākti vairāki būtiski uzlabojumi valsts demogrāfiskā atbalsta politikā. Ir palielinātas minimālās māmiņalgas un pagarināts to izmaksu ilgums, ir uzsākta palīdzība vecākiem, kuru bērni netiek nodrošināti ar pašvaldības bērnudārziem, palielinās neapliekamais minimums par apgādībā esošiem bērniem, sāk dzimt pirmie mazuli ģimenēs, kas saņēmušas valsts apmaksātu palīdzību neauglības ārstēšanā u. c. Rezultātā kaut nedaudz, bet jaundzimušo bērnu skaits pēdējos pāris gados pieaug.

Tomēr valsts ieguldījums ģimenēs ar bērniem joprojām paliek neliels – tikai 1,5% no IKP, kamēr vidēji ES tas ir 2,5% no IKP. Ņemot vērā kraso jauno sieviešu skaita samazinājumu pēc pieciem gadiem, Latvijā vajadzēs daudz apjomīgāku ieguldījumu demogrāfijā, lai nodrošinātu iedzīvotāju skaita iespējami mazāku kritumu. Joprojām dzimušo skaits ir aptuveni 2/3 no mirušo skaita, bet ap 2020. gadu tas varētu sarukt vēl vairāk.

Latvijas nācijas ilgtspējas nodrošināšanas galvenais īstermiņa mērķis būtu panākt dzimušo un mirušo skaita izlīdzināšanu, kas jau ir panākts Igaunijā un arī vairumā citu ES valstu. Ilgtermiņa mērķis būtu tuvināt dzimušo bērnu skaitu līdz diviem bērniem vienai sievietei, ko ir sasniegušas Skandināvijas valstis. Tuvākajos gados Latvijai ir

Latvijas iedzīvotāju skaita (tūkst.) samazināšanās 1990.–2010. gadā un prognozes līdz 2100. gadam, bez imigrācijas

3.7.
logs

Avots: 1990.–2010. gadam – Centrālā statistikas pārvalde, vēlākos gados autora prognoze.

jākāpina valsts ieguldāmo līdzekļu apjoms, lai atbalstītu ģimenes ar bērniem, nodrošinot gan infrastruktūru (piemēram, bērnudārzus), gan nodokļu atlaides, gan arī naudas pabalstus un izlīdzinot nabadzības līmeņa nesamērīgo kāpumu ģimenēs ar vismaz trim bērniem.

Latvijas iedzīvotāji pārskata par tautas attīstību ietvaros veiktajā aptaujā norāda, ka vissvarīgākais būtu ģimenes valsts pabalsta ievērojama palielināšana, pašreizējo pabalsta apmēru dubultojot vai trīskāršojot, piedzīstot otrajam un trešajam bērnam. Būtībā jau vairākus gadus ir spēkā likums, kas nosaka šādu kārtību, tikai līdz šim tā izpilde gadu no gada tika atlikta. Kā nākamos divus

vajadzīgākos valsts atbalsta politikas pasākumus respondenti minēja neapliekamā minimuma palielināšanu par apgādājamiem bērniem un minimālās māmiņalgas pieasaistīšanu minimālajai algai.

Latvijai nav citas iespējas nodrošināt savu ilgtspēju, kā strauji kāpināt kopējo valsts atbalstu jaunajām ģimenēm ar bērniem no pašreizējiem 1,5% no IKP līdz vismaz 2,5%, kas ir vidējais ES rādītājs. Svarīgi ir tas, ka Latvijas iedzīvotāji pagaidām vēlas krietni vairāk bērnu, nekā var atļauties, un mums ir pietiekams pamats optimismam, ka arī Latvijai ir iespējams panākt pozitīvu dabisko pieaugumu jau tuvākajos 3–5 gados.

3.8.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Pateicoties demogrāfijas tēmas plašākai aktualizēšanai Latvijā, jau 2013. gadā ir panākti vairāki būtiski valsts demogrāfiskās atbalsta politikas uzlabojumi. Ir palielinātas minimālās māmiņalgas un pagarināts to izmaksu ilgums, uzsākta palīdzība vecākiem, kuru bērni netiek nodrošināti ar pašvaldības bērnudārzēm, palielināts neapliekamais minimums par apgādībā esošiem bērniem, sāk dzimt pirmie mazuļi ģimenēs, kas saņēmušas valsts apmaksātu palīdzību neauglības ārstēšanā, u. c. Rezultātā kaut nedaudz, bet jaundzimušo bērnu skaits pēdējos pāris gados pieaug.

Nopietnākās problēmas

Kopējais valsts ieguldījums ģimenēs ar bērniem joprojām ir neliels – tikai 1,5% no IKP, kamēr vidēji ES tas ir 2,5% no IKP. Ņemot vērā krasi jauno sieviešu skaita samazinājumu pēc pieciem gadiem, Latvijā vajadzēs daudz apjomīgāku ieguldījumu demogrāfijā, lai nodrošinātu iedzīvotāju skaita iespējami mazāku kritumu. Joprojām dzimušo skaits ir aptuveni 2/3 no mirušo skaita, bet ap 2020. gadu tas varētu sarukt vēl vairāk.

Svarīgākie uzdevumi

Latvijas nācijas demogrāfiskās ilgtspējas nodrošināšanas galvenais īstermiņa mērķis būtu panākt dzimušo un mirušo skaita izlīdzinājumu. Ilgtermiņa mērķis būtu tuvināt dzimušo bērnu skaitu līdz diviem bērniem vienai sievietei, ko ir sasniegušas Skandināvijas valstis. Tuvākajos gados Latvijai ir jākāpina valsts ieguldāmo līdzekļu apjoms, lai atbalstītu ģimenes ar bērniem, nodrošinot gan infrastruktūru (piemēram, bērnudārzus), gan nodokļu atlaides, gan arī naudas pabalstus un mazinot augsto nabadzības risku ģimenēm ar trim un vairāk bērniem.

Ilgtspējīga nācija un sabiedrības integrācija

4.

nodaļa

Mūsdienās ilgtspējīgās attīstības ideja tiek izprasta ne tikai saistībā ar resursiem un apkārtējo vidi, bet arī saistībā ar cilvēku spēju sakārtot savu dzīvi tā, lai nodrošinātu ekonomisko, sociālo un vides ilgtspēju, kā arī tagadnes un nākotnes paaudžu saskaņu, ceļot sabiedrības locekļu labklājību un dzīves kvalitāti, uzlabojot piekļuves iespējas izglītībai un veselības aizsardzībai, garantējot minimālos drošības standartus un cilvēktiesību ievērošanu. Mūsdienu sabiedrības kļūst arvien daudzveidīgākas, tāpēc būtisks sociāli politiskās ilgtspējas komponents ir spēja nodrošināt sabiedrības vienotību, respektējot daudzveidību, atbalstot plurālismu un līdzdalības iespējas (United Nations, 2012). Arī Latvijā vēsturiski ir izveidojusies etniski daudzveidīga sabiedrība – valstī dzīvo ap 150 etnosu pārstāvju, kaut arī absolūti lielākā daļa iedzīvotāju (93,2%) pēc 2011. gada tautas skaitīšanas datiem pieder pie četrām lielākajām tautībām – latviešiem (62,1%),

krieviem (26,9%), baltkrieviem (3,3%) un ukraiņiem (2,2%) (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 c). Ņemot vērā, ka gan baltkrievi, gan ukraiņi, gan ievērojama daļa citu mazākumtautību pārstāvju sadzīvē lielākoties lieto krievu valodu, no sabiedrības vienotības viedokļa raugoties, viens no svarīgākajiem nošķirumiem ir starp tiem, kuri mājās runā latviski (2011. gada tautas skaitīšanas laikā – 56,3%) un krievvalodīgajiem (33,8%) (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 e). Ilgtspējīga attīstība šajā gadījumā nozīmē nodrošināt labvēlīgus apstākļus latviešu valodas un kultūras attīstībai un stiprināt Latvijā dzīvojošo cittautiešu piederības jūtas Latvijai, citiem vārdiem sakot, integrēt sabiedrību, nodrošinot tās vienotību caur daudzveidību.

Mūsdienu sabiedriskās teorijas sabiedrības vairākuma un etnokultūru minoritāšu grupu savstarpējās attiecībās izšķir integrāciju, asimilāciju, segregāciju un marginalizāciju (Berry, 2006, 35). Šajā nodaļā aplūkoto procesu

kontekstā īpaši nozīmīgs ir integrācijas, asimilācijas un segregācijas nošķirums. Galvenā atšķirība starp tām ir pakāpe, kādā indivīdi vai etniskās grupas vēlas saglabāt savu kultūru un atšķirīgo identitāti, no vienas puses, un viņu gatavību kontaktiem ar citu grupu pārstāvjiem, no otras. Asimilācija – augsta dažādu grupu komunikācijas pakāpe savienojumā ar vāji izteiktu vēlmi saglabāt savu kultūras patstāvību – noved pie tā, ka indivīdi vai veselas grupas izvēlas izšķīst citā etniskā kopienā. Ja asimilācija ir brīvprātīga, ja tāda ir pašu indivīdu griba, pret to nevarētu būt iebildumu, savukārt piespiedu asimilācija tiek noliegta mūsdienu cilvēktiesību sistēmas kontekstā. Augsta kultūras savdabības izjūta un nevēlēšanās to zaudēt kombinācijā ar vāju starpkultūru komunikāciju izpaužas kā indivīda vai grupas segregācija. Ņemot vērā etnisko grupu identitātes apzināšanos, kā arī migrācijas procesus, kas palielina mūsdienu pasaules, it īpaši Eiropas, etnisko dažādību, par vadošo tendenci kļūst sabiedrības integrācija, kas paredz, no vienas puses, valsts respektu pret etnisko grupu savdabību un to vēlmi saglabāt savu specifisko identitāti, no otras puses, rada kopīgu pamatu vairākuma un minoritāšu kopdarbībai vienotās sabiedrības ietvaros. Šajā nodaļā integrācija tiek saprasta atbilstoši priekšstatam, kas tika formulēts Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta 2010. gadā publicētajā grāmatā “Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība”. Integrācija tiek izprasta kā etniski daudzveidīgo sabiedrību konsolidācijas process, kam pamatā ir starpkultūru saskarsme, līdzdalība un nediskriminācija. Patiesā sabiedrības integrācija ir savstarpējās pielāgošanās divvirzienu process, kurā jāmainās ne tikai minoritātēm, bet arī vairākumam. Starpkultūru saskarsmes sakarā īpaša nozīme ir valsts valodas zināšanām kā fundamentālai starpkultūru kompetencei – etnisko grupu sekmīgās komunikācijas pamatam un minoritāšu sociāli politiskās iekļautības būtiskam priekšnoteikumam. Līdzdalība kā svarīgs integrācijas procesa komponents balstās starpkultūru komunikācijā un kompetencē un ir cieši saistīta ar nediskrimināciju, kas novērš atšķirīgu izturēšanos pret cilvēkiem pēc viņu etniskās izcelsmes, valodas, reliģiskās pārliecības, ādas krāsas vai kādas citas pazīmes. Viss iepriekš minētais veicina vienlīdzību, kā arī pārstāvniecību, kam jānodrošina grupu pārstāvjiem sociālā, ekonomiskā, kultūras un politiskā ietekme (Muižnieks, 2010, 28–30).

Latvijas sabiedrības integrācijas procesus veicinošie un bremsējošie faktori

Multietnisko sabiedrību stabilitāte un to konsolidācijas procesi ir atkarīgi no vairākiem faktoriem, starp kuriem kā nozīmīgākos minēsim netitulāro kopienu spēku un vēsturisko piesaisti sabiedrībai, distanci starp etnosu kultūrām un valodām, attiecības starp to informācijas telpām, līdzīgo/atšķirīgo titulārā etnosa un netitulāro kopienu vēsturiskajā atmiņā un ar tām cieši saistīto grupu identitāti, demogrāfiskos faktorus (apmešanās tradīcijas, jaukto laulību īpatsvars), kā arī sociālās un ekonomiskās atšķirības starp titulāro etnosu un netitulārām kopienām. Visbeidzot ir jāmin arī politiskie faktori: gan

iekšējie – valdošās politiskās elites rīcība, attiecības starp kopienas politiskajiem pārstāvjiem, gan ārējie – starptautisko organizāciju ietekme un netitulārās kopienas vēsturiskās dzimtenes ietekme, it īpaši, ja tā atrodas kaimiņos.

Ņemot vērā darba ierobežoto apjomu, tajā nav iespējams pietiekami detalizēti aplūkot visus iepriekš minētos faktorus. Vairāki no tiem sistemātiski jau aprakstīti grāmatā “Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?”, Latvijas sabiedrības lielāko kopienu vēsturiskās atmiņas pretrunīgās attiecības ir aplūkotas vairākās Vitas Zelces un citu autoru publikācijās (Kaprāns & Zelce (red.), 2010; Muižnieks & Zelce (red.), 2011). Šajā nodaļā galvenā uzmanība tiks pievērsta tiem faktoriem, kam dažādu iemeslu dēļ līdz šim veltīta mazāka uzmanība. Kaut arī mūsu mērķis ir aplūkot integrācijas procesus Latvijas sabiedrībā, tajā uz autoram pieejamo datu pamata situācija Latvijā tiks salīdzināta ar citām Baltijas valstīm, it īpaši ar Igauniju. Šāds salīdzinājums šķiet lietderīgs, ņemot vērā Latvijas un Igaunijas vēsturisko likteņu kopību pēckara posmā un samērā līdzīgu demogrāfisko situāciju. Šim nolūkam tiks izmantoti gan statistiskie dati, gan igauņu pētnieka M. Ehalas vadībā 2008.–2010. gadā veiktā Baltijas valstu nozīmīgāko etnolingvistisko grupu vitalitātes un identitātes veidošanas kvantitatīvā pētījuma rezultāti (Эхала & Забродская, 2011).

Padomju laika mantojums Latvijas demogrāfiskajā situācijā un etnisko kopienu savstarpējās attiecībās ir radījis pretrunīgu ainu. No vienas puses, dažādu apstākļu dēļ Latvija salīdzinājumā ar pārējām divām Baltijas māsām bija cietusi visvairāk. Pēckara migrācijas procesi noveda latviešus vistuvāk bīstamai robežai – iespējai kļūt par minoritāti savā vēsturiskajā teritorijā. Atbilstoši 1989. gada PSRS tautas skaitīšanas datiem latvieši veidoja tikai 52% no Latvijas iedzīvotāju kopskaita un bija kļuvuši par minoritāti visās lielajās pilsētās. Latvijā padomju varas pēdējās desmitgadēs sabiedrību veidoja divas skaitliski gandrīz vienādas kopienas – latviski runājošā un krieviski runājošā. Tās būtiski atšķīrās pēc informācijas iegūšanas avotiem, attieksmes pret situāciju Latvijā, kā arī pēc vērtību orientācijas. No otras puses, ja salīdzinām Latviju ar Igauniju (dažādu iemeslu dēļ demogrāfiskā situācija Lietuvā pēckara posmā veidojās būtiski atšķirīgi), Latvijā astoņdesmito gadu beigās izveidojās no sabiedrības integrācijas viedokļa labvēlīgāka situācija, kas daudzos aspektos turpina pastāvēt līdz pat mūsu dienām. Par labu šādam apgalvojumam var minēt vairākus argumentus. Kaut arī Igaunijā krievvalodīgo iedzīvotāju īpatsvars (321 tūkstoši jeb 24,8%) ir tikai nedaudz zemāks nekā Latvijā, kur saskaņā ar 2011. gada tautas skaitīšanas datiem dzīvoja gandrīz 560 tūkstoši krievvalodīgo (27% no iedzīvotāju kopskaita) (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 c), Igaunijā ir mazāks to cittautiešu īpatsvars, kuru senči dzīvojuši Igaunijā jau pirms Otrā pasaules kara. Pirmskara Latvijā un Igaunijā krievu īpatsvars bija ļoti līdzīgs. Trīsdesmito gadu otrajā pusē Igaunijā saskaņā ar Igaunijas Statistikas dienesta datiem (*Statistics Estonia*) to bija 8,2% (kā citēts Estonia.eu, n. d.), bet Latvijā – 10,59% (LR Centrālā statistikas pārvalde (2013 f)). Tomēr lielākā daļa krievu pirmskara Igaunijā dzīvoja teritorijās, kas tika iekļautas Igaunijas sastāvā saskaņā ar 1920. gada Tartu Miera līgumu un no jauna

iekļautas Krievijas Federācijas sastāvā 1945. gadā. Kā ziņāms, Latvija 1944. gadā arī zaudēja daļu savas pirmskara teritorijas par labu Krievijas Federācijai, tomēr Krievijai atdotajā Abrenes apriņķa daļā dzīvoja tikai apmēram viena piektdaļa no Latvijas pirmskara krievvalodīgajiem iedzīvotājiem. Līdz ar to tā saucamo veco krievu īpatsvars, kuri lielākoties bija jau pirmskara Latvijas Republikas pilsoņi un apzinājās savas saites ar Latviju, nošķirot sevi no pēckara iebraucējiem, Latvijā ir būtiski lielāks. Vajadzētu ņemt vērā arī to, ka Rīga padomju laikā izveidojās par Baltijas militārās un saimnieciskās varas centru, kas veicināja vissavienības pakļautības augstskolu un pētniecisko centru (lielākoties tehniskajās un inženierzinātnēs) stacionēšanu Latvijas galvaspilsētā un samērā lielu inteliģences (pirmkārt, tehniskās) īpatsvaru Latvijas krievvalodīgajā kopienā. Tas, no vienas puses, nodrošināja kopumā augstāku Latvijas krievvalodīgās kopienas izglītības līmeni salīdzinājumā ar Igaunijas krievvalodīgo kopienu, kurā pēc kara izveidojās lielāks zilo apkaklišu īpatsvars, bet, no otras puses, palielināja tās pašapziņu un arī protesta potenciālu. Kopumā Latvijas krievvalodīgo kopiena, salīdzinot ar krievvalodīgo kopienām Igaunijā un Lietuvā, izceļas ar relatīvi augstāku sava spēka un ietekmes izjūtu. Ja grupas pašnovērtējumu izsaka skalā no 0 līdz 1, kur ar 0 tiek saprasts pilnīgs ietekmes trūkums, bet ar 1 – pilnīgi dominējoša ietekme, Latvijas krievvalodīgo pašnovērtējums ir 0,51, un tas ir augstāks par krievvalodīgo pašnovērtējumu Lietuvā (0,49) un Igaunijā (0,45) (Эхала & Забродская, 2011, 30).

Turpinot uzskaitīt atšķirības starp Latviju un Igauniju, noteiktu būtu jāpiemin arī atšķirīgās netitulāro etnosu apmešanās tradīcijas. Igaunijā krievvalodīgie iedzīvotāji ir koncentrēti galvenokārt ziemeļaustrumos, kur tie veido nospiedošu vairākumu. Piemēram, Narvā krievu ir 82% no visiem iedzīvotājiem (Narva Department for Development and Economy, 2011,9), Sillamē ir tikai 2,7% igauņu (Sillamäe Linnavalitsus, 2010). Tallinā krievu īpatsvars ir 38,5%, bet krievvalodīgie veido gandrīz pusi (46,7%) no pilsētas iedzīvotāju skaita (Tallinn City Government, 2011, 9). Pārējā Igaunijā – pat lielās pilsētās – krievu

īpatsvars ir neliels. Tartu – otrajā lielākajā Igaunijas pilsētā – krievu ir 16% (Tartu Linnavalitsus, 2012), bet kopumā ārpus ziemeļaustrumu Igaunijas un Tallinas dzīvo tikai 20% krievvalodīgo (Эхала & Забродская, 2011, 17). Viss iepriekš minētais objektīvi mazina saskarsmes iespējas starp lielākajām Igaunijas etniskajām grupām un rada iespēju krievvalodīgo iedzīvotāju segregācijas tendencei. Turpretim Latvijā nelatvieši kopumā, tai skaitā krievi, ir daudz vienmērīgāk izkaisīti pa visu valsts teritoriju. Krievi ir koncentrēti republikas nozīmes pilsētās. Saskaņā ar 2011. gada tautas skaitīšanas datiem to visvairāk ir Daugavpilī (53,59%) un Rēzeknē (46,49%), daudz krievu dzīvo arī Rīgā (40,2%), bet apmēram viena trešdaļa pārējās republikas nozīmes pilsētās, izņemot Valmieru, kur krievu īpatsvars ir vismazākais – 11,57%. Kopumā Latvijas reģionos krievu īpatsvars variē no 8,77% Vidzemes reģionā līdz 38,86% Latgales reģionā (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2013 d).

Jāatzīmē, ka krievvalodīgie Igaunijā ir ne tikai ģeogrāfiski, bet arī sociāli vairāk nošķirti no titulārās nācijas pārstāvjiem nekā Latvijā. No vienas puses, tam ir cieša saistība ar iepriekš minētajām apmešanās tradīcijām. Viena trešdaļa Igaunijas krievvalodīgo dzīvo valsts ziemeļaustrumos, kas postsociālistiskajā Igaunijā ir kļuvis par depresīvu reģionu. Igaunijā joprojām pastāv daudz lielāka atšķirība atalgojuma līmenī starp krievvalodīgās kopienas un titulārās nācijas pārstāvjiem (Hazans, 2010, 142–143). Visus atjaunotās neatkarības gadus bezdarba līmenis krievvalodīgo vidū bija būtiski augstāks (līdz pat divām reizēm) par attiecīgo rādītāju igauņu vidū (Pavelson, 2002, 101). Latvijā kopienu sociālekonomiskā stāvokļa ziņā tik krasas atšķirības nepastāv (Hazans, 2010, 141).

Sociālo zinātņu literatūrā etnolingvistisko grupu attiecību kontekstā parasti tiek izcelts tāds rādītājs kā jaukto laulību īpatsvars, kas tiek uzskatīts par būtisku sociālās distances raksturotāju starp etniskajām grupām, jo jauktās laulības saista ne tikai individuus, bet arī plašākas sociālās grupas, pie kurām indivīdi pieder. Latvijā pēckara periodā jaukto laulību skaits tradicionāli bija samērā augsts – pēc 1959. gada tautas skaitīšanas datiem, 15,8%

4.1.
logs

Jaukto laulību īpatsvars lielākajās Latvijas etniskajās grupās 2006.–2012. gadā

(% no kopējā skaita)

	2006	2008	2010	2012
Latviešu vīrieši ar cittautietēm (ar krievietēm)	21,7 (15,1)	19,7 (13,4)	20,5 (14,1)	20,6 (13,6)
Krievu vīrieši ar cittautietēm (ar latvietēm)	40,9 (23,4)	42,2 (25,7)	43,6 (24,9)	43,5 (24,0)
Latviešu sievietes ar cittautiešiem (ar krieviem)	19,8 (12,3)	20,0 (12,3)	21,2 (12,5)	20,4 (12,0)
Krievu sievietes ar cittautiešiem (ar latviešiem)	45,6 (27,2)	45,06 (26,6)	46,6 (26,3)	46,1 (26,1)

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde (2013 a; 2013 b).

no Latvijā noslēgtajām laulībām bija etniski jauktas, bet 1979. gadā jau gandrīz katra ceturktā Latvijā noslēgtā laulība (24,2%) bija etniski jaukta, un pēc šī rādītāja Latvija bija pirmajā vietā starp toreizējām PSRS savienotajām republikām. Igaunijā šie rādītāji bija attiecīgi 10% un 15,8% (Gorenburg, 2006, 147). Latviešiem tradicionāls ir samērā augsts jaukto laulību skaits, turklāt tas nav būtiski mainījies līdz ar valstiskās neatkarības atjaunošanu un pēdējo 40 gadu laikā svārstās ap 20% (4.1. logs). Vēl vairāk – to krievu īpatsvars, kas apprecējās ar latviešiem, ir pieaudzis no 16% deviņdesmito gadu sākumā līdz 25% pēc nepilniem 15 gadiem (Monden, 2005, 334). To acīmredzot iespējams skaidrot tādējādi, ka deviņdesmito gadu sākuma masveida izbraukšanas laikā Latviju atstāja tā krievvalodīgo iedzīvotāju daļa, kas bija vismazāk tendēta integrēties Latvijas sabiedrībā un kultūrā.

Parasti tiek uzskatīts, ka rusifikācijas procesi Latvijā salīdzinājumā ar Lietuvu un Igauniju padomju gados bija aizgājuši vistālāk. Kopumā nav pamata apšaubīt šāda apgalvojuma pareizību, it īpaši attiecībā uz situāciju valsts pārvaldes un kompartijas centrālajās struktūrās. Tomēr Latvijā bija un joprojām ir augstāks to krievvalodīgo iedzīvotāju īpatsvars, kuri pārvalda tituluvalodas valodu. Piemēram, saskaņā ar 1979. gada tautas skaitīšanas rezultātiem savas republikas pamatiedzīvotāju valodu pārvaldīja 20,1% cittautiešu Latvijā un tikai 13,0% Igaunijā (Misjunas, 1993, 283). Šī atšķirība vēl vairāk pieaug atjaunotās neatkarības 20 gados. Saskaņā ar 2000. gada tautas skaitīšanas rezultātiem 12,2% Igaunijas iedzīvotāju (37,4% neigauņu) pārvaldīja igauņu valodu kā otro līdzās dzimtajai. Latvijā šādas latviešu valodas zināšanas bija 25,2% iedzīvotāju (59,5% nelatviešu) (Statistical Office of Estonia, Central Statistical Bureau of Latvia, Statistics Lithuania, 2003, 37). No sabiedrības integrācijas viedokļa ir būtiski ņemt vērā, ka bilingvālais sabiedrības kultūras segments Latvijā ir būtiski lielāks nekā Lietuvā un Igaunijā. Pēc M. Ehalas datiem, Lietuvā un Igaunijā tas pašreiz aptver apmēram 18% valsts iedzīvotāju, turpretim Latvijā – vairāk par 40% (Ehala, 2012).

Noslēdzot īso ieskatu sabiedrības integrācijas nozīmīgākajos jautājumos, pievērsīsimies svarīgam un reizē visgrūtāk mērāmam un identificējamam faktoram – etnolingvistisko grupu identitātei un to savstarpējām attiecībām. Latviešu postsociālistisko kolektīvo identitāti būtiski ietekmēja divas noturīgas attieksmes, kuras apzīmēsīm kā "kultūras traumu" un "cerību uz atgriešanos". Ar jēdzienu "kultūras trauma" izcilais poļu sociologs Pjotrs Štompka (*Piotr Sztompka*) (Stompka, 2000, 449–466) apzīmē sabiedrības pamatu transformāciju, kultūras dezorientāciju, ierasto kultūras orientieru zaudēšanu strauju, ārēju spēku uzspiestu, sabiedrību šokējošu un tai nepieņemamu pārmaiņu rezultātā. Par tādu Latvijai un latviešiem kļuva okupācija, masu represijas, deportācijas, ideoloģiskā spiediena, masīvās migrācijas un rusifikācijas pieredze. Postsociālistisko transformāciju apstākļos sociālo diskomfortu pastiprināja straujās sociālās struktūras izmaiņas, bezdarbs, dzīves dārdzība, nedrošība par nākotni. Lai aprakstītu sabiedrības adaptācijas stratēģiju kultūras traumas situācijā, Štompka izmanto no cita izcila sociologa Roberta Mertona (*Robert K. Merton*)

aizgūto nošķirumu starp inovāciju, sacelšanos, rituālistu un aiziešanu, kur pirmās divas ir aktīvas stratēģijas, bet pēdējās divas – pasīvas. Inovācijas stratēģija paredz individuālo un kolektīvo darbību ekonomiskā, kultūras un sociālā kapitāla attīstībā. Sacelšanās stratēģija ir orientēta uz jaunu kultūras formu radīšanu, kas ļautu pilnībā vai daļēji novērst traumas situāciju. Rituālistu stratēģija izpaužas kā vērsšanās pagātnē pie ierastām, rutinizētām kultūras reakcijām un praksēm, saskatot tajās glābiņu. Visbeidzot aiziešana ir centieni vienkārši ignorēt un aizmirst traumējošo situāciju. Kultūras trauma dažādiem indivīdiem un sabiedrības slāņiem izpaužas dažādi – sabiedrībā vienlaicīgi var sadzīvot dažādas rīcības stratēģijas, un šajā ziņā nozīmīga loma ir izglītības līmenim, sociālo saišu stiprumam un plašumam, spējai pieņemt pārmaiņas. Tā tas ir arī Latvijas sabiedrībā. Jāatzīmē, ka Latvijā, līdzīgi kā vairākās citās Austrumeiropas valstīs, pievērsšanās vēsturei, kas bieži vien pārvēršas par rētu uzplēšanu, ir kļuvusi par neatņemamu sociāli politiskā diskursa sastāvdaļu. Vēl vairāk – pēdējo gadu desmitu latviešu kolektīvajā apziņā visai skaidri iezīmējas tas, ko Štompka sauc par apburto kultūras destrukcijas loku (Stompka, 2000, 464). Tam ir raksturīgi centieni izvēlēties atmiņu kultivēšanu kā stratēģiju, kas uztur vai pat pastiprina traumatisko sindromu. Šāda pieeja izpaužas centienos risināt sabiedrības iekšējās problēmas un veidot Latvijas attiecības ar citām valstīm, par vadmotīvu izvirzot pagātnes netaisnību pārvarēšanu. Tā parādās kā pirmskara Latvijas idealizācija, melnbalts skatījums uz padomju periodu, kreisā un krieviskā identifikācija, kā arī centieni padomju režīma kolektīvo atbildību par Latvijas okupāciju, sovjetizāciju un rusifikāciju padarīt par pašreizējo pēckara iebraucēju un viņu pēcteču individuālās atbildības lietu. Šajā sakarā noteikti jāmin arī kāda noturīga latviešu kolektīvās apziņas iezīme – latviešiem raksturīgais minoritātes komplekss (Ščerbinskis, 2004). Tā saknes var meklēt gan gadsimtu ilgajā minoritātes pieredzē dažādu svešo varu pakļautībā, ieskaitot gandrīz 50 gadu ilgo atrašanos PSRS sastāvā. Valodnieki minoritātes kompleksa sakarā parasti min daudziem latviešiem raksturīgo gatavību pāriet uz krievu valodu komunikācijā ar krievvalodīgajiem, citreiz tiek apgalvots, ka "pāris latviešu paaudzes ir izaugušas ar minoritātes kompleksu, toties iebraukušo paaudzes izaugušas ar visatļautības un saimnieka izjūtu" (turpat). Par latviešu zemo pašnovērtējumu liecina arī Baltijas sociālo zinātņu institūta pētījums "Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija" (2004), kur tika konstatēts, ka "latviešiem raksturīga apdraudētības sajūta, jo latvieši savā valstī [...] jūtas kā apdraudēta majoritāte" (Baltijas sociālo zinātņu institūts, 2004, 12). Saskaņā ar M. Ehalas un M. Zabrodskas datiem latviešu pašnovērtējums (0,66) ir būtiski zemāks par lietuviešu (0,74) un igauņu (0,72) pašnovērtējumu, līdzīgas atšķirības pastāv arī attiecībā uz tituluvalodas novērtējumu no attiecīgo krievvalodīgo minoritāšu puses. Lietuvieši tiek novērtēti visaugstāk (0,78), tālāk seko igauņi (0,74) un latvieši (0,70) (Эхала & Забродская, 2011, 30). Arī tituluvalodas etnisko grupu relatīvā etniskā potenciāla ziņā (kas tiek aprēķināts, salīdzinot tituluvalodas nācijas pašnovērtējumu ar krievvalodīgās minoritātes etnisko potenciālu tās vērtējumā) latvieši atvēl sev pavisam niecīgu pārsvaru pār

Latvijas krievvalodīgajiem (0,10) un būtiski atpaliek šajā ziņā no igauņiem (0,23) un lietuviešiem (0,20) (turpat). Protams, var diskutēt, cik lielā mērā šāds pašnovērtējums saskan ar to neapstrīdamo faktu, ka tieši latvieši ir dominējuši Latvijas politiskajā dzīvē aizvadītajos 20 gados, bet šajā gadījumā arī kolektīvās apziņas stāvoklis kļūst par sabiedriskās dzīves faktu. Minoritātes komplekss izpaužas ne tikai attiecībā uz valodu lietojumu komunikācijā ar cittautiešiem, kur latviešu stingrāka nostāja būtu visnotaļ noderīga. Tas rod atspoguļojumu arī politiskās kultūras līmenī, veidojot indivīda attieksmi pret politiskām institūcijām un sabiedriski nozīmīgu jautājumu risināšanas veidu. Balstoties šādā pieejā, Latvijā ir plaši izplatīta izslēdzošā politiskā kultūra, kas pamatojas divos savā starpā saistītos pieņēmumos. Pirmkārt, tā ir sabiedrībā un latviešu politiskajā elitē iesakņojusies pārliecība, ka latvieši nav spējīgi atrisināt sava etnosa eksistenciālos jautājumus demokrātiskā ceļā. Manuprāt, tieši tas izskaidro politiskajā elitē plaši izplatīto ievirzi sociāli politisko problēmu risinājumu meklēt juridiskajā argumentācijā. Otrkārt, tā ir pārliecība, ka pēckara iebrucēji nav tiesīgi pieņemt lēmumus Latvijas attīstības stratēģiskajos jautājumos. Deviņdesmito gadu sākumā 52% latviešu uzskatīja, ka atjaunotās valsts vēlēšanās vajadzētu piedalīties tikai pirmskara pilsoņiem un viņu pēctečiem. Salīdzinājumam minēsim, ka šādu atbildi sniedza 44% igauņu un tikai 12% lietuviešu, kas skaidri norāda uz kultūras traumas pakāpi (kas šajā gadījumā ir apgriezti proporcionāla titulācijas īpatsvaram iedzīvotāju kopskaitā) un atbalstu izslēdzošai politikai kultūrai (Rose & Maley, 1994). Šāda ikdienas apziņas orientācija izrādījās ļoti dzīvotspējīga. Tā kļuva par vienu no iemesliem, kāpēc latvieši deviņdesmito gadu vidū nostājās pret politiskās nācijas ideju un, kā atzīmē E. Vēbers, "uztvēra to negatīvi un sakāpināti neadekvāti" (Vēbers, 2007, 119). Vēlākajos gados latviešu sabiedriskā doma līdzīgā veidā – ar neizpratni un aizdomām – reaģēja uz Vispārējās konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību ratificēšanu Saeimā. 2010. gadā Latvijas Republikas pilsoņu aptaujā pēc 10. Saeimas vēlēšanām 62,8% latviešu respondentu atzina, ka Latvijā vajadzētu atbalstīt un stiprināt mazākumtautību identitāti un kultūru, bet tikai 31,1% piekrita apgalvojumam, ka Latvijas attīstību veicinātu cittautiešu aktīvāka līdzdalība valsts pārvaldē (LU SZF, 2010). Arī 2013. gada aptaujā 60,3% pilsoņu piekrita nepieciešamībai atbalstīt un stiprināt mazākumtautību identitātes saglabāšanu un nostiprināšanu, bet aktīvāku cittautiešu līdzdalību Latvijas attīstības veicināšanā atbalstīja vien 37,5% (LU SZF, 2013).

Kā otru latviešu postsociālistiskās apziņas dominantu var minēt "cerību uz atgriešanos" – plaši izplatīto pārliecību, ka pēc gandrīz 50 PSRS pavadītajiem gadiem Latvijas vieta ir tur, kur tā kādreiz jau bijusi, proti, Rietumu pasaulē. Kā 1997. gadā rakstīja igauņu pētniece Marju Lauristina, "Baltijas ļaudis ir pārliecināti, ka pašsaprotams politiskās atbrīvošanās iznākums būs viņu atgriešanās Eiropā. Vēlme saglabāt Rietumu tradīciju viņiem kļuva par nacionālās izdzīvošanas jautājumu. Viņu vēlme tikt pieņemtiem Rietumos un atzītiem par Rietumu kultūras jomas neatņemamu daļu ir nozīmīgāks viņu attīstības virzītājspēks nekā ekonomiskie un politiskie motīvi" (Lauristin, 1997,

29). Cerība uz atgriešanos Eiropā kļuva par ļoti spēcīgu sabiedrības, it īpaši latviskās daļas, konsolidācijas faktoru. Tās dēļ daudzi bija gatavi nest zināmus upurus, bet, no otras puses, tas nozīmēja arī atvērtību Rietumvalstu spiedienam (Muižnieks & Brands Kehris, 2003). Tiesa, jāņem vērā, ka atgriešanos Eiropā nosaka divi savā starpā saistīti, tomēr atšķirīgi faktori. Pirmkārt, tā ir likumdošanas norma un politisko institūciju transformācija atbilstoši t. s. Kopenhāgenas kritērijiem – prasībām, kas Eiropas Padomes sanāsmē Kopenhāgenā 1993. gadā tika formulētas attiecībā uz ES kandidātvalstīm. Lai kļūtu par Eiropas kluba locekļiem, tām bija jāizveido demokrātijas legālais un institucionālais ietvars, jānodrošina cilvēktiesību un minoritāšu tiesību ievērošana, jāattīsta dzīvotspējīga tirgus ekonomika, kas varētu izturēt ES kopējā tirgus radīto spiedienu, kā arī jāuzņemas saistības nākotnē virzīties uz ciešāku politisko, ekonomisko un monetāro savienību. Faktiski tas nozīmēja demokrātijas priekšnoteikumu formālā ietvara radīšanu, kas gan nespēja garantēt demokrātiskās politiskās kultūras izveidošanos. Kaut arī Kopenhāgenas kritērijos tiek pieminēta minoritāšu tiesību ievērošana, kas ir viens no svarīgākajiem integrācijas procesa priekšnoteikumiem, tās konkrētie ietvari paliek nedefinēti, ņemot vērā pieeju daudzveidību pašas ES ietvaros. Patiesi demokrātiskas kultūras veidošana plašos iedzīvotāju slāņos, kas savukārt ir būtisks demokrātijas ilgtspējas priekšnoteikums, paredz daudz dziļākas (kas arī prasa ilgāku laiku) pārmaiņas sabiedrības attieksmē un politiskā procesa raksturojumos, padarot tos atbilstošus Eiropas humānisma tradīciju garam. Tā ir eiropeizācija šī vārda patiesajā nozīmē, un šajā ziņā Latvijai ir ejams vēl samērā tāls ceļš. Turklāt tas turpmāk būs daudz vairāk atkarīgs no pašas sabiedrības un politiskās elites izvēlēm – gan tāpēc, ka nepastāv universālas receptes konsolidētas demokrātijas izveidei, gan tāpēc, ka līdz ar Latvijas iestāšanos ES un NATO mūsu sabiedroto iespējas ietekmēt Latvijas iekšpolitiku ir kļuvušas krietni mazākas.

Atšķirībā no latviešiem Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju pašidentifikācija izveidojās citas kultūras tradīciju ietvaros. Ciktāl runa ir par krieviem kā Latvijas krievvalodīgo kopienas kodolu, tā ir lielās nācijas vēsturiskā pieredze, kas asociēja sevi ar stipru, despotisku valstiskumu (sākotnēji Krievijas impēriju, vēlāk tās mantinieci – Padomju Savienību). Kā atzīmē britu vēsturnieks Džefrijs Hoskings (*Geoffrey Hosking*), tas būtiski aizkavēja krievu nācijas veidošanos divos svarīgākajos aspektos – etniskajā un pilsoniskajā (Hosking, 1997). Pēdējos padomju varas gados, kā arī Dziesmotās revolūcijas laikā Latvijas krievvalodīgo vairākums bija "normālās" apziņas nesēji – viņi jutās piederīgi politiski un kulturāli dominējošai sabiedrības daļai, viņu vērtību skalā sociālekonomiskās prioritātes dominēja par specifiski etniskām (piemēram, dzimtās valodas lietošana sabiedriskajā saziņā un izglītībā), jo pēdējo ievērošana likās pašsaprotama. Izveidojās savdabīga normalitātes inerce, kas Latvijas krievvalodīgajiem varētu būt izteiktāka kaut vai tāpēc, ka pēc kara Latvijā viņiem bija komfortablāka situācija nekā citās Baltijas republikās. Sociālekonomisko prioritāšu dominānce Latvijas krievvalodīgo kolektīvajā apziņā nozīmēja arī to, ka iespējamā Latvijas neatkarības atgūšana tika uztverta ar cerībām uz

straujāku sociāli ekonomisko attīstību, kas nekonfliktēja ar latviešu vēlmi atjaunot savu valsti kā priekšnoteikumu valodas un kultūras ilgtspējai. Iepriekš minētajiem apstākļiem bija būtiska nozīme Latvijas ceļā uz neatkarības atjaunošanu. Kā liecināja sabiedriskās domas aptaujas, 1990. gadā Latvijas neatkarību atbalstīja 39% Latvijas iedzīvotāju (Zepa, 1992). Aptaujā par Latvijas valstisko neatkarību, kas tika rīkota 1991. gada sākumā pretstatā PSRS toreizējo vadītāju iecerētajam referendumam par PSRS saglabāšanu, par Latvijas neatkarību nobalsojušo Latvijas balsstiesīgo iedzīvotāju īpatsvars (64,51%) bija būtiski lielāks (par aptuveni 12%) nekā latviešu īpatsvars (52,05% pēc 1989. gada tautas skaitīšanas datiem). Tas dod pamatu apgalvot, ka ievērojama cittauniešu daļa – vismaz 25% – 1991. gada 3. marta aptaujā nobalsoja par Latvijas neatkarību. Pēc šī rādītāja Latvija pārspēja Lietuvu, kur par neatkarību nobalsojušo īpatsvars bija nedaudz mazāks par lietuviešu īpatsvaru Lietuvas iedzīvotāju kopskaitā, kā arī Igauniju, kur par neatkarību nobalsojušo skaits bija tikai par pāris procentpunktiem lielāks nekā igauņu īpatsvars Igaunijas iedzīvotāju kopskaitā. Šie dati ļauj secināt, ka Latvijā cittauniešu atbalsts neatkarības idejai bija lielāks nekā Lietuvā un Igaunijā. Šo atziņu apstiprina arī pazīstamā ASV politologa Deivida Leitina (*David D. Laitin*) deviņdesmito gadu sākumā veiktie krievvalodīgo kopienu identitāšu transformācijas pētījumi Latvijā, Igaunijā, Ukrainā un Kazahstānā, kas lika viņam nonākt pie secinājuma, ka Latvijas krievvalodīgie kopumā bija vairāk atvērti sabiedrības pārveidojumiem nacionalizācijas virzienā nekā krievvalodīgās kopienas Igaunijā, Ukrainā un Kazahstānā (Laitin, 1998).

Arī Latvijas krievvalodīgie iedzīvotāji deviņdesmito gadu sākumā nokļuva kultūras traumas situācijā, kaut arī tās cēloņi bija būtiski atšķirīgi. To izraisīja straujās sociāli ekonomiskās pārmaiņas, līdzšinējā sabiedriskā statusa krasās izmaiņas, ko veicināja tas, ka valdošā nostādne valodas un pilsonības jautājumos pēc 1991. gada kļuva stingrāka salīdzinājumā ar Dziesmotās revolūcijas laika noteikumiem (jāsaka – arī solījumiem), un vairākos būtiskos jautājumos izrādījās stingrāka par Igaunijas nostādni, nemaz nerunājot par Lietuvu. Deviņdesmito gadu pirmajā pusē gandrīz trešdaļai Latvijas iedzīvotāju (šai skaitā apmēram divas trešdaļas bija krievi) nebija pilnu politisko tiesību. Latvijas krievvalodīgie ātri zaudēja normalitātes ilūzijas un sāka apzināties sevi kā minoritāti, kam jācīnās par savām tiesībām. Joprojām diskutabls un politiski ļoti jutīgs ir jautājums par to, cik lielā mērā šajā procesā tika zaudētas padomju laikā iedibinātās privilēģijas un cik lielā mērā nacionalizācijas procesos tika pārkāptas latviešu neatņemamās tiesības, taču neapšaubāms ir fakts, ka Latvijā izveidojās potenciāli bīstams divu minoritāšu apziņu pretnostatījums, kam līdzšinējā pasaules vēsturē bieži vien ir bijušas postošas sekas. Jāatzīmē, ka saskaņā ar M. Ehalas un A. Zabrodskas datiem Baltijas valstu mazās minoritātes (Lietuvas krievi un poļi), vērtējot savā valstī izveidojušos starpetnisko attiecību leģitimitāti 6 punktu skalā, kur 1 nozīmē zemu un 6 – augstu leģitimitāti, piešķir tai atzīmi virs vidējās (attieciģi ar 3,77 un 3,90 punktiem). Pretēji tam Baltijas valstu lielās minoritātes – Igaunijas un Latvijas krievvalodīgie – novērtē šo attiecību

leģitimitāti daudz zemāk – ar 2,78 un 2,31 punktu. Latvijā ir arī starp Baltijas valstīm visaugstākais etnisko grupu savstarpējās neuzticēšanās novērtējums. Latvieši novērtē to ar 3,29 punktiem, kas ir būtiski vairāk par igauņiem (3,06 punkti) un lietuviešiem (2,76 punkti). Līdzīga aina veidojas arī ar Latvijas krievvalodīgajiem, kuri novērtē savstarpējo neuzticēšanos ar 3,37, kas būtiski atšķiras no Lietuvas un Igaunijas krievvalodīgo vērtējumiem (attieciģi 2,76 un 3,16) (Эхала & Забродская, 2011, 36). Ņemot vērā nodaļas ierobežoto apjomu, tajā netiek detalizēti skatīts jautājums par to, kāda loma pašreizējā Latvijas situācijā bija iekšējiem faktoriem (krievvalodīgo pretošanās nacionalizācijas centieniem, Latvijas valsts brīžam neelastīgā politika valodas, pilsonības un minoritāšu pilsoniskās līdzdalības jomā u. c.) un kāda – Krievijas politikai attiecībā uz tautiešiem tuvajā pierobežā, tomēr jāatzīmē, ka uzņēmība pret ārējo ietekmi parasti ir izskaidrojama ar sabiedrības iekšējām problēmām.

Integrācijas politikas Latvijas sabiedrībā aizvadītajos 25 gados: zaudēto iespēju laiks

Cik lielā mērā Latvijas vadošajiem politiskajiem spēkiem izdevās izmantot Latvijā vēsturiski izveidojušās iespējas sabiedrības konsolidācijai un stabilizācijai uz ilgtspējīgiem pamatiem un novērst vai vismaz mīkstināt nevēlamo kopienu norobežošanās tendenci?

Oficiālā Latvijas valsts pozīcija attēlo integrācijas politiku Latvijā kā jomu, kur Latvijai ir vērā ņemami sasniegumi. No otras puses, pēdējā laikā pats jēdziens "integrācija" arvien biežāk tiek lietots negatīvā nozīmē gan latviešu, gan krievvalodīgo kopienā. Nevar noliegt, ka Latvijā spontāni izveidojušās dziļas un noturīgas dažādu tautību, valodu un atšķirīgu reliģisko pārliecību cilvēku mierīgas sadzīvošanas tradīcijas. Tomēr aizvadīto 20 atjaunotās neatkarības gadu pieredze rāda, ka Latvija vēl ir tālu no konsolidētas sabiedrības un nav arī vienotības attiecībā uz konsolidācijas politisko pamatu.

Vērtējot aizvadītā gadsimta ceturkšņa pieredzi integrācijas politikas jomā, var izdalīt vairākas pamatzīmes. Iesākumam atzīmēsim, ka pastāv būtiska atšķirība starp spontānās integrācijas "no apakšas" panākumiem un oficiālās integrācijas un saliedētības politikas acīmredzamu buksēšanu. 25 gados Latvijā nav izveidojies konsenss nedz politiskās elites grupējumu starpā, nedz arī sabiedrībā kopumā attiecībā uz integrācijas nepieciešamību, tās metodēm un vēlamo rezultātu. Turklāt runa nav tikai par pretrunām starp latviešu un krievvalodīgo kopienas politiskajiem pārstāvjiem – arī uz latviešu elektorātu orientētajos politiskajos spēkos nav saskaņas integrācijas jautājumos, un lielākajai daļai latviešu politiķu trūkst iekšējās pārliecības par aktīvas integrācijas politikas nepieciešamību (Vēbers, 2001, 47).

Līdz ar to integrācijas politika Latvijā aizvadītajos 25 gados vienmēr bijusi Latvijas politiskās elites "nemīlētais bērns" – uzplūdi tajā mijas ar atplūdiem, tā aktivizējas pārsvarā ārējā spiediena rezultātā, kaut arī spiediena avots un virziens laika gaitā būtiski mainās. Dziesmotās revolūcijas gados integrācijas ideju izplatību

veicināja proimpērisko spēku spiediens no PSRS centrālajām struktūrām un viņu atbalstītāju spiediens Latvijas iekšienē. Ņemot vērā tā laika Latvijas sabiedrības etnisko sastāvu, pašsaprotama likās nepieciešamība uzrunāt krievvalodīgo sabiedrības daļu un meklēt iespējas sadarbībai ar to. Visskaidrāk šādu pieeju puda Latvijas Tautas frontes – ietekmīgākās Atmosdas laika nacionāli demokrātiskās organizācijas – pirmās paaudzes līderi. 1988. gadā pieņemtajā Latvijas Tautas frontes 1. programmā uzsvērts: “LTF rosina un konsolidē visu Latvijas iedzīvotāju centienus demokratizēt sabiedrību, sekmēt tās morālo atjaunotni neatkarīgi no viņu sociālā stāvokļa, valodas, partijiskās, reliģiskās vai nacionālās piederības” (Latvijas Tautas fronte, 1989, 208).

Atmodas laikā Latvijā sevi pieteica arī neatkarības atjaunošanas “legālā” ceļa piekritēji, kas apvienojās Latvijas Republikas Pilsoņu kongresā. Viņi uzskatīja visus pēckara iebraucējus par nelegāliem imigrantiem, līdz ar to pats sabiedrības integrācijas jautājums šķita kaut kas otršķirīgs – vispirms bija jāatjauno pirmskara Latvijas Republikas pilsoņu un to pēcteču tiesības. Kā zināms, 1991. gada vasaras beigās izveidojās ārkārtīgi labvēlīga situācija Baltijas valstu neatkarības atjaunošanai – M. Gorbačovs mēģinājumi ar jaunā Savienības līguma noslēgšanu glābt PSRS no sabrukuma cieta neveiksmi, Augusta puča sakāve nozīmēja PSKP cietās līnijas piekritēju radikālu vājināšanos gan Latvijā, gan Maskavā. 1991. gada 21. augustā LR Augstākā Padome pieņēma Konstitucionālo likumu “Par Latvijas Republikas valstisko statusu” un Latvija atguva pirms 51 gada zaudēto valstisko neatkarību. Nepilna mēneša laikā kopš Konstitucionālā likuma pieņemšanas Latvijas valstisko neatkarību atzina 74 valstis, līdz 1991. gada beigām to skaits pieauga līdz 93. Realitātes slogs šķietami novēlās no Latvijas politiķu pleciem un daudzi no tiem, kuri vēl 1991. gada sākumā aicināja cittautiešus balsot referendumā par Latvijas neatkarību, solot piešķirt viņiem neatkarīgās Latvijas pilsonību, spēji pārtapa par “legālā” ceļa piekritējiem. 1991. gada 15. oktobrī LR Augstākā Padome pieņēma lēmumu par LR pilsoņu kopuma atjaunošanu, pēckara iebraucēju pilsoniskā statusa sakārtošanu atstājot vēlākam laikam, kas gan ievilkās četru gadu garumā. Nenoliedzot tiesiskās pēctecības nozīmi un pirmskara Latvijas Republikas pilsoņu kopuma atjaunošanas nepieciešamību, jāatzīst, ka tika palaista garām iespēja ciešāk piesaistīt atjaunotajai Latvijas valstij vismaz to krievvalodīgo daļu, kas Atmosdas laikā atbalstīja Latvijas neatkarības ideju, un tādējādi izvairīties no sabiedrības šķelšanās pēc etniskās piederības. Diemžēl – kā tas ne vienu reizi vien ir noticis Latvijas politikā – reālas sociāli politiskās problēmas risināšana tika upurēta juridisko normu burtam.

Pirmajos atjaunotās neatkarības gados Latvijas valstī nebija vienotas integrācijas politikas. Tā laika Latvijas sabiedrībā un arī politiskajā elitē bija plaši izplatīta pārliecība, ka latviešu un cittautiešu attiecību atrisinājums jāmeklē cittautiešu izceļošanā uz viņu senču zemēm, galvenokārt uz Krieviju. Šādas cerības veicināja Krievijas militārpersonu un viņu ģimeņu locekļu masveida izbraukšana, nacionālradiķāļu retorika, kā arī valsts institūciju politika pilsonības, valodas un izglītības jautājumos,

kas Latvijā un Igaunijā lielā mērā bija orientēta uz krievvalodīgo prombraukšanas veicināšanu (Jarve, 2003, 82). Tomēr, kā parādīja turpmākie gadi, lielākā daļa Latvijā un citās Baltijas valstīs dzīvojošo krievu neizrādīja lielu vēlmi sekot Krievijas militārpersonām un to ģimenes locekļiem. No Latvijas izbrauca salīdzinoši mazāk krievvalodīgo nekā no citām bijušajām padomju republikām, kas pēc PSRS sabrukuma pārtapa par neatkarīgām valstīm. Reizē deviņdesmito gadu socioloģiskie pētījumi norādīja uz būtiskām atšķirībām latviskās un krieviskās sabiedrības daļas vērtībās un attieksmēs (Baltijas Datu nams, 1997).

Integrācijas tēma no jauna izvirzījās politiskajā darba kārtībā saistībā ar Latvijas vēlmi iestāties Eiropas politikajās struktūrās un 1997.–1998. gada krīzi attiecībā ar Krieviju. Šajā sakarā līdzās rietumvalstu aktīvi paustajai solidaritātei Latvijai bija jāpiedzīvo līdz šim nepieredzēts rietumu partneru spiediens, lai pamudinātu Latvijas politisko eliti spert reālus soļus sabiedrības konsolidēšanā, pretējā gadījumā draudot atstāt Latviju bez rietumvalstu politiskā atbalsta. Spiediena rezultātā 1998. gadā tika mainīts Pilsonības likums un sākās darbs pie valsts politikas pamatprincipiem sabiedrības integrācijas jomā, 1999. gadā valsts programmas “Sabiedrības integrācija Latvijā” koncepcija tika nodota sabiedriskajai apspriešanai, 2001. gada sākumā programma, neraugoties uz nacionālistu pretestību, tika apstiprināta Ministru kabinetā, izveidots Sabiedrības integrācijas fonds un pēc 2002. gada Saeimas vēlēšanām radīts Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts (ĪUMSILS).

Nākamie integrācijas politikas atplūdi sākās līdz ar trekno gadu beigām. Tos veicināja pret integrāciju skeptiski noskaņoto politiķu spiediens savienojumā ar valdības sociālo partneru skepsi, kas gan lielā mērā atspoguļoja plašākās sabiedrības viedokli. 2008. gada rudenī, aizbildinoties ar līdzekļu ekonomijas nepieciešamību, tika pieņemts lēmums par ĪUMSILS likvidēšanu. Sekretariāta funkcijas tika sadalītas starp vairākām ministrijām, lielāko daļu līdzšinējo ĪUMSILS darbinieku atlaida, funkciju īstenošanai paredzēto finansējumu apcirpa.

Trešais sabiedrības konsolidācijas jautājumiem veltītais vilnis iezīmējās ar 2010. gada Saeimas vēlēšanām, un atšķirībā no diviem iepriekšējiem tam bija pašmāju cēloņi – krievvalodīgo sabiedrības daļu pārstāvošo politiķu konsolidācija un konstanti pieaugošie panākumi vēlēšanās. 10. Saeimas vēlēšanās 2010. gadā “Saskaņas centrs” tikai nedaudz zaudēja “Vienotībai”, iegūstot 28 mandātus un izveidojot otro lielāko frakciju Saeimā. Sabiedrības integrācijas jautājumi tika nodoti Kultūras ministrijai un “Vienotības” pārstāves Sarmītes Ēlertes vadībā tika sagatavotas jaunās sabiedrības integrācijas nostādnes, ko Ministru kabinets apstiprināja 2011. gada rudenī.

Līdzšinējā Latvijas valsts politika nav bijusi konsekventa. Panākumiem vienā jomā parasti sekoja nacionālistiski noskaņoto politiķu daļas centieni panākt revanšu kādā citā. Spilgtākais piemērs tam ir labojumi Izglītības likumā, kurus pēc pozitīvā balsojuma 1998. gada 3. oktobra referendumā par labojumiem Pilsonības likumā 6. Saeima pieņēma savu pilnvaru pēdējā dienā, paredzot, ka valsts un pašvaldību izglītības iestādēs no 2004. gada izglītību

iegūs valsts valodā. Kā zināms, sešus gadus vēlāk likuma normas ieviešana dzīvē izraisīja pamatīgus krievvalodīgo protestus un radīja nopietnas sekas ar izglītības jautājumiem tieši nesaistītās jomās, piemēram, radīja latviešu politiskajai elitei negaidītu un ļoti nepatīkamu efektu – ciešā saistībā ar šiem protestiem pastiprinājās krievvalodīgo kopienas pilsoniskā aktivitāte un paaugstinājās tās organizētības pakāpe. No politiski samērā amorfas masas tā pārtapa par labi organizētu politisko spēku.

Visbeidzot jāmin vēl viena būtiska Latvijas valsts līdz šim piekoptās integrācijas politikas iezīme, kurai ir vistiešākais sakars ar integrācijas neveiksmēm, – izteiktais paternālisms, proti, tendence risināt ar minoritātēm saistītus jautājumus bez pašu minoritāšu līdzdalības. Spilgts apliecinājums tam ir 1996. gadā izveidotā Tautību konsultatīvā padome. Prezidenta G. Ulmaņa laikā tā īsti neuzsāka darbību bailēs no padomes pārlieku lielas politizācijas līdz ar vairāku tās locekļu iekļaušanu politisko partiju vēlēšanu sarakstos, prezidentes V. Vīķes-Freibergas (kurai minoritāšu politika bija viena no vājākām prezidentūras jomām) laikā padome netika sasaukta ne reizi. Tās darbība tika atjaunota prezidenta V. Zatlera laikā, padomes darbs, nu jau citā sastāvā, turpinās arī prezidenta A. Bērziņa paspārnē, tomēr pieredze rāda, ka padome vairāk pilda rituālas funkcijas. Prezidentam nav pienākuma aizstāvēt tās viedokli augstākajās valsts struktūrās. Šo rindu autors vēl tālajā 2002. gadā portālā *Politika.lv* rakstīja: "Integrācijas grūtības ir sākotnēji ieprogrammētas – elitei ir priekšstats, ka vienīgi latviešu politiķi zina, ko īsti krieviem Latvijā vajadzētu gribēt" (Rozenvalds, 2002). Diemžēl šos vārdus var attiecināt uz visām Latvijas minoritātēm un to aktualitāti apstiprina pēdējo gadu notikumi.

Iepriekš jau atzīmēts, ka pirms 20 gadiem Latvijā kopumā bija izdevīgāki priekšnoteikumi sabiedrības integrācijai nekā kaimiņos esošajā Igaunijā. Pēc 20 neatkarīgā valstiskuma attīstības gadiem ir jākonstatē, ka situācija Igaunijā attīstījās valstij labvēlīgākā virzienā. Par to liecina tas, ka Igaunija nav piedzīvojusi labi organizētas krievvalodīgo akcijas, par kādām Latvijā kļuva protesti pret skolu reformu 2003.–2004. gadā un referendums par krievu valodu kā otro valsts valodu 2012. gada februārī. Arī pasaulē plaši izskanējušie bronzas kareivja nemieri 2007. gada pavasarī Tallinā par Otrā pasaules kara upuru apbedījumu pārvietošanu no Tallinas centra uz militāro kapsētu

atšķirībā no notikumiem Latvijā nebija politisko partiju organizēta akcija.

Labvēlīgākas tendences Igaunijā ir novērojamas arī krievvalodīgo identitātes transformācijā. Kā atzīmē Igaunijas pētniece Trīna Vihalema (*Triin Vihalemm*), Igaunijas krievi pēc 20 gadiem kopš Baltijas valstu neatkarības atgūšanas ir vairāk tendēti pašnoteikties transnacionālās un pilsoniskās formās. Šajā sakarā tiek atzīmēta arī pamatos rietumnieciskā Igaunijas krievu orientācija atšķirībā no austrumnieciskās Latvijas krievu orientācijas. Pēdējos gados, pēc Igaunijas pētnieku apgalvojumiem, Igaunijā ir novērojama tendence uz sabiedrības igauņiskā vairākuma un krievvalodīgās minoritātes politiskās kultūras homogenizāciju, kam par pamatu kalpo patērētājkultūras vērtības, ieguvumi no dalības ES un interneta izmantošanas pieaugums (Vihalemm, 2002). Tomēr starp kopienām joprojām pastāv liela nošķirtība, kas var rezultēties tālākā krievvalodīgo kopienas segregācijā.

Igaunijā krievvalodīgo kopienas politiskās konsolidācijas pakāpe ir zema – lielākā daļa Igaunijas krievvalodīgo pilsoņu parlamenta vēlēšanās balso par kādreizējā tautfrontiešu līdera Edgara Savisāra (*Edgar Savisaar*) vadīto "Centra partiju", kas, neraugoties uz Igaunijas sabiedrības acīs visai šaubīgo saistību ar Krievijas varas partiju "Vienotā Krievija", tiek respektēta ievērojamā igauņu sabiedrības daļā un ir bijusi arī valdošo koalīciju locekle. Krievisko partiju ietekme Igaunijas politikā samazinās no vēlēšanām uz vēlēšanām (4.2. logs). Neiedziļinoties Igaunijas politisko mehānismu analizē, tomēr jāatzīmē, ka šos procesus būtiski ietekmēja arī lielākas (vismaz salīdzinājumā ar Latviju) krievvalodīgo, tai skaitā nepilsoņu, politiskās līdzdalības iespējas. Runa ir par Igaunijas nepilsoņu tiesībām vēlēties pašvaldības. EDSO rekomendēja Igaunijai un Latvijai spert šo soli jau deviņdesmito gadu pašā sākumā. Igaunija bija spiesta pieņemt šo rekomendāciju situācijā, kad par reālu iespēju kļuva referenduma rīkošana par Ziemeļaustrumu Igaunijas atdalīšanos no pārējās Igaunijas. Bet, kaut arī spiestā kārtā, panākot kompromisu nepilsoņu vēlēšanu tiesību jautājumā, Igaunija izrādījās ieguvēja ilgākā laika posmā. Turpretim Latvijā politiskā spektra sašķeltība pēc etniskām pazīmēm, krievu partiju elektorālā atbalsta pieaugums no vēlēšanām uz vēlēšanām, nespēja atrast latviešu un krievu partiju sadarbības modeli, kā arī krievvalodīgo politisko pārstāvju nostāšanās mūžīgā opozīcijā rada arvien izteiktākas negatīvās

4.2.
logs

Atbalsts krievu partijām Igaunijas un Latvijas parlamenta vēlēšanās

(1992.–2011. gadā, %)

	1992	1993	1995	1998	1999	2002	2003	2006	2007	2010	2011
Igaunija	boikotēja		5,9		2,0		2,44		1,2		0,9
Latvija		10,0	12,4	14,1		20,1		22,5		27,5	29,1

* Aptuvenus aprēķins, ņemot vērā 5. Saeimas frakcijas "Saskaņa Latvijai" šķelšanos.

Avots: Igaunijas un Latvijas Centrālo vēlēšanu komisiju dati (Estonian National Electoral Committee, n. d.; Centrālā vēlēšanu komisija, n. d.).

konsekvences attiecībā uz sociāli politiskiem procesiem sabiedrībā kopumā. Vispirms jāatzīmē politiskās konkurences neizbēgama mazināšanās, kas rada nestabilitāti valdību darbā un kļūst par būtisku traucēkli konsekventās stratēģiski orientētās politikas īstenošanai. Kā norāda Velo Petai (*Vello Pettai*), Daunis Auers un Aine Ramonaite (*Ainē Ramonaite*), no 1992. līdz 2011. gadam Latvijā darbojās 17 valdības ar vidējo efektīvās darbības ilgumu 345 dienas, kas ir būtiski īsāks darbības periods nekā caurmērā 575 dienas 11 valdībām Igaunijā un 552 dienas 10 valdībām Lietuvā šajā pašā laika posmā (Pettai, Auers, & Ramonaite, 2011, 147).

Šaurais valdību veidojošo politisko spēku loks un reālas valdību izveidotspējīgas alternatīvas trūkums neizbēgami noved pie atsevišķu politisko spēku neaizvietojamības un disproporcionālas ietekmes uz valdības lēmumiem. Par tādu politisko spēku pēdējos 20 gados – ar atbilstošām konsekvencēm attiecībā uz valsts integrācijas politiku – kļuva nacionālistiskās partijas. No 1993. gada līdz mūsdienām tās piedalījās 12 valdošās koalīcijās no 17, ieskaitot četras no sešām koalīcijām, ko izveidoja 8. un 9. Saeima, kur nacionālisti bija pārstāvēti tikai attiecīgi ar septiņiem un astoņiem deputātiem. Zems politiskās konkurences līmenis ir arī viens no galvenajiem cēloņiem samērā augstam korupcijas līmenim, kas Latvijā starptautisko organizāciju vērtējumā nu jau tradicionāli ir augstāks nekā Igaunijā un Lietuvā. XXI gadsimta pirmajā dekādē Latvijā ir samazinājusies administratīvā korupcija, turpretim politiskās institūcijas, piemēram, politiskās partijas, pēc Globālā korupcijas barometra vērtējuma ir lielā mērā korumpētas (Transparency International, 2013). Visbeidzot vāja politiskā konkurence savienojumā ar Latvijas politikajai kultūrai raksturīgo kreisā un krieviskā identifikāciju nopietni ierobežo civilizētas kreisās alternatīvas veidošanos pretī labēji orientētiem politiskiem spēkiem. Tas ir viens no galvenajiem iemesliem sociāli ekonomiskās nevienlīdzības nesamērīgam pieaugumam postsociālistisko transformāciju gaitā, ko tik izteikti nav piedzīvojušas mūsu kaimiņvalstis, nemaz nerunājot par tādām postkomunistiskām valstīm kā Slovēnija, Čehija un Slovākija.

Quo vadis, Latvijas sabiedrības integrācija?

Viena no raksturīgākajām pēdējā gadu desmita tendencēm Latvijas politikajā un intelektuālajā elitē ir aizvien lielāks uzsvars uz latviešu etnisko vērtību prioritāti kā sabiedrības ilgtspējīgas attīstības galveno priekšnoteikumu. Par to liecina, piemēram, atšķirības starp 2001. un 2011. gada integrācijas programmu formulējumiem. 2001. gada integrācijas programmas formulējums, pamatoti uzsverot latviešu valodas un kultūras nozīmi, priekšplānā tomēr izvirza pilsoniskās vērtības: “Sabiedrības integrācija ir vērsta uz individu un dažādu grupu savstarpēju saprašanos un sadarbību Latvijas valsts tiesiskajā sistēmā, balstoties uz latviešu valodu kā valsts valodu, uz lojalitāti pret Latvijas valsti. Integrācijas mērķis ir veidot demokrātisku, saliedētu pilsonisku sabiedrību, kas balstās uz kopīgām pamatvērtībām” (Valsts programma “Sabiedrības integrācija Latvijā”, 2001, 4). 2011. gadā pieņemtās

Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam būtiski pārvērtē attiecības starp pilsoniskām un etniskām vērtībām. Pamatnostādņu izpratnē integrācija ir “visu Latvijā dzīvojošo cilvēku iekļaušanās sabiedrībā, neraugoties uz viņu nacionālo piederību un pašidentifikāciju. Integrācijas kopīgais pamats ir latviešu valoda, piederības sajūta Latvijas valstij un tās demokrātiskajām vērtībām, cieņa pret Latvijas unikālo kultūrtelpu, kopīgas sociālās atmiņas veidošana. Sabiedrības integrācija veicina pilsonisko līdzdalību, kas ir vērsta uz sabiedrisko problēmu demokrātisku un racionālu risināšanu, stiprina individu savstarpējo sadarbību un uzticību” (Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam, 2011, 6). Kā redzams, sabiedrības integrācija šī dokumenta autoru izpratnē ir pamatā balstīta latviešu etniskajās vērtībās un pilsoniskā līdzdalība ir nevis būtisks integrācijas procesu priekšnoteikums un sastāvdaļa, bet gan atvasinājums no jau notikušās integrācijas (lasi: iekļaušanās latviešu kultūras telpā). Šajā sakarā, atstājot novārtā diskusiju par to, cik lielā mērā šāda pieeja atbilst mūsdienu Eiropā valdošiem priekšstatiem par sabiedrības integrācijas procesa normām un mehānismiem, rodas šaubas, vai šāda pieeja ir reāla mūsdienu Latvijas sabiedrības apstākļos. Jāuzsver, ka vairākums Latvijas iedzīvotāju neatkarīgi no viņu tautības ir pārliecināti par latviešu valodas zināšanu nepieciešamību un pieņem, ka atbalsts latviešu valodai un kultūrai ir viens no būtiskākajiem Latvijas valsts uzdevumiem. 2010. gada aptaujā 84,7% respondentu (93,1% latviešu tautības respondentu un 72,2% krievu tautības respondentu) piekrita tēzei, ka latviešu valoda ir jāzina katram Latvijas iedzīvotājam (LU SZF, 2010). 2012./2013. gadā veiktajā aptaujā bija uzdots jautājums, vai latviešu valoda ir jāzina katram Latvijas pilsonim. Neskatoties uz to, ka sabiedrībā vēl pavisam svaigā atmiņā bija pirms gada notikušais valodas referendums, respondenti bija tikpat vienoti uzskatos par latviešu valodas zināšanu nepieciešamību. Šādi domāja 89,7% respondentu (97,1% latviešu tautības un 76,5% krievu tautības respondentu) (LU SZF, 2013). Šie dati liek vēlreiz jautāt, par ko tad īsti bija 2012. gada 18. februāra referendums. Diemžēl, cik var spriest, atbilde maz interesē valdošo politisko eliti – nekas nav dzirdēts par valsts institūciju vēlmi atbalstīt nopietnu empīrisku pētījumu par dumpja cēloņiem ne uzreiz pēc referenduma, ne gadu pēc tā. Acīmredzot tiek uzskatīts, ka pietiek ar atvieglotu nopūtu un uzvaras relācijām pēc referenduma rezultātu paziņošanas, kā arī priekšlikumiem par Satversmes papildināšanu ar nemaināmiem formulējumiem par Latvijas valsts etnokulturālo identitāti – it kā tiesiskās normas vienas pašas spētu atrisināt sociāli politiskās problēmas. Tāpēc atliek izdarīt minējumu, ka lielākā daļa no 273 347 Latvijas pilsoņiem, kas teica “jā” valodas referendumā, patiesībā balsoja ne par valodu, bet par atzišanu – Latvijas krievvalodīgo kopienas atzišanu par leģitīmu oponentu, kura intereses būtu jāievēro saprātīga kompromisa sasniegšanai.

Bez pārspilējuma var teikt, ka pēc 20 atjaunotās neatkarības gadiem Latvijas sabiedrība atrodas krustceļos, kur tai, meklējot ceļu uz valsts un nācijas ilgtspēju, ir

jāzodara stratēģiska izvēle starp diviem pašreizējā situācijā visnotaļ reāliem turpmākās attīstības scenārijiem. Pirmais no tiem ir iezīmēts 2011. gada integrācijas pamatnostādņēs, liekot uzsvāru uz latviešu valodu un kultūru kā sabiedrības vienotības vienīgo pamatu. Latvijas lielāko etnolingvistisko kopienu pārstāvju domas šajā jautājumā radikāli atšķiras. Vēl vairāk, 4.3. logā apkopotie socioloģisko aptauju dati parāda, ka pēdējo trīs gadu laikā plašai starp latvisko un krievvalodīgo sabiedrības daļu šajā jautājumā ir tendence palielināties. Nav skaidrs, ar kādiem līdzekļiem to var pārvarēt, ja ņem vērā krievvalodīgo kopienas pašapziņas un politiskās organizētības pakāpes acīmredzamo pieaugumu pēdējos gados. Tas dod pamatu raksturot 2011. gada integrācijas pamatnostādnes kā utopiskos priekšstatos balstītu dokumentu un apgalvot, ka tā ideju īstenošana visdrīzāk novedīs pie autoru iecerēm pilnīgi pretēja rezultāta – divkopienas sabiedrības nostiprināšanās.

Otrs scenārijs balstīts priekšstatā, ka sabiedrības vienotības pamats rodams pilsoniskās vērtībās, konstruktīvā dialoga atjaunošanā starp lielākajām Latvijas etnolingvistiskajām kopienām, minoritāšu pilsoniskās iekļautības paplašināšanā un pilnvērtīgā pārstāvniecībā Latvijas sabiedrībai nozīmīgu lēmumu pieņemšanā. 2010. un 2013. gada

aptauju dati liecina, ka latviešu un Latvijas cittautiešu attieksme pret pilsoniskām vērtībām ir ļoti līdzīga (4.4. logs). Kā rāda vēsturiskā pieredze, uzsvārs uz pilsoniskām vērtībām ir samērā efektīvs līdzeklis etnisko minoritāšu iekļaušanai un integrācijai un ilgākā perspektīvā arī minoritāšu un pamatetnosa tuvināšanai nekā piespiedu asimilācijas pasākumi. Latvijas pašreizējā kontekstā tas radītu jaunu, labvēlīgāku klimatu attiecībās starp lielākām etnolingvistiskām kopienām un stiprinātu latviešu valodas kā sabiedrības vairākuma atzītā sabiedriskās komunikācijas stūrakmens lomu.

Šāda scenārija īstenošana būs lielā mērā atkarīga no tā, cik veiksmīgi noritēs latviešu kolektīvās apziņas "normalizācijas" process, proti, atbrīvošanās no minoritātes kompleksa šajā nodaļā minētajā nozīmē. Šajā procesā ļoti būtiska loma būs arī politiskās elites grupējumu spējai atteikties no līdz šim plaši piekoptās prakses izmantot "etnisko kārti" savu situatīvo politisko mērķu sasniegšanai. Ir jāatzīmē, ka Latvijas etnolingvistiskajās grupās, neskatoties uz starpetnisko attiecību saasināšanos pēdējā laikā, ir saglabājies samērā augsts kompromisa potenciāls. Kā liecina M. Ehalas dati, utilitāri noskaņoto respondentu skaits Latvijas krievvalodīgo respondentu vidū sasniedz 46%, kurpretim Igaunijas krievvalodīgo respondentu vidū

4.3. logs Atbalsts idejai, ka Latvijas sabiedrības vienotības pamats ir latviešu valoda un kultūra, atkarībā no respondentu tautības

(% no tautības grupas, summētas atbildes "pilnībā piekritu" un "drīzāk piekritu")

Tautība	Vienotības pamats: latviešu valoda un kultūra	
	2010, n = 1004	2013, n = 1001
Latvieši	89,1	90,9
Krievi	46,0	43,1
Citi	54,5	60,9
Visi	71,8	73,2

Avots: NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2010); NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

4.4. logs

Attieksme pret pilsoniskām vērtībām atkarībā no respondentu tautības

(% no attiecīgas grupas, summētas atbildes "svarīgi" un "ļoti svarīgi")

Ko nozīmē būt labam pilsonim	Ievērot likumus un noteikumus		Maksāt nodokļus		Būt informētam par notiekošo sabiedrībā		Piedalīties vēlēšanās	
	2010 n = 1004	2013 n = 1001	2010 n = 1004	2013 n = 1001	2010 n = 1004	2013 n = 1001	2010 n = 1004	2013 n = 1001
	Visi	87,1	90,3	77,0	86,0	75,8	86,5	78,9
Latvieši	87,7	90,1	76,6	87,7	77,6	86,3	79,3	78,0
Krievi	86,6	88,9	76,7	83,4	71,6	85,8	79,6	77,5
Citi	85,7	94,5	80,0	84,5	78,1	89,1	74,4	69,0

Avots: NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2010); NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

to ir 40%. Vēl lielāka atšķirība šajā ziņā pastāv starp Latvijas un Igaunijas pamatetosiem. Starp latviešiem utilitāri noskaņoti ir 82%, kurpretim igauņu respondentu vidū utilitāristu ir tikai 56% (Ehala, 2012). Šos datus apstiprina arī atbildes, kādas tika sniegtas pārskata sagatavošanas gaitā veiktajā aptaujā, kur respondentus lūdza izvēlēties starp trim Latvijas etnokulturālās attīstības scenārijiem: latviskās Latvijas ideju, kas paredzētu citu valodu un kultūru ierobežošanu, integratīvo modeli, kas paredzētu latviešu valodas un kultūras prioritāru attīstību un reizē nodrošinātu atbalstu arī citu valodu un kultūru attīstībai, un visbeidzot kausējamā katla modeli, kur attiecības starp valodām un kultūrām veidotos uz brīvas konkurences pamata.

Pārliecinošais respondentu vairākums (71,5%) no tiem, kuriem ir viedoklis šajā jautājumā, izsakās par labu integratīvajam modelim – tikai 8,8% atbalsta latviskās Latvijas ideju un 19,7% redz Latvijas nākotni brīvā valodu un kultūru konkurencē. Turklāt mēreni noskaņotie respondenti ir acīmredzamā pārsvarā gan latviešu, gan krievu vidū (attiecīgi 78,0% un 62,4%) (LU SZF, 2013). Citiem vārdiem sakot, arī sabiedrības apziņā ilgtspēja un saprātīgs kompromiss iet roku rokā. Ņemot vērā līdzšinējo pieredzi, ir jāatzīst, ka viegli un ātri panākumi Latvijas sabiedrības konsolidācijā nav sagaidāmi. Tomēr ir ļoti svarīgi jau šodien izdarīt tādu izvēli, kas pavērtu ceļu uz Latvijas valsts un nācijas ilgtspējīgu attīstību.

4.5.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Latvijā ir izveidojušās dziļas un noturīgas dažādu tautību, valodu un reliģisko pārliecību cilvēku mierīgas sadzīvošanas tradīcijas. Stihiskie integrācijas procesi Latvijas sabiedrībā kopumā norisinās veiksmīgi, par ko liecina relatīvi augsts jauktu laulību īpatsvars, samērā nelielas atšķirības starp etniskām un lingvistiskām grupām nodarbinātības un ienākumu ziņā, kā arī latviešu valodas pratēju īpatsvara pieaugums nelatviešu vidū pēdējos 20 gados.

Nopietnākās problēmas

Atjaunotās neatkarības divās desmitgadēs Latvijā nav izveidojies konsenss nedz politiskās elites ietvaros, nedz sabiedrībā kopumā attiecībā uz integrācijas ceļu un līdzekļu izpratni. Līdz ar to Latvijas valsts politika šajā jomā nav bijusi konsekventa, to lielā mērā noteica ārējais spiediens, netika nodrošināta pietiekami plaša minoritāšu iesaiste integrācijas politikas formulēšanā un īstenošanā. Ierobežotā politiskā komunikācija un nepietiekama savstarpēja izpratne starp lielākajām Latvijas etnolingvistiskajām kopienām izpaudās etniskās spriedzes pieaugumā pēdējos gados. Arvien lielāks uzsvars uz latviešu etniskām vērtībām kā sabiedrības integrācijas svarīgāko pamatu, kas pēdējos gados novērojams Latvijas valsts integrācijas politikā, veicina minoritāšu atsvešināšanos no Latvijas valsts.

Svarīgākie uzdevumi

Ir jāveicina līdztiesīgs politiskais dialogs starp Latvijas etnolingvistiskajām kopienām. Lielākās sabiedrības daļas vienprātību attiecībā uz latviešu valodas un kultūras nozīmi Latvijas sabiedrībā, kā arī sabiedrības vairākuma gatavību saprātīgam kompromisam varētu nostiprināt uzsvars uz pilsoniskām vērtībām kā Latvijas sabiedrības integrācijas pamatu un pilsoniskās un politiskās iesaistes paplašināšana.

Demokrātijas ilgtspēja un pilsoniskā līdzdalība

5.

nodaļa

Līdz ar ilgtspējas paradigmas pieaugošo nozīmi sabiedriskajās zinātnēs kļūst arvien nozīmīgāks jautājums par ilgtspējas attiecībām ar demokrātiju. Demokrātija kā politiska sistēma, kas paredz “vienlīdzīgas, plašas, aizsargātas un savstarpēji saistošas konsultācijas” attiecībās starp valsti un iedzīvotājiem (Tilly, 2007, 13–14), nosaka politisko lēmumu nepārtrauktu saskaņošanu ar sabiedrību, kura tādējādi iesaistās un pauž attieksmi pret šiem lēmumiem. Tomēr sabiedrības vēlmes, kurām demokrātiskā politikā ir noteicoša nozīme, ne vienmēr respektē nākamo paaudžu intereses, par kurām parasti runājam ilgtspējīgas attīstības kontekstā – klimata pārmaiņas, resursu trūkums, demogrāfiskās problēmas un tamlīdzīgi. Arī raugoties vēsturiski, demokrātiskās valstis ne vienmēr ir respektējušas ilgtspējas apsvērumus – tās ir piedzīvojušas nozīmīgu dabas piesārņojumu, ūdens un pārtikas trūkumu, vērienīgas patēriņa kredītu krīzes,

demogrāfiskas problēmas. No otras puses, aicinājumi pēc ilgtspējīgas attīstības globālā līmenī ir radušies tieši demokrātiskajās valstīs, tieši demokrātiskās valstis visaktīvāk darbojušās par labu ilgtspējīgai attīstībai.

Tādējādi demokrātijas un ilgtspējas attiecības nebūt nav vienkāršas. No vienas puses, demokrātija vienmēr paredz sekošanu vairākuma vēlmēm, kuras bieži izpaužas kā prasība pēc “vairāk” – vairāk patēriņa, vairāk sociālās labklājības, vairāk militārās drošības. No otras puses, tikai un vienīgi demokrātija rada visai sabiedrībai iespējas mācīties no savām kļūdām, kad prasības pēc “vairāk” noved pie problēmām citās sabiedriskās dzīves jomās. Piemēram, kad demokrātiski paustas prasības pēc jaunām darbavietām noved pie straujas industrializācijas un ekoloģiskām problēmām, prasība pēc ekstensīvām sociālajām programmām un pabalstiem noved pie ekonomiskas stagnācijas un darbaspēka emigrācijas. Šādās

situācijās demokrātija sniedz cilvēkiem iespēju mācīties no kļūdām un kopīgi nonākt pie nepieciešamā līdzsvara starp sabiedrības vēlmēm un nākotnes vajadzībām jeb, kā teikts tā saucamās Bruntlandes komisijas radītajā ilgspējīgas attīstības definīcijā, – pie tādas attīstības, kura apmierina šodienas vajadzības, neapdraudot nākamo paaudžu iespējas apmierināt savas vajadzības (WCED, 1987).

Tieši šajā nozīmē ilgspējas apsvērumi ir cieši saistīti ar demokrātiju un sabiedrības spēju kopīgi mācīties no kļūdām un tādējādi kopīgi attīstīties. Demokrātijas un ilgspējīgas attīstības sasaiste īpaši nozīmīga ir attiecībā uz jaunām, nesen izveidotām demokrātijām, kurās vienlaikus norisinās arī citi sabiedrības modernizācijas procesi, ieviešot cilvēktiesību un tiesiskas valsts principus, palielinot industriālisma īpatsvaru ekonomikā u. tml. Tieši šādās situācijās varas institucionalizēta atbildība sabiedrības priekšā liek tai respektēt ilgspējas pamatprincipus. Arī sociālais taisnīgums kā viens no ilgspējas faktoriem ir cieši saistīts ar iedzīvotāju līdzdalību politisku lēmumu pieņemšanā.

Vienlaikus, raugoties uz situāciju mūsdienu pasaulē, nav daudz pamata optimismam. Tradicionālā pārstāvnieciskā demokrātija piedzīvo krīzi – arī tajā nozīmē, ka ļaudis demokrātiskās valstīs nav droši par savu un savu bērnu nākotni. Protams, sabiedrība attīstītajās demokrātiskajās valstīs joprojām uzskata demokrātiju par vislabāko iespējamo valsts pārvaldes formu, tomēr pārliecība par to, ka demokrātiskā iekārta spēs nākotnē radīt visiem pieņemamus rezultātus, mūsdienās ir būtiski mazinājusies. Tas liek domāt par strukturālu izmaiņu nepieciešamību pašā demokrātiskajā sistēmā, kurā tradicionālās pārstāvniecības institūcijas (parlamenti, partijas u. tml.) piedzīvo arvien lielākas problēmas.

Tas vedina domāt par pilsoniskās līdzdalības lomu ilgspējīgas attīstības nodrošināšanā. Demokrātijas formālās institūcijas joprojām veido galveno ietvaru politisko lēmumu pieņemšanai demokrātiskās valstīs – nacionālā un subnacionālā līmeņa vēlēšanas ir un paliek galvenais instruments, ar kuru tiek veidoti un ietekmēti kopīgi saistošie lēmumi. Tādēļ šo institūciju stiprināšana Latvijā ir viens no galvenajiem ilgspējīgas demokrātijas izveides uzdevumiem. Tomēr jāņem vērā, ka šīs institūcijas – partijas, Saeima, vēlēšanas – arvien mazāk spēj nodrošināt kopīgi pieņemto lēmumu legitimitāti. Cilvēki zaudē interesi par politiku, līdzdalība vēlēšanās sarūk, sabiedrībā veidojas informatīvā fragmentācija, kuru veicina pieaugoša informācijas un komunikācijas tehnoloģiju ietekme, globalizācija arvien biežāk mazina teritoriālo piesaisti un kopienas apziņu (Bauman, 1998, 11). Tas rada nopietnu vajadzību pēc demokrātijas bagātināšanas ar plašākām cilvēku līdzdalības iespējām. Runājot par nepieciešamību pēc demokrātiskas “mācīšanās spējas”, kura varētu nodrošināt sabiedrības ilgspējīgu attīstību, ir jādomā, kā vairot atsevišķu cilvēku iesaisti demokrātiskā lēmumu pieņemšanā. Mūsdienu sabiedrībā arvien pieaug pārliecība, ka šāda iesaiste nav panākama, raugoties uz indivīdu kā pasīvu subjektu, tirgus ekonomikas dalībnieku un valsts sociālās aprūpes klientu. Piederība un iesaiste vairāk asociējas ar cilvēku kolektīvu aktivitāti.

Vienlaikus pēdējos 20 gados vērojams pieprasījums pēc līdzdalības iespējām ir pelnījis arī kritisku izvērtējumu.

Pirmkārt, ne jau katra līdzdalība ir demokrātiska un ne visas līdzdalības formas ir uzlūkojamas par pilsoniskām. Pilsoniska līdzdalība vispirms paredz pozitīvu attieksmi pret valsts demokrātiskajām institūcijām, proti, pret konstitūcijā ietvertajām pilsoniskas līdzdalības formām un indivīda tiesībām, kuras šī konstitūcija aizsargā. Tieši šajā nozīmē ar līdzdalību ir saistīts konstitucionālā patriotisma jēdziens. Ir skaidrs, ka robežas starp pilsonisku un nepilsonisku līdzdalību pašas par sevi katrā konkrētā gadījumā ir temats plašakai diskusijai un nav nosakāmas *a priori*. Tomēr, lai gan daudzi līdzdalības piekritēji bieži uzstāj uz jebkuru līdzdalību kā pašvērtību, tomēr šāda nediferencēta pieeja ir pretrunā ar pašu demokrātijas ideju, kura paredz vispārēji akceptētus spēles noteikumus demokrātiskai lēmumu pieņemšanai. Šādas pieejas aizstāvji arī Latvijas kontekstā tiecas sapludināt robežas starp dažādiem līdzdalības veidiem, t. sk. tādiem, kuru pamatā ir naids pret Satversmi, pret parlamentārismu un partiju plurālismu. Šeit tiek ignorēts tas, ka politiskā līdzdalība, bez šaubām, var būt antidemokrātiska.

Otrkārt, runājot par pilsonisko līdzdalību, itin bieži tiek piemirstas atšķirības dažādu sabiedrību politiskajās kultūrās. Viena no problēmām, kuras dēļ cilvēki ir pilsoniski pasīvi un neiesaistās politisku lēmumu pieņemšanā, pēc viņu pašu sacītā, ir tas, ka viņi šīm aktivitātēm neredz jēgu. Šis apgalvojums ir pelnījis uzmanīgu analīzi konkrētu sabiedrību ietvaros. Jēga, kuru cilvēki saskata vai nesaskata, ir kulturāli nosacīta – to nosaka vēsturiski tapuši priekšstati par pilsonisko aktivitāti, par attiecībām starp valsti un sabiedrību, par cilvēka pilsoniskās identitātes nozīmi iepretim citām etniskām, reliģiskām un šķiriskām identitātēm. Šā iemesla dēļ atšķirīgās demokrātiskās valstīs pilsoniskā līdzdalība iegūst citādas formas un intensitāti. Daudzas starptautiskas organizācijas, kuras nodarbojas ar demokrātiskas līdzdalības veicināšanu jaunajās demokrātijās, mēdz būt izteikti nejutīgas pret šādām kultūras atšķirībām, tā vietā piedāvājot lielākoties Rietumeiropai un ASV raksturīgās pilsoniskās līdzdalības formas, bet minētās iniciatīvas nesusniedz mērķi, paliek formālas un neiesaņķojas sabiedrībā. Tas savukārt rada ilgspējas problēmas pašai pilsoniskajai līdzdalībai un bažas par resursu izmantojuma lietderību.

Šīs problēmas jāpatur prātā, arī pievērsoties Latvijas situācijas analīzei attiecībā uz sabiedrības līdzdalību un tās lomu valsts ilgspējīgas attīstības nodrošināšanā. Aplūkojot šo jautājumu, ir jāpildina pievērsties diviem problēmas aspektiem. Pirmkārt, kā Latvijas iedzīvotāji raugās uz savas līdzdalības nozīmi valsts attīstībā. Otrkārt, cik ilgspējīgas ir Latvijas nevalstiskās organizācijas, kādi faktori vairo un mazina to ilgspēju. Pilsoniskā līdzdalība nav pilnībā autonomas fenomēns, to ietekmē ekonomiskas, kultūras un citas norises. Visi šie faktori būtu jāņem vērā, mēģinot noskaidrot, kā šodien attīstās pilsoniskā līdzdalība Latvijā.

Ilgspēja līdzdalības demokrātijā

Pārskata periods atnesa virkni notikumu Latvijas iedzīvotāju pilsoniskajā līdzdalībā gan attiecībā uz jauniem aktivitāšu uzplaisņiem, gan uz to institucionālo

regulējumu. Bija vērojamas pretrunīgas tendences, no vienas puses, virkne jaunu, līdz šim Latvijā nepiedzīvotu iniciatīvu, no otras puses, etniskā polarizācija un tās rezultātā – centieni ierobežot populistisku iniciatīvu iespējas arī konstitucionālā līmenī.

2012. gada 19. janvārī Saeima pieņēma grozījumus savā Kārtības rullī, kuri paredz, ka 10 tūkstošiem Latvijas pilsoņu (jau no 16 gadu vecuma) ir tiesības vērsties Saeimā ar kolektīvu iesniegumu, kurš Saeimai jāizskata (LR Saeima, 1994), turklāt parakstus var iesniegt arī elektroniski. Liela loma šās iniciatīvas virzībā bija jau 2011. gada vidū izveidotajai sabiedrisko iniciatīvu platformai *manabals.lv*, kurā kopš tās izveidošanas ir pieteiktas vairāk nekā 50 iniciatīvas. Saeima pēc ilgām diskusijām pieņēma šos grozījumus Kārtības rullī, cita starpā, arī divkāršojot nepieciešamo parakstu skaitu no sākotnējiem pieciem uz desmit tūkstošiem. Pēc grozījumu pieņemšanas četri iesniegumi ir veiksmīgi nonākuši Saeimā, kur izpelnījušies plašu apspriešanu un galu galā ietekmējuši likumdošanu. Iniciatīvas visai bieži ir piesaistītas mediju darba kārtībai, tās lielākoties skar sociālās nevienlīdzības un starpetnisko attiecību jomu.

2012. gada 18. februārī notika tautas nobalsošana par likumprojektu "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē", kurš paredzēja noteikt krievu valodai otras valsts valodas statusu. Šis tā saucamais divvalodības referendums radīja sabiedrībā ievērojamu entuziasmu gan no likumprojekta piekritēju, gan no tā pretinieku puses. Rezultāts bija nepārprotams etniskais balsojums – 24,88% Latvijas pilsoņu nobalsoja "par", 74,8% – "pret", kas aptuveni atbilst Latvijas pilsoņu etniskajam sastāvam. Kopumā nobalsošana apliecināja valodas un etniskā dalījuma paliekošo nozīmību Latvijas sabiedrībā – šī bija visapmeklētākā tautas nobalsošana pēc neatkarības atjaunošanas. Tajā piedalījās 1 098 593 pilsoņi – aptuveni par 90 tūkstošiem vairāk nekā otrajā apmeklētākajā tautas nobalsošanā kopš neatkarības atjaunošanas par Latvijas dalību ES 2003. gadā (Centrālā vēlēšanu komisija, 2012). Divvalodības referenduma rezultāts raisīja virkni visai atšķirīgu interpretāciju – gan runas par krievvalodīgo nelojalitāti Latvijas valstij, gan apgalvojumus, ka patiesībā referendums nemaz neesot bijis par valodu, bet gan par valsts attieksmi pret krievvalodīgajiem. Lai kā tas arī nebūtu, tomēr ir skaidrs, ka etnisko attiecību un valodas tēma spēj Latvijā raisīt masu līdzdalību. Atšķirībā no daudziem citiem politiskiem jautājumiem, par kuriem ir tikušas rīkotas tautas nobalsošanas, kuras izgāžas kvoruma trūkuma dēļ, starpetnisko attiecību un valodas jautājumi var izraisīt ievērojamu masu līdzdalības vilni.

Ievērojamais entuziasma uzplūds saistībā ar 18. februāra referendumu raisīja sabiedrībā diskusijas par iespējām novērst līdzīgu gadījumu atkārtānos nākotnē, kad ekstrēmistu iniciētas tautas nobalsošanas provocē plašas nesaskaņas un apdraud pilsonisko mieru. Lai novērstu šādu iniciatīvu atkārtānos, politiskā elite izvēlējās divkāršu stratēģiju. No vienas puses, Saeima par spiti dažādu aktīvistu un vairāku politiķu protestiem 2012. gada 8. novembrī pieņēma grozījumus likumā "Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu", kuri paredz atteikšanos no līdz šim ierastās pirmās fāzes

tautas iniciatīvai (LR Saeima, 1994, 2012). Tā paredz tikai 10 000 notariāli apstiprinātu parakstu savākšanu, pēc kuras tālāko parakstu vākšanas gaitu uzņemas Centrālā vēlēšanu komisija. Pēc grozījumu stāšanās spēkā šim nolūkam ir vajadzīgi 30 000 parakstu, savukārt, sākot ar 2015. gada 1. janvāri, Centrālā vēlēšanu komisija tiek pilnībā atbrīvota no nepieciešamības vākt parakstus pilsoņu iniciatīvās, tiesa, vienlaikus paredzot elektronisku parakstu iesniegšanas iespēju.

Otru ceļu populistisku tautas nobalsošanu ierobežošanai piedāvāja virkne konstitucionālo tiesību speciālistu, kuri ieteica ierobežot iespējamo likumdošanas jautājumu spektru, izslēdzot tā saucamos Satversmes negrozāmos pamatus jeb nerakstīto Satversmes kodolu – demokrātiskas, tiesiskas, nacionālas un sociāli atbildīgas valsts principus, kurus pašreizējās valsts iekārtas ietvaros nedrīkstētu aizskart neviens likumdevējs – nedz Saeima, nedz tauta (Valsts prezidenta konstitucionālo tiesību komisija, 2012).

Gan likuma grozījumi par tautas nobalsošanām, gan nerakstītais Satversmes kodols raisīja diskusijas par to samērīgumu, proti, vai tautas nobalsošanu apgrūtināšana vai sašaurināšana nav pretrunā ar demokrātiskas valsts pamatprincipiem. Vienlaikus normatīvi argumenti nebūt nav vienīgais, kas nosaka attieksmi pret tautas nobalsošanu. Ne mazāka nozīme šeit ir arī politikajai videi, kurā dominē etniskais dalījums, ģeopolitiskas domstarpības un apsvērumi par praktiskiem politiskiem ieguvumiem un zaudējumiem. Vienlaikus līdzās tautas nobalsošanu ierobežojošām iniciatīvām nacionālā līmenī 2012. un 2013. gadā risinājās diskusija par iespējām rīkot referendumus pašvaldību līmenī, t. sk. par pašvaldības domes atļaišanu. Pagaidām Vietējo pašvaldību referendumu likumprojekts vēl atrodas izstrādes procesā. Galvenie diskusijas temati ir saistīti ar jautājumu spektru, par kuru referendumus būtu iespējams rīkot, par nepieciešamajiem kvorumiem, kā arī par referendumu rīkošanas praktisko pusi, t. sk. par finansēšanu. Ir pamats domāt, ka minētais likums tuvākajā nākotnē tomēr tiks pieņemts, tādējādi radot iespējas pilsoņu līdzdalībai tajā jomā, kura vistiešāk skar viņu ikdienas dzīvi, proti, pašvaldību darbā.

Līdzās izmaiņām sabiedrības līdzdalību regulējošajās institūcijās ir aplūkojama arī cilvēku attieksme un gatavība iesaistīties dažādās pilsoniskās aktivitātēs. Institucionālas izmaiņas tikai daļēji liecina par to, cik lielā mērā cilvēki patiešām iesaistās ilgtspējīgas demokrātijas uzturēšanā Latvijā. Šajā ziņā nozīmīgs ir krīzes iespaids. Vai satricinājumi, kuri skāra Latviju līdz ar globālo ekonomisko krīzi, ir ietekmējuši cilvēku vēlmi piedalīties un līdzdarboties? Šis jautājums attiecas gan uz līdzdalību valsts demokrātisko institūciju (vēlēšanu, partiju, tautas nobalsošanu) darbā, gan uz iesaistīšanos dažādās nevalstiskās organizācijās. Tas ietver līdzdalību arī tādās organizācijās, kuru darbs pamatā nav vērst uz politisku darbību, bet uz dažādu ikdienas mērķu sasniegšanu – veselības uzlabošanu, kultūras kopšanu, brīvā laika pavadīšanu. Vai krīze ir mainījusi cilvēku biedrošanās ieradumus un, ja ir, tad kā?

Lai atbildētu šo jautājumu, varam analizēt virkni aptauju, kurās cilvēki tika izvaicāti par savu politisko orientāciju un biedrošanos 2008. gada pirmajā pusē un 2013. gada pirmajā pusē. 2008. gads bija laiks, kad globālās

ekonomiskās krīzes sekas vēl nebija skārušas Latvijas pārkarsēto ekonomiku, 2013. gads ir laiks, kad Latvija par spīti smagiem sociāliem zaudējumiem krīzes laikā no jauna piedzīvo pakāpenisku izaugsmi. Lai izsekotu šādām izmaiņām, ir lietderīgi aplūkot Latvijas iedzīvotāju atbildes uz jautājumu par viņu pieredzi ar pilsonisko iesaistīšanos – par līdzdalību vēlēšanās un referendumos, par dalību dažādās organizācijās, par attieksmi pret savām iespējām kopīgi ar citiem ietekmēt varas lēmumus.

Salīdzinot 2008. un 2013. gadu, nevaram novērot ievērojamas strukturālas izmaiņas. Lielais vairums Latvijas iedzīvotāju ir pilsoniskā ziņā salīdzinoši pasīvi. Piemēram, gan 2008., gan 2013. gadā absolūtais vairākums Latvijas iedzīvotāju atzina, ka nedarbojas nevienā nevalstiskajā organizācijā. 2013. gadā tikai 5,9% respondentu apgalvoja, ka ir piedalījušies mītiņos, piketos, demonstrācijās un streikos, tikai 7,4% atbildēja, ka aktīvi darbojas kādā nevalstiskā organizācijā, arodbiedrībā vai profesionālā apvienībā (LU SZF, 2013). Vienlaikus ir vērojamas arī zināmas izmaiņas, salīdzinot pirmskrīzes un pēckrīzes posmus. Kaut arī nedaudz, tomēr vairākās pozīcijās ir saskatāms aktivitātes pieaugums – īpaši attiecībā uz politisko līdzdalību. Piemēram, 2008. gadā tikai 0,9% respondentu atzina, ka ir ziedojuši naudu politiskajām partijām, savukārt 2013. gadā to bija jau 1,4%; sabiedriskās apspriešanas pasākumos 2008. gadā bija piedalījušies 11,4% respondentu, savukārt 2013. gadā to darīja jau 14,1% (LU SZF, 2008; LU SZF, 2013). Lai gan nav iespējams runāt par būtiskām strukturālām izmaiņām, tomēr noteiktos sabiedrības segmentos ir vērojams aktivitātes pieaugums. Kopumā raugoties, šāds līdzdalības līmenis tomēr ir vērtējams kā zems.

Ja aplūkojam citus indikatorus, kas liecina par solidaritātes jūtām un cilvēku iesaisti pilsoniskajā sabiedrībā, īpašu uzmanību varam pievērst labdarībai un brīvprātīgajam darbam. Eiroparometra 2011. gadā veiktā aptauja liecina, ka Latvija brīvprātīgā darba aspektā atrodas tuvu vidusmēram starp jaunajām ES dalībvalstīm, kuras pievienojās 2004. un 2007. gadā, – pie mums brīvprātīgo darbu veic 22% iedzīvotāju (TNS Opinion & Social, 2011, 7). Tā ir desmitā sliktākā pozīcija starp 27 valstīm (ES vidējais līmenis ir 24%). No otras puses, virkne veco Eiropas valstu – tādas kā Zviedrija, Spānija un Portugāle – šajā salīdzinājumā izskatās sliktāk par Latviju. Kopumā Latvijas iedzīvotājiem ir raksturīgs samērā augsts solidaritātes līmenis, piemēram, 58,1% Latvijas iedzīvotāju, pēc pašu sacītā, ir ziedojuši naudu labdarībai (LU SZF, 2013).

Diemžēl atšķirīga situācija vērojama attiecībā uz dalību dažādās nevalstiskajās organizācijās. Par spīti cerībām, ka krīze ir rosinājusi cilvēkus uz biedrošanos, aptaujas liecina pretējo – 2008. gadā 65,8% Latvijas iedzīvotāju apgalvoja, ka nepiedalās nekur, savukārt 2013. gadā šis skaits bija jau 71,7%. Tas apliecina, ka nevalstiskās organizācijas kā sociālā kapitāla avots diemžēl zaudē savu nozīmi. Lai gan pētniekiem reizēm ir pamatotas šaubas par aptauju spēju identificēt cilvēku reālo līdzdalības līmeni dažādās organizācijās, gan arī par aptauju jautājumu precīzo formulējumu, tomēr redzams, ka nevalstisko organizāciju popularitāte Latvijā nepieaug līdztekus demokrātijas attīstībai. Ja vaicājam par dažādiem

organizāciju tiem, kurās piedalās Latvijas iedzīvotāji, šeit nav vērojamas būtiskas izmaiņas kopš 2008. gada. Populārākais organizāciju tips ir reliģiskās organizācijas un draudzes (8,8% 2008. gadā un 7,6% 2013. gadā), kuras atkal apsteigušas arodbiedrības (9,6% 2008. gadā un 6,9% 2013. gadā) (LU SZF, 2008; LU SZF, 2013). Šie skaitļi liek uzdot jautājumu par arodbiedrību lomu un funkciju ekonomiskās krīzes apstākļos – kā redzams, 2008. gadā arodbiedrības ir bijušas populārākas, iespējams, savu 2008. gada politisko aktivitāšu un Satversmes grozījumu rosināšanas dēļ. Turpretī līdz ar ekonomisko krīzi arodbiedrību popularitāte ir mazinājusies. Tas, iespējams, skaidrojams ar to, ka arodbiedrības Latvijā lielākoties darbojas sabiedriskajā, nevis privātajā sektorā, savukārt tieši sabiedrisko sektoru vissmagāk skāra ievērojami budžeta samazinājumi līdz ar 2008. gada krīzi.

Cilvēku skaits, kas aptaujās apstiprina savu dalību nevalstiskajās organizācijās, absolūtos skaitļos ir visai mazs. Tomēr arī šeit ir vērojamas zināmas izmaiņas. Latvijā tradicionāli iecienītie mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi (kori, deju kolektīvi u. tml.), spriežot pēc aptauju datiem, ir zaudējuši daļu savas popularitātes – 2008. gadā piederību tiem apliecināja 7,7% iedzīvotāju, savukārt 2013. gadā to darīja tikai 4,3%. Tas var likt šaubīties par 2013. gada jūlijā veiksmīgi turpinātās latviešu dziesmu-svētku tradīcijas ilgtspēju. Aptuveni tajā pašā līmenī (apmēram 6–7% robežās) ir saglabājusies cilvēku līdzdalība sporta un atpūtas organizācijās un klubos (LU SZF, 2008; LU SZF, 2013).

Ja vaicājam par organizācijām, kuras tieši nodarbojas ar ilgtspējīgas attīstības problēmām, piemēram, vides aizsardzības organizācijām, tad to atbalstītāju skaits Latvijā ir nemainīgi zems (2008. gadā – 1,4%, 2013. gadā – 1,6%). Līdzīga situācija vērojama arī attiecībā uz organizācijām, kuras nodarbojas ar cilvēktiesību aizsardzību (attiecīgi 0,5% un 0,4%) un sieviešu organizācijām (attiecīgi 1,5% un 1,2%) (LU SZF, 2008; LU SZF, 2013). Tas kopumā liek domāt, ka nevalstisko organizāciju loma pēdējo piecu gadu laikā ir drīzāk mazinājusies. Protams, cilvēku biedrošanās ieradumi un sadarbības formas mainās ļoti lēni. Tie daudz lielākā mērā, nekā reizēm tiek uzskatīts, ir atkarīgi no kultūras un jēgveides norisēm. Vienlaikus sabiedrības salīdzinoši augstā apātija un atsvešinātība no valsts institūcijām noteikti neliecina par ilgtspējīgu demokrātiju.

Vienlaikus jānorāda, ka pilsoniskās pasivitātes aspektā pastāv zināma disonanse starp cilvēku politisko pasivitāti un kopumā optimistisko pārliecību, ka, pateicoties dažādām pilsoniskās aktivitātes formām, tomēr ir iespējams kaut ko mainīt. Piemēram, 54% iedzīvotāju, kuriem ir viedoklis jautājumā, vai Jūs piekristat, ka ir iespējams kaut ko mainīt, darbojoties politiskā partijā, atbild apstiprinot vai drīzāk apstiprinot. Attiecībā uz vēstuļu rakstīšanu amatpersonām, tādu pašu atbildi sniedz 30,5%, uz līdzdalību politiskās kampaņās – 36,9%. Latvijas iedzīvotāji vairumā ir pozitīvi noskaņoti arī pret dažādām sociālām kampaņām un labdarību – 65,7% aptaujāto apgalvoja, ka ar šādām kampaņām ir iespējams uzlabot situāciju valstī (LU SZF, 2013). Tas liecina, ka iedzīvotāju pasivitāte nav saistīta ar īpaši negatīvu attieksmi pret līdzdalības efektivitāti kā tādu, bet gan ar to, ka cilvēki paši šo pozitīvi

vērtēto resursu neizmanto savā dzīvē – gan nevēlēšanās, gan prasmju trūkuma dēļ. Jau iepriekš ievērots Latvijas iedzīvotāju zema pasvērtējums attiecībā uz savām zināšanām un spējām politiskās līdzdalības jomā. Kopumā šī situācija apliecina, ka pilsoniskā pasivitāte ir vairāk saistāma ar praktiskās rīcības, nevis kognitīvo pārlicību jomu.

Nevalstiskā sektora ilgtspēja

Lai gan, kā redzams iepriekš, Latvijā ir diezgan zema līdzdalība nevalstiskajās organizācijās, tomēr pastāv salīdzinoši daudz nevalstisko organizāciju, kuras strādā visdažādākajās jomās. Tajās piedalās virkne enerģisku cilvēku un entuziastu, kuriem līdzdalība pilsoniskās organizācijās veido nozīmīgu dzīves daļu. Šādas organizācijas ne tikai palīdz cilvēkiem risināt dažādas problēmas, bet veido arī nozīmīgu elementu ilgtspējīgas demokrātijas attīstībā. Lai valsts spētu realizēt ilgtspējīgu politiku, tai ir nepieciešams nepārtraukts dialogs ar nevalstiskajām organizācijām, kuras pārstāv ieinteresētās sabiedrības grupas. Piemēram, ilgtspējīgas izglītības politikas veidošanā nepieciešams konstruktīvs dialogs ar vecāku organizācijām, studentu apvienībām, darba devēju organizācijām, bet ilgtspējīgas sociālās politikas nodrošināšanai – ar arodbiedrībām, pensionāru, invalīdu un citām organizācijām. Lai rīcībpolitika būtu pieskaņota sabiedrības vajadzībām, ir nepieciešams strukturēts dialogs ar attiecīgās nozares partneriem, kuri būtu klātesoši visās rīcībpolitikas veidošanas stadijās – sākot no tās plānošanas un beidzot ar atgriezeniskās saiknes nodrošināšanu.

Raugoties no šīs perspektīvas, nozīmīgs jautājums skar pašu Latvijas nevalstisko organizāciju ilgtspēju, proti, vai valsts pārvaldes sadarbības partneri ir spējīgi ilgtermiņā nodrošināt šo atsevišķo grupu interešu pārstāvniecību sistēmas iekšienē. Lai nevalstiskās organizācijas varētu pilnībā veikt savu uzdevumu, būtiska ir tieši ilgtermiņa perspektīva, t. i., attiecīgo organizāciju spēja piesaistīt gan cilvēkresursus, gan kompetenci un finanses, lai tā konkrēto jomu patiešām varētu adekvāti pārstāvēt.

Ņemot vērā nevalstisko organizāciju salīdzinoši zemo atbalstu sabiedrībā, varam pieņemt, ka vājais atbalsts nevalstiskām aktivitātēm kopumā negatīvi ietekmē arī dažādu grupu pārstāvniecību politikā. Tā rezultātā nevalstiskās organizācijas cieš no ilgtspējas trūkuma – daudzviet organizācijas ir finansiāli atkarīgas nevis no biedru naudām, bet no dažādu Latvijas un ārvalstu fondu līdzekļu piesaistes. Beidzoties šiem līdzekļiem, organizācijas ir spiestas ierobežot savu darbību vai pat pavisam to pārtraukt. Tas rada būtisku apdraudējumu valsts pārvaldes mijiedarbei ar attiecīgo nozari. Turklāt šāds īstermiņa projektu finansējumā balstīts organizācijas darbs bieži neļauj uzkrāt nepieciešamo kompetenci, lai pārzinātu nozares problēmas un likumdošanu un varētu adekvāti darboties valsts birokrātiskā aparāta iekšienē.

Līdzīga problēma skar arī cilvēkresursus, kuru deficīts un mobilitāte apdraud nevalstiskā sektora ilgtspēju. Cilvēku, kuri ilgstoši strādājuši attiecīgās nozares organizācijā un spēj adekvāti pārstāvēt tās intereses, nav daudz. Ja tie nomaina darba vai dzīvesvietu, organizācijās bieži veidojas vakuums. 2009. gadā tika veikts pētījums par Latvijas

nevalstisko organizāciju ilgtspējas problēmām, un tā ietvaros risinājās fokusa grupu diskusijas ar nevalstisko organizāciju aktīvistiem. Šiem cilvēkiem tika lūgts atbildēt par ilgtspējas problēmām, ar kurām saskaras viņu organizācijas attiecībā uz finansēm un cilvēkresursiem (Golubeva & Ijabs, 2009).

Par cilvēkresursiem organizāciju pārstāvji visumā ir samērā optimistiski un uzskata, ka vienmēr atradīsies aktīvistu, kaut arī kopējais nevalstiskajās organizācijās iesaistīto cilvēku skaits visdrīzāk nepalielināsies (Golubeva & Ijabs, 2009, 8):

“Sektorā ir tie paši cilvēki, kas 1990. gadu sākumā, kuri nav aizgājuši. Kas attiecas uz cilvēkresursiem, nekas briesmīgs šeit nenotiks. Mums gan nebūs milzīgs lēciens kapacitātes ziņā – tas ir skaidrs. Tomēr, kamēr ir pieprasījums un kamēr ir cilvēki, kuri ir gatavi uzņemties iniciatīvu (un latviešiem tādi ir), tikmēr problēmu ar cilvēkresursiem nebūs. Mums joprojām ir ļoti daudz cilvēku, t. sk. sieviešu, kas ļoti grib palīdzēt citiem, kas grib nevis vienkārši pelnīt naudu, bet darīt kaut ko labu un vērtīgu” (Sieviešu nevalstiskās organizācijas sadarbības tīkla pārstāve, kā citēts Golubeva & Ijabs, 2009, 8–9).

“Mums tikai 180 cilvēki maksā biedru naudu, bet mūsu aktīvs – 400 cilvēki. Ir cilvēki, kas palīdz jebkurā pasākumā. [...] Paaudžu maiņa nav problēma” (Ārpuskolas izglītības un sociālās palīdzības nevalstiskās organizācijas pārstāve, turpat, 9).

Savukārt jautājumā par finansējuma pieejamību pētījuma dalībnieki bija drīzāk pesimistiski. Domas dalījās jautājumā par finansējuma avotiem. Vairums akcentēja valsts rūpes, daži (galvenokārt krievvalodīgo organizāciju pārstāvji) uzsvēra grūtības projektu rakstīšanā un realizācijā. Pieaugot nevalstisko organizāciju skaitam, palielinās arī konkurence par līdzekļu piesaisti. Pētījumā tika konstatēti kritiski viedokļi par valsts intereses trūkumu un nepietiekamu atbalstu, kā arī par grozījumiem likumdošanā, kas varētu samazināt jau tā nelielo uzņēmēju līdzdalību nevalstisko organizāciju atbalstīšanā. Diemžēl līdzfinansējuma trūkums nereti kavē piesaistīt lielākus ES projektus, kas savukārt uzlabotu nevalstisko organizāciju finansiālo situāciju (Golubeva & Ijabs, 2009, 10–11):

“Ideālais variants ir, kad pilsonisko sabiedrību finansē valsts. Valsts var redzēt, ka NVO var veiksmīgi risināt daudzas problēmas. Bet tam ir vajadzīga gudra valsts, tā ir mūsu problēma. Tās NVO struktūras, kas strādā tikai par naudu – viņu perspektīvas ir skumjas, krīze noņems finansējumu. Struktūrām, kas strādā uz entuziasma, pašlaik nav liels entuziasma resurss” (Domnīcas pārstāvis, kā citēts Golubeva & Ijabs, 2009, 11).

“Mēs dzīvojam no nelieliem ziedojumiem un projektiem. Konkurence pieaug. Taču mēs neesam izlepuši. Jūtam, ka mūsu pakalpojumi nevienam nav vajadzīgi – ierēdņi pretojas, kā māc. Resursi tiek

izniekoti valsts līmenī, divu gadu garumā cilvēki, piem., no ISEC'a brauc uz Briseli uz semināru par bērniem ar īpašām vajadzībām, pēc tam nekāda rezultāta" (Interesu aizstāvības organizācijas izglītībā pārstāve, turpat).

"Latvija nespēj paņemt visus tos resursus, kuri mums ir pieejami. Uzņēmējiem kā donoriem ir problēmas: šodien organizācijas ir uzaudzējušas muskuļus un var paņemt projektus uz 100, 200 vai 300 tūkstošiem, mēs to naudu nevaram paņemt, jo nav līdzfinansējuma. Arī pašvaldības to nevar piešķirt. Arī grozījumi nodokļu politikā ietekmēs negatīvi." (Sieviešu nevalstiskās organizācijas sadarbības tīkla pārstāve, turpat).

Protams, ka ilgtspējas aspektā nevalstisko organizāciju kapacitāte nav šķirama no efektivitātes. Citiem vārdiem, tas, vai Latvijā veidosies ilgtspējīgas un kompetentas nevalstiskās organizācijas, lielā mērā ir atkarīgs no valsts attieksmes pret tām. Ja valsts institūcijas būs atvērtas sabiedrības līdzdalībai, ja tās būs ieinteresētas to uzklaušanās un iesaistīs lēmumu pieņemšanā, motivācija darboties nevalstiskajās organizācijās būs ievērojama. Un otrādi – ja valsts institūciju attieksme pret līdzdalību būs formāla, visticamāk neveidosies arī ilgtspējīgas un kompetentas pārstāvniecības organizācijas, jo tādu pastāvēšanai nebūs jēgas.

Kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā ir pieņemta virkne dokumentu, ar kuriem likumdevējs un izpildvara apņemas iesaistīt lēmumu pieņemšanā nevalstiskās organizācijas; ministrijās ir izveidotas konsultatīvās padomes. Vienlaikus, kā rāda 2013. gada pētījums, dialogs starp nevalstiskajām organizācijām un valsts pārvaldi ne vienmēr veidojas veiksmīgi (Baltijas Konsultācijas & Konsorts, 2013). Nevalstiskās organizācijas bieži nav apmierinātas ar valsts pārvaldes attieksmi, īpaši tad, kad organizāciju ieteikumi vai protesti tiek gluži vienkārši ignorēti. Turpretī valsts pārvaldes pārstāvji norāda, ka organizācijām bieži trūkst kompetences administratīvos un likumdošanas jautājumos, kas aprūtinā pilnvērtīga dialoga veidošanu. Arī finansējums ir problēma – lai gan dažādas valsts organizācijas sniedz materiālu atbalstu sava sektora nevalstiskajām organizācijām, tomēr valsts pārvaldē nav vienotas politikas šī jautājuma risināšanā. Tādēļ finansējums tiek sniegts nepārskatāmā veidā, balstoties uz projektiem, kas neveicina nevalstiskā sektora ilgtspēju. Vispirms nevalstisko organizāciju un valdības dialogā ir nepieciešams skaidrs lomu sadalījums un cieņpilna attieksme vienam pret otru. Ar lomu sadalījumu ir vērojamas problēmas. Skaidrs, ka likumu un lēmumu pieņemšana demokrātiskā valstī ir vēlēto amatpersonu rokās un jebkurš mēģinājums to apšaubīt ir nedemokrātisks pēc būtības. No otras puses, arī izpildvara savā īpašajā statusā nevar ļauties savai birokrātiski politiskajai loģikai un bez pamatota iemesla

neuzklausi vai noraidīt organizētās pilsoniskās sabiedrības vajadzības. Ja pašķīrstām Valsts kancelejas neseno pasūtīto pētījumu par NVO un valdības līdzšinējo sadarbību, tas ir pilns ar norādēm uz šāda savstarpējā lomu sadalījuma pārkāpumiem – te nevalstiskās organizācijas sūdzas, ka tiek atraidītas bez argumentiem, te ierēdņi iebilst, ka tās patiesībā grib atņemt leģitīmas funkcijas vēlētiem politiķiem un uzurpēt to pilnvaras. Tas, kas šeit acīmredzot pietrūkst, ir sākotnēja diskusija, kurā tiktu definētas lomas šajā procesā.

Lai pilnveidotu Latvijas nevalstiskā sektora lomu demokrātijā un rūpētos par tā ilgtspēju, ir nepieciešama ilgs-toša sadarbība starp valsti un sabiedriskajām organizācijām. Arī valsts pārvaldei ir jābūt ieinteresētai aktīvu un kompetentu nevalstisko organizāciju pastāvēšanā, bez kā nav iespējams pieņemt izsvērtus lēmumus. Tajā pašā laikā Latvijas salīdzinoši jaunajām pilsoniskās sabiedrības organizācijām ir pakāpeniski jāpārvirza akcents no konfrontācijas uz sadarbību ar valsti kā demokrātiskas pilsoniskās sabiedrības leģitīmo interešu aizstāvi.

Nobeigums

Runājot par Latvijas sabiedrības iesaistīšanos ilgtspējīgas demokrātijas izveidē, nedrīkst aizmirst par to, kā veicināt pilsoņu iesaistīšanos nozīmīgu jautājumu apspriešanā, vienlaikus veicot arī izglītošanas darbu par demokrātiskas valsts uzbūves pamatprincipiem un Latvijas demokrātisko iekārtu. Kā redzējām, ļoti bieži sabiedrības vēlme līdzdarboties saduras ar būtisku pilsoniskas attieksmes trūkumu un neizpratni par Latvijas valsts uzbūves principiem un pamatvērtībām. Kā labs iemesls šādam izglītošanas darbam varētu kalpot arī gaidāmā diskusija par Satversmes preambulas projektu. Tāpat pilsoniskas līdzdalības veidošanai būtu jāiet roku rokā ar mediju darba kvalitātes uzlabošanu, cenšoties panākt virzību no sensāciju kāres uz detalizētāku izpratni par politiskajiem procesiem.

Savukārt, runājot par Latvijas nevalstiskā sektora ilgtspējas problēmām, galvenais valsts pārvaldes uzdevums būtu radīt viegli saprotamus un caurskatāmus noteikumus tām Latvijas nevalstiskajām organizācijām, kuras vēlas piedalīties lēmumu pieņemšanas procesā. Tas skar arī finansējuma sadalījumu, kam visās ministrijās un iestādēs būtu jānotiek pēc līdzīgiem un labi saprotamiem principiem, izvairoties no *ad hoc* atbalsta sniegšanas. Savukārt, runājot par pašām nevalstiskajām organizācijām, ir jāvērs uzmanība uz nepieciešamību stiprināt pašu organizāciju iekšējo demokrātiju, caurskatāmu lēmumu pieņemšanu un pārstāvniecības pilnvarām. Tas nepieciešams, lai valsts pārvalde sadarbībā ar nevalstiskajām organizācijām varētu strādāt rezultatīvi, lieki nenodarbojoties ar nozares pārstāvniecības problēmu risināšanu. Tāpat jānorāda, ka valsts finansējums dažādās, t. sk. līdzfinansējuma, formās joprojām būs būtisks kompetentu un spēcīgu nevalstisko organizāciju efektīvai sadarbībai ar valsti.

Lielākie sasniegumi. Nopietnākā problēma. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Lielākais sasniegums pilsoniskās līdzdalības jomā ir demokrātisko institūciju (vēlēšanu, tautas nobalsošanu, pilsonisko tiesību aizsardzības sistēmas) stabilais darbs, kurš Latvijā ir brīvs no politiskas iejaukšanās. Šajā jomā Latvija ir paveikusi daudz. Tāpat par sasniegumu var uzskatīt dažādu jaunu līdzdalības formu parādīšanos, t. sk. interneta vidē.

Nopietnākā problēma

Nopietnākā problēma ir lielas iedzīvotāju daļas atsvešinātība no valsts demokrātiskajām institūcijām, kā arī zems nevalstiskās līdzdalības un sociālā kapitāla līmenis. Lai gan arī demokrātiska valsts var ilgstoši dzīvot ar zemu atbalstu demokrātiskām institūcijām, tomēr šai parādībai ir virkne negatīvu seku – pastiprināta emigrācija, pilsonisks cinisms, zems politiskās profesijas prestižs.

Svarīgākie uzdevumi

Pirmkārt, būtu nepieciešams stiprināt politisko partiju sistēmu, kura kalpo kā savdabīgs interfeiss starp pilsonisko sabiedrību un valsti. Te būtu iespējams palielināt partiju minimālo biedru skaitu, kā arī atteikties no t. s. grozāmajiem sarakstiem, kuri vājina partiju struktūru un arī mudina veidot īslaicīgas fantompartijas 1–2 vēlēšanu vajadzībām. Otrkārt, valstij būtu jāizstrādā vienota stratēģija darbam ar nevalstiskajām organizācijām, t. sk. to finansēšanai. Lai uzturētu dialogu ar savu nozari, dažādām valsts institūcijām ar to rīcībā esošajiem finanšu instrumentiem būtu jāstiprina ilgtspējīgas nevalstiskās organizācijas, kas spētu veidot kvalitatīvu dialogu ar valsts pārvaldi.

Informācijas lietošana par sabiedrības ilgtspējai svarīgiem jautājumiem

6.

nodaļa

Svarīgs faktors, lai nodrošinātu galvenos sociālās ilgtspējas principus – taisnīgumu, dzīves kvalitāti un demokrātisku pārvaldi – ir brīva informācijas pieejamība ikvienam sabiedrības loceklim. Tikai informētā sabiedrībā ir iespējams nodrošināt galvenos ilgtspējas sociālās dimensijas elementus – cilvēku pamatvajadzību apmierināšanu, vienlīdzīgu pieeju pakalpojumiem (ieskaitot veselības aprūpi un izglītību) un līdzdalību politiskajos procesos (Harris, Wise, Gallanger, & Goodwin, 2001). Tādēļ analizēsim, kur un kādu informāciju Latvijas iedzīvotāji meklē, cik tā ir pieejama un saprotama. Tāpat pievērsīsim uzmanību pieejamo e-pakalpojumu klāstam un tam, cik lielā mērā Latvijas iedzīvotāji izmanto šos e-pakalpojumus, kuru attīstībā valsts ir ieguldījusi ievērojamus līdzekļus.

Informācijas veidi, ieguves vietas, informācijas pieejamība un uzticamība

Pārskatā par tautas attīstību iegūtie aptaujas dati liecina, ka iedzīvotājiem visvairāk ir bijusi nepieciešama informācija par notikumiem Latvijā (72,7%) un savā pilsētā vai pagastā (70,6%), par medicīnas pakalpojumiem (63,4%) un par iespēju iegūt izglītību (46,4%).

Tie, kuri meklē uzticamu informāciju **par norisēm Latvijā**, visbiežāk to atrod plašsaziņas līdzekļos (radio, televīzija un prese) (66%). Vecākā paaudze informāciju parasti iegūst no plašsaziņas līdzekļiem, mazāk – internetā. Jaunākā paaudze – tieši otrādi, bet vecuma grupā

no 15 līdz 24 gadiem informāciju atrod gan plašsaziņas līdzekļos (49%), gan internetā (47%). Līdzīgi tikusi iegūta informācija **par notikumiem savā pilsētā vai pagastā**. Tikai 8% no tiem iedzīvotājiem, kuri šādu informāciju ir meklējuši, to ieguvuši vietējās pašvaldības mājaslapā, kam vajadzētu būt operatīvam un drošam informācijas avotam.

Par medicīnas pakalpojumiem vairāk interesējušās sievietes (69,5% no visām sievietēm) nekā vīrieši (63,6% no visiem vīriešiem), vairāk pilsētnieki (62,5% no rīdziniekiem un 68,8% citu pilsētnieku) nekā lauku iedzīvotāji (59%). Būtiskas atšķirības interesē par medicīnas pakalpojumiem ir saistītas arī ar respondentu izglītības līmeni – respondenti ar augstāko izglītību par medicīnas pakalpojumiem interesējušies salīdzinoši vairāk (72,1% no respondentiem ar augstāko izglītību, bet grupā zem vidējās izglītības – tikai 53,4%). Sievietes tradicionāli vairāk rūpējas par savu veselību, savukārt cilvēki ar augstāko izglītību, iespējams, var vairāk atļauties izmantot medicīnas pakalpojumus. Uzticama informācija par medicīnas pakalpojumiem vienlīdz bieži iegūta no ģimenes locekļiem, draugiem, kolēģiem un konsultējoties ar darbiniekiem iestādēs (27% no tiem, kuri šādu informāciju ir meklējuši).

43% no aptaujātajiem, kuri meklējuši informāciju **par iespējām iegūt izglītību** (informāciju par mācību iestādēm, kursiem, iespēju iegūt profesionālo kvalifikāciju u. tml.), to ir atraduši internetā. 15% uzticamu informāciju ieguvuši plašsaziņas līdzekļos, bet 14% – no ģimenes locekļiem, draugiem, kolēģiem. Nedaudz mazāk izmantotas mājaslapas (12%) un iespēja konsultēties uz vietas vai pa telefonu ar darbinieku (11%). Vēl minēts, ka informācija iegūta izglītības iestādēs, no bukletiem, arī izstādē "Skola". Informācija par izglītības iespējām visaktuālākā bijusi gados jauniem cilvēkiem (81,3% aptaujāto jauniešu ir meklējuši šādu informāciju), katrā nākamajā vecuma grupā informācija par dažādām izglītības iespējām kļūst mazāk aktuāla. Analizējot arī citas būtiskas sociāli demogrāfiskās atšķirības, parādās dažas zināmā mērā paradoksālas tendences. Izglītības jautājumi vairāk interesējuši cilvēkus ar augstāko izglītību (60,5% no aptaujātajiem šajā grupā), bet vismazāk šādu informāciju meklējuši tie, kuriem izglītības un kvalifikācijas celšana varētu būt pati svarīgākā – cilvēki, kuriem nav pat vidējās izglītības (38,2% no aptaujātajiem šajā grupā).

Viens no sociālās ilgtspējas aspektiem ir sociālā iekļaušana un sociālās nevienlīdzības mazināšana. Tāpēc svarīgi, lai iedzīvotājiem būtu pieejama informācija par dažādām sociālajām garantijām – pabalstiem, nodokļu atvieglojumiem, pensijām. Tādēļ papētīsim tuvāk, vai cilvēki šādu informāciju ir meklējuši un kur to ir darījuši visbiežāk. Informācija **par valsts līmeņa normatīvajiem aktiem** – likumiem un Ministru kabineta noteikumiem – bijusi nepieciešama 38% iedzīvotāju. Tie, kuri šādu informāciju ir meklējuši, visbiežāk to ieguvuši plašsaziņas līdzekļos (36%), internetā (30%) un valsts vai pašvaldību iestāžu mājaslapās (24%). **Par vietējā pašvaldībā pieņemtajiem lēmumiem** ir interesējušies 39% aptaujāto. Salīdzinot datus atkarībā no dzīvesvietas, rīdziniekus pašvaldības lēmumi interesējuši salīdzinoši mazāk (33%), bet lauku un citu pilsētu iedzīvotāji par vietējā pašvaldībā

pieņemtajiem lēmumiem ir interesējušies nedaudz vairāk (attiecīgi 42% un 42,5%). Aktuālāki šie jautājumi bijuši iedzīvotājiem ar augstāko izglītību. Tie, kuri meklējuši informāciju par vietējā pašvaldībā pieņemtajiem lēmumiem, to visbiežāk ieguvuši no plašsaziņas līdzekļiem (43%), tikai 19% no iedzīvotājiem to atraduši vietējās pašvaldības mājaslapā, bet 10% – konsultējoties ar darbinieku valsts vai pašvaldības iestādē.

Saskaņā ar aptaujas rezultātiem informācija **par dažādiem pabalstiem** bijusi aktuāla 42,8% iedzīvotāju kā laukos, tā pilsētās. Salīdzinot pēc ienākumiem uz vienu ģimenes locekli, par pabalstiem vairāk interesējušies iedzīvotāji ar zemākiem ienākumiem. Uzticama informācija par pabalstiem visbiežāk iegūta, konsultējoties ar darbiniekiem valsts vai pašvaldības iestādēs (41% no tiem, kuriem šāda informācija bijusi vajadzīga), mazāk ir izmantotas attiecīgo institūciju mājaslapas (14%), iespējas informāciju iegūt citur internetā (15%) vai no ģimenes locekļiem, draugiem, kolēģiem (14%). **Par nodokļu atvieglojumiem** informācija bijusi nepieciešama 39,9% iedzīvotāju. Visvairāk par šiem jautājumiem interesējušies iedzīvotāji vecuma grupās no 25 līdz 34 gadiem (54%) un 35 līdz 44 gadiem (48%). Tie, kuri šādu informāciju ir meklējuši, visbiežāk pie tās tikusi, konsultējoties ar darbiniekiem valsts vai pašvaldības iestādēs (29%), arī internetā (21%), bet salīdzinoši maz izmantotas valsts vai pašvaldību iestāžu mājaslapas (18%).

Par 2. pensiju līmeni interesējušies 35,7% iedzīvotāju. Visvairāk šāda informācija bijusi nepieciešama iedzīvotājiem vecumā no 25 līdz 34 gadiem (47%). Uzticama informācija par šiem jautājumiem visbiežāk iegūta, konsultējoties ar darbiniekiem valsts vai pašvaldības iestādēs (29%), arī internetā (22%), mazāk izmantotas valsts vai pašvaldību iestāžu mājaslapas (10%). Vēl respondenti minējuši, ka informāciju par 2. pensiju līmeni ieguvuši bankās.

Pēc aptaujas datiem salīdzinoši maz iedzīvotāju interesējušies par iespēju uzsākt savu **uzņēmējdarbību** – tikai 23,5%. Toties starp interesentiem ir samērā lielas atšķirības. Skatoties vecuma griezumā, visvairāk par šādu iespēju interesējušies cilvēki vecuma grupā no 25 līdz 34 gadiem (36%) un no 35 līdz 44 gadiem (33%), bet vismazāk – no 55 līdz 74 gadiem (10,3%). Būtiskas atšķirības ir arī citos griezumos – iedzīvotāji ar augstiem ienākumiem ievērojami biežāk interesējušies par iespēju uzsākt uzņēmējdarbību nekā iedzīvotāji ar zemiem ienākumiem (39,8% ienākumu grupā 501 lats un vairāk, kamēr tikai 10,8% ienākumu grupā 151–200 latu). Līdzīgas tendences ir arī saistībā ar izglītību – cilvēki ar augstāko izglītību daudz biežāk domājuši par iespēju sākt uzņēmējdarbību nekā cilvēki ar zemu izglītības līmeni. Par uzņēmējdarbību kā tradicionālu vīriešu nodarbi liecina arī atbildes dziļumu griezumā – vīrieši biežāk nekā sievietes meklējuši šādu informāciju. Informācija par uzņēmējdarbības uzsākšanas iespējām visbiežāk tikusi iegūta internetā (34% no tiem, kuri šādu informāciju ir meklējuši) un no pazīstamiem cilvēkiem (21% no tiem, kuri šādu informāciju ir meklējuši).

Gandrīz tikpat maz iedzīvotāju ir meklējuši informāciju **par e-paraksta** iegūšanu un izmantošanu (19,8%). Šāda informācija vairāk interesējusi iedzīvotājus aktīvā darbības vecumā – no 25 līdz 34 gadiem (31%). Tie, kuri ir

meklējuši uzticamu informāciju par šo jautājumu, visbiežāk to ieguvuši internetā (36%) un konsultējoties ar darbiniekiem valsts vai pašvaldību iestādēs (23%).

Iestāžu informācijas saprotamība

Sociālā ilgtspēja ir atkarīga no iedzīvotāju sociālās drošības sistēmas. Šo sistēmu valstī nodrošina dažādi sociālie pakalpojumi, taču to izmantošana ir atkarīga no iedzīvotāju informētības un izpratnes par pakalpojumiem. Lai informāciju varētu izmantot racionālu lēmumu pieņemšanai un pārdomātākai rīcībai, kas tādējādi uzlabotu cilvēku dzīves kvalitāti kopumā, ir svarīgi, lai tā būtu saprotama. Informācijas saprotamību raksturo vairāki aspekti: valoda (zīmju sistēma), ar kuru informācija tiek fiksēta un pārraidīta, informācijas reprezentācija (teksta struktūra u. c. elementi), izklāsta loģiskums utt. Informācijas saprotamība ir viens no valsts un pašvaldības iestāžu komunikācijas kvalitātes rādītājiem.

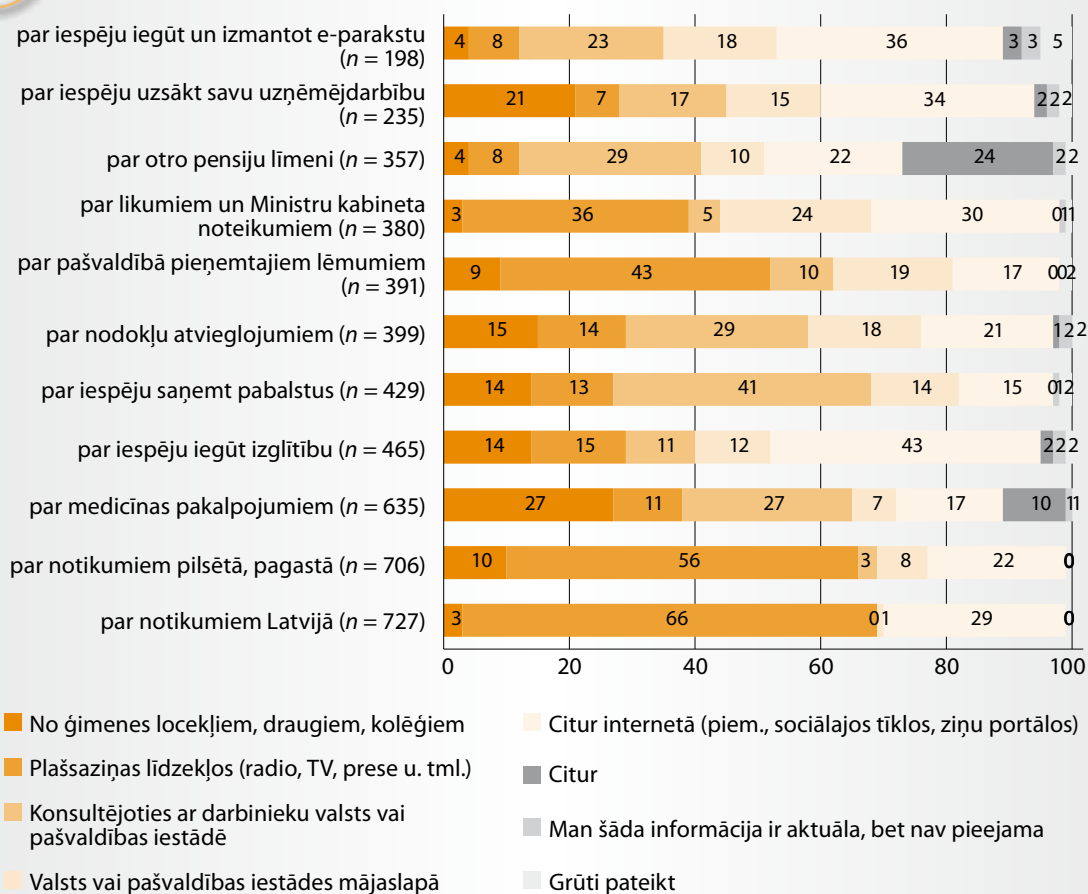
Aptaujas dati liecina, ka 77,1% iedzīvotāju ir meklējuši savai sociālajai drošībai un ikdienas jautājumu risināšanai

nepieciešamo informāciju par nodokļiem, sociālajiem pabalstiem, darba tirgu, izglītību, norisēm pašvaldībā, namu apsaimniekošanu u. c. (6.2. logs). Visbiežāk iedzīvotāji pēc informācijas vērsušies vietējā pašvaldībā (37%), Valsts ieņēmumu dienestā (32,9%), bērnudārzā vai skolā (28,6%). Mazliet retāk meklēta informācija sociālajā dienestā/pie sociālā darbinieka (27,4%) vai namu pārvaldē/pie namu apsaimniekotāja (27,3%). Vien piektā daļa aptaujāto ir meklējuši informāciju Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūrā un Nodarbinātības valsts aģentūrā, kā arī dažādos komunālajos uzņēmumos (ūdens apgāde, atkritumu izvešana u. c.) (visur 22%).

Tomēr iestāžu sniegtās informācijas saprotamība vērtēta atšķirīgi. Pēc respondentu domām, vissaprotamākā bijusi bērnudārzos un skolās iegūtā informācija – gan konsultējoties ar darbiniekiem, gan iepazīstoties ar iestāžu mājaslapām. Viszemāk informācijas saprotamības ziņā iedzīvotāji vērtējuši namu pārvaldes (vai namu apsaimniekotājus) – trešdaļa respondentu, kuri attiecīgajās iestādēs meklējuši informāciju, uzskata, ka tā bijusi tikai daļēji saprotama vai pat nesaprotama.

6.1.
logs

Informācijas veidi un iegūšanas vietas (%)

Bāze: respondenti, kuri izvēlējušies attiecīgo informācijas iegūšanas veidu un vietu (respondentu skaits (n) redzams attēlā).

Avots: NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

Analizējot informācijas saprotamību pēc informācijas ieguves veidiem (6.2. logs), redzams, ka, konsultējoties ar iestāžu darbiniekiem klātienē, visvairāk iedzīvotāju saprotamu informāciju ieguvuši skolās un bērnudārzos un Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūrā (attiecīgi 91% un 83% no tiem, kuri šādu informāciju ir ieguvuši), ievērojami mazāk respondentu ir ieguvuši saprotamu informāciju, konsultējoties ar darbiniekiem klātienē pašvaldībās un namu pārvaldēs (attiecīgi 74% un 67% no tiem, kuri šādu informāciju ir ieguvuši).

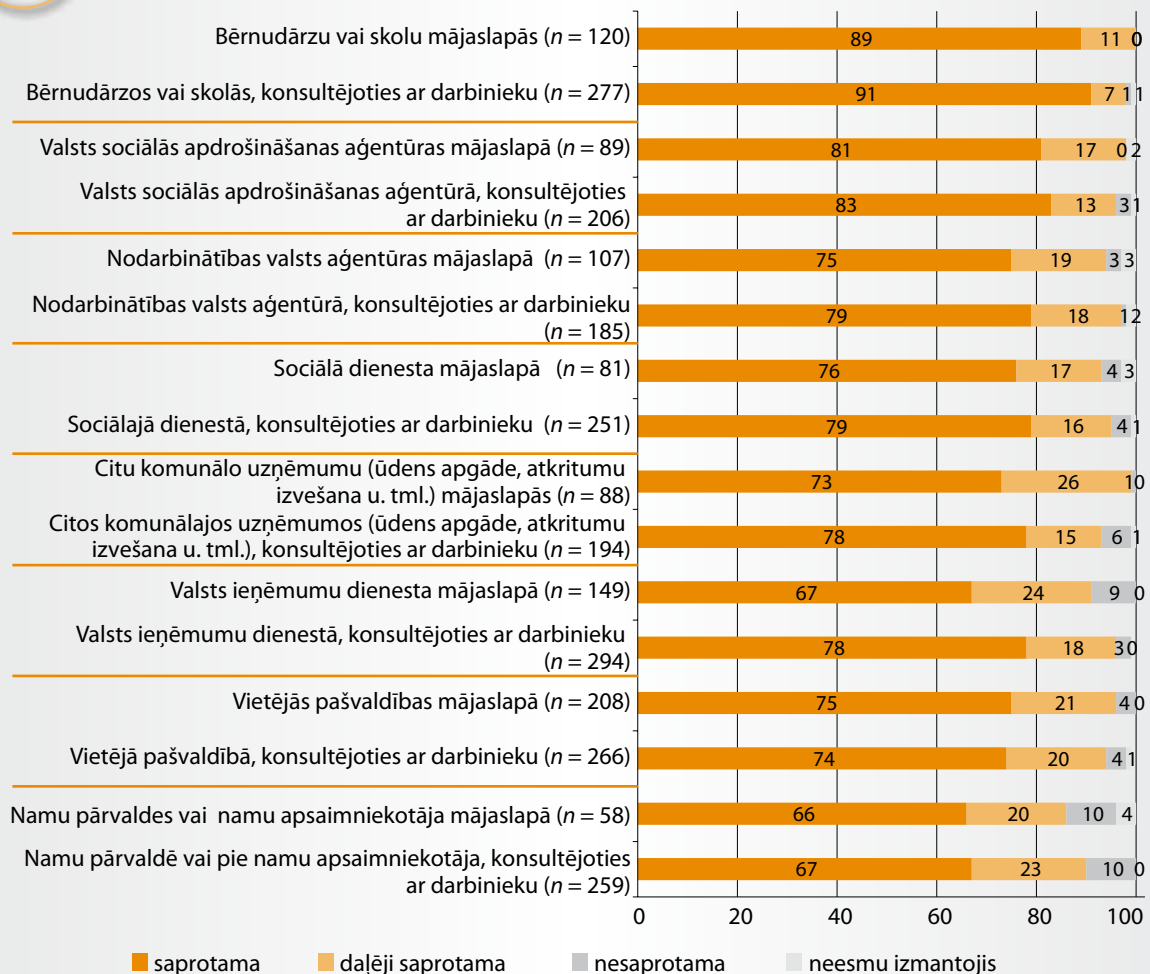
Aptauja rāda, ka iedzīvotāji diezgan maz informācijas ieguvei izmanto iestāžu mājaslapas. No iestāžu mājaslapās pieejamās informācijas vissaprotamākā informācija iedzīvotāju vērtējumā ir atrodama skolu un bērnudārzu vietnēs un Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras mājaslapā (attiecīgi 89% un 81% no tiem, kuri šādu informāciju ir meklējuši), savukārt mazāk saprotama tā šķiet Valsts ieņēmumu dienesta un namu pārvalžu (uzņēmumu) vietnēs (attiecīgi 67% un 66% no tiem, kuri šādu informāciju ir meklējuši).

Elektroniskie pakalpojumi: informētība par tiem un izmantošana

Elektroniskie pakalpojumi (e-pakalpojumi) ir pakalpojumi, kuri tiek sniegti attālināti, izmantojot elektronisko informācijas apmaiņu un elektroniskos sakaru līdzekļus. Sabiedrisko pakalpojumu digitalizācijas jomā ES ir noteikti 20 e-pakalpojumi (12 pakalpojumi iedzīvotājiem, 8 – uzņēmumiem), kuri kā pamatpakalpojumi ir jānodrošina visās dalībvalstīs. Šajā pakalpojumu klāstā minēti tādi e-pakalpojumi kā ziņas par ienākumiem un nodokļiem, par sociālo nodrošināšanu, personīgā (tai skaitā medicīniskā) informācija, transporta līdzekļa vai uzņēmuma reģistrēšana, deklarāciju iesniegšana, pieteikšanās studijām u. c. (Capgemini, IDC, Rand Europe, Sogeti & DTI, 2010). Eiropas Komisijas sagatavotajā devītajā e-pārvaldes novērtējuma ziņojumā minēts, ka Latvijā ir vērojams nopietns progress šādu pakalpojumu nodrošināšanā: 2010. gadā Latvija bija 15. vietā no 32 valstīm un elektronizēti bija 65% no 20 e-pakalpojumiem, kas ir virs Eiropas

6.2.
logs

Informācijas ieguve un saprotamība

Bāze: respondenti, kuri ieguvuši informāciju no attiecīgās iestādes (respondentu skaits (n) pakalpojumu grupās redzams attēlā).

Avots: NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

vidējiem rādītājiem (salīdzinoši 2007. gadā Latvija bija 28. vietā no 31 valsts un elektronizēti bija 30% no minētajiem pakalpojumiem) (Cappgemini et al., 2010). Viena no pozīcijām, kur Latvijas rādītāji pārsniedz vidējos Eiropas valstu rādītājus, ir pamatpakalpojumu pieejamība iedzīvotājiem tiešsaistē – 90% (ES vidēji (27 dalībvalstis) – 87%) (6.3. logs).

E-pakalpojumu izmantošanas potenciālu raksturo informācijas un komunikācijas tehnoloģiju (IKT) infrastruktūras un iedzīvotāju interneta lietošanas paradumu statistika. 2012. gadā interneta pieslēgums dzīvesvietā bija pieejams 69% mājāsaimniecību. No visām mājāsaimniecībām, kurās bija pieejams internets, platjoslas interneta pieslēgums bija 67%, kas ir par 44 procentpunktiem vairāk nekā, piemēram, 2006. gadā (23%). 2012. gadā 70% iedzīvotāju (vecumā no 16 līdz 74 gadiem) regulāri (vismaz reizi nedēļā) lietoja internetu (Eurostat, 2013). Minētie dati liecina, ka Latvijā ir piemērota infrastruktūra e-pakalpojumu izmantošanai, kā arī pietiekama iedzīvotāju aktivitāte IKT lietošanā.

E-pakalpojumu mērķtiecīga ieviešana Latvijā notiek elektroniskās pārvaldes (e-pārvaldes) attīstības ietvaros. E-pārvalde ir pieeja sabiedrisko pakalpojumu sniegšanai un valsts pārvaldes realizēšanai, kas pamatojas uz IKT iespējām un e-biznesam raksturīgo darbības principu izmantošanu. E-pārvaldes attīstības mērķis ir iedzīvotāju dzīves kvalitātes uzlabošana, nodrošinot elektronisko pieejamību un IKT prasmes, uzsverot digitālo prasmju, kā arī uz iedzīvotāju vajadzībām vērstu sabiedrisko pakalpojumu attīstību (LR Ministru kabinets, 2011). Lai sasniegtu minēto mērķi, ir noteikti vairāki rīcības virzieni, piemēram, administratīvā sloga samazināšana (vienas pieturas aģentūras principu ieviešana un IKT infrastruktūras optimizācija valsts pārvaldē – portāls www.latvija.lv kā vienas pieturas aģentūras punkts), kā arī iedzīvotāju vajadzībām atbilstošu e-pakalpojumu ieviešana. Šie rīcības virzieni cilvēkkapitāla un inovatīvas pārvaldības kontekstā minēti arī Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam (LR Saeima, 2010). E-pakalpojumu ilgtspēja ir to aktīvā un lietderīgā izmantošanā, tādēļ būtiskākais e-pakalpojumu vērtības aspekts ir atbilstība iedzīvotāju vajadzībām.

Tā kā Latvijas iedzīvotājiem ir pieejama atbilstoša infrastruktūra un attīstīts pietiekams e-pakalpojumu

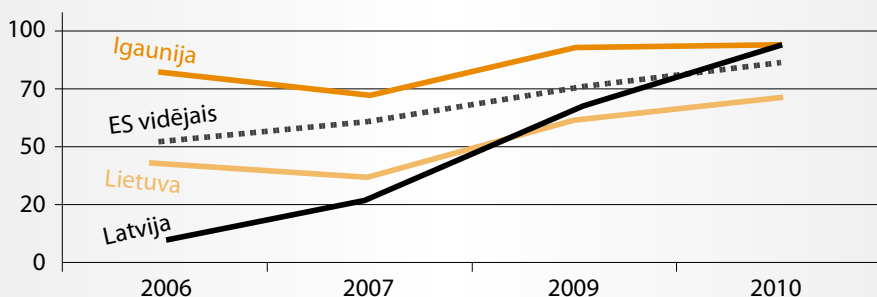
kopums, nepieciešams noskaidrot, vai šie pakalpojumi atbilst iedzīvotāju vajadzībām. Minētā aspekta analizē ir būtiski trīs problēmjautājumi: vai iedzīvotāji ir informēti par pieejamiem e-pakalpojumiem; kāda ir zināmo e-pakalpojumu izmantošanas intensitāte un kādi ir e-pakalpojumu neizmantošanas iemesli? Lai rastu atbildes uz šiem jautājumiem, aptaujā iegūts Latvijas iedzīvotāju viedoklis par e-pakalpojumiem, kas pieejami vienotajā valsts un pašvaldību pakalpojumu portālā www.latvija.lv, kā arī vietnēs, kuras nodrošina sadzīves situācijām atbilstošus e-pakalpojumus. 2011. gada sākumā portālā www.latvija.lv ir apkopota informācija par vairāk nekā 1500 valsts un pašvaldību sniegtajiem pakalpojumiem. Kopumā valsts portāls www.latvija.lv 2010. gadā skatīts 5,5 miljonu reižu, aptuveni 15 000 reižu dienā, kas liecina par sabiedrības augsto interesi valsts pārvaldes informācijas ieguvē (LR Ministru kabinets, 2011). Savukārt aptaujā aplūkotās vietnes ir epakalpojumi.lv, bezrindas.lv, bilesuparadize.lv, bilesusersviss.lv, www.vid.gov.lv, csdd.lv, internetbankas.lv.

Saskaņā ar ES definēto e-pakalpojumu pamata kopumu, kā arī ar datu subjekta tiesībām un pienākumiem, kas paredzēti Latvijas normatīvajos dokumentos (iespēja sekot līdž ziņām par sevi valsts informācijas sistēmās un pārbaudīt faktus, no kuriem ir atkarīga sociālā nodrošināšana, pensijas apmērs, nodokļu aprēķins īpašumam un citi būtiski jautājumi) (LR Saeima, 2011–2012), detalizētai analīzei pētījumā ir izvēlētas 14 e-pakalpojumu grupas četrās kategorijās:

- 1) ikdienas dzīves praktiskās vajadzības (komunālo pakalpojumu rēķinu samaksa; kultūras un sporta pasākumu biļešu iegāde; sabiedriskā transporta biļešu iegāde; nekustamā īpašuma nodokļa samaksa);
- 2) komunikācija ar valsts un pašvaldības iestādēm (elektroniskā pieteikšanās studijām pamatstudiju programmās; elektroniskie iesniegumi valsts vai pašvaldību iestādei; sava uzņēmuma reģistrēšana; ienākumu deklarācijas iesniegšana; dzīvesvietas deklarācijas iesniegšana);
- 3) sociālā nodrošināšana (informācija par pensiju 2. līmeņa dalībnieka konta stāvokli; informācija par pensijām, pabalstiem, atlīdzībām; informācija par

 6.3.
logs

Pamatpakalpojumu (%) pieejamība iedzīvotājiem tiešsaistē 2006.–2010. gadā

Avots: LR Ministru kabinets (2011, 6).

ieturētajiem nodokļiem; informācija par apdrošināšanas iemaksām un apdrošināšanas periodiem);

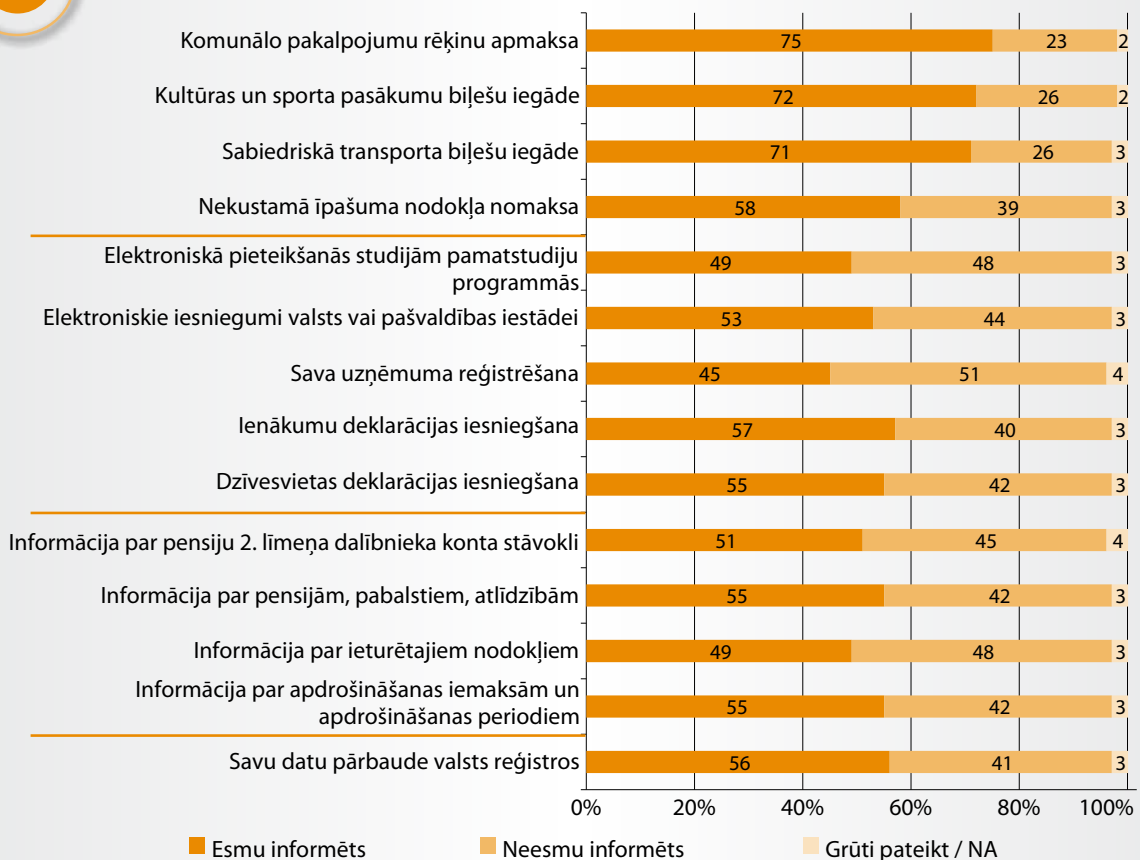
- 4) normatīvās bāzes noteiktās iespējas (savu datu pārbaude valsts reģistros).

Iedzīvotāju aptaujas (LU SZF, 2013) dati liecina, ka par vismaz vienu no 14 aptaujā minētajiem pakalpojumiem ir informēti 82% respondentu. Visvairāk iedzīvotāji ir informēti par iespēju samaksāt komunālos rēķinus (75%), bet vismazāk respondentu zina par iespēju reģistrēt savu uzņēmumu elektroniski (45%). Analizējot konkrētas pakalpojumu kategorijas (6.4. logs), redzams, ka vislabāk iedzīvotāji ir informēti par e-pakalpojumiem tādā kategorijā kā ikdienas dzīves praktiskās vajadzības, bet vismazāk zina par sociālās nodrošināšanas pakalpojumiem un komunikāciju ar valsts un pašvaldības iestādēm. Iedzīvotāju informētības līmeņa analīze liecina, ka respondenti ir vidēji informēti par e-pakalpojumiem, kuru organizēšanas mērķis ir optimizēt IKT infrastruktūru valsts pārvaldē un ieviest vienas pieturas aģentūras principus, proti, samazināt administratīvo slogu. Piemēram, tikai puse no visiem respondentiem ir informēti par e-pakalpojumiem, kas dod iespēju sekot līdzi ziņām par sociālās apdrošināšanas iemaksām un pensiju līmeņiem, kaut arī šī informācija ir pamats iedzīvotāju sociālajām garantijām. Šīs problēmas ir kritiskāk analizējamas, vērtējot sekmes e-pārvaldes attīstībā.

Tomēr viena lieta ir būt informētam, bet pavisam cita – konkrētos pakalpojumus arī lietot. Lai noskaidrotu zināmo e-pakalpojumu izmantošanas intensitāti, detalizētāk apskatīsim to iedzīvotāju viedokli, kuri ir informēti par kādu no e-pakalpojumu grupām. Aptaujas dati liecina, ka, piemēram, kategorijā “ikdienas dzīves praktiskās vajadzības”, kurā ir visaugstākais informētības līmenis, gandrīz puse no informētajiem iedzīvotājiem tos nav izmantojuši (izņēmums ir komunālo pakalpojumu rēķinu samaksa, kuru neizmanto tikai 28% no informētajiem respondentiem; sk. 6.5. logu). Šajā e-pakalpojumu kategorijā ir arī visvairāk iedzīvotāju, kuri tos izmanto regulāri vai ir izmantojuši vismaz vienu reizi. Piemēram, iespēju elektroniski samaksāt komunālo pakalpojumu rēķinus regulāri izmanto 64% no informētajiem iedzīvotājiem. Vismazāk tomēr tiek izmantoti e-pakalpojumi, kas piedāvāti kategorijā “komunikācija ar valsts un pašvaldības iestādēm”. Piemēram, e-pakalpojumu “elektroniskie iesniegumi valsts vai pašvaldības iestādei” nav izmantojuši 76% informēto respondentu. Ja minētā pakalpojuma izmantošanas intensitāti vērtē visu aptaujas respondentu kontekstā, ir redzams, ka tikai 5% to ir izmantojuši regulāri, bet 8% – vismaz vienu reizi. Šādi rezultāti liecina, ka pagaidām iedzīvotāji ir pasīvi e-pārvaldes piedāvāto priekšrocību izmantošanā.

6.4.
logs

Latvijas iedzīvotāju informētība par elektroniskajiem pakalpojumiem (%)

Bāze: visi respondenti, $n = 1001$.

Avots: NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

Lai noskaidrotu, kāpēc respondenti nav izmantojuši kādu no piedāvātajām e-pakalpojumu grupām, ir apzināti to neizmantošanas iemesli. Šajā gadījumā precīzējoši jautājumi ir uzdoti par tiem pakalpojumiem, kuriem respondenti ir izvēlējušies atbildes variantu "nesmu izmantojis". Visās elektronisko pakalpojumu grupās iedzīvotāji tos nav izmantojuši tāpēc, ka nav bijusi tāda vajadzība (arī e-pakalpojumu kategorijā "ikdienas dzīves praktiskās vajadzības", kurā bija augstākais informētības līmenis). Šāda dominējošā atbilde ir konstatējama neatkarīgi no respondenta vecuma, dzīvesvietas vai izglītības līmeņa. Salīdzinoši neliela daļa iedzīvotāju par neizmantošanas iemeslu ir minējuši prasmju trūkumu vai to, ka kāds cits nepieciešamo izdara respondenta vietā.

Salīdzinot Latvijas iedzīvotāju e-pakalpojumu neizmantošanas iemeslus ar tiem, kas minēti e-pārvaldes attīstības novērtējuma ziņojumā par ES dalībvalstīm, ir konstatējama atbilstība. Līdzīgi kā Latvijā, dominējošais iemesls, kāpēc ES dalībvalstu iedzīvotāji neizmanto sabiedriskos e-pakalpojumus, ir vajadzības trūkums (European Commission, 2010). Latvijas iedzīvotāju aptaujas dati raksturo šī brīža problēmsituāciju e-pārvaldes attīstībā Latvijā: viens no tās rīcības virzieniem ir iedzīvotāju

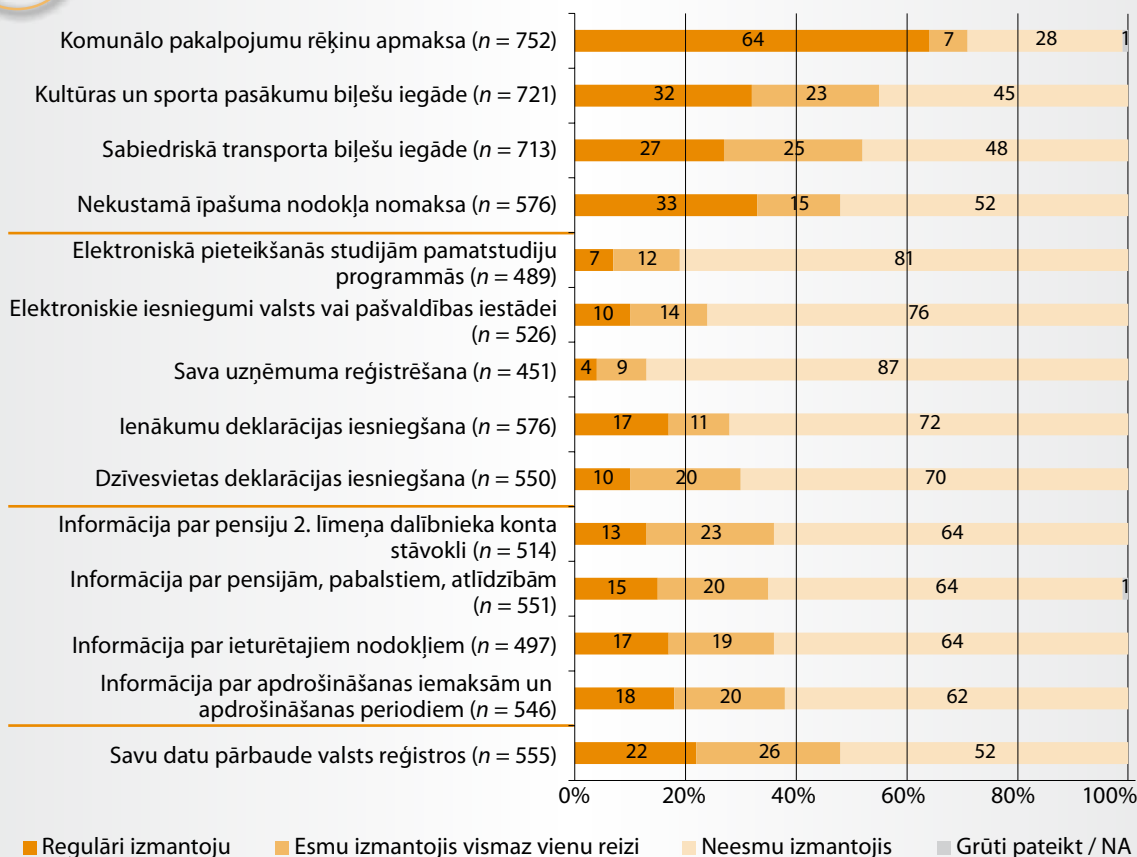
vajadzībām atbilstošu e-pakalpojumu ieviešana, taču lielākā daļa iedzīvotāju pagaidām par tiem nav informēti vai arī neizjūt pēc tiem vajadzību. Iespējams, visai drīz izaugs jaunā paaudze, kura ir pieradusi pie elektronisko ierīču lietošanas jau no bērnudārza vai skolas vecuma un kurai liksies dabiski visu dzīvei nepieciešamo kārtot internetā – varbūt tad izveidotā e-pakalpojumu platforma beidzot tiks izmantota pilnvērtīgi.

Nobeigums

Iedzīvotāji aktīvi interesējas par notikumiem Latvijā, savā pilsētā un pagastā, par medicīnas pakalpojumiem un iespēju iegūt izglītību. Tomēr pārsteidzoši maza bijusi interese par tādu interneta izmantošanas laikmetā svarīgu jautājumu kā e-paraksta iegūšana un izmantošana, kā arī par tirgus ekonomikai būtisko iespēju uzsākt savu uzņēmējdarbību. Pētījuma dati rāda, ka uzticama informācija tiek meklēta dažādos informācijas avotos, tomēr visbiežāk tiek izmantoti plašsaziņas līdzekļi un internets, kā arī informācija iegūta no ģimenes locekļiem, draugiem, kolēģiem. Kopumā var secināt, ka informācija par dažādiem ar sociālo ilgtspēju saistītiem jautājumiem iedzīvotājiem ir

6.5. logs

Zināmo elektronisko pakalpojumu izmantošanas intensitāte (%)

Bāze: respondenti, kuri bija informēti par kādu no elektronisko pakalpojumu grupām (respondentu skaits (n) pakalpojumu grupās redzams attēlā).

Avots: NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

pieejama, bet ne vienmēr tiek izvēlēti drošākie un operatīvākie informācijas avoti. Piemēram, ļoti maz tiek izmantotas valsts un pašvaldību iestāžu mājaslapas.

77% iedzīvotāju ir meklējuši savai sociālajai drošībai un ikdienas jautājumu risināšanai nepieciešamo informāciju (piemēram, informāciju par nodokļiem, sociālajiem pabalstiem, darba tirgu, izglītību, norisēm pašvaldībā, namu apsaimniekošanu u. c.) dažādās valsts iestādēs gan klātienē, gan mājaslapās. Gandrīz visās institūcijās nedaudz augstāk tiek vērtēta tās informācijas saprotamība, kas iegūta konsultācijās ar darbiniekiem. Vērtējot informācijas saprotamību pēc abiem ieguves veidiem, visaugstāk novērtēti bērnodārzi un skolas – 92% no tiem, kuri ir meklējuši informāciju šajās iestādēs, konsultējoties ar darbinieku vai aplūkojot mājaslapu, tā ir bijusi saprotama. Savukārt viszemāk novērtēta namu pārvaldēs sniegtā informācija – tā bijusi saprotama tikai 67% respondentu, kuri ir meklējuši informāciju šajās iestādēs. Kopumā tomēr lielākā daļa respondentu vērtē kā saprotamu to iestāžu sniegto informāciju, kuras nodrošina sociāli ilgtspējai būtiskus pakalpojumus.

Latvijā ir piemērota infrastruktūra e-pakalpojumu izmantošanai, pietiekama iedzīvotāju aktivitāte IKT

lietošanā, kā arī valsts piedāvātais e-pakalpojumu klāsts ir plašāks nekā vidēji ES dalībvalstīs. Tomēr pētījums rāda, ka iedzīvotāji e-pakalpojumus izmanto maz. Vērtējot e-pakalpojumu atbilstību iedzīvotāju vajadzībām, ir konstatētas vairākas problēmas. Pirmkārt, ir vērojams viduvējs informētības līmenis par e-pakalpojumu piedāvājumu, īpaši par tiem pakalpojumiem, kuri attiecas uz komunikāciju ar valsts un pašvaldību iestādēm vai sociālo nodrošināšanu. Otrkārt, e-pakalpojumu izmantošanas kopējā intensitāte ir zema, jo tikai 13% no visiem aptaujātajiem respondentiem apskatītos e-pakalpojumus lieto regulāri un 10% ir lietojuši vismaz vienu reizi, 34% ir informēti, bet nav izmantojuši un 43% – par tiem pat nezina. Treškārt, arī tajos gadījumos, kad iedzīvotāji zina par kādu pakalpojumu, to izmantošanas intensitāte ir nepietiekama. Galvenie iemesli, kādēļ cilvēki neizmanto piedāvātos e-pakalpojumus, ir informācijas trūkums (cilvēki nav informēti par šādu pakalpojumu pieejamību) un vajadzības trūkums. E-pakalpojumu ilgtspēja ir to aktīvā un lietderīgā izmantošanā, tādēļ minētās problēmas liecina, ka nepieciešams nopietns popularizēšanas, skaidrošanas un iedzīvotāju motivēšanas darbs.

6.6.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Pēdējo gadu laikā Latvijā arvien lielāka iedzīvotāju daļa var piekļūt un izmantot ikdienas jautājumu risināšanai nepieciešamo informāciju attālināti – izmantojot informācijas resursus, kas brīvi pieejami internetā.

Latvija var lepoties ar attīstītu informācijas un telekomunikācijas tehnoloģiju (IKT) infrastruktūru; lielas iedzīvotāju daļas rīcībā ir datori (69,5%) un iespēja piekļūt internetam (68,7%) (LR Centrālā statistikas pārvalde, 2012), kā arī Latvijā tiek īstenota mērķtiecīga e-pārvaldības ieviešana.

Nopietnākās problēmas

Neskatoties uz to, ka liela daļa informācijas, kas nepieciešama ikdienas dzīves problēmu risināšanai, pārsvarā ir pieejama pašvaldību un valsts institūciju mājaslapās (vietnēs), tomēr iedzīvotāji to izmanto samērā maz. Arī e-pakalpojumu izmantošana ir neliela, jo cilvēki bieži vien nav informēti par e-pakalpojumu piedāvājumu, un arī tajos gadījumos, kad iedzīvotāji zina par kādu no pakalpojumiem, to izmantošanas intensitāte ir nepietiekama.

Uzdevumi

Arvien lielākai iedzīvotāju daļai aktīvāk izmantojot IKT, ir būtiski, lai attālināti pieejamā informācija un e-pakalpojumi būtu atbilstoši iedzīvotāju vajadzībām un interesēm, tie būtu saprotami, viegli un ērti lietojami. Lai to varētu nodrošināt, valsts un pašvaldību institūciju speciālistiem vajadzētu uzlabot mājaslapu lietojamību un derīgumu, pievēršot uzmanību iedzīvotāju vērtējumam par tajās pieejamo informāciju un tās atrašanas iespējām. Savukārt e-pakalpojumu aktīvākai izmantošanai būtu nepieciešama to skaidrošana un popularizēšana, kā arī lielāka iedzīvotāju motivēšana šo pakalpojumu izmantošanā.

Teritoriju ilgtspēja – skats no indivīda perspektīvas

7.

nodaļa

No tautas attīstības perspektīvas vieta ir nozīmīgs nosacījums cilvēka un kopienas dzīvesdarbības iespēju realizācijai, tādēļ šī nodaļa veltīta teritoriju ilgtspējas analīzei. Teritoriālās attīstības kontekstā ilgtspējas jēdziens ir lietots gan nacionālajos, gan ES līmeņa plānošanas dokumentos, tajā pašā laikā teritoriju ilgtspējīgas attīstības izpēte ir nopietns izaicinājums no metodoloģijas viedokļa. Aplūkosim teritoriju lomu ilgtspējīgā attīstībā un teritoriju ilgtspējas noteikšanas instrumentus, kā arī tuvāk skatīsim tieši visgrūtāk mērāmo teritoriju ilgtspējas aspektu – sociālo dimensiju. Lai gan efektīvi un no metodoloģijas viedokļa nevainojami teritoriju ilgtspējas sociālie indikatori vēl joprojām nav izveidoti, šajā nodaļā pievērsīsimies to sociālo fenomenu analīzei, kas ir būtiski vietas un kopienas dzīvotspējai. Pārskata par tautas attīstību ietvaros rīkotajā aptaujā tikai 7,6% respondentu varēja droši apgalvot, ka viņu mazbērni turpinās dzīvot

tajā pašā apdzīvotajā vietā (LU SZF, 2013). Ne tikai vieta ir nosacījums cilvēka dzīvesdarbības realizācijai, bet arī cilvēks ir nosacījums vietas attīstībai. Ja Latvijas iedzīvotāji neuzskata savas dzīvesvietas par pievilcīgām saviem mazbērniem, vai mēs varam domāt, ka šīs teritorijas būs ilgtspējīgas? Tādēļ pārskata noslēdzošā nodaļa ir veltīta tieši cilvēku un vietas attiecībām, rosinot diskusiju par teritoriju ilgtspēju.

ES un nacionālie stratēģiskie dokumenti par ilgtspēju

Labi iecerēti atsevišķu nozaru politiku pasākumi to realizācijas gaitā var radīt iepriekš neparedzētas sekas – atbalsts intensīvai lauksaimnieciskajai darbībai var apdraudēt ainavas bioloģisko daudzveidību, ārējo investoru plānu realizācija var konfliktēt ar vietējās kopienas

interesēm un tamlīdzīgi. Ilgtspējas koncepcijas pamatā ir dažādu sistēmu līdzsvars, tādēļ relatīvi īslaicīgas ekonomiskās intereses jāsamēro ar sociālās sistēmas un ekosistēmas ilgtermiņa attīstības vajadzībām. Ilgtspējīgas attīstības (izaugsmes) koncepcija līdz ar ideju par dažādu sistēmu **līdzsvaru (sabalansētu attīstību)** akcentē arī laika dimensijas nozīmi attīstības procesos. Ilgtspēja nozīmē nevis īslaicīgu izrāvienu, bet gan virzību uz stabilu, ilglaicīgu līdzsvaru dabas, sabiedrības un katra indivīda dzīvē. Vēl viena ilgtspējīgai attīstībai nozīmīga iezīme – tā nav reiz sasniegts statisks sistēmas stāvoklis, **ilgtspēja ir dinamisks process**, virzība uz vēl ilgtspējīgāku izaugsmi, jo ekoloģiskie, ekonomiskie un sociālie procesi ir nepārtrauktā mainībā.

Pēdējā laikā dažādu līmeņu stratēģiskās attīstības dokumentos pievērsta liela uzmanība attīstības ilgtspējai. Stratēģija "Eiropa 2020" paredz gudru, ilgtspējīgu un integrējošu izaugsmi, iezīmējot ES attīstības virzienus nākamajai desmitgadei. Par attīstības prioritātēm stratēģijā noteikta:

- gudra izaugsme – uz zināšanām un inovāciju balstītas ekonomikas attīstība;
- ilgtspējīga izaugsme – resursu ziņā efektīvākas, videi nekaitīgākas un konkurētspējīgākas ekonomikas veicināšana;
- sociāli integrējoša izaugsme – tādas ekonomikas veicināšana, kurā ir augsts nodarbinātības līmenis un kas nodrošina ekonomisko, sociālo un teritoriālo kohēziju (Eiropas Komisija, 2010).

Gan ES, gan atsevišķu valstu līmenī šīs prioritātes formulētas kopējos attīstības mērķos un nosaka arī katrai valstij sasniedzamos konkrētos attīstības rādītājus.

Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam ir galvenais vidēja termiņa attīstības plānošanas dokuments valstī. Nacionālā attīstības plāna mājaslapā teikts, ka "NAP 2020 var tikt skatīts arī kā "sabiedriskais līgums" – ko valsts apņemas paveikt/sasniegt līdz 2020. gadam un ko tā sagaida no sabiedrības. Valsts parāda kopīgo redzējumu par vidēja termiņa attīstību, lai nodrošinātu ilgtermiņa prognozējamību nozaru, biznesa un katra indivīda lēmumu pieņemšanā" (Pārresoru koordinācijas centrs, 2013). Arī valsts galvenais plānošanas dokuments ar likuma spēku – "Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija

līdz 2030. gadam" (LR Saeima, 2010) akcentē attīstības ilgtspēju jau savā nosaukumā. Visos šajos dokumentos dažādos kontekstos lietots ilgtspējas jēdziens. Tomēr zināmas problēmas rada tas, ka valsts plānošanas dokumenti gan iezīmē attīstības vadlīnijas, bet nedod skaidrus orientierus teritoriju attīstības plānošanā vidējā termiņā. Arī ministriju un nozaru līmenī plānošanas dokumenti tiek saskaņoti drīzāk formāli, un dažādu jomu attīstība pēc būtības netiek plānota savstarpēji papildinoši. Latvija kā maza valsts ar ierobežotiem resursiem un ļoti nevienmērīgi attīstītām teritorijām noteikti iegūtu, ja ilgtspējas un līdzsvarotas attīstības jēdzieni tiktu lietoti mazāk deklaratīvā formā, bet vairāk praktiskā nozīmē, savstarpēji saskaņoti izstrādājot teritoriju un nozaru attīstības dokumentus. Protams, neviens plānošanas dokuments nekad nevarēs paredzēt visas nianšes, jo līdzsvarotu ekonomiskās, sociālās un ekoloģiskās sistēmas attīstību, kas ir pamatā ilgtspējīgas attīstības koncepcijai, praksē var īstenot daudzveidīgos ilgtspējīgas attīstības modeļos. Katrā konkrētā situācijā var rasties unikālas dažādu sistēmu līdzsvara kombinācijas, kas nodrošina attīstības ilgtspēju.

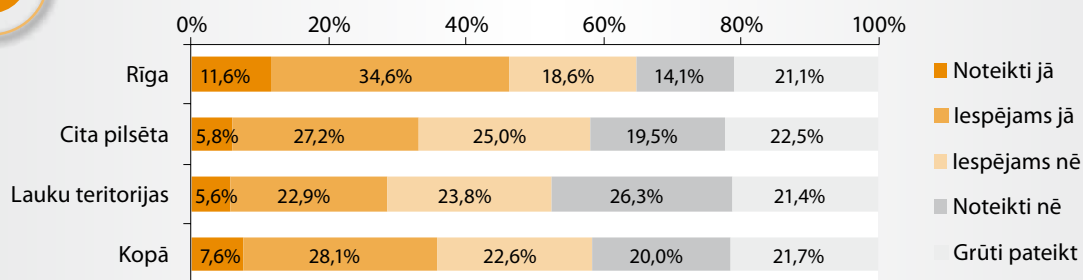
Teritoriju ilgtspējas indikatori

Tālāk meklēsim atbildi uz jautājumu, ko ilgtspēja nozīmē reģionālās attīstības kontekstā, un rosināsim diskusiju par iespējām noteikt objektīvus kritērijus teritoriju ilgtspējai. Kā praksē pārlicināties, ka teritorijas attīstība ir ilgtspējīga? Kādi ir ilgtspējīgas izaugsmes rādītāji (indikatori)? Dažāda mēroga (valsts, reģiona, novada, pagasta, konkrētas apdzīvotas vietas) ilgtspējīgas attīstības indikatoru izstrāde ir aktuāla gan ES mērogā, gan arī Latvijā, īpaši akcentējot nepieciešamību pievērsties sociālajiem aspektiem (European Communities, 2009). Visbiežāk ilgtspēja tiek reducēta līdz ekonomiskās un ekoloģiskās attīstības dimensijai, neveltot pienācīgu uzmanību sociālajiem ilgtspējas aspektiem, jo to mērīšana un analīze ir ļoti komplicēta.

Ekoloģisko un ekonomisko attīstību var mērīt ar kvantitatīviem rādītājiem (indikatoriem). Salīdzinoši vienkārši ir mērīt ekoloģiskos procesus – tos raksturo tādi indikatori kā sugu daudzveidība, vides piesārņojuma līmenis, CO₂ emisija u. tml. Precīziem procesu novērtējumiem nepieciešami

7.1. logs

Iedzīvotāju viedoklis par mazbērnu dzīvošanu viņu dzīvesvietā

Bāze: visi respondenti, n=1001.

Avots: NI: Pārskats par tautas attīstību Latvijā (LU SZF, 2013).

statistiski nozīmīgu, ticami iegūtu datu masīvi, kas raksturo ekosistēmas norises ilgtermiņā. Ekosistēmas procesu analizē problemātiskas var būt datu ieguves izmaksas un ilgtermiņa novērojumu pieejamība (mēriekārtas ir dārgas un tehnoloģiski sarežģītas, novērojumi sākti nesen, ierobežota finansējuma dēļ uz laiku pārtraukti u. tml). Ekosistēmas monitoringa mērījumu precizitāte un datu pieejamība visbiežāk ir tehnoloģiju un finanšu pieejamības jautājums.

Sabiedrības ekonomiskās dzīves norises var izmērīt ar kvantitatīvajiem indikatoriem. Ekonomisko attīstību raksturo, piemēram, radīto darbavietu skaits, piesaistīto investīciju apjoms un tamlīdzīgi rādītāji. Šie indikatori praksē arī tiek izmantoti, lai novērtētu dažādu īstenoto projektu ekonomisko efektivitāti. Lai gan teorētiski šie indikatori labi raksturo ekonomiskos procesus, to izmantošanu bieži vien apgrūtina ne tikai datu ticamība (korektas datu ieguves metodes), bet arī datu trūkums nepieciešamajā teritoriālajā griezumā. Lēmumu pieņēmējiem (valsts un pašvaldību pārstāvjiem) ir pieejami dati labākajā gadījumā novada griezumā, bet par daudziem nozīmīgiem ekonomiskiem procesiem ticami dati nav pieejami pat reģionālā griezumā, nemaz nerunājot par pagastiem vai konkrētām apdzīvotām vietām. Lai gan statistikas datu ieguves metodikas ir rūpīgi izstrādātas un ļoti komplicētas, oficiālā statistika ne vienmēr precīzi raksturo faktisko situāciju. Piemēram, analizējot tādu ekonomikas aspektu kā darbaspēka migrācija, to nevar precīzi raksturot, balstoties uz oficiāliem statistikas datiem. Analizējot reģionālos migrācijas procesus Baltijas valstīs, profesors Mihails Hazans raksta, ka oficiālie statistikas dati (ne tikai Latvijā, bet arī Lietuvā, Igaunijā un citur) nav izmantojami ekonomiskai analīzei (Hazans, 2013). Analīzi sarežģī arī administratīvi teritoriālā dalījuma izmaiņas, jo pagastu, rajonu un novadu robežas vēsturiski ir mainījušās, tādēļ iegūt kvantitatīvos datus, kas raksturo konkrētas vietas attīstību ilgākā laikā (piemēram, divu līdz triju paaudžu laikā), ir gandrīz neiespējami.

Sociālo procesu analīze ir vēl sarežģītāka, jo sociālo procesu izziņa rada papildu metodoloģiskas problēmas. Sociālās ilgtspējas dimensijas raksturo gan objektīvas (kvantitatīvi izmērāmas), gan subjektīvas (kvalitatīvi mērāmas) norises. Līdztekus iedzīvotāju labklājību raksturojošiem kvantitatīvajiem indikatoriem (ienākumu līmenis, mājokļa labiekārtotības pakāpe u. tml.) ļoti svarīgi ir subjektīvie rādītāji, kas raksturo individuālo apmierinātību ar dzīves kvalitāti un ko pētnieki mēģina aptvert ar tādiem subjektīviem vērtējumiem kā apmierinātība ar dzīvi (OECD, n. d.; Koroļeva, 2011), labbūtība (Cimdiņa, Raubiško, 2012) un līdzīgiem. Diemžēl gan lēmumu pieņēmēji, gan sabiedrība kopumā samērā skeptiski skatās uz kvalitatīvo datu analīzes nepieciešamību sociālo procesu izpratnē. Datu triangulācija (ar dažādām metodēm iegūtu datu kompleksa analīze) sniedz daudz dziļāku izpratni par norisēm sabiedrībā. Līdztekus kvantitatīvajā analizē iegūtai informācijai par to, “ko cilvēki dara, kā viņi uzvedas”, kvalitatīvie dati sniedz ieskatu tajā, “kāpēc cilvēki tā uzvedas”, izpratni par to, cik atšķirīgi pasauli redz dažādu sociālo slāņu pārstāvji. Būtiskākos lēmumus savā dzīvē lielākā daļa cilvēku pieņem nevis pēc dziļas un vispusīgas statistikas datu, valsts attīstības stratēģiju un līdzīgu dokumentu

analīzes, bet gan pēc savas izpratnes par vērtībām, subjektīviem priekšstatiem vai arī tāpēc, ka “tā ir jādara, jo tā ir pieņemts” (tā nosaka tradīcijas), tā dara visi (sabiedrības stereotipi) utt.

Teritorijas ilgtspējas izpēte ir nopietns izaicinājums dažādu nozaru (multidisciplinārai) pētnieku komandai, kas pievēršas konkrētai vietai kā telpas un kopienas dabiskās un vēsturiskās ainavas vienotam veselumam, izvērtējot tās ilgtermiņa labklājības un izdzīvotspējas izredzes. **Vieta, kopienas dzīvotspēja** – spēja pārdzīvot krīzes, adaptēties, elastīgi transformēties mainīgajos apstākļos – ir nozīmīgs ilgtspējīgas attīstības indikators. Ilgtspējīgas ir tās vietas, kas dažādos apstākļos spēj saglabāt pievilcību kā dzīvesvieta.

Pārskata sagatavošanas gaitā veiktajā Latvijas iedzīvotāju aptaujā respondentiem tika uzdots jautājums – kā Jūs domājat, vai Jūsu mazbērni dzīvos tajā apdzīvotajā vietā (pagastā, pilsētā, novadā), kurā dzīvojat pašlaik (7.1. logs). Tikai 7,6% respondentu par to bija droši, 50,7% bija šaubas, bet 20% atbildēja noliedzoši. Tātad par savas pašreizējās dzīvesvietas dzīvotspēju nākotnē ir pārliecināta mazāk nekā desmitā daļa aptaujāto, pusei par to ir šaubas, vienai piektajai daļai nav viedokļa, savukārt otra piektā daļa ir pārliecināta, ka nākamās paaudzes savu dzīvi noteikti saistīs ar citām vietām. Varbūt situācija nav tik dramatiska, jo vairums cilvēku vienkārši atturas no striktām prognozēm par savu mazbērnu dzīvesvietas izvēli.

Saņemto atbilžu analīze liecina, ka vislielākās atšķirības ir apdzīvoto vietu tipu dalījumā. Izvērtējot respondentu atbilžu sadalījumu reģionālā griezumā, var secināt, ka tieši rīdnieki visbiežāk uzskata, ka nemainīs dzīvesvietu, savukārt vismazāk tādu respondentu ir Latgalē. Lauku iedzīvotāji kopumā par savu pašreizējo vietu dzīvotspēju izsakās pesimistiski – 26,3% aptaujāto uzskata, ka viņu mazbērni noteikti pametīs savu senču mājvietas. Salīdzinājumā ar visiem respondentiem vairāk skeptiski noskaņoto (to, kuri izvēlējās atbildes “noteikti nē”) ir starp nestrādājošajiem (25,9% pret 16,1% strādājošo) un tiem respondentiem, kas dzīvo māsaimniecībās bez bērniem (22,2% pret 16,7% respondentu no māsaimniecībām, kurās ir bērni līdz 18 gadu vecumam). Pārliecība par savas pašreizējās dzīvesvietas dzīvotspēju pieaug līdz ar ienākumu līmeni. Starp turīgajiem respondentiem (mēneša vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli virs 301 lats) 46,8% izvēlējās atbildes “jā” vai “iespējams, jā” un tikai 12,1% atbildēja “noteikti nē”, šis atbilžu sadalījums nozīmīgi atšķiras no vidējā. Nākotne rādīs, vai tie ir spriedumi par šo vietu dzīvotspēju vai arī reakcija uz publiskajā telpā dominējošajiem viedokļiem par neizbēgamu iedzīvotāju koncentrāciju valsts centrālajā daļā un aizplūšanu uz valstīm ar augstāku dzīves kvalitāti.

Vieta sociālais un cilvēkkapitāls

Vieta sociālais un cilvēkkapitāls (prasmes, iemaņas, zināšanas, veselība, drošība, institūcijas, pārvaldība, iesaiste kopienā), dabas kapitāls (klimate, atmosfēra, zeme, ekosistēmas un bioloģiskā daudzveidība, dabas resursi, ūdens) un ekonomiskais kapitāls (bagātība, ienākumi, mājokļi, transports un infrastruktūra, produktivitāte,

inovācijas) veido vienotu veselumu, kurā izšķirošā loma ir sociālo aģentu rīcībspējai – prasmei izmantot iespējas, ko piedāvā vieta. Bez aģenta aktivitātes vietas kapitāls paliek neizmantots. Piemēram, upes plūst kopš seniem laikiem, bet hidroelektrostacijas cilvēki sāka būvēt relatīvi nesen, kad bija izgudrotas tehnoloģijas, kā likt lietā ūdens enerģiju elektriskās strāvas ieguvei. Cilvēkkapitāls un sociālais kapitāls ir tas, kas uztur vietu, rada tās pievienoto vērtību. Kopienas un atsevišķu individu darbība, vērtības un tradīcijas, savstarpējo attiecību tīklojumi veido vietas sociālo dimensiju.

Sociālais kapitāls – sociālās struktūras īpašības, ko veido sociālo attiecību tīkli, kopienas vērtības un prakses modeļi – veidojas lēni, bet ātri zūd, piemēram, emigrācijas dēļ. Pamatot vietu, nozīmi zaudē vietējās prakses un zināšanas, pamazām sairst sociālie tīkli – kontakti ar bijušajiem kaimiņiem, radniekiem maina kvalitāti, savukārt jaunajā vietā sociālie tīkli veidojas lēni (imigranti zaudē iepriekšējo sociālo kapitālu, jaunajās vietās to veido no jauna). Vietai zaudējot cilvēkkapitālu (iedzīvotāju novecošanās, dzimstības kritums, emigrācija), tā zaudē arī sociālo kapitālu un līdz ar to arī attīstības iespējas, lai gan mūsdienu tehnoloģijas ļauj emocionālās un ģimeniskās saites uzturēt regulārāk un intensīvāk. Sociālās saites virtuālajā vidē, saziņa *Skype*, lēti un ērti mobilie sakari nav salīdzināmi ar mēnešiem ilgu vēstuli apmaiņu pirmsinterneta laikmetā, tomēr pastarpināta saziņa tik un tā ir tikai vājš aizstājējs tiešai ikdienas saskarsmei ar līdzcilvēkiem. Emigrācijas dēļ sairušas ģimenes un novārtā pamesti bērni tam ir skarba liecība. Pēdējā laikā ģimenes pamet Latviju ar visiem bērniem, un skolas gaitu sākšana ārpus Latvijas ievērojami samazina iespēju atgriezties (Zepa & Kļave (red.), 2011, 89).

Sociālais kapitāls neviennozīmīgi ietekmē vietas attīstību – tas var gan sekmēt resursu mobilizāciju un inovatīvu skatījumu uz vietu, gan arī kavēt ar inerci, aizspriedumiem utt. Jaunu ideju attīstību var bremsēt kopienas saliedēta pretestība, kuras pamatā ir tradicionālas vērtības

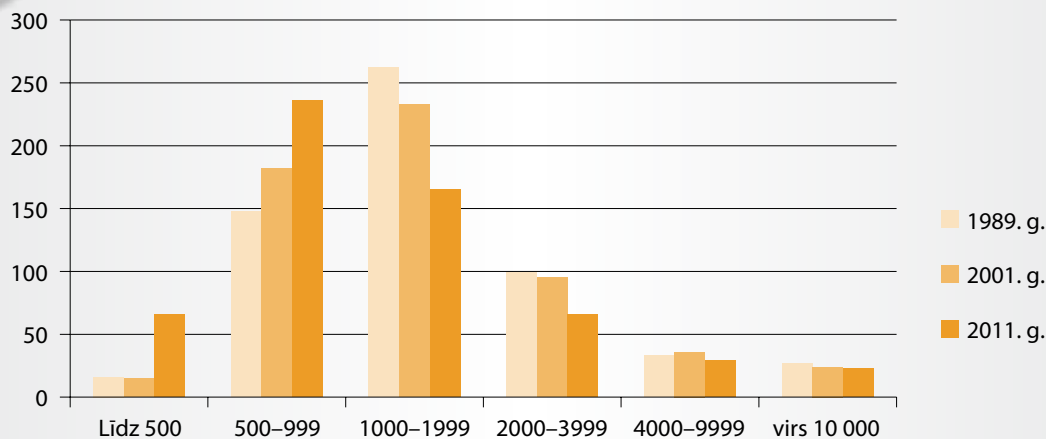
un aizspriedumi pret jebkurām pārmaiņām. No otras puses, ne jebkuras jaunas idejas ir apsveicamas pašas par sevi. Dažādu sociālo aģentu redzējums par vietas kapitālu var ievērojami atšķirties. Savulaik (divdesmitā gadsimta piecdesmitajos, sešdesmitajos gados) neviennozīmīgi tika vērtēta Pļaviņu HES celtniecība, kuras realizācijā tika zaudēta simboliska nacionāla vērtība – appludināts Staburags. Pļaviņu HES un Staburaga piemērs liecina, ka skats no malas var būt arī skarbi pragmatisks un ienācēju plāni par vietas kapitāla izmantošanu var izpostīt vietas unikālo vērtību.

Vietējā kopiena bieži vien nenovērtē tās sociālā un kultūras kapitāla bagātības, kas konkrētajā vietā paaudžu paaudzēs radušās. Arī indivīdi savu piederību nelielai vietējai kopienai kā unikālu vērtību bieži vien neapzinās, piemēram, “[...] tie Malienas jaunieši, kuri visu mūžu dzīvojuši Malienā, neizjūt tik izteiktu piederību, kā tie jaunieši, kuri dzīvo vai ilgāku laika posmu ir dzīvojuši ārpus Malienas. Jauniešiem, kuri pastāvīgi dzīvo citur, ir bijusi ciešāka saskare ar citiem novadiem, pilsētām, vietējām kopienām piederīgiem indivīdiem, līdz ar to viņi gan vairāk spēj ieraudzīt atšķirības, gan arī novērtēt un izjust savu piederību Malienai” (Daume, 2013, 74–75).

Reizēm, tikai attālinoties no dzimtās puses, ir iespējams svaigs skats no malas, kas ļauj atrast inovatīvu lietojumu senču krātajām vērtībām, liekot tām uzmirzēt jaunā krāšņumā un īpašā kvalitātē, iesaistīties globālajos tīklos, realizējot ES teritoriālās attīstības vīzijas par nomaļiem, atpalikušiem lauku nostūriem, kas pārtop aprītē iesaistītās, viegli sasniedzamās, gudrās lauku teritorijās (The ESPON 2013 Programme, 2013). Tā nomaļos itāļu kalnu ciematos gadsimtiem izkoptās tradicionālās siera receptes izmantotas globālajā tirgū pieprasītām delikatesēm, bet paši ciemati kļuvuši par starptautiskā tūrisma objektiem. Iespējams, arī Latvijas lauku kopienās ir saglabājušās specifiskas tradīcijas, receptes u. c., kas var pārvērst perifēriju par starptautiski pazīstamu tūrisma galamērķi, dodot darbu un ienākumus cilvēkiem, kas ir uzticīgi savai dzimtajai vietai.

7.2.
logs

Pagastu un pilsētu skaits pēc iedzīvotāju skaita tajos, 1989., 2001. un 2011. gads

Avots: LR Valsts statistikas komiteja (1992) un LR Centrālā statistikas pārvalde (2013 a).

Novadu depopulācija

Ņemot vērā cilvēkkapitāla izšķirošo lomu vietās attīstībā, īpaša uzmanība būtu pievēršama demogrāfisko procesu tendencēm novadu griezumā. Līdz ar visas valsts iedzīvotāju skaita strauju samazināšanos jau ilgāku laiku turpinās Latvijas novadu un pagastu depopulācija – iedzīvotāju skaits gandrīz visos novados un pilsētās gadu no gada samazinās. Pēdējos 20 gados no tagadējiem 119 novadiem iedzīvotāju skaits ir samazinājies 107 novados. Tātad 90% novadu piedzīvo depopulāciju. Starp šiem 107 novadiem un pilsētām tikai astoņos novados samazinājums ir bijis mazāks par 10%, 23 vienībās samazinājums bijis 10–20%, bet visbiežāk (45 administratīvajās vienībās) 20–30%. Vēl ir 30 novadi un viena pilsēta (Liepāja), kurā samazinājums ir bijis lielāks par 30%, to starpā sešos novados samazinājums pārsniedza pat 40%. Jāpiebilst, ka starp šiem sešiem novadiem ar vislielāko iedzīvotāju skaita samazinājumu trijos (Vaiņodē, Skrundā un Priekulē), kā arī Liepājā samazinājums bija straujāks pirmajā dekādē, kad no turienes tika izvāktas Krievijas armijas bāzes.

Iedzīvotāju skaits administratīvajā vienībā vidēji ir samazinājies no 1315 iedzīvotājiem 1989. gadā līdz 1250 cilvēkiem 2001. gadā, sasniedzot 981 cilvēku 2011. gadā. Pirms 10 un 20 gadiem Latvijā visvairāk bija tādu pagastu, kuros iedzīvotāju skaits svārstījās starp 1000 un 2000. Savukārt tagad visvairāk ir tādu (236), kuros iedzīvotāju skaits ir zemāks – starp 500 un 999. Ļoti strauji – vairāk par četrām reizēm (no 15 līdz 66 pagastiem) – ir pieaudzis to pagastu skaits, kuros ir mazāk par 500 iedzīvotājiem. Vairāk nekā pusē Latvijas pagastu iedzīvotāju skaits vairs nesasniedz tūkstoti. Vislielākais iedzīvotāju skaita kritums ir Alūksnes novada Kalncempju pagastā – no 351 cilvēka 2001. gadā līdz 189 cilvēkiem 2011. gadā. Aiz šiem cipariem stāv reāli cilvēki, tukšas un pamestas mājas, apdzīvotas vietas, kuru vairs nav.

Pretstatā lielākai daļai Latvijas novadu dažās vietās vērojams iedzīvotāju skaita pieaugums, reizēm pat ļoti straujš. Tie visi ir Pierīgas novadi, kuros apmetas uz dzīvi turīgākie iedzīvotāji gan no Rīgas, gan no pārējās Latvijas. Visstraujākais pieaugums ir vērojams Garkalnes novadā,

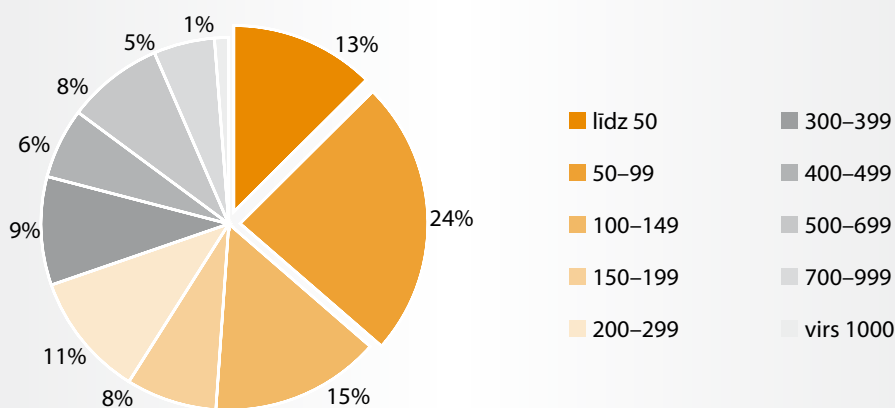
kur tikai pēdējās dekādes laikā (no 2001. līdz 2012. gadam) iedzīvotāju skaits ir dubultojies – no 3800 līdz 7800 (LR centrālā statistikas pārvalde, 2013 a). Nākamie visstraujāk augošie novadi ir Mārupe (pieaugums 168%), Carnikava (150%), Ikšķile (149%), Babīte (140%) un Stopiņi (139%) (turpat). Galvenais iemesls iedzīvotāju skaita pieaugumam šajos novados ir Rīgas tiešais tuvums un turīgāko iedzīvotāju vēlme pārcelties no nelieliem dzīvokļiem padomju laika blokmājās uz privātmājām ar dārzu vai plašākiem dzīvokļiem prom no pilsētas drūzmas un putekļiem.

Turpmāk mēs vēlētos pievērst uzmanību problēmām, ar kurām jāsakaras, pārvaldot teritorijas ar nelielu iedzīvotāju skaitu. Salīdzinot Latvijas situāciju ar citām Eiropas valstīm, ir svarīgi izvēlēties valstis ar aptuveni līdzīgu iedzīvotāju blīvumu, jo valstīs, kur tas ir vairākkārt augstāks, ir arī citi administratīvie iedalījuma principi. Piemēram, Dānijā no tās 98 pašvaldībām tikai vienā pašvaldībā ir mazāk par 3000 iedzīvotājiem, bet vēl trijās pašvaldībās iedzīvotāju skaits ir no 3000 līdz 10 000 (Økonomi og Indenrigsministeriet, n. d.). Lielākajā daļā Dānijas pašvaldību iedzīvotāju skaits svārstās no 20 000 līdz 100 000. Savukārt Somijā nelielu pašvaldību ir vairāk – 15 no 336 pašvaldībām iedzīvotāju skaits nepārsniedz 1000 (Väestörekisterikeskus, 2013). Tiesa, astoņas no tām ir mazas saliņas Ālandu arhipelāgā. Arī Igaunijā ir vairākas pašvaldības ar ļoti nelielu iedzīvotāju skaitu – daži simti vai pat mazāk, taču tās parasti ir nelielas salas (Roņu sala, Pīrisāre, Kihnu, Vorsi u. c.). Toties blīvāk apdzīvotajā Polijā tikai 11 pašvaldībās (gminās) iedzīvotāju ir no 1000 līdz 2000 (0,5% no visām gminām) un vēl 84 gminās iedzīvotāju skaits svārstās starp 2000–3000 (3%), bet lielākajā daļā (83%) no visām 2459 gminām iedzīvotāju skaits ir no 3000 līdz 20 000 iedzīvotāju (Główny Urząd Statystyczny, 2011).

Latvijā strauji pieaugošais pagastu daudzums ar mazu iedzīvotāju skaitu aktualizē jautājumu par plašu valsts teritoriju iztukšošanu, kā arī par administratīvajām izmaksām uz vienu iedzīvotāju. Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likumā (LR Saeima, 2008) tika nostiprināts viedoklis, ka minimālajam novada iedzīvotāju

7.3.
logs

Skolu skaits pēc skolēnu daudzuma tajās, 2012. gads

Avots: LR Izglītības un zinātnes ministrija, 2013.

skaitam būtu jābūt vismaz 4000, lai tajā varētu efektīvi uzturēt minimālo infrastruktūru, ieskaitot administratīvo pārvaldi. Šobrīd jau 36 novados (1/3 no visiem novadiem) iedzīvotāju skaits ir mazāks nekā 4000, bet piecos no tiem iedzīvotāju skaits ir zem 2000, turklāt visos šajos novados iedzīvotāju skaits turpina samazināties. Sabiedriskajās diskusijās par mazo pašvaldību nākotni izkristalizējušies divi galvenie viedokļi. Pirmais aizstāv vēsturiski izveidojušos administratīvo iedalījumu, lai cik mazs iedzīvotāju skaits tur arī nebūtu, neņemot vērā administratīvās un infrastruktūras izmaksas, kas nepieciešamas, lai nodrošinātu vietas dzīvotspēju, un to, ka šīs vietas uzturēšanai valstij būs jāatrod budžetā papildu līdzekļi. Otrs viedoklis ir par to, lai ļautu procesam ritēt savu gaitu, ieguldīt attīstībā galvenokārt Rīgā un citās lielākajās pilsētās un attīstības centros, bet cilvēkiem vajadzētu pārcelties uz tām vietām, kurās ir rodamas darbavietas. Piemēram, ekonomists Ģirts Rungainis iesaka mainīt pašreizējo reģionālo politiku, kas cenšas novirzīt ieguldījumus vienmērīgi visos novados, un koncentrēt ieguldījumus Rīgā un tās tuvumā: “[...] loģiski būtu vairot cilvēku skaitu tajās vietās, kur vajag un var vairāk pelnīt, nevis piesaistīt cilvēkus bezcerīgās vietās, uzsēdinot šos cilvēkus un apdzīvotās vietas uz žēlastības dāvanu adatas” (Rungainis, 2012). Pragmatiskā pieeja aicina pārtraukt līdzekļu ieguldīšanu infrastruktūras uzturēšanā vietās, kur attīstītu ekonomiku nav iespējams uzbūvēt. Arī DNB ekonomists Pēteris Strautiņš, diskutējot par reģionālo attīstību, pauž līdzīgu viedokli: “Politikas veidotājiem ir jāaudzod sev jautājums: kas ir prioritāte – glābt apdzīvotas vietas vai glābt cilvēkus. Es domāju, ka pirmkārt ir jāglābj cilvēki” (Strautiņš, 2012).

Sevišķi spilgti infrastruktūras loma, piesaistot cilvēkus kādai vietai, izpaužas tādā būtiskā infrastruktūras sastāvdaļā kā izglītības iestādes, īpaši skolas. Pagastā, kur vietējā

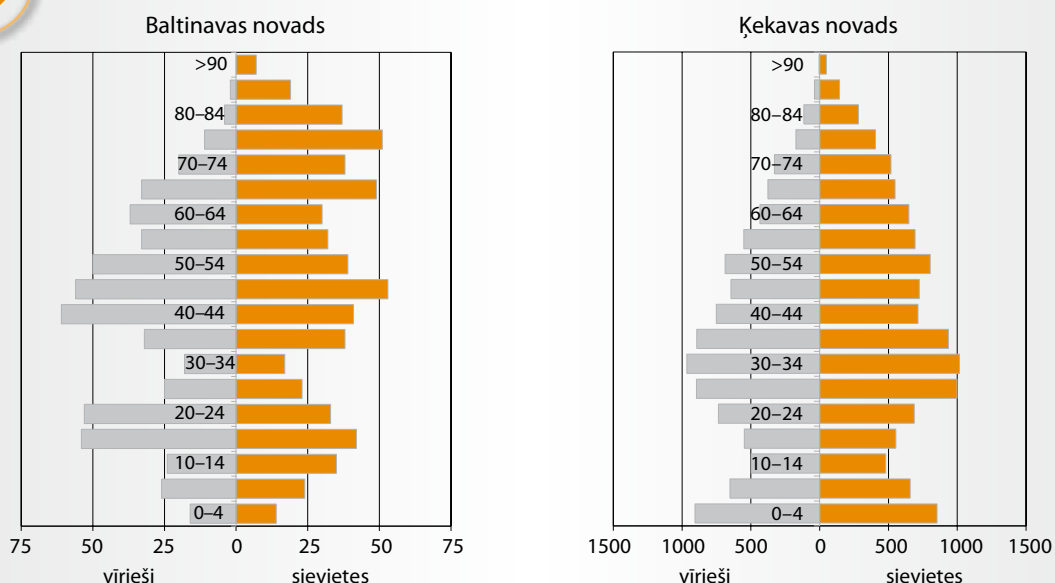
skoliņa tiek slēgta, straujāk sarūk arī iedzīvotāju skaits, jo jaunās ģimenes parasti vēlas dzīvot skolas tuvumā. Izglītības un zinātnes ministrija ir apkopojusi statistikas datus, ka laika posmā no 1998. līdz 2012. gadam skolu skaits Latvijā ir samazinājies par 267 skolām (LR Izglītības un zinātnes ministrija, 2013). Šajā mācību gadā (2012./2013. gads) Latvijā darbojas 807 skolas, no kurām 102 skolēnu skaits nesasniedz pat 50, bet vēl 196 skolās skolēnu skaits ir no 50 līdz 100 (turpat) (7.3. logs). Tātad aptuveni 300 skolas varētu slēgt nepietiekama skolēnu skaita dēļ. Diemžēl mazā dzimstība un stabili augstie emigrācijas rādītāji vairumā gadījumu nedod cerības, ka šajās skolās skolēnu skaits varētu pieaugt. Jau šobrīd 144 Latvijas pagastos vairs nav vietējo skolu. Tiesa, šis skaits ietver arī tādus pagastus, kuri ir tuvu kādai citas pašvaldības skolai (piemēram, Priekules pagasta bērni mācās Priekules pilsētā, Rumbas pagasta bērni – Kuldīgā, u. tml.). Saglabājot līdzšinējo mazo skoliņu finansēšanas principus un to slēgšanas intensitāti, pēc nedaudz gadiem lielākajā daļā Latvijas pagastu vairs nebūs savu skolu.

Vai varam cerēt, ka straujais novadu iztukšošanās process lielākajā Latvijā daļā drīzumā apstāsies? Šķiet, ka šādām cerībām nav pamata – vispirms tāpēc, ka vairumā sarūkošo novadu ir ļoti maz darbavietu, bet galvenokārt tāpēc, ka ilgstoši zemā dzimstība un apjomīgā emigrācija ir radījusi pozitīvai iedzīvotāju ataudzei nelabvēlīgas pārmaiņas daudzu novadu vecumsastāvā. Tuvāk aplūkosim kontrastus Baltinavas un Ķekavas novadu vecumpiramīdās – pirmā no tām ir ar izteikti nelabvēlīgu vecumsastāvu, otrā ar labvēlīgu (7.4. logs).

Analizējot Baltinavas vecumpiramīdu, jāatzīmē ārkārtīgi mazais bērnu skaits vecumā līdz 15 gadiem. Taču tikpat izteikts robs vērojams vecumgrupā no 25 līdz 35 gadiem, kurā varētu būt visvairāk emigrējušo gan uz citām Latvijas vietām, gan uz ārzemēm. Toties vecumā virs

7.4.
logs

Baltinavas un Ķekavas novada vecumpiramīdas, 2011. gads

Avots: LR Centrālā statistikas pārvalde (2013 b).

40 gadiem iedzīvotāju ir relatīvi daudz, bet vēl vairāk ir sievietes vecumā virs 65 gadiem. Baltinavas novadā vēl palicis diezgan daudz jauniešu vecumā no 15 līdz 24 gadiem, turklāt ir izteikts jaunu vīriešu pārsvars vecumā virs 20 gadiem. Domājams, ka aptuveni puse no šiem jaunajiem cilvēkiem tuvākajā dekādē arī pametīs dzimto Baltinavas novadu un jau tā zemais jaundzimušo skaits samazināsies vēl uz pusi. Visticamāk, ka iedzīvotāju skaits turpinās strauji samazināties, bet demogrāfiskā slodze palielināsies.

Salīdzinot vecumpiramīdas, Ķekavas novada demogrāfiskā situācija ir labvēlīga. Rīgas tuvums padara Ķekavu par pievilcīgu dzīvesvietu – Rīga sniedz plašas iespējas darba tirgū un uzņēmējdarbībā, savukārt novads var sniegt zaļu, drošu un sakoptu vidi jaunajām ģimenēm. Kamēr no Baltinavas jauni cilvēki reproduktīvajā vecumā izbrauc, Ķekavā pēdējos 10–15 gados ir pieaudzis cilvēku skaits vecumā no 25 līdz 40 gadiem. Tā kā iebraucēji ir jaunas un pārsvarā turīgas ģimenes, arī bērnu skaits ievērojami pieaug. Ja līdzīga demogrāfiskā situācija būtu vērojama lielākajā daļā Latvijas novadu, par šo teritoriju atbilstības perspektīvām nākotnē nebūtu jāuztraucas.

Bet atgriezīsimies pie Latvijas mazākā novada – Baltinavas –, lai parādītu, ka iedzīvotāju skaita samazināšanās nozīmē arī apdzīvotu vietu izzušanu (7.5. logs), un ieskicētu tās pārmaiņas, kādas raksturīgas ne tikai Baltinavas novadam.

Katra novada un pat pagasta ietvaros iedzīvotāju izvietojums un to skaita izmaiņas nav viendabīgas. Parasti pagastam vai novadam ir sava galvaspilsēta, kurā koncentrējas ievērojama vai pat lielākā iedzīvotāju daļa. Pirmskara Latvijā pārējie iedzīvotāji visbiežāk bija samērā viendabīgi izkaisīti pa lauksaimniecībā izmantojamo novada teritoriju, bet šobrīd daudzas no šīm apdzīvotajām vietām izzūd. Analizējot Baltinavas novada lielāko apdzīvoto vietu sarakstu, var secināt, ka šeit, tāpat kā daudzviet citur Latvijā, pieaug iedzīvotāju koncentrēšanās novada centrā. Ja pirms kara Baltinavā dzīvoja 13% novada iedzīvotāju (tagadējās novada robežās, jo vēsturiskais Baltinavas pagasts bija ievērojami plašāks), tad tagad jau 40%. Šāda iedzīvotāju koncentrēšanās pagasta centrā vērojama arī daudzviet citur Latvijā, īpaši Latgalē. Savukārt ārpus pagasta centra mājas paliek tukšas. Ja pirms kara Baltinavas novada teritorijā bija 13 lieli ciemi ar vairāk nekā 100 iedzīvotājiem katrā un vēl 16 ciemi ar 50–100 iedzīvotājiem, tad tagad tikai vienā ciemā – Baltinavā – ir vairāk par 100 iedzīvotājiem un vēl divās apdzīvotās vietās iedzīvotāju skaits pārsniedz 50 cilvēku. Pārējās apdzīvotajās vietās iedzīvotāju skaits ir sarucis piecas vai pat 10 un vairāk reizes. Daudzviet palicis pavisam maz cilvēku – lielākoties pensionāri, bet daži kādreiz lieli ciemi nu jau ir neapdzīvoti. Gandrīz katrā pagastā atradīsies viens vai vairāki ciemi, kuros kādreiz mitinājās 50 vai pat 100 iedzīvotāju, taču

7.5.
logs

Iedzīvotāju skaits Baltinavas pagasta lielākajās apdzīvotajās vietās 1935. un 2006. gadā

Apdzīvotā vieta	1935. g.*	2006. g.**
Baltinava	725	645
Sloboda	291	69
Čudarīne	96	62
Danski	178	48
Obeļova	173	45
Pliešova	153	44
Dziervīne	231	43
Žeikari	120	41
Surikova	188	30
Pleitova	101	29
Sviļpova	94	27
Kaši	90	27
Punduri-Zelči	70	26
Puncuļova	217	25
Breksīne	176	20
Silagaiļi	74	17
Odumova	38	17
Mačusola	35	16
Maiļupe	113	13
Svātūne	82	13
Peisova	54	11

Apdzīvotā vieta	1935. g.*	2006. g.**
Keiši	30	11
Jorzova	78	10
Slostova	53	10
Pazlauga	34	10
Zubki	79	9
Blauzgova	94	8
Risova	81	8
Boncani	33	8
Gnilki	43	6
Grikova	37	6
Kalnmeži	35	6
Dupurava	50	4
Lauruti	54	3
Teležniki	66	2
Motrīne	59	2
Vārnīne	58	2
Timšāni	32	2
Plienova	30	1
Maksi	167	0
Safronovka	30	0
Vonogova	30	0

* 1935. gada tautas skaitīšanas dati, kas aprēķināti no apdzīvotu vietu kartītēm, kuras glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīva 1308. fonda 12. apraksta lietās Nr. 14199–14201.

** Iedzīvotāju reģistra nepublicētie dati, 2006. g.

Avots: 1935. gada tautas skaitīšanas un iedzīvotāju reģistra dati.

tagad tur nav neviena. Baltinavas novadā tādi ir Maksī, Asūnes pagastā – Aprobauci, Aišpuri, Lielie Zeizi un Rusački, Ķepovas pagastā – Misņikova, Bērziņu pagastā – Leiņa, Budauka, Brokoņi, Priķņi, Žaguni un Skradelji.

Kopumā no pirmskara laika līdz mūsdienām novadu un pagastu iedzīvotāju skaits ir samazinājies aptuveni divas līdz četras reizes, savukārt ārpus novadu centriem un vēl dažiem vēsturiskajiem muižu un/vai kolhozu centriem iedzīvotāju samazināšanās ir bijusi pat desmitkārtīga. Iedzīvotāju skaita samazināšanos noteikušas saimnieciskās veida izmaiņas – agrāk uz katrām 10–30 hektāriem lauksaimniecībā izmantojamās zemes bija savi strādājošie, kuri zemi apstrādāja ar zirgiem, savukārt tagad daudzu desmitu cilvēku darbarokas ir aizstājušas dažas lauksaimniecības tehnikas vienības. Agrāk visi Latvijas pagasti bija samērā vienmērīgi apdzīvoti, šobrīd arvien plašākas teritorijas ir palikušas praktiski bez iedzīvotājiem. Protams, iedzīvotāju migrācija uz pilsētām, lauksaimniecībā strādājošo skaita samazināšanās un lauku depopulācija ir raksturīgas tendences Eiropā kopumā, tomēr dažas vietas tā arī nespēj pielāgoties saimnieciskās darbības pārmaiņām XXI gadsimtā un to iztukšošanās rada būtiskas izmaiņas tradicionālajā lauku kultūrainavā un vietas infrastruktūrā.

Funkcionālā piesaiste vietām

Mūsdienās strauji mainās cilvēku un vietu funkcionālās attiecības, tādēļ jautājums par lauku tukšošanu kā tendenci, kuras rezultātā netālā nākotnē iedzīvotāji vairāk koncentrēsies pilsētās, bet lauki kā vietas ar mazākām iespējām paliks gandrīz tukši, ir strīdīgs. Vēl samērā nesen cilvēki (īpaši laukos) bija ļoti atkarīgi no vietas piedāvātajām iespējām. Tagad dzīves, darba un pakalpojumu saņemšanas, kā arī brīvā laika pavadīšanas vietas bieži vien nesakrīt, jo iedzīvotāji kļūst arvien mobilāki. Agrāk iedzīvotāji pameta bezperspektīvas vietas, savukārt mūsdienās darba un ienākumu gūšanas iespējas cilvēki meklē arī ārpus savas dzīvesvietas – tur, kur ir labāka profesionālās karjeras vai uzņēmējdarbības vide, pakalpojumus izvēlas saņemt tur, kur tie ir pieejami labākā kvalitātē. Ikdienas mobilitātes pieaugums ir samērā jauns fenomens, kas maina cilvēku un vietas attiecības. Par to liecina 2012. gadā veiktais pētījums par lauku iedzīvotāju pakalpojumu (iepirkšanās, bankas pakalpojumi, veselības aprūpe u. tml.) izmantošanas praksi (Zobena, Lāce & Benga, 2012). Dažādām iedzīvotāju grupām veidojas atšķirīgas funkcionālās saites ar vietām. Tikai daļa lauku iedzīvotāju – pārsvarā gados vecākie, ar zemākiem ienākumiem

7.6.
logs

Vietas kultūras kapitāls un individuālās piesaistes prakses

Ķekavas novada kultūras patērētāju tipi

Piesaiste vietai var veidoties caur dažādām praksēm, tai skaitā caur kultūras patēriņu. Savukārt, lai kultūru varētu izmantot kā resursu, kurš stiprina piesaisti vietai, ir jāizprot patērētāju uzvedība, vēlmes un vajadzības. Sadarbībā ar Ķekavas novada pašvaldību Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes socioloģijas bakalaura programmas studenti pasniedzēju vadībā 2012. gadā veica pētījumu par Ķekavas novada iedzīvotāju kultūras patēriņu un identificēja piecas līdzīgi domājošu cilvēku grupas ar atšķirīgiem kultūras patēriņa paradumiem. Iespējams, ka līdzīgi nosacījumi pasākumu izvēlei un apmeklējumam ir būtiski arī citu novadu iedzīvotājiem un pētījuma rezultāti var palīdzēt kultūras pasākumu organizētājiem arī citviet Latvijā.

Ķekavas novads ir viens no plaukstošiem Pierīgas novadiem, kura iedzīvotāji galvenokārt strādā Rīgā. Neskatoties uz galvaspilsētas tuvumu un tās piedāvāto plašo kultūras pasākumu klāstu, brīvo laiku iedzīvotāji labprāt pavada Ķekavā. Kopumā pat 86% aptaujāto ķekavnieku pēdējā gada laikā bija apmeklējuši vismaz vienu kultūras pasākumu Ķekavas novadā, kas ir ļoti augsts rādītājs. Iedzīvotāji visvairāk ir apmeklējuši gadatirgus (66%), tradicionālos svētkus (44%), kā arī pasākumus ģimenēm ar bērniem (39%) un izstādes (38%). Tajā pašā laikā Ķekavā nav tādu pasākumu, kuru mērķis būtu veidot visā Latvijā atpazīstamu novada zīmolu un piesaistīt milzīgu auditoriju. Apmeklētāji no citām Latvijas vietām ir drīzāk ziņojoši ciemiņi, un galvenā pasākumu mērķauditorija ir vietējie iedzīvotāji.

Ķekavniekiem tika jautāts par svarīgākajām lietām, izvēloties pasākumus, kurus apmeklēt Ķekavas novadā. Tika noteiktas piecas grupas, kuras kopumā izskaidro pat 68% no pasākumu apmeklēšanas nosacījumiem.

- Vienkāršo prasību grupā ietilpst cilvēki, kuriem ļoti svarīga ir pasākuma ieejas maksa, nozīmīga ir arī pasākuma norises vieta, turpretī publika pasākumā un pasākuma kvalitāte ir mazsvarīgāka.
- Par individuālajiem intelektuālajiem nosaucami tie, kuriem ir svarīga pasākuma kvalitāte, kā arī pasākuma norises vieta, bet kompānija (draugi, radi, paziņas), ar kuriem viņi apmeklē pasākumus, nav svarīga.
- Vietmiļiem izteikti ir divi nosacījumi – svarīgākā ir pasākuma norises vieta, bet pilnīgi nav svarīga konkrētu mākslinieku uzstāšanās.
- Uz noteiktiem pasākumiem orientētiem cilvēkiem ir svarīga publika šajos pasākumos, bet savlaicīgai informācijai par pasākumu nav nozīmes. Ja viņi redz, ka publika attiecīgajā pasākumā ir pieņemama, viņi var spontāni to apmeklēt.
- Piektajā grupā ietilpst iedzīvotāji, kuru pasākumu izvēles loģikā ir grūti saskatīt kādas noteiktas sakarības. Viņus vieno tikai viena iezīme – anketā tie nekad nav norādījuši iespēju "cita atbilde", kas prasīja sniegt individuālu paskaidrojumu, bet vienmēr izvēlējušies kādu no dotajiem atbilžu variantiem.

(Felcis & Zobens, 2012).

un ierobežotām mobilitātes iespējām (vietās, kur ir slikts sabiedriskais transports; ja īpašumā nav privātā transportlīdzekļa vai arī nav apgūtas prasmes vadīt transportlīdzekli u. tml.) – ir pilnībā atkarīgi no pakalpojumiem un iespējām, ko piedāvā dzīvesvieta. Ievērojama daļa lauku iedzīvotāju izmanto plašu pakalpojumu klāstu tuvākā un tālākā apkārtnē, izvēloties tos tuvākajos centros un Rīgā.

Jaunas tendences cilvēku un vietu funkcionālajās attiecībās iezīmē Rīgas Tehniskās universitātes Tautsaimniecības un reģionālās ekonomikas institūtā veiktais pētījums par attālinātā darba (teledarba) attīstības iespējām Latvijā (Rīgas Tehniskā universitāte, Tautsaimniecības un reģionālās ekonomikas institūts, 2013). Šī pētījuma gaitā 2012. gada otrajā pusē Limbažu un Balvu novadā veikta iedzīvotāju aptauja par attālinātā darba izmantošanas iespējām. Lielākā daļa respondentu atzinīgi vērtē iespēju strādāt attālināti. Kā lielākos ieguvumus no teledarba respondenti visbiežāk min personiskos labumus (iespēju vairāk laika pavadīt ar ģimeni, elastīgs darba laiks) un ekonomiskos labumus (iespēju ietaupīt ceļa izdevumus un braukšanas laiku) (turpat). Iespēja izraudzīties savām vēlmēm un profesionālajām ambīcijām atbilstošu nodarbošanos, nemainot dzīvesvietu, ievērojami mainīs arī lauku iedzīvotāju struktūru. Dzīvošana laukos vairs nebūs saistīta ar ierobežotām uzņēmējdarbības iespējām vai ar nolēmību strādāt mazkvalificētu darbu lauksaimniecības

vai mežsaimniecības nozarē un samierināties ar zemākas kvalitātes ierobežotu pakalpojumu klāstu, kas pieejams tuvākajā apkārtnē.

Cilvēki un vietas: emocionālā piesaiste un kultūras kapitāls

Tālāk pievērsīsimies diskusijai par apstākļu kopumu, kas ir īpaši svarīgs cilvēku un vietas attiecībās, jo dzīvesvietas izvēli nosaka ne tikai pragmatiski apsvērumi. Lielāku uzmanību veltīsim tieši vietas kultūras kapitālam. Sociālo aģentu (individu, sociālo grupu, organizāciju, kopienu utt.) attiecības ar vietu sociālajās zinātnēs ir grūti konceptualizējamas. Šo attiecību spektrs visai plašs – no indivīda emocionālas piesaistes vietai (bērnības atmiņas par vietu un cilvēkiem, konkrētām darbībām utt.) līdz funkcionālai telpas apguvei ikdienas darbībās (darba un iztikas līdzekļu ieguves vieta, dažādu pakalpojumu saņemšana, nekustamais īpašums, individuāli un kolektīvi izmantojami dabas resursi utt.). Šīs attiecības veido arī iesaiste dažādās kopienās un organizācijās, funkcionālas saites telpiski tuvākās (pagastā, novadā) vai tālākās vietās (reģionā, valsts, plašāka reģiona vai pat globālā mērogā), saites ar citiem sociālajiem aģentiem (ne tikai fiziskajā, ģeogrāfiskajā, bet arī virtuālajā telpā). Tā ir gan fiziskā telpa kā resursu kopums, gan sociālā organizācija un ar to saistītā funkcionalitāte,

7.7.
logs

Vai kultūras var būt par daudz

Siguldas novada kultūras pasākumi

Vietas kultūras kapitālu var izmantot ne tikai tāpēc, lai stiprinātu iedzīvotāju piesaisti savai dzīvesvietai, bet arī kā specifisku vietas zīmolu un ekonomiskās darbības nišu. Siguldas novads ir veiksmīgs piemērs tam, kā uzrunāt ne tikai vietējos iedzīvotājus, bet rīkot arī tādus kultūras pasākumus, par kuriem zina visā Latvijā un pat ārpus tās.

Siguldas novada dome sadarbībā ar Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes socioloģijas bakalaura programmas studentiem pasniedzēju vadībā 2013. gadā veica pētījumu "Pasākumu ietekme uz kultūras mantojumu". Īpašu uzmanību studenti pievērsa jautājumam par pasākumu ilgtspēju. Iespējams, ka Siguldas novada pieredze var palīdzēt arī citos novados pārdomāt kultūras iespēju spektru un risinājumus pasākumu veiksmei ilgākā laika periodā.

Arī Siguldu neapšaubāmi ietekmē Rīgas tuvums, un liela daļa iedzīvotāju savu darba ikdienu pavada galvaspilsētā. Rīgas piedāvātais kultūras pasākumu klāsts var šķīst konkurējošs. Tomēr Siguldai ir paša lieliski resursi – unikāla dabas ainava un sens kultūrvēsturiskais mantojums, kas to padara par pievilcīgu tūrisma objektu cilvēkiem no tuvākām un tālākām vietām. Līdz ar to Siguldā rīkoti kultūras pasākumi ir orientēti ne tikai uz vietējiem iedzīvotājiem, bet uz plašāku mērķauditoriju.

Kopumā Siguldas iedzīvotāji aktīvi apmeklē pasākumus, kas tiek rīkoti pašu novadā. Vienlaicīgi gan iedzīvotāji, gan pasākumu organizētāji atzīst, ka kultūras pasākumu skaits ir pat par lielu. Iedzīvotājiem tas nozīmē lielākas izvēles grūtības, jo nevar paspēt apmeklēt visu, ko gribētos. Pasākuma organizētājiem tas nozīmē risku, ka var nebūt pietiekams apmeklētāju skaits un pasākums var ciest finansiālus zaudējumus. Iedzīvotāju aptaujā tika noskaidrots, ka pasākumu atpazīstamības rādītāji ir augsti un iedzīvotāji visumā ir ļoti apmierināti ar pasākumu klāstu, daudzveidību un kvalitāti. Lielākā daļa respondentu arī atzina, ka kultūras notikumi rada pozitīvu pilsētas tēlu. Studenti izstrādāja ieteikumu izmantot iedzīvotāju pozitīvās atsauksmes to pasākumu reklamai tirgū, kurus Siguldas novads plāno attīstīt un orientēt arī uz plašāku mērķauditoriju. Vērtīgs šķita arī "Aerodium" ieteikums izveidot sadarbības karti, kuru iegūtu, apmeklējot kādu no sadarbības ķēdes vietām, piemēram, "Aerodium", un tā ļautu saņemt atlaidi vai kādas priekšrocības citās vietās, piemēram, "Tarzānā" vai "Kaķiškalnā". Līdzīgi varētu veidot karti, kurā fiksētu noteiktu skaitu (piemēram, 10) vai veidu (muižas, muzeji, aktīvās atpūtas) objektu, kas jāapmeklē noteiktā laika periodā, rezultātā iegūstot kādu suvenīru, dāvanu vai cita veida bonusu.

(Felcis, Ņikišins & Zača, 2013).

gan arī subjektīvā piesaiste telpai (Cresswell, 2004). Atkarībā no vietas mēroga, konteksta un individuālajām preferencēm veidojas atšķirīga prakse, tomēr vietas sociālais un kultūras kapitāls spēlē nozīmīgu lomu. Bieži vien tas ir vienīgais, kas notur indivīdu pie konkrētas vietas. Ir daudz cilvēku, kuru darba gaitas, profesionālie kontakti jau sen pārauguši dzimtas vietas robežas, tomēr senču mājvieta, sociālās saites ar kopienu, vietējā kultūra piesaista šai vietai. Ekonomiskās un pragmatiskās attiecības var pāraugt vietas iespējas, bet emocionālās, sociālās un kultūras saites nozīmi saglabā ilgāk.

Individuālā līmenī saites, kas vieno cilvēku un vietu, ir ļoti daudzveidīgas. Funkcionālās saites starp vietām mūsdienās bieži veidojas globālā mērogā, savukārt sociālās un kultūras piesaistes pamatā ir individuāli emocionāli motīvi. Ekonomiskās sadarbības kontakti (izejvielu, sazažotās produkcijas noieta tirgi utt.) pat nelielu Latvijas nomales novada uzņēmumu var saistīt ar pasaules biznesa centriem un tālām eksotiskām zemēm, bet emocionālā piesaiste balstās uz vietas sociālo un kultūras kapitālu. Globālais un lokālais cilvēka ikdienas dzīvē ir cieši blakus – graudu cenas pasaules biržā un kaimiņa spriedumi par rītdien gaidāmo laiku var būt vienādi nozīmīgi. Tomēr tālāk pievērsisim uzmanību tikai vienam no piesaistes daudzveidīgajiem aspektiem – kultūras kapitālam.

Vietas identitāti, unikālo kvalitāti izsaka gan ierastas norises, gan jaunradīti notikumi, kas ar laiku var kļūt par tradicionāliem. Piemēram, nelielajā Vecpiebalgas novadā jau otro gadu (kopš 2012. gada) organizēta saiešana slātaviešu garā "Vecpiebalga atver durvis!", par Salacgrīvas zīmolu ir kļuvis festivāls "Positivus", par tradīciju kļuvis Cēsu mākslas festivāls. Ilggadīga pieredze ir Jelgavas ledu skulptūru festivālam ziemā un smilšu skulptūru skatei vasarā, klasiskās mūzikas koncertam ceriņziedu laikā Dobeļē. Dažāda mēroga pasākumi neatkarīgi no tā, vai tie ir privāti komerciāla rakstura (kā "Positivus") vai novada pašvaldības atbalstīti (kā saiešana slātaviešu garā Vecpiebalgā), vai pētnieciskās iestādes darbinieku iniciēti (kā Latvijas Valsts Augļkopības institūta veidotais ceriņu parks Dobeļē), tie ir unikāli, konkrētai vietai radīti pasākumi, kas spodrina šīs vietas kapitālu un rada tai jaunu – gan emocionālu, gan vairāk vai mazāk veiksmīgu komerciālu – pievienoto vērtību. Tie ir notikumi, kas spēj saistīt ne tikai vietējos iedzīvotājus, bet arī plašu interesentu loku no visas valsts un tuvākajām ārzemēm (Lietuvas, Igaunijas) pretstatā samērā vienveidīgajiem pilsētu svētkiem, kas vasarā vai katru nedēļas nogali notiek kādā Latvijas pilsētā ar obligāto amatnieku tirdziņu un pašdarbības kolektīvu priekšnesumiem. Iespējams, tiem ir sava nozīme vietējās kopienas identitātes stiprināšanā, tomēr pilsētas (novada) svētki ne vienmēr spēj piesaistīt plašāku skatītāju loku un atklāt šīs vietas unikālītāti.

Vietējās kultūras un identitātes loma piesaistē savam novadam labi parādās pētījumā par Latvijas mazāko novadu Baltinavu, akcentējot latgaliskās vides nozīmi Baltinavas identitātē, tomēr atšķirīgā veidā nekā iepriekš minētās tradicionālās un jaunradītās norises:

"Kultūra veido un nostiprina latgalisko vidi Baltinavas novadā. Liela daļa kultūras pasākumu notiek

latgaļu valodā, kas piesaista vairāk cilvēku. Tieši latgaliskais Baltinavas novada iedzīvotājos veido kopības sajūtu un patriotisko garu, ko novērtē apkārtējo novadu cilvēki. A. Nagle (Baltinavas novada domes deputāte, kultūras un sporta komisijas vadītāja): "Kur vēl var dzirdēt latgaliešu valodā teātri? Cilvēks var nākt uz teātri, redzēt savu vidi. Citur tas nav piedāvājumā, tikai piemums." Liela nozīme Baltinavas novada iedzīvotājiem ir latgaliskajai identitātei. Baltinavas novads ir viena no retajām vietām Latvijā, kur valsts iestādēs cilvēki tiek apkalpoti latgaļu valodā, liela daļa kultūras pasākumu tiek vadīti latgaliski. Labs piemērs ir Danskovītes luga "Latgola.lv", kas ar milzīgiem panākumiem iestudēta Latvijas Nacionālajā teātrī. To apmeklējis rekordliels skaits cilvēku, un dramatiskais kolektīvs "Palādas" pēc lūguma rīko viesizrādes kino "Splendid Palace" Rīgā" (Bubnovs, 2013, 65).

Latvijā pilsētas vai novada zīmola veidošanas, tūristu piesaistes un vietējās uzņēmējdarbības veicināšanas potenciāls bieži vien nav pietiekami izmantots. Droši vien katrā pilsētā un novadā var atrast, izkopt vai jaunradīt ko tādu, kas noteikti nav atrodams citviet Latvijā.

Viena no visplašāk pasaulē zināmajām Latvijas identitātes zīmēm ir dziesmu un deju svētki, kas notiek ik pēc pieciem gadiem ar vērienīgiem koncertiem un gājienu cauri galvaspilsētas centram. Pēc noslēguma koncerta izskaņas šaurā profesionāļu lokā tiek vērtētas pagājušo svētku veiksmes un neveiksmes, veidots nākamo dziesmusvētku repertuārs, bet svētku ierindnieki – koristi, diriģenti, dejojotāji un deju kolektīvu vadītāji – cītīgi turpina spodrināt savas prasmes mēģinājumos. Varbūt regulāri reģionu dziesmusvētki lielo svētku starplaikā varētu kļūt ne tikai par vietu, kur diriģentiem un koristiem noslīpēt savu meistarību kopkoru priekšnesumos, bet arī par pamatu vēl plašākai koku kustībai un reģionu identitātes stiprināšanai?

Sociālais un kultūras kapitāls darbībā: LEADER un Latvijas lauku attīstība

Viens no piemēriem, kas parāda, kā sociālo un kultūras kapitālu var izmantot vietu dzīvotspējas veicināšanai, ir LEADER programma (LEADER – Mērķtiecīga un koordinēta rīcība lauku ekonomikas attīstībai (no franču valodas – *Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale*)), kas sekmīgi tiek izmantota lauku attīstības veicināšanai ne tikai Latvijā Lauku attīstības programmas ietvaros, bet visā ES. Tās metodoloģiskais pamats ir endogēnā un neoendogēnā pieeja lauku attīstībai (Galdeano-Gómez, Aznar-Sánchez, & Pérez-Mesa, 2011). *Šajā pieejā* lauki sen vairs nav tikai vieta, kur audzēt kartupeļus un slauc govīs, kur saglabājusies neskarta dabas vide pilsētnieku atpūtas ērtībām, t. i., notiek lauksaimnieciskā ražošana un ir pieejami vides pakalpojumi. Mūsdienās laukos attīstās daudzveidīgas ekonomiskās aktivitātes (diversificēta ekonomika), veidojas jauni dzīves stili, ņemot vērā teritoriju īpatnības un arvien lielāku vietējo kopienu līdzdalību lēmumu pieņemšanā. Latvijas lauku attīstības programmas ietvaros laikā no 2007. gada

līdz 2013. gadam darbojās 40 vietējās rīcības grupas, kas realizējušas vairākus simtus projektu.

Kopienas rīcībspēju ir praktiski neiespējami nodalīt no vietas, kurai šī kopiena piesaistīta, no darbības vides, kurā veidojas tās nosacījumi un kurā tā realizējas. Vietas sociālais un kultūras kapitāls veido pamatu kopienas rīcībspējai, jo jebkura sociālā uzvedība ir iesakņota starppersonisko attiecību tīklos (Granovetter, 1985). Mūsdienās kopiena kļūst par aizvien nozīmīgāku rīcības aģentu laukos, ko respektē arī politikas veidotāji, paredzot atbalsta instrumentus kopienu projektiem un iniciatīvām.

Pēdējo gadu demogrāfisko procesu analīze liecina, ka Latvijā iedzīvotāju skaits lauku teritorijās samazinās. Visos Latvijas novados, izņemot Pierīgu, iedzīvotāju skaita samazinājums piecu gadu laikā ir pat līdz 15% (Valsts lauku tīkls, 2012). Lauku iedzīvotāji, īpaši gados jaunie, uzsākot studiju vai darba gaitas, dodas prom no laukiem uz pilsētām (visbiežāk – uz Rīgu) vai ārzemēm un reti atgriežas atpakaļ laukos. Lauku vides attīstībai svarīgi ir panākt, lai lauku teritorijas nekļūst mazāk apdzīvotas, lai saglabājas iedzīvotājiem pievilcīga dzīves un darba vide. Līdztekus liela mēroga intensīvajai lielražošanai, kas veicina visu resursu, tai skaitā cilvēkresursu, koncentrāciju un efektīvāku izmantošanu (t. i., pieprasījuma pēc darbaspēka samazināšanos), lielu lauku iedzīvotāju un lauksaimniecisko ražotāju grupu veido tās lauku saimniecības, kas ražo galvenokārt pašu patēriņam. Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūta pētnieks Armands Vēvers uzskata: "Patlaban īpaši aktuāla kļūst mazo un vidējo saimniecību izaugsmes rosināšana, jo tieši tās ir lauku apdzīvotības un sociāli ekonomiskās vides pamats. Lai rosinātu ekonomiskās aktivitātes laukos, atbalstu lielajām saimniecībām lietderīgi saistīt ar darba vietu radīšanu, kooperācijas veicināšanu ar mazajām saimniecībām un ar citiem nosacījumiem. Pilnvērtīgai lauku izaugsmei ir nepieciešama kompleksa pieeja ar daudzu ministriju iesaisti" (kā citēts Stankēvičs, 2013). Citētais pētījums par mazo un vidējo lauku saimniecību attīstību ļauj secināt, ka arī mazās saimniecības ir ekonomiski efektīvas, tomēr to ražošanas apjomi ir nepietiekami pilnvērtīgai pamatlīdzekļu atjaunošanai un ražošanas paplašināšanai, šīs saimniecības nevar kļūt par pilnvērtīgiem tirgus dalībniekiem, tāpēc tām nepieciešams pastiprināts atbalsts. Papildu sociālais ieguvums no mazajām un vidējām saimniecībām ir plašākas iespējas lietot videi draudzīgas saimniecības metodes (kas lielražošanā ir apgrūtināši lielo apjomu dēļ). Mazo un vidējo uz pašapgādi orientēto saimniecību sociālo nozīmi lauku telpas attīstībā akcentē arī A. Cimdiņa un I. Raubiško pētījums "Cilvēks un darbs Latvijas laukos: sociālantropoloģisks skatījums" (Cimdiņa & Raubiško, 2013).

Latvijā Lauku attīstības programmas pasākumi lauku telpas attīstībai un LEADER pieejas īstenošanai ir vērsti uz to, lai radītu priekšnoteikumus uzņēmējdarbības pieaugumam un kvalitatīvas dzīves vides nodrošināšanai pašvaldībās. Vienlīdz svarīgi ir gan pilnveidot infrastruktūru – ceļus, kas bieži ir par cēloni nepietiekamai uzņēmējdarbības attīstībai laukos, – gan arī veicināt sabiedrības virzītu attīstību, iesaistot un apvienojot kopienas teritorijas sociālekonomiskās situācijas uzlabošanā, nodrošinot vietējās attīstības stratēģijas īstenošanu un vietējo rīcības

grupu izveidi, pamatojoties uz LEADER pieredzi. Šīm darbībām ir vairāki virzieni, kas vērsti uz to, lai stiprinātu vietējo ekonomiku un uzņēmējdarbības dažādību, veicinātu cilvēkos interesi pievērsties uzņēmējdarbībai. Mūsdienās laukos strauji attīstās mājražošana un mājamatniecība, paveras iespējas lauku tūrisma attīstībā. Tas kopumā veicina sadarbību un īso piegādes ķēžu veidošanu, sekmē vietējo resursu maksimālu un produktīvu izmantošanu, rada augstāku pievienoto vērtību, ļaujot iedzīvotājiem parūpēties pašiem par sevi, par savām ģimenēm un savas teritorijas attīstību. Šie pasākumi ir vērsti uz to, lai apturētu sociālā un cilvēkkapitāla samazināšanos laukos, kas apdraud vietējās ekonomikas attīstības iespējas, lai uzlabotu lauku teritoriju sociālā un cilvēkkapitāla kvalitāti, attīstītu tādus nodarbinātības veidus, kurus var veikt attālināti. Lai veicinātu sabiedrības līdzatbildību par kvalitatīvas dzīves telpas radīšanu, nepieciešams iesaistīt iedzīvotājus vietas potenciāla attīstībā, ko veido dabas, fiziskais un kultūras kapitāls.

LEADER pieejas mērķis ir atbalstīt savstarpēji koordinētas aktivitātes lauku attīstības veicināšanai. Viens no LEADER pamatprincipiem ir pieeja no apakšas uz augšu, kad iniciatīva nāk no vietējiem iedzīvotājiem, iesaistoties savas teritorijas problēmu identificēšanā un risināšanā, tāpēc lauku iedzīvotāju spēja pieteikt iniciatīvas vietējās ekonomikas stiprināšanai un vietas potenciāla attīstībai lielā mērā atkarīga no iedzīvotāju aktivitātes, līdzdarbojoties vietējās rīcības grupās (Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts, 2009).

Pakāpeniski augošu, atklātu, no apakšas uz augšu vērstu lauku iedzīvotāju sadarbības tīklu izveide ir vislabākais impulss integrētai lauku attīstībai un jaunu pārvaldības modeļu izstrādei ilgtermiņā. Viens no LEADER pieejas pamatprincipiem ir plaša lauku telpas attīstībā ieinteresēto pušu līdzdalība, kas ļauj jaunradītajiem sociālajiem tīkliem maksimāli efektīvi izmantot lauku endogēnās attīstības potenciālu. LEADER pieejas aktivitātēs radītais un attīstītais sociālais kapitāls perspektīvā varētu kļūt par ilgtspējīgu sociālu struktūru arī bez ārēja finansējuma, tādēļ būtiski atvēlēt pietiekamu finansiālu atbalstu vietējo rīcības grupu kapacitātes attīstībai – starpteritoriālai un starpvalstu sadarbībai, vietējās rīcības grupas darbības nodrošināšanai, teritorijas aktivizēšanai un atbilstamam vietējo attīstības stratēģiju un sadarbības projektu sagatavošanai.

Pētījumi (Marquardt, Mollers, & Buchenrieder, 2012) par LEADER pieejas realizēšanu lauku attīstībā jaunajās ES dalībvalstīs liecina, ka ārējās, īpaši starptautiskās, pieredzes ietekme uz LEADER principu izplatīšanu, partnerību un vietējo rīcības grupu attīstību ir ļoti svarīga. Jo plašāks ir sadarbības tīklu rādiuss, jo spēcīgāka ir grupa, lielāka savstarpējā uzticēšanās, labāk attīstīta vietējo rīcības grupu organizatoriskā struktūra un darbības kapacitāte.

Iedzīvotāju grupu un vietējo līderu iniciētie tīkli gan savas darbības sākumā ir mazāk efektīvi un veidojas lēni, tomēr perspektīvā to ietekme uz lauku attīstību ir ilgtspējīgāka. Pētījumā (Macken-Walsh, 2010) par LEADER pieejas realizēšanu lauku attīstībā Lietuvā, salīdzinot no apakšas uz augšu vērstu lauku iedzīvotāju sadarbības tīklu un

pašvaldību iniciētu projektu efektivitāti, konstatēts, ka, lai gan ar pašvaldības administrācijas līdzdalību saistītie projekti ir sekmīgi īstenoti, pastāv risks, ka, baidoties zaudēt ietekmi, vietējie politiskie līderi nebūs ieinteresēti spēcīgu sociālo tīklu attīstībā, jo tie var apdraudēt viņu varas pozīcijas.

Pašlaik Latvijā tiek gatavota lauku attīstības programma nākamajam laika posmam no 2014. līdz 2020. gadam. Vērtējot Latvijā Lauku attīstības programmas darbību iepriekšējā periodā (2007.–2013.), konstatēts, ka LEADER pieejas ietvaros pagastos ir panākti ievērojami dzīves kvalitātes uzlabojumi, ko iedzīvotāji vērtē atzinīgi, tomēr vietējās rīcības grupās darbības caurskatāmību palielinātu

plašāka iedzīvotāju iesaistīšana projektu ideju apzināšanā un sagatavošanā (Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts, 2012). LEADER ietvaros realizētie projekti ir vērsti uz ikdienas dzīves dažādošanu un pilnveidošanu, tie veicina sabiedrības iesaisti cilvēkkapitāla un kultūras kapitāla stratēģiskas un ilgtspējīgas izmantošanas un attīstības iniciatīvās, tādā veidā paaugstinot lauku iedzīvotāju drošumspēju, vietas potenciālu un pievilcību, kas var kļūt par priekšnosacījumu jaunu tūrisma, kultūras, veselības un citu saistītu pakalpojumu un produktu piedāvājuma attīstībai atbilstoši vietējās attīstības stratēģijā noteiktajiem mērķiem un sekmēt iedzīvotāju motivāciju izvēlēties atbilstošo teritoriju par savu dzīvesvietu.

7.8.
logs

Lielākie sasniegumi. Nopietnākās problēmas. Svarīgākie uzdevumi

Lielākie sasniegumi

Latvijā valsts attīstības plānošanas dokumentos (Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020.gadam, (NAP 2020) un Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam (Latvija 2030)) ir akcentēts ilgtspējīgas attīstības jēdziens. Sabiedrībā veidojas izpratne par ilgtspējīgu teritoriju attīstību un dzīvotspēju.

LEADER pieejas īstenošanas prakse Lauku attīstības programmas ietvaros apliecina sociālā un kultūras kapitāla nozīmi teritoriju ilgtspējīgas attīstības un dzīvotspējas veicināšanā.

Nopietnākās problēmas

Datu ticamība un pieejamība, kā arī praksē izmantojamu teritoriju ilgtspējīgas attīstības instrumentu trūkums kavē teritoriju attīstības ilgtspējas analīzi. Visbiežāk ilgtspēja tiek reducēta līdz ekonomiskās un ekoloģiskās attīstības dimensijai, neveltot pienācīgu uzmanību sociālajiem ilgtspējas aspektiem, jo to mērīšana un analīze ir ļoti komplicēta.

Svarīgākie uzdevumi

Latvijā notiek būtiskas demogrāfiskās un administratīvās pārmaiņas, kas atstāj dziļu iespaidu uz reģionālās attīstības procesiem. Lai valsts un sabiedrības attīstības plānošanu balstītu uz precīzu informāciju, dziļu procesu izpratni un spētu veidot efektīvu rīcībpolitiku, nepieciešams pilnveidot teritoriju ilgtspējīgas attīstības metodoloģiju, īpašu uzmanību pievēršot ilgtspējas sociālajai dimensijai.

Valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” ietvaros veiktās aptaujas „Nevienlīdzība, integrācija un teritoriju ilgtspējīga attīstība, LU SZF, 2013.” tehniskā informācija

PĒTĪJUMA VEICĒJS	TNS LATVIA
ĢENERĀLAIS KOPUMS	Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 74 gadiem (saskaņā ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datiem uz 2013. gada 1. janvāri – 1 657 204)
SASNIEGTĀS IZLASES APJOMS	1001 respondents (ģenerālajam kopumam reprezentatīva izlase)
IZLASES METODE	Stratificētā vairākpakāpju nejaušā izlase
STRATIFIKĀCIJAS PAŽĪME	Administratīvi teritoriālā
APTAUJAS VEIKŠANAS METODE	Tiešās datorizētās intervijas respondentu dzīvesvietās
ĢEOGRĀFISKAIS PĀRKLĀJUMS	Visi Latvijas reģioni (101 izlases punkts)
APTAUJAS VEIKŠANAS LAIKS	No 11.05.2013. līdz 06.06.2013.

SASNIEGTĀS IZLASES SALĪDZINĀJUMS AR IEDZĪVOTĀJU STATISTIKU

	Respondentu skaits izlasē (%) pirms svēršanas	Respondentu skaits izlasē (%) pēc svēršanas	Statistika*
KOPĀ:	100,0	100,0	100,0
DZIMUMS			
Vīrietis	43,3	47,4	47,4
Sieviete	56,7	52,6	52,6
VECUMS			
18–24 gadi	13,1	12,8	12,8
25–34 gadi	18,7	20,3	20,3
35–44 gadi	18,2	18,6	18,6
45–54 gadi	19,1	19,2	19,2
55–64 gadi	14,6	16,5	16,5
65–74 gadi	16,4	12,7	12,7
TAUTĪBA			
Latvieši	64,8	58,2	58,2
Krievi	26,7	28,9	28,9
Cita tautība	8,5	12,8	12,8
REĢIONS			
Rīga	30,1	31,7	31,7
Pierīga	17,1	18,0	18,0
Vidzeme	10,0	10,2	10,2
Kurzeme	14,1	13,1	13,1
Zemgale	13,0	12,1	12,1
Latgale	15,8	14,9	14,9
APDZĪVOTĀ VIETA			
Rīga	30,1	31,7	31,7
Citas pilsētas	37,5	35,9	35,9
Neliels ciemats, ciems, lauki	32,5	32,3	32,3
NODARBINĀTĪBAS STATUSS			
Strādājošie	58,3	60,2	
Nestrādājošie	41,7	39,8	
IZGLĪTĪBA			
Pamata	17,1	17,3	
Vidējā, vidējā speciālā	56,1	56,5	
Augstākā	26,8	26,2	
PILSONĪBA			
LR pilsoņi	86,8	84,2	
Respondenti bez LR pilsonības	13,2	15,8	

* Avots: LR Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (PMLP) dati uz 2013. gada 1. janvāri.

Dati tika svērti pēc šādām pazīmēm: dzimuma, vecuma, tautības, reģiona un apdzīvotās vietas tipa atbilstoši oficiāli pieejamiem LR Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (PMLP) datiem uz 2013. gada 1. janvāri.

Pētījumu vadīja Signe Kaņejeva, Ingrīda Libora, Nataļja Kovaļova
 Datu masīvu veidojis Gundars Sporāns

T1

Dzīvo dzimtajā vietā

Vai Jūs pašlaik dzīvojat vietā, kur esat dzimis un uzaudzis? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

Jā	48,8
Nē	51,2

T2

Piederība dzimtajai vietai

Cik lielā mērā Jūs jūtaties piederīgs dzimtajai vietai? (% no respondentiem, kuri nedzīvo savā dzimtajā vietā, $n = 513$)

1 – nemaz nejūtos piederīgs/-a	14,0
2	13,1
3	22,0
4	20,1
5 – ļoti cieši piederīgs/-a	29,2
Grūti pateikt/ NA	1,6

T3

Piederība teritoriālajām vienībām

Cik lielā mērā Jūs jūtaties piederīgs pie katras nosauktās teritoriālās vienības? (% no respondentiem)*

	* Skaits	1 – nemaz nejūtos piederīgs/-a	2	3	4	5 – ļoti cieši piederīgs/-a	Grūti pateikt/ NA
Jūsu tuvākajai apkaimei (ciemam, pilsētas mikrorajonam)	1001	2,6	4,0	14,9	24,9	52,9	0,7
Jūsu pilsētai, pagastam	1001	2,4	3,7	13,9	23,1	56,7	0,2
Jūsu novadam (neatbild Rīgas un citu republikas pilsētu iedzīvotāji)	481	2,3	5,6	19,1	24,9	47,5	0,6
Jūsu reģionam (neatbild Rīgas iedzīvotāji)	683	2,5	4,3	17,1	25,5	49,7	0,9
Latvijai	1001	2,8	3,5	9,0	18,7	65,2	0,8
Baltijas valstīm	1001	6,5	8,3	20,8	26,1	35,2	3,1
Eiropai	1001	15,3	13,1	23,2	22,6	21,8	4,0

T4

Spēja personīgi ietekmēt pašvaldības lēmumus par dzīvi, apkaimi

Kā Jūs vērtējat, cik lielā mērā Jūs personīgi pašlaik varat ietekmēt pašvaldības lēmumus, kas skar Jūsu dzīvi, Jūsu apkaimi? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

Ļoti lielā mērā	0,8
Drīzāk lielā mērā	8,0
Drīzāk mazā mērā	29,6
Ļoti mazā mērā	58,1
Grūti pateikt/ NA	3,5

T5

Administratīvi teritoriālās reformas (ATR) ietekme uz iedzīvotāju un pašvaldību attiecībām

Cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat katram apgalvojumam par ATR? (% no respondentiem, izņemot Rīgas un citu republikas pilsētu iedzīvotājus, $n = 481$)

	Pilnīgi piekrītu	Drīzāk piekrītu	Drīzāk nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu	Grūti pateikt/ NA
Uzskatu, ka pēc ATR mana informētība par pašvaldības lēmumiem ir uzlabojusies	4,4	21,8	40,5	21,5	11,8
Pēc ATR mana pagasta/ pilsētas iedzīvotājiem nav ietekmes uz pašvaldības lēmumiem	16,3	30,3	29,9	9,3	14,2
Lielākā daļa manas pašvaldības deputātu pārstāv visu pašvaldības iedzīvotāju intereses	4,2	30,2	33,6	17,9	14,1
Pēc ATR manas iespējas ietekmēt pašvaldības lēmumus, kas skar manu dzīvi/ manu apkaimi, ir lielākas	2,0	12,6	46,2	27,0	12,2

T6

Administratīvi teritoriālās reformas (ATR) ietekme uz iedzīvotāju ikdienas dzīves iespējām novados

Pētījumā vēlamies novērtēt arī administratīvi teritoriālās reformas (ATR) ietekmi uz iedzīvotāju ikdienas dzīves iespējām novados – kuros jautājumos tās ir uzlabojušās, palikušas nemainīgas vai pasliktinājušās? (% no respondentiem, izņemot Rīgas un citu republikas pilsētu iedzīvotājus, $n = 481$)

	Uzlabojusies	Nav mainījusies	Pasliktinājušies	Grūti pateikt/ NA
Pēc ATR mana ikdiena ir...	7,3	85,2	6,3	1,2
Pēc ATR manas iespējas atrast darbu novadā ir...	5,4	74,8	12,7	7,1
Pēc ATR manas iespējas piedalīties novada sabiedriskajā dzīvē ir...	13,5	79,3	4,7	2,5
Pēc ATR manas iespējas novadā daudzveidīgi pavadīt brīvo laiku ir...	15,9	76,1	5,0	3,0
Pēc ATR mana pagasta/pilsētas iedzīvotājiem administratīvo/ publisko pakalpojumu (izziņas, VSAA u. c.) pieejamība ir...	13,1	74,3	7,0	5,6
Pēc ATR mana pagasta/pilsētas iedzīvotājiem administratīvo/ publisko pakalpojumu (izziņas, VSAA u. c.) kvalitāte ir...	11,2	76,8	4,3	7,7
Pēc ATR mana pagasta/pilsētas iedzīvotājiem privāto/komerčiālo pakalpojumu pieejamība (veikali, frizieris, šuvēja u. c.) ir...	12,3	80,3	5,3	2,1
Pēc ATR mana pagasta/pilsētas iedzīvotājiem privāto/komerčiālo pakalpojumu kvalitāte (veikali, frizieris, šuvēja u. c.) ir...	10,2	83,5	3,2	3,1

T7

Iedzīvotāju viedoklis par mazbērnu dzīvošanu viņu dzīvesvietā

Kā Jūs domājat, vai Jūsu mazbērni dzīvos tajā apdzīvotajā vietā (pagastā, pilsētā, novadā), kurā dzīvojat pašlaik? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

Noteikti jā	7,6
Iespējams jā	28,2
Iespējams nē	22,6
Noteikti nē	20,0
Grūti pateikt	21,6

T8

Uztvertā ienākumu nevienlīdzība

Kā Jūs domājat, cik daudz mēnesī parasti pelna šādu profesiju pārstāvji pēc nodokļu atreķināšanas? (vidējā alga latos) (no respondentiem, kuru atalgojumu vērtējumi nepārsniedz +/- trīs standartnovirzes un kuri varēja norādīt atalgojumu visās piecās norādītajās profesijās, $n = 726$)

Ģimenes ārsts	532
Lielas privātas Latvijas kompānijas priekšsēdētājs	3198
Pārdevējs	206
Nekvalificēts rūpnīcas strādnieks	215
Latvijas valdības ministrs	2252

T9

Vēlamā ienākumu nevienlīdzība

Cik daudz, pēc Jūsu domām, šo profesiju pārstāvjiem būtu jāpelna mēnesī pēc nodokļu atreķināšanas neatkarīgi no tā, ko viņi faktiski saņem? (vidējā alga latos) (no respondentiem, kuru atalgojumu vērtējumi nepārsniedz +/- trīs standartnovirzes un kuri varēja norādīt atalgojumu visās piecās norādītajās profesijās, $n = 726$)

Ģimenes ārsts	661
Lielas privātas Latvijas kompānijas priekšsēdētājs	1958
Pārdevējs	378
Nekvalificēts rūpnīcas strādnieks	347
Latvijas valdības ministrs	1293

T10

Attieksme pret sociālo ilgtspēju

Cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādiem apgalvojumiem? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

	Pilnībā piekrītu	Piekrītu	Ne piekrītu, ne nepiekrītu	Nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu	Nevar pateikt
Ienākumu atšķirības Latvijā ir pārāk lielas	70,6	23,3	2,5	1,7	0,8	1,1
Valdības pienākums ir samazināt ienākumu atšķirības cilvēkiem ar augstiem un zemiem ienākumiem	54,4	29,4	7,2	5,5	1,3	2,2
Valdībai būtu jānodrošina apmierinošs dzīves līmenis bezdarbniekiem	36,2	34,0	16,7	9,2	1,5	2,4
Valdībai būtu jātērē mazāk nabadzīgo pabalstiem	5,9	14,0	17,3	38,3	21,6	2,9
Ģimenes labā sievietei vajadzētu būt gatavai samazināt slodzi/ mazāk strādāt algotā darbā	21,5	42,7	16,3	11,8	5,1	2,6
Ja ir darba vietu trūkums, vīriešiem salīdzinoši ar sievietēm darba tirgū jānodod priekšroka	8,9	21,2	17,6	31,4	17,8	3,1

T11

Viedokļi par iespējām atrast darbu dažādām sabiedrības grupām

Cik viegli vai grūti, Jūsprāt, šādām sabiedrības grupām ir iegūt darbu? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

	Ļoti grūti	Diezgan grūti	Diezgan viegli	Ļoti viegli	Grūti pateikt/ NA
Vīrietim	5,9	39,7	44,8	4,3	5,3
Sievietei	17,1	54,2	22,4	1,0	5,3
Personām pēc bērna kopšanas atvaļinājuma	29,3	50,1	10,1	1,3	9,2
Grūtniecēm	67,5	25,3	1,3	0,1	5,8
Personām ar atkarībām (alkoholisms, narkotiku lietošana, spēju atkarība u. c.)	70,8	20,6	3,1	0,0	5,5
Jauniešiem vecumā no 18 līdz 24 gadiem	33,0	40,7	20,1	3,8	2,4
Pirmspensijas vecuma cilvēkiem	71,5	25,8	1,0	0,1	1,6
No ieslodzījuma vietām atbrīvotajiem	73,4	18,8	2,0	0,1	5,7
Invalidiem	72,9	23,9	0,8	0,0	2,4
Personām ar sliktu veselības stāvokli	64,5	31,5	0,6	0,0	3,4
Personām, kam trūkst latviešu valodas zināšanu	24,3	45,8	21,2	2,6	6,1
Lauciniekiem	31,7	45,0	13,2	0,6	9,5
Latgales iedzīvotājiem	38,0	39,6	9,5	0,3	12,6

T 12

Iemesli cilvēku dzīvošanai trūkumā

Kāpēc, Jūsprāt, ir cilvēki, kas dzīvo trūkumā? Kurš no šiem četriem viedokļiem vislabāk atbilst Jūsējam? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

Viņiem nav veicies	7,0
Tāpēc, ka viņi ir slinki un bez gribasspēka	26,8
Mūsu sabiedrībā pastāv liela netaisnība	38,2
Tā ir neatņemama progresā sastāvdaļa	12,6
Neviens no šiem	8,0
Grūti pateikt/ NA	7,4

T 13

Attieksme pret valdības rīcību nabadzības problēmas steidzamā risināšanā

Vai Jūs personīgi piekrītat tam, ka nabadzība Latvijā ir problēma, kuras risināšanai ir nepieciešama steidzama valdības rīcība? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

Pilnībā piekrītu	67,2
Drīzāk piekrītu	25,4
Drīzāk nepiekrītu	3,9
Pilnībā nepiekrītu	1,4
Grūti pateikt/ NA	2,1

T 14

Vēlamais pensijas apjoms nākotnē sagaidāmo izdevumu segšanai

Kādam būtu jābūt/nākotnē jābūt Jūsu pensijai latos, lai Jūs varētu segt visus sagaidāmos izdevumus par pārtiku, apģērbu, dzīvokli un veselības aprūpi? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

Līdz Ls 150	0,1
Ls 151–200	1,6
Ls 201–250	4,1
Ls 251–300	11,6
Ls 301–350	12,4
Ls 351–400	13,3
Ls 401–500	18,7
Ls 501–600	16,9
Ls 601–700	6,4
Ls 701–800	4,0
Ls 801–1000	4,0
Ls 1001–1500	2,3
Ls 1501–2000	1,2
Ls 2001 un vairāk	1,4
Nezina. Grūti pateikt	1,7
Atteikums atbildēt	0,3

T 15

Vēlamā alga vēlamās pensijas saņemšanai nākotnē

Kādai būtu jābūt Jūsu algai (pēc nodokļu nomaksas), lai varētu cerēt uz šādu pensiju? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

Līdz Ls 150	0,1
Ls 151–200	0,0
Ls 201–250	0,2
Ls 251–300	1,0
Ls 301–350	1,7
Ls 351–400	4,1
Ls 401–500	9,8
Ls 501–600	12,3
Ls 601–700	10,8
Ls 701–800	11,1
Ls 801–1000	13,6
Ls 1001–1500	12,3
Ls 1501–2000	5,8
Ls 2001 un vairāk	6,3
Nezina. Grūti pateikt	10,2
Atteikums atbildēt	0,7

T 16

Apstākļu svarīgums cilvēku vēlamajos ienākumos

Izlemjot, cik daudz cilvēkiem būtu jāpelna, cik svarīgi, Jūsaprāt, ir šādi apstākļi? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

	Vissvarīgākais	Ļoti svarīgi	Diezgan svarīgi	Ne pārāk svarīgi	Nemaz nav svarīgi	Grūti pateikt/ NA
Ar cik lielu atbildību saistīts darbs	18,8	56,4	21,2	1,0	0,3	2,3
Izglītībai un apmācībai veltīto gadu skaits	11,4	44,5	28,0	11,4	2,1	2,6
Kas ir nepieciešams, lai apgādātu ģimeni	15,9	48,7	24,0	4,4	1,2	5,8
Vai cilvēkam ir jāuztur bērni	21,7	49,2	20,6	3,4	0,7	4,4
Cik labi viņš vai viņa veic darbu	27,4	52,6	16,8	1,1	0,2	1,9
Cik centīgi viņš vai viņa strādā	20,5	55,1	20,2	1,8	0,4	2,0

T 17

Attieksme pret algas taisnīgumu

Vai Jūsu alga ir taisnīga? Mēs nejaudājam, cik Jūs gribētu pelnīt, bet vai Jūs saņemat atbilstoši Jūsu kvalifikācijai un pūlēm? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

Daudz mazāka, nekā ir taisnīgi	37,9
Nedaudz mazāka, nekā ir taisnīgi	24,1
Tā ir apmēram taisnīga	28,5
Nedaudz lielāka, nekā ir taisnīgi	0,6
Daudz lielāka, nekā ir taisnīgi	0,2
Nekad nav strādājis	3,3
Grūti pateikt	5,4

T 18

Pirmais un tagadējais darbs

Aplūkojiet dažādu darba veidu sarakstu. Kāda veida darbs Jums bija pēc klātienes mācību pabeigšanas un kāda veida darbs Jums ir tagad? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)* (% no respondentiem, kuri ir strādājuši, $n = 964$)**

	* a) Jūsu pirmais darbs	** b) Jūsu tagadējais / pēdējais darbs
Profesionāls un tehnisks (piem., ārsts, skolotājs, inženieris, mākslinieks, medmāsa)	16,1	11,4
Augstākās pārvaldes (piem., bankieris, lielas firmas vadošs darbinieks, augsta valsts amatpersona, apvienības/ organizācijas amatpersona)	1,6	3,1
Kantora darbinieks, ierēdnis (piem., sekretārs, ierēdnis, iestādes administrators, civildienesta ierēdnis)	7,2	7,3
Tirdzniecība (piem., vadītājs tirdzniecībā, veikala īpašnieks, pārdevējs, apdrošināšanas aģents, iepircējs)	6,9	7,3
Apkalpojošā nozare (piem., restorāna īpašnieks, policijas virsnieks, oficiants, frizieris, uzraugs)	10,4	10,9
Kvalificēts strādnieks (piem., meistars, mehāniķis, iespaidējs, šuvējs, atslēdznieks, elektriķis)	24,1	20,8
Puskvalificēts strādnieks (piem., mūrnieks, autobusa vadītājs, konservēšanas strādnieks, galdnieks, metālapstrādātājs, maiznieks)	10,9	11,0
Nekvalificēts strādnieks (piem., strādnieks, šveicars, durvju sargs, apkopējs)	13,9	12,9
Laukstrādnieks (piem., fermas strādnieks, traktora vadītājs)	5,1	3,5
Lauku saimniecības īpašnieks, pārvaldnieks	0,2	1,6
Mans pirmais darbs ir arī mans tagadējais darbs (vienīgais darbs)		10,2
Nekad nav strādājis/- usi	3,6	

T 19

Demogrāfijas politikas aspektu svarīgums

Kuri demogrāfijas politikas aspekti Jums liekas īpaši svarīgi Latvijā? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)*

* Iespējamās vairākas atbildes	
Bērnudārzu rindu likvidēšana	21,8
Minimālās māmiņalgas celšana līdz minimālās algas līmenim (pašreiz 38% no māmiņām saņem Ls 100 mēnesī, audzinot bērnu līdz 1,5 gada vecumam)	33,4
Ievērojami palielināt ģimenes valsts pabalstu (pašreiz Ls 8) visām ģimenēm	51,9
Ievērojami palielināt ģimenes valsts pabalstu daudzbērnu ģimenēm un trūcīgām ģimenēm ar bērniem	24,5
Vismaz dubultot neapliekamo minimumu par apgādājamiem bērniem (no tagadējiem Ls 70 uz Ls 140)	38,9
Brīvpusdienas visiem skolēniem, nevis tikai 1–2. kl. skolēniem	20,7
Lielākas atlaides nekustamā īpašuma nodoklim (NĪN) ne vien mājokļu īpašniekiem, bet arī to īrniekiem ar vismaz diviem nepilngadīgiem bērniem (šobrīd ir no trīs bērniem)	14,7
Valsts atbalsts jaunajām ģimenēm pirmā mājokļa iegādei	30,2
Pensijas apjoms un pensionēšanās vecums būtu jāsaista ar bērnu skaitu	20,8
Apmaksātās neauglības ārstēšanas programmas paplašināšana (t.sk. palielināt procedūru skaitu, palielināt pieļaujamo maksimālo vecumu (šobrīd 37 gadi))	4,4
Cits	3,0
Neviens no šiem	2,7
Grūti pateikt	0,3

T 20

Informācijas veidi

Vai Jums personīgi ir bijusi vajadzīga informācija par... (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

	Jā	Nē	Grūti pateikt/NA
Iespēju uzsākt savu uzņēmējdarbību	23,5	76,0	0,5
Iespēju iegūt izglītību (par mācību iestādēm, kursiem, iespēju iegūt profesionālo kvalifikāciju u.tml.)	46,4	52,5	1,1
To, kā iegūt un izmantot e-parakstu	19,8	79,3	0,9
Iespēju saņemt nodokļu atvieglojumus	39,9	59,1	1,0
Iespēju saņemt pabalstus	42,8	56,5	0,7
2. pensiju līmeni	35,7	63,3	1,0
Medicīnas pakalpojumiem	63,4	36,2	0,4
Jūsu pašvaldībā pieņemtajiem lēmumiem	39,0	59,6	1,4
Likumiem un Ministru kabineta noteikumiem	38,0	59,8	2,2
Notikumiem jūsu pilsētā, pagastā	70,6	28,1	1,3
Notikumiem Latvijā	72,7	25,2	2,1

T 21

Informācijas iegūšanas vietas

Kur Jūs parasti/visbiežāk iegūstat uzticamu informāciju par...

(% no respondentiem, kuriem bijusi vajadzīga informācija)*

	* Skaitis	No ģimenes locekļiem, draugiem, kolēģiem	Plašziniņas līdzekļos (radio, TV, prese u. tml.)	Konsultējoties ar darbinie- ku valsts vai pašvaldības iestāde	Valsts vai pašvaldības iestā- des mājaslapā (piem., minis- trijs vai domes mājaslapā)	Citur internetā (piem., so- ciālajos tīklos, ziņu portālos, likumi.lv u. tml.)	Citur (lūdzu, norādiet, kur!)	Man šāda informācija ir ak- tuāla, bet nav pieejama	Grūti pateikt/ NA
Iespēju uzsākt savu uzņēmējdarbību	235	21,2	7,1	16,7	15,4	33,8	2,3	1,6	1,9
Iespēju iegūt izglītību (par mācību iestādēm, kursiem, iespēju iegūt profesionālo kvalifikāciju u.tml.)	465	13,8	14,5	10,8	12,0	43,4	1,8	2,2	1,5
To, kā iegūt un izmantot e-parakstu	198	4,2	8,4	22,6	18,3	35,8	2,9	3,1	4,7
Iespēju saņemt nodokļu atvieglojumus,	399	14,7	13,5	28,7	18,4	20,7	1,0	1,5	1,5
Iespēju saņemt pabalstus	429	14,1	12,9	40,8	13,8	15,2	0,4	1,0	1,8
2. pensiju līmeni	357	4,4	7,7	29,2	9,7	21,6	23,5	1,5	2,4
Medicīnas pakalpojumiem	635	26,6	10,9	27,2	6,7	16,8	9,6	0,8	1,4
Jūsu pašvaldībā pieņemtajiem lēmumiem	391	9,1	43,0	10,0	18,5	16,9	0,3	0,4	1,8
Likumiem un Ministru kabineta noteikumiem	380	3,1	35,7	4,8	24,4	29,8	0,2	0,8	1,2
Notikumiem jūsu pilsētā, pagastā	706	9,8	56,3	2,8	8,3	21,9	0,2	0,3	0,4
Notikumiem Latvijā	727	3,1	65,7	0,2	1,4	29,3	0,0	0,0	0,3

T22

Informācijas ieguve un saprotamība

Vai pēdējo sešu mēnešu laikā Jūs personīgi esat ieguvī/-usi informāciju no šīm iestādēm? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)* Ja jā, cik saprotama tā Jums bija? (% no respondentiem, kuri ieguvuši informāciju attiecīgajā iestādē)**

	* Jā	** Skaits	Saprotama	Daļēji saprotama	Nesaprotama	Neesmu izmantojis
Vietējā pašvaldībā konsultējoties ar darbinieku (klātienē, pa telefonu, e-pastā)	26,6	266	74,1	20,4	4,4	1,1
Vietējās pašvaldības mājaslapā	20,7	208	74,6	21,2	3,8	0,4
Sociālajā dienestā konsultējoties ar darbinieku (klātienē, pa telefonu, e-pastā)	25,1	251	79,0	6,0	3,9	1,1
Sociālā dienesta mājaslapā	8,1	81	75,5	16,8	3,8	3,9
Nodarbinātības valsts aģentūrā konsultējoties ar darbinieku (klātienē, pa telefonu, e-pastā)	18,4	185	78,5	18,3	1,0	2,2
Nodarbinātības valsts aģentūras mājaslapā	10,7	107	75,3	19,0	2,8	2,9
Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūrā konsultējoties ar darbinieku (klātienē, pa telefonu, e-pastā)	20,6	206	82,8	13,2	2,6	1,3
Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras mājaslapā	8,8	89	81,3	17,2	0,0	1,5
Valsts ieņēmumu dienestā konsultējoties ar darbinieku (klātienē, pa telefonu, e-pastā)	29,4	294	78,4	18,2	3,1	0,3
Valsts ieņēmumu dienesta mājaslapā	14,8	149	66,7	24,2	9,1	0,0
Namu pārvaldē vai pie namu apsaimniekotāja konsultējoties ar darbinieku (klātienē, pa telefonu, e-pastā)	25,9	259	67,0	23,4	9,6	0,0
Namu pārvaldes vai namu apsaimniekotāja mājaslapā	5,8	58	65,6	20,4	9,6	4,4
Citos komunālajos uzņēmumos (ūdens apgāde, atkritumu izvešana u.tml.) konsultējoties ar darbinieku (klātienē, pa telefonu, e-pastā)	19,4	194	77,8	15,4	5,8	1,0
Citu komunālo uzņēmumu (ūdens apgāde, atkritumu izvešana u.tml.) mājaslapā	8,7	88	72,8	26,0	1,2	0,0
Bērnudārzos vai skolās konsultējoties ar darbinieku (klātienē, pa telefonu, e-pastā)	27,6	277	90,7	7,2	1,4	0,7
Bērnudārzu vai skolu mājaslapā	12,0	120	89,3	10,7	0,0	0,0

T23

Informētība par elektronisko pakalpojumu pieejamību internetā

Vai Jūs personīgi esat informēts/-a par šādu elektronisko pakalpojumu pieejamību internetā?
(% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

	Esmu informēts/-a	Neesmu informēts/-a	Grūti pateikt/NA
Nekustamā īpašuma nodokļa nomaksa	57,6	39,2	3,2
Sabiedriskā transporta (autobuss, vilciens, lidmašīna u.tml.) biļešu iegāde	71,2	26,4	2,4
Kultūras un sporta pasākumu (koncerti, teātra izrādes, kino u.tml.) biļešu iegāde	72,1	26,3	1,6
Komunālo pakalpojumu (apkure, elektrība, gāze u.tml.) rēķinu apmaksā	75,1	23,2	1,7
Dzīvesvietas deklarācijas iesniegšana	54,9	42,5	2,6
Sava uzņēmuma reģistrēšana	45,1	51,2	3,7
Savu datu pārbaude ledzīvotāju reģistrā, Kadastrā, CSDD u.tml.	55,4	41,4	3,2
Informācija par apdrošināšanas iemaksām un apdrošināšanas periodiem	54,5	42,5	3,0
Informācija par ieturētajiem nodokļiem	49,6	47,6	2,8
Informācija par pensijām, pabalstiem, atlīdzībām	55,1	42,0	2,9
Informācija par pensiju 2. līmeņa dalībnieka konta stāvokli	51,4	45,1	3,5
Elektroniskie iesniegumi valsts vai pašvaldības iestādei	52,6	44,7	2,7
Elektroniskā pieteikšanās studijām pamatstudiju programmās	48,8	48,3	2,9
Ienākumu deklarācijas iesniegšana	57,6	39,7	2,7

T24

Elektronisko pakalpojumu internetā izmantošanas biežums

Cik bieži Jūs personīgi esat izmantojis šādus elektroniskos pakalpojumus internetā?
(% no respondentiem, kuri ir izmantojuši elektroniskos pakalpojumus)*

	* Skaitis	Regulāri izmantoju	Esmu izmantojis vismaz vienu reizi	Neesmu izmantojis	Grūti pateikt/NA
Nekustamā īpašuma nodokļa nomaksa	576	32,7	14,7	52,4	0,2
Sabiedriskā transporta (autobuss, vilciens, lidmašīna u.tml.) biļešu iegāde	713	27,2	25,1	47,7	0,0
Kultūras un sporta pasākumu (koncerti, teātra izrādes, kino u.tml.) biļešu iegāde	721	31,9	23,1	45,0	0,0
Komunālo pakalpojumu (apkure, elektrība, gāze u.tml.) rēķinu apmaksā	752	64,4	7,2	28,3	0,1
Dzīvesvietas deklarācijas iesniegšana	550	10,1	19,8	70,1	0,0
Sava uzņēmuma reģistrēšana	451	4,1	8,8	87,1	0,0
Savu datu pārbaude ledzīvotāju reģistrā, Kadastrā, CSDD u.tml.	555	21,8	26,0	52,2	0,0
Informācija par apdrošināšanas iemaksām un apdrošināšanas periodiem	546	17,8	19,6	62,0	0,6
Informācija par ieturētajiem nodokļiem	497	17,3	18,8	63,9	0,0
Informācija par pensijām, pabalstiem, atlīdzībām	551	15,4	20,2	64,2	0,2
Informācija par pensiju 2. līmeņa dalībnieka konta stāvokli	514	13,4	22,8	63,6	0,2
Elektroniskie iesniegumi valsts vai pašvaldības iestādei	526	9,6	14,4	75,7	0,3
Elektroniskā pieteikšanās studijām pamatstudiju programmās	489	6,7	12,2	81,1	0,0
Ienākumu deklarācijas iesniegšana	576	16,9	10,8	72,0	0,3

T25

Elektronisko pakalpojumu internetā neizmantošanas iemesli

Kāpēc Jūs personīgi neesat izmantojis/-usi šādus elektroniskos pakalpojumus internetā?
(no respondentiem, kuri ir informēti, bet nav izmantojuši pakalpojumu)*

	* Skaitis	Neprotu izmantot	Nav bijusi vajadzība izmantot	Cits cilvēks to dara manā vietā	Cits	Grūti pateikt/NA
Nekustamā īpašuma nodokļa nomaksa	302	8,4	69,0	16,5	5,8	0,3
Sabiedriskā transporta (autobuss, vilciens, lidmašīna u. tml.) biļešu iegāde,	340	8,1	80,0	6,0	5,9	0,0
Kultūras un sporta pasākumu (koncerti, teātra izrādes, kino u. tml.) biļešu iegāde	325	9,1	76,5	10,0	4,4	0,0
Komunālo pakalpojumu (apkure, elektrība, gāze u. tml.) rēķinu apmaksa	213	11,7	52,6	28,8	6,9	0,0
Dzīvesvietas deklarācijas iesniegšana	385	5,9	86,0	4,7	3,0	0,4
Sava uzņēmuma reģistrēšana	393	4,8	89,4	2,4	3,4	0,0
Savu datu pārbaude ledzīvotāju reģistrā, Kadastrā, CSDD u. tml.	290	6,6	83,4	5,2	4,0	0,8
Informācija par apdrošināšanas iemaksām un apdrošināšanas periodiem	338	5,4	85,4	3,7	5,3	0,2
Informācija par ieturētajiem nodokļiem	317	6,4	84,7	4,5	4,1	0,3
Informācija par pensijām, pabalstiem, atļidzībām	354	4,9	86,1	4,7	4,0	0,3
Informācija par pensiju 2. līmeņa dalībnieka konta stāvokli	327	6,2	85,5	4,3	3,3	0,7
Elektroniskie iesniegumi valsts vai pašvaldības iestādei	398	4,6	88,9	2,0	4,1	0,4
Elektroniskā pieteikšanās studijām pamatstudiju programmās	396	3,4	92,2	1,7	2,7	0,0
Ienākumu deklarācijas iesniegšana	415	7,6	80,8	5,1	5,6	0,9

T26

Attieksme pret pilsoniskajām vērtībām

Ir dažādi viedokļi par to, ko nozīmē būt labam pilsonim. Kā Jūs personīgi uzskatāt, cik svarīgi labam pilsonim ir...? (% no visiem respondentiem, n = 1001)

	1 – nemaz nav svarīgi	2	3	4	5 – ļoti svarīgi	Grūti pateikt, NA
Piedalīties vēlēšanās	5,2	3,8	11,7	17,9	58,8	2,6
Ievērot likumus un noteikumus	0,8	0,8	6,7	21,8	68,5	1,4
Būt informētam par notiekošo sabiedrībā	0,8	1,1	10,6	33,2	53,3	1,0
Aktīvi paust savu nostāju, redzot, ka valsts amatpersona rīkojas savtīgās interesēs	3,9	4,6	16,8	24,6	45,0	5,1
Maksāt nodokļus	2,3	1,9	7,6	24,5	61,5	2,2
Palīdzēt cilvēkiem, kas dzīvo sliktāk nekā Jūs	1,7	3,3	18,4	33,6	39,8	3,2
Palikt dzīvot Latvijā arī ekonomiskās krīzes apstākļos	11,9	7,7	21,7	20,8	32,8	5,1

T27

Attieksme pret etniskā nacionālisma vērtībām

Izsakiet savu attieksmi pret šādiem apgalvojumiem (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

	Pilnīgi piekrītu	Drīzāk piekrītu	Drīzāk nepiekrītu	Pilnīgi nepiekrītu	Grūti pateikt, NA
Mani pārņem saviņņojums, klausoties/dziedot Latvijas himnu	25,7	37,4	17,7	10,7	8,5
Latvijas sabiedrības vienotībai jābalstās uz latviešu valodu un kultūru	41,4	31,9	12,5	10,6	3,6
Man patīk Latvijas karoga krāsas	52,8	35,5	3,8	2,1	5,8
Citu tautību cilvēki ar atšķirīgām tradīcijām un paražām nevar būt īsti piederīgi Latvijai pat tad, ja viņi šeit dzīvo daudzus gadus	8,5	16,2	30,8	41,1	3,4
Latviešu valoda ir jāzina katram Latvijas pilsonim	66,3	23,4	5,3	4,0	1,0
Man labāk patīktu, ja mūsu valstī dzīvotu tikai latvieši	8,6	13,3	28,9	46,2	3,0

T28

Attieksme par latviešu un cittautiešu savstarpējo attiecību jautājumiem

Sabiedrībā valda dažādi uzskati par latviešu un cittautiešu savstarpējo attiecību jautājumiem. Kuram no diviem spriedumiem A vai B Jūs piekrītat? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

Apgalvojums		
A: Latvijā ir jāveicina mazākumtautību identitātes saglabāšana un nostiprināšana	Pilnībā piekrīt A	37,3
	Drīzāk piekrīt A	32,6
B: Latvijas sabiedrībā nav vēlama atšķirīgu etnisko identitāšu pastāvēšana	Drīzāk piekrīt B	13,1
	Pilnībā piekrīt B	6,5
	Šis jautājums nelielas svarīgs	5,1
	Nezina/NA	5,4

Apgalvojums		
A: Latvijas attīstību veicinātu cittautiešu aktīvāka līdzdalība valsts pārvaldē	Pilnībā piekrīt A	29,6
	Drīzāk piekrīt A	25,6
B: Latviešiem pašiem ir jāpārvalda valsts, tikai viņiem ir tiesības noteikt Latvijas nākotni	Drīzāk piekrīt B	16,4
	Pilnībā piekrīt B	21,1
	Šis jautājums nelielas svarīgs	3,4
	Nezina/NA	3,9

T29

Attieksme pret potenciālajiem viesstrādniekiem kā identitātes un Latvijas sabiedrības ilgtspējīgas attīstības apdraudētājiem

Cik lielā mērā, pēc Jūsu domām, viesstrādnieki no dažādiem pasaules reģioniem varētu apdraudēt mūsu identitāti un Latvijas sabiedrības ilgtspējīgo attīstību? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

	1 – nemaz neapdraudēs	2	3	4	5 – ļoti apdraudēs	Grūti pateikt, NA
Krievija, Ukraina, Baltkrievija, Moldova	22,9	13,8	20,1	17,3	20,5	5,4
Centrālās Āzijas valstis (Uzbekistāna, Tadžikistāna, Kirgizstāna, Turkmenistāna)	10,4	12,9	21,4	20,9	28,1	6,3
Tuvie Austrumi un Ziemeļāfrika	12,5	12,8	17,3	18,2	33,3	5,9
Tālie Austrumi (Ķīna, Dienvidaustrumu Āzija)	10,8	11,1	18,8	18,5	34,8	6,0

T30

Attieksme pret kultūru attīstību Latvijā

Kuram no minētajiem apgalvojumiem par Latvijas attīstību Jūs piekrītat visvairāk? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

Valstij jāīsteno "latviskās Latvijas" ideja	8,4
Valstij jānodrošina latviešu valodas un kultūras prioritāra attīstība, reizē nodrošinot atbalstu arī citu valodu un kultūru attīstībai	68,2
Latvijas attīstību nodrošinās brīva valoda un kultūru konkurence	18,8
Grūti pateikt	4,6

T31

Pilsoniskā iesaistīšanās

Vai Jūs pēdējo divu gadu laikā esat darījis kaut ko no minētā? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)

	Jā	Nē	Grūti pateikt/NA
Piedalījies parakstu vākšanas kampaņā	15,9	84,0	0,1
Piedalījies referendumā	52,1	47,4	0,5
Piedalījies referendumā kampaņas organizēšanā	2,7	97,3	0,0
Piedalījies mītiņos, piketos, demonstrācijās vai streikos	5,9	4,0	0,1
Rakstījis vēstules valsts amatpersonām, ministrijām un citām valsts iestādēm, ierosinot vai lūdzot pārskatīt kādu lēmumu	6,2	93,6	0,2
Rakstījis vēstules pašvaldībai, ierosinot vai lūdzot pārskatīt kādu lēmumu	8,0	91,8	0,2
Piedalījies sabiedriskās apspriešanas pasākumos	14,1	85,6	0,3
Aktīvi darbojies politiskā organizācijā	2,2	97,6	0,2
Aktīvi darbojies nevalstiskā organizācijā, arodbiedrībā vai profesionālā apvienībā	7,4	92,2	0,4
Aktīvi darbojies reliģiskā organizācijā	5,9	94,1	0,0
Ziedojis naudu politiskām partijām	1,4	98,4	0,2
Ziedojis naudu labdarībai	58,1	41,7	0,2
Ziedojis naudu reliģiskām un baznīcu organizācijām, draudzēm	24,8	75,1	0,1
Veicis brīvprātīgo darbu	28,3	71,2	0,5

T32

Iesaistīšanās vai biedru statuss organizāciju darbā

Kuru minēto organizāciju darbā Jūs esat iesaistījies vai esat to biedrs? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$)*

* Iespējamās vairākas atbildes	
Reliģiskās un baznīcu organizācijas, draudzes	7,6
Arodbiedrības	6,9
Politiskās partijas un grupas	1,5
Sporta, atpūtas organizācijas un klubi	7,2
Mākslinieciskās pašdarbības kolektīvs (koris, teātris, tautisko un moderno deju kolektīvs, rokgrupa vai cits)	4,3
Jaunatnes klubi, organizācijas, studentu korporācijas	1,5
Profesionālās apvienības, biedrības	2,5
Pensionāru organizācijas	1,3
Vides aizsardzības organizācijas	1,6
Sieviešu kustības	1,2
Nevalstiskās organizācijas, kas sniedz palīdzību trūcīgo un sociāli mazaizsargāto grupu sociālās labklājības celšanai	0,6
Nevalstiskās organizācijas, kas piedalās vietējo problēmu risināšanā dzīvesvietā	1,1
Nevalstiskās organizācijas, kas piedalās cilvēktiesību problēmu risināšanā	0,4
Brīvprātīgās veselības veicināšanas biedrības	0,9
Etnisko minoritāšu organizācijas	0,3
Cita organizācija, arī neformāla	1,1
Nekur nepiedalos	71,7

T33

Pilsonisko aktivitāšu vērtējums sabiedrības mainīšanai

Vai Jūs personīgi piekrītat, ka ir iespējams kaut ko mainīt? (no visiem respondentiem, $n = 1001$)

	Pilnībā piekrītu	Drizāk piekrītu	Drizāk nepiekrītu	Pilnībā nepiekrītu	Grūti pateikt, NA
Darbojoties politiskā partijā	8,6	40,1	27,4	14,0	9,9
Vēršoties pie valsts amatpersonām ar vēstulēm	3,5	24,7	37,1	27,1	7,6
Piedaloties dažādās politiskās kampaņās	3,2	30,2	37,3	19,7	9,6
Piedaloties dažādās sociālās kampaņās (piemēram, labdarībā, pret vardarbību ģimenē u. tml.)	10,3	50,8	21,8	10,1	7,0

T34

Apmierinātība ar dzīvi

Cik apmierināts vai neapmierināts Jūs esat ar savu pašreizējo dzīvi kopumā? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$) (vidējais rādītājs skalā no 1 līdz 10 no respondentiem ar noteiktām atbildēm uz jautājumu, $n = 998$)*

1 – pilnīgi neapmierināts/-a	5,4
2	2,9
3	5,5
4	5,7
5	20,6
6	14,2
7	20,2
8	14,1
9	5,5
10 – pilnīgi apmierināts/-a	5,6
Grūti pateikt/NA	0,3
* Vidējā apmierinātība	6,0

T35

Spēja ietekmēt savu dzīvi

Lūdzu novērtējiet, cik lielā mērā Jūs esat savas dzīves noteicējs/-a? (% no visiem respondentiem, $n = 1001$) (vidējais rādītājs skalā no 1 līdz 10 no respondentiem ar noteiktām atbildēm uz jautājumu, $n = 990$)*

1 – nemaz nevaru ietekmēt	2,4
2	2,1
3	4,1
4	5,6
5	14,3
6	11,3
7	15,0
8	17,2
9	9,5
10 – pilnā mērā ietekmēju	17,4
Grūti pateikt/NA	1,1
* Vidējā spēja ietekmēt dzīvi	6,9

Tautas attīstības indekss un statistisko rādītāju tabulas

Pirmo reizi tautas attīstības indekss (TAI) tika publicēts Tautas attīstības ziņojumā (*Human Development Report*) 1990. gadā. Kopš tā laika TAI ir izraisījis lielu interesi politiķu, žurnālistu un zinātnieku vidū – tiek diskutēts par tā sastāvdaļām, kā arī par aprēķina metodi. Jāteic, ka TAI aprēķina metode un indikatoru izvēle arvien tiek pilnveidota un kopš 1990. gada ir mainījusies.

2010. gadā – TAI publicēšanas 20 gadadienā –, apkopojot kritiku par indeksa aprēķina metodēm, tika mainīti indikatori, kas veido indeksu, un arī indeksa aprēķināšanas metode. Detalizēta informācija par izmaiņām

TAI aprēķinos atrodama šeit: <http://hdr.undp.org/en/humandev/lets-talk-hd/>.

TAI ir salikts rādītājs, kas ļauj novērtēt ilgtermiņa prognozes tautas attīstības trīs galvenajos virzienos – veselība, izglītība un ienākumi. TAI uzskatāmi parāda, ka attīstība ir kas vairāk nekā ekonomiskā izaugsme.

Detalizēta informācija par TAI aprēķināšanas metodi norādīta šeit: <http://hdr.undp.org/en/media/HDR%202013%20technical%20notes%20EN.pdf>

Tabulā redzams, kā laika gaitā mainījusies TAI aprēķināšanas metode.

TAZ	Indikatori			Aprēķina metode
	veselība	izglītība	ienākumi	
1990	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums	Lasītpratēju īpatsvars vecuma grupā 25 gadi un vairāk	Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju PPP \$ (log)	Aritmētiskais vidējais
1991–1994		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Vidējais gadu skaits izglītības ieguvei	Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju PPP \$ (pielāgots)	
1995–1998		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvars		
1999		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvars	Reālais IKP uz vienu iedzīvotāju PPP \$ (log)	
2000–2009		(2/3) Lasītpratēju īpatsvars pieaugušo vidū (1/3) Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāju īpatsvars		
2010–2012		(2/3) Vidējais gadu skaits izglītības ieguvei (1/3) Paredzamais gadu skaits izglītības ieguvei	Reālais NKP uz vienu iedzīvotāju PPP & (ln)	Ģeometriskais vidējais

Līdz 2010. gadam TAI tika aprēķināts kā vienkāršs aritmētiskais vidējais no indikatoriem, kas raksturo veselību, izglītību un ienākumus. 2010. gadā, saglabājot indeksa trīsdimensiju struktūru, TAI aprēķināšanā tika izvēlēti jauni indikatori ienākumu un izglītības jomā un indeksa aprēķina metode tika mainīta no aritmētiskā vidējā uz ģeometriskā vidējo. Aritmētiskā vidējā indeksa aprēķina metode ļauj zemus sasniegumus vienā dimensijā kompensēt ar augstiem sasniegumiem citā. Ģeometriskā vidējā aprēķina metode samazina aizstāšanas iespējas starp indeksu

veidojošām dimensijām un adekvātāk atspoguļo reālo situāciju.

2013. gada Tautas attīstības ziņojumā publicētais TAI nav salīdzināms ar iepriekšējos ziņojumos publicētajiem indeksiem atšķirīgās aprēķina metodoloģijas dēļ.

Ņemot vērā izmaiņas TAI aprēķina metodē un indikatoru izvēlē, pārpublicējam Latvijas TAI no 2013. gada Tautas attīstības ziņojuma (*Human Development Report 2013*). Ziņojuma pilns teksts atrodams šeit: http://issuu.com/undp/docs/hdr_2013_en

Tautas attīstības indekss: Latvija

	Vieta pēc tautas attīstības indeksa <i>Human Development Report 2013</i>	Tautas attīstības indekss	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Vidējais gadu skaits izglītības ieguvei	Paredzamais gadu skaits izglītības ieguvei	Reālais NKP uz vienu iedzīvotāju (PPP 2005 \$)
2012	44	0,814	73,6	11,5	14,8	14 724

TAI aprēķināšanā tiek izmantoti starptautiski salīdzināmi dati no šādiem informācijas avotiem:

- nacionālais kopprodukts uz vienu iedzīvotāju – no Pasaules Bankas (2012) Pasaules attīstības indikatoru datubāzes;
- vidējais gadu skaits izglītības ieguvei un paredzamais gadu skaits izglītības ieguvei – no UNESCO Statistikas institūta datubāzes (2012);
- jaundzimušo paredzamais mūža ilgums – no 2011. gada revīzijas datiem par Pasaules iedzīvotāju perspektīvu 1950.–2050. gadam (UNDESA 2011).

2013. gada Tautas attīstības ziņojumā (*Human Development Report 2013*) publicētā informācija rāda, ka

Latvijas TAI vērtība laika periodā no 1980. gada līdz 2012. gadam ir augusi par 0,3% (katru gadu no 0,675 līdz 0,814), ierindojot Latviju 44. vietā starp 187 pasaules valstīm. Detalizēta informācija atrodama šeit: http://hdr.undp.org/en/media/HDR2013_EN_Statistics.pdf

Nākamajā tabulā redzams, kā mainījusies katra TAI indikatora vērtība. Minētā informācija ņemta no publikācijas *Human Development Report 2013* un nav salīdzināma ar Centrālās statistikas pārvaldes rīcībā esošo informāciju. Paredzamais mūža ilgums palielinājies par 4,5 gadiem, vidējais gadu skaits izglītības ieguvei – par 5,2 gadiem, bet paredzamais gadu skaits izglītības ieguvei – par 1,5 gadiem.

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Paredzamais gadu skaits izglītības ieguvei	Vidējais gadu skaits izglītības ieguvei	Reālais NKP uz vienu iedzīvotāju (PPP 2005 \$)	Tautas attīstības indekss
1980	69,1	13,3	6,3
1985	69,9	13,5	6,9
1990	69,0	12,7	7,5	10 081	0,693
1995	68,6	11,6	8,8	6 147	0,673
2000	70,6	14,2	9,4	8 518	0,732
2005	71,8	15,6	10,4	12 870	0,784
2010	73,0	15,0	11,5	13 793	0,802
2011	73,3	15,0	11,5	14 293	0,805
2012	73,6	14,8	11,5	14 724	0,814

Tautas attīstības rādītāju tabulas sagatavotas saskaņā ar ANO Attīstības programmas (*UNDP*) definētajiem indikatoriem. Nākamās 18 statistikas tabulas ietver informāciju par galvenajiem tautas attīstības aspektiem. Tabulās atspoguļoti sociālo procesu raksturošanā nozīmīgākie rādītāji: veselība, izglītība, apkārtējā vide, nodarbinātība u.tml. Izmantota Centrālās statistikas pārvaldes informācija un, ja nepieciešams, arī papildu dati, kas iegūti no ministrijām, iestādēm un starptautiskajām organizācijām.

Statistiskā informācija, kas atrodama tabulās, ir iegūta pēc starptautiski lietotas metodoloģijas. Kopš

2000. gada dažiem tabulās minētajiem rādītājiem ir mainījusies gan definīcijas, gan metodoloģija un klasifikācija. Līdz ar to informācija ir pārskatīta un dati koriģēti par visu periodu.

Datu tabulās izmantoti arī Centrālās statistikas pārvaldes un citu institūciju izlases veida apsekojumu dati. Tabulās, kurās aprēķini veikti saistībā ar iedzīvotāju skaitu, informācija ir pārrēķināta pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem. Informācija tabulās sniegta, balstoties uz datiem, kuri bija Centrālās statistikas pārvaldes rīcībā uz 2013. gada 1. jūniju.

Tautas attīstības raksturojums

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Mātes mirstība		Iedzīvotāju skaits uz vienu ārstu	Visu līmeņu mācību iestāžu apmeklētāji, % no 7–23 g. v. iedzīvotāju skaita	Studenti augstākajā izglītības pakāpē, % no 19–23 g. v. iedzīvotāju skaita		Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas līmeņa ¹
		uz 100 000 dzīvi dzimušajiem	gadījumu skaits			kopā	sievietes	
2000	70,5	24,8	5	289	86,3	62,4	79,8	...
2001	70,2	25,4	5	300	88,2	68,3	85,4	...
2002	70,5	5,0	1	290	89,6	73,0	91,7	...
2003	70,9	14,3	3	289	90,9	76,2	96,6	9100
2004	71,2	9,8	2	278	91,6	76,4	98,3	10100
2005	70,9	4,6	1	271	91,1	75,7	97,8	11100
2006	70,8	13,5	3	265	90,0	73,7	96,3	12500
2007	70,8	25,8	6	273	89,3	72,1	95,0	14300
2008	72,3	12,5	3	256	89,2	71,0	92,7	14600
2009	72,9	46,1	10	266	88,1	65,6	84,4	12700
2010	73,3	26,1	5	261	88,5	63,7	79,4	13200
2011	74,0	5,4	1	256	89,0	63,5	77,4	14700
2012	74,2	20,1	4	253	91,0	65,6	79,4	...

¹ Dati no Eiropas Savienības statistikas biroja mājaslapas:
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00001&plugin=1>

Sabiedrībai nevēlamas parādības

	Bezdarbnieki, % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem	Iedzīvotāji ar pabeigtu vismaz vidējo izglītību vecuma grupā 25–64 gadi, % ¹	20% bagātāko un 20% nabadzīgāko iedzīvotāju ienākumu attiecība	Inflācija gadā, % pret iepriekšējo gadu	Satiksmes negadījumos bojāgājušie uz 100 000 iedzīvotājiem	Šķirtas laulības, % no noslēgtajām laulībām	Neregistrētā laulībā dzimuši bērni, % no dzimušo kopskaita	Pašnāvības uz 100 000 iedzīvotājiem		Sēra dioksīda (SO ₂) izplūde no stacionāriem avotiem, kg uz vienu iedzīvotāju ³	Slāpekļa (Nox) izplūde no stacionāriem avotiem, kg uz vienu iedzīvotāju ³
								vīrieši	sievietes		
2000	8,7	83,2	5,5	102,6	25	66,6	40,3	56,3	11,8	5,1	3,5
2001	7,9	79,6	...	102,5	22	62,0	42,1	52,3	11,2	3,8	3,7
2002	7,4	82,2	...	101,9	22	61,1	43,1	49,0	12,0	3,3	4,0
2003	6,6	83,2	...	102,9	22	48,3	44,2	45,8	9,8	2,6	4,5
2004	6,5	84,6	6,7	106,2	23	50,8	45,3	43,7	8,6	2,0	3,9
2005	5,6	84,5	7,9	106,7	20	50,6	44,7	43,1	9,8	1,4	4,3
2006	4,4	84,5	6,3	106,5	18	49,6	43,8	39,9	6,7	0,9	4,8
2007	4,0	85,0	7,3	110,1	19	47,8	43,2	35,3	7,9	0,8	4,7
2008	5,1	85,8	7,3	115,4	15	48,0	43,2	42,4	8,4	0,5	3,7
2009	11,2	86,8	6,9	103,5	12	51,4	43,5	41,9	8,5	0,5	3,4
2010	12,2	88,5	6,6 ²	98,9	10	53,1	44,1	39,1	5,4	0,7	4,0
2011	10,4	87,9	6,5	104,4	9	77,2	44,6	38,8	6,7	0,5	4,1
2012	9,9	89,1	...	102,3	9	65,0	45,0	39,6	6,6	0,6	4,5

¹ Dati no Eiropas Savienības statistikas biroja mājaslapas:
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

² Dati pārrēķināti pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

³ Latvijas Vides ģeoloģijas un meteoroloģijas centra informācija.

Sieviešu un vīriešu skaita atšķirības (sievietes % pret vīriešiem)

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums	Iedzīvotāju skaits (gada sākumā)	Jaunieši, kas apgūst vidējās izglītības pakāpes mācību programmas ¹	Absolventi, kas beiguši vidējās izglītības pakāpes augstākā posma mācību programmas ¹	Studenti augstākajā izglītības pakāpē (19–23 g. v.) ¹	Nodarbinātie ²	Bezdarbnieki	Darba samaksa valstī
2000	117,3	117,1	104,8	100,5	157,4	96,0	136,1	78,6
2001	117,4	117,3	99,0	112,3	142,1	97,6	134,6	80,2
2002	117,6	117,7	98,3	104,7	138,8	96,0	142,2	81,5
2003	115,9	118,0	97,9	101,4	140,0	94,9	140,9	83,5
2004	115,8	118,0	100,5	111,0	144,3	95,0	143,6	84,4
2005	117,3	118,0	102,2	111,9	145,8	94,0	149,3	81,9
2006	117,0	118,0	104,0	113,3	152,7	94,5	155,7	82,4
2007	116,7	117,9	104,3	106,4	156,9	95,1	160,2	83,9
2008	116,5	117,6	102,1	111,2	154,3	96,7	108,1	84,8
2009	114,9	117,9	97,4	108,9	150,4	105,4	103,4	83,9
2010	114,7	118,4	94,6	103,1	144,3	106,9	118,5	81,5
2011	114,4	118,9	93,6	101,0	139,5	107,0 ¹	134,5	83,4
2012	114,2	118,8	92,1	100,3	137,0	103,7	132,8	83,2

¹ Dati pārrēķināti pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

² Darbaspēka apsekojuma dati. 2000.–2001. gadā personas no 15 gadiem un vecākas, sākot ar 2002. gadu – 15–74 gadu vecumā.

Sieviešu stāvoklis

	Jaundzimušo paredzamais mūža ilgums, gadi	Pirmās laulības noslēgšanas vidējais vecums	Mātes mirstība		11–18 g. v. sievietes, kuras apgūst vidējās izglītības mācību programmas, % ¹	Vidējās izglītības pakāpes absolventes, % no 18 g. v. sieviešu skaita ¹	Augstākās izglītības pakāpes studentes, % no 19–23 g. v. sieviešu skaita ¹	Sieviešu īpatsvars nodarbināto vidū, % ³	Sieviešu īpatsvars vadītāju un speciālistu vidū, % ³	Sieviešu īpatsvars parlamenta deputātu vidū, %
			uz 100 000 dzīvi dzimušajiem	gadījumu skaits						
2000	76,0	24,9	24,8	5	86,5	94,0	79,8	49,0	57,7	17 ⁴
2001	75,7	24,9	25,4	5	87,7	92,7	85,4	49,4	59,1	17 ⁴
2002	76,1	25,4	5,0	1	87,2	75,2	91,7	49,0	57,6	18 ⁵
2003	76,0	25,4	14,3	3	88,9	70,7	96,6	48,7	57,5	18 ⁵
2004	76,3	25,6	9,8	2	89,8	81,9	98,3	48,7	57,5	18 ⁵
2005	76,5	26,0	4,6	1	89,1	85,1	97,8	48,4	58,5	18 ⁵
2006	76,3	26,3	13,5	3	71,2	84,3	96,3	48,6	58,1	19 ⁶
2007	76,2	26,4	25,8	6	71,3 ²	84,5	95,0	48,8	60,3	19 ⁶
2008	77,7	26,7	12,5	3	71,3 ²	87,9	92,7	49,2	61,6	19 ⁶
2009	77,8	27,1	46,1	10	70,0 ²	87,4	84,4	51,3	60,3	19 ⁶
2010	78,1	27,4	26,1	5	69,6 ²	91,5	79,4	51,7	59,3	19 ⁷
2011	78,7	27,7	5,4	1	68,1 ²	90,2	77,4	51,7 ¹	60,5 ¹	19 ⁷
2012	78,9	28,0	20,1	4	79,4	50,9	59,2	19 ⁷

¹ Pārrēķināti dati pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

² Atbilstoši LR MK Noteikumiem par Latvijas izglītības klasifikāciju (11.04.2006.) vidējās izglītības pirmais posms ietver 7.–9. klasi (13–15 g. v.), otrais posms – 10–12. klasi (16.–18. g. v.).

³ Darbaspēka apsekojuma dati. 2000.–2001. gadā personas no 15 gadiem un vecākas, sākot ar 2002. gadu – 15–74 gadu vecumā.

⁴ 1998. gada 3. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁵ 2002. gada 5. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁶ 2006. gada 9. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

⁷ 2010. gada 2. oktobra Saeimas vēlēšanu rezultāti.

Demogrāfiskais raksturojums

	Iedzīvotāju skaits miljonos (gada sākumā)	Iedzīvotāju skaita pieaugums gadā, %	Summārais dzimstības koeficients	Apgādājamo īpatsvars, %	60 g. un vecāku iedzīvotāju īpatsvars, % (gada sākumā) ²	Paredzamais atlikušā mūža ilgums 60 gadu vecumā	
						vīrieši	sievietes
2000	2,4	-1,19	1,242	41,1	21,0	15,1	20,8
2001	2,4	-1,38	1,219	39,7	21,4	14,9	20,6
2002	2,3	-0,93	1,254	39,2	21,8	14,9	20,9
2003	2,3	-0,99	1,321	37,6	22,1	15,2	20,7
2004	2,3	-1,18	1,291	37,2	22,2	15,2	21,0
2005	2,2	-0,97	1,388	36,1	22,4	14,8	21,1
2006	2,2	-0,85	1,463	35,6	22,4	14,9	21,0
2007	2,2	-0,77	1,543	34,4	22,5	15,1	21,0
2008	2,2	-1,32	1,590	33,8	22,6	15,5	21,6
2009	2,2	-1,96	1,470	34,0	23,0	15,9	21,9
2010	2,1	-2,16	1,363	34,2	23,6	15,8	21,9
2011	2,1	-1,55 ¹	1,341	35,8 ²	24,1	16,3	22,4
2012	2,0	-1,00 ¹	1,443	36,4 ²	24,6	16,4	22,3

¹ Provisoriskie dati.

² Dati pārreķināti pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

Veselības rādītāji

	Mirstība no asinsrites sistēmas slimībām, % no kopējās mirstības	Mirstība no ļaundabīgiem audzējiem, % no kopējās mirstības	Reģistrētais alkohola patēriņš litros uz vienu iedzīvotāju ²	Iedzīvotāju skaits uz vienu ārstu	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no visiem vispārējās valdības sektora izdevumiem	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no IKP
2000	55,5	17,3	8,4	289	10,5	3,9
2001	55,9	17,4	7,8	300	9,2	3,2
2002	56,0	17,4	8,5	290	10,3	3,7
2003	56,1	17,9	9,4	289	9,7	3,4
2004	55,9	18,2	8,9	278	9,8	3,5
2005	55,1	18,0	8,7	271	12,0	4,3
2006	53,6	18,2	9,5	265	12,8	4,9
2007	54,6	17,9	10,0	273	12,0	4,3
2008	53,3	19,8	10,8	256	11,8	4,6
2009	53,8	19,9	...	266	10,8	4,7
2010	54,1	20,1	...	261	9,8	4,2
2011	54,9 ¹	20,6 ¹	...	256	10,7	4,1
2012	56,2 ¹	20,7 ¹	...	253

¹ Slimību profilakses un kontroles centra dati. Aprēķināts, balstoties uz 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

² Aprēķins.

Izglītības rādītāji

	Visu līmeņu izglītības iestāžu apmeklētāji, % no 7–23 g. v. iedzīvotāju skaita (bruto)	Skolēni izglītības pamatpakāpē, % no 7–15 g. v. iedzīvotāju skaita (bruto)	Skolēni vidējā izglītības pakāpē, % no 16–18 g. v. iedzīvotāju skaita (bruto)	Studenti augstākajā izglītības pakāpē, % no 19–23 g. v. iedzīvotāju skaita (bruto)	Izdevumi augstākajai izglītībai, % no visiem izglītības izdevumiem	Viena studenta vidējais kopējais finansējums valsts augstskolās, latos	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no visiem vispārējās valdības sektora izdevumiem	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no IKP
2000	86,3	92,5	102,3	62,4	22,7	970	14,6	5,5
2001	88,2	95,0	98,5	68,3	23,4	950	16,0	5,4
2002	89,6	96,0	97,2	73,0	24,1	1014	16,1	5,7
2003	90,9	95,9	100,9	76,2	24,6	1004	15,8	5,5
2004	91,6	97,1	102,1	76,4	25,5	1173	17,0	6,1
2005	91,1	97,8	101,4	75,7	27,6	1657	15,7	5,6
2006	90,0	98,0	100,4	73,7	27,2	2119	15,7	6,0
2007	89,3	99,2	99,7	72,1	26,7	2970	16,3	5,8
2008	89,2	99,3	102,2	71,0	25,5	3440	16,8	6,5
2009	88,1	101,1	104,7	65,6	21,1	2055	15,5	6,8
2010	88,5	102,4	108,4	63,7	25,1	2307	14,0	6,1
2011	89,0	102,2	112,3	63,5	14,9	5,7
2012	91,0	103,1	116,8	65,6

Tautas intelektuālais potenciāls

	Zinātnieki un tehniskie darbinieki uz 1000 iedzīvotājiem	Kopējie izdevumi pētījumiem un izstrādānēm, % no IKP	Absolventi vidējā izglītības pakāpē, % no iedzīvotājiem 18 gadu vecumā	Absolventi augstākajā izglītības pakāpē, % no iedzīvotājiem 23 gadu vecumā	Zinātnisko grādu ieguvušie, % no viesiem beidzējiem
2000	2,3	0,45	87,5	63,0	0,3
2001	2,3	0,41	85,6	59,8	0,2
2002	2,3	0,42	72,4	66,9	0,3
2003	2,1	0,38	69,3	76,3	0,3
2004	2,9	0,42	75,9	82,2	0,4
2005	2,4	0,56	79,4	82,6	0,4
2006	2,8	0,70	78,6	81,2	0,4
2007	2,8	0,59	78,3	69,9	0,5
2008	2,9	0,61	81,7	75,4	0,6
2009	2,4	0,46	83,1	79,0	0,7
2010	2,4	0,60	88,2	74,8	0,5
2011	2,3	0,70	87,9	67,0	1,2
2012	2,7 ¹	0,66	...	69,6	1,2

¹ Saskaņā ar Eurostat metodoloģiju ar 2012. gadu tiek ieskaitīts arī zinātni apkalpojošais personāls.

Nodarbinātība

	Nodarbinātie, % no iedzīvotāju kopskaita ¹	Nodarbināto iedzīvotāju sadalījums, % no nodarbināto kopskaita ^{1,3}			Nodarbināto iedzīvotāju ienākumu (darba samaksa) pieaugums/ samazinājums, %	Darba nedēļas ilgums, stundas ¹
		lauksaimniecība	rūpniecība	pakalpojumi		
2000	48,2	15	26	59	5,7	41,4
2001	49,2	15	26	59	6,1	41,3
2002	54,4	15	26	59	8,0	41,8
2003	55,4	14	27	59	10,9	41,7
2004	56,1	13	27	60	8,8	41,0
2005	57,0	12	26	62	17,0	41,3
2006	60,1	11	28	61	23,1	41,3
2007	62,0	10	28	62	32,0	40,5
2008	62,6	8	29	63	22,5	39,4
2009	55,2	9	24	67	-2,3	38,9
2010	53,1	9	24	67	-7,5	38,4
2011	54,0 ²	9 ²	23 ²	68 ²	4,5	38,5 ²
2012	56,1	8	24	68	3,9	38,3

¹ Darbaspēka apsekojuma dati. 2000.–2001. gadā personas no 15 gadiem un vecākas, sākot ar 2002. gadu – 15–74 gadu vecumā.

² Pārreķins pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

³ No 2008. gada – Saimniecisko darbību statistiskā klasifikācija NACE 2.red.

Bezdarba rādītāji (gada beigās)

	Bezdarbnieku skaits, tūkstošos	Bezdarba līmenis, %		Bezdarbnieki jaunieši (15–24 gadi), % no bezdarbnieku kopskaita	Izdevumi bezdarbnieku pabalstiem, % no visiem valsts izdevumiem ³	Ilgstošo bezdarbnieku (vairāk nekā 12 mēneši) īpatsvars
		kopā ¹	sievietēm ²			
2000	93,3	7,8	9,2	14,8	1,2	29,0
2001	91,6	7,7	9,0	14,6	1,0	26,6
2002	89,7	8,5	10,5	13,9	1,1	26,4
2003	90,6	8,6	10,5	13,2	1,1	26,1
2004	90,8	8,5	9,6	12,8	1,0	25,6
2005	78,5	7,4	8,8	14,0	1,2	26,2
2006	68,9	6,5	8,3	14,0	1,1	23,1
2007	52,3	4,9	6,3	12,9	0,9	18,0
2008	76,4	7,0	7,6	13,6	0,9	11,1
2009	179,2	16,0	16,8	14,5	2,5	13,5
2010	162,5	14,3	15,9	14,3	1,9	37,8
2011	130,3	11,5	13,4	11,8	1,1	43,7
2012	104,1	10,5	12,0	10,1	...	44,2

¹ Nodarbinātības valsts aģentūras (NVA) dati.

² CSP aprēķins, izmantojot NVA reģistrēto bezdarbnieku (sieviešu) skaitu.

³ Ar 2007. gadu rādītājs tiek aprēķināts pēc valdības funkcijas "Atbalsts bezdarba gadījumā", kas ietver izdevumus bezdarbnieku pabalstiem.

Prioritātes valsts izdevumos

	Vispārējās valdības sektora izdevumi aizsardzībai, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no IKP
2000	0,9	3,9	5,5
2001	0,9	3,2	5,4
2002	1,1	3,7	5,7
2003	1,2	3,4	5,5
2004	1,3	3,5	6,1
2005	1,2	4,3	5,6
2006	1,5	4,9	6,0
2007	1,5	4,3	5,8
2008	1,5	4,6	6,5
2009	1,2	4,7	6,8
2010	1,0	4,2	6,1
2011	0,9	4,1	5,7
2012

Dabas resursi

	Teritorija, tūkst. km ²	Apdzīvojuma blīvums, cilvēki uz km ² (gada beigās)	Lauksaimniecībā izmantojamā zeme, % no teritorijas ¹	Mežu platība, % no teritorijas	Meliorētā zeme, % no lauksaimniecībā izmantojamās zemes	Ūdens patēriņš (m ³) gadā uz vienu iedzīvotāju ²
2000	64,6	36,6	38,5	44,2	62,9	126,2
2001	64,6	36,3	38,5	44,4	62,9	126,3
2002	64,6	36,1	38,4	44,5	62,9	127,6
2003	64,6	35,9	38,3	44,5	63,0	121,9
2004	64,6	35,7	38,2	44,9	63,1	113,9
2005	64,6	36,0	38,3	45,2	63,1	118,8
2006	64,6	35,0	38,1	45,4	63,3	103,8
2007	64,6	35,2	38,0	45,4	63,1	109,3
2008	64,6	35,2	37,8	45,5	61,5 ¹	132,8
2009	64,6	35,0	37,7	45,7	...	198,7
2010	64,6	32,8	37,7	45,8
2011	64,6	32,1	37,6	49,9
2012	64,6	31,6	37,3	49,9

¹ Valsts zemes dienesta dati.

² Latvijas Vides ģeoloģijas un meteoroloģijas centra dati.

Nacionālā ienākuma rādītāji

	Iekšzemes kopprodukts (IKP), milj. latu	Lauksaimniecības pievienotā vērtība, % no IKP	Rūpniecības pievienotā vērtība, % no IKP	Pakalpojumi, % no IKP	Personiskais patēriņš, % no IKP	Iekšzemes bruto pamatkapitāla veidošana, % no IKP	Ieņēmumi no nodokļiem, % no IKP ¹	Vispārējās valdības sektora izdevumi, % no IKP	Eksports, % no IKP	Imports, % no IKP
2000	4716,0	4	25	71	63,0	23,1	29,9	37,6	41,9	49,0
2001	5162,0	4	25	71	63,2	25,8	29,0	35,0	42,0	51,7
2002	5702,8	5	25	70	62,7	25,7	28,8	36,0	41,3	51,1
2003	6370,2	4	24	72	62,4	28,4	28,8	34,9	42,2	54,8
2004	7420,1	4	24	72	63,0	32,8	28,8	35,9	44,0	59,7
2005	9000,3	4	23	73	63,1	33,6	29,4	35,8	48,2	62,6
2006	11126,6	4	24	72	65,7	39,1	30,8	38,3	45,1	66,6
2007	14720,7	3	25	72	62,4	40,0	30,8	36,0	42,5	62,6
2008	16084,7	3	25	72	62,5	31,2	29,7	39,1	43,1	56,8
2009	13070,4	4	24	72	61,4	20,5	27,0	43,7	43,9	45,4
2010	12784,1	5	24	71	63,1	19,8	27,4	43,4	53,6	54,9
2011	14275,2	5	25	70	62,2	24,9	27,7	38,4	58,8	63,6
2012	15520,5	5	26	69	62,1	25,9	...	36,5	61,1	64,4

¹ Atbilstoši Eiropas kontu sistēmas (EKS-95) metodoloģijai.

Tautsaimniecības attīstības tendences

	IKP pieaugums/ samazinājums gadā (2000. gada cenās), %	IKP pieaugums/ samazinājums gadā uz vienu iedzīvotāju (2000. gada cenās), %	Inflācija gadā, % pret iepriekšējo gadu	Budžeta pārsniegums vai deficīts, % no IKP (faktiskajās cenās)
2000	5,7	6,8	102,6	-2,8
2001	7,3	8,7	102,5	-2,0
2002	7,2	8,5	101,9	-2,3
2003	7,6	8,6	102,9	-1,6
2004	8,9	10,1	106,2	-1,0
2005	10,1	11,3	106,7	-0,4
2006	11,2	12,2	106,5	-0,5
2007	9,6	10,5	110,1	-0,4
2008	-3,3	-2,2	115,4	-4,2
2009	-17,7	-16,4	103,5	-9,7
2010	-0,9	1,2	98,9	-8,1
2011	5,5	7,4	104,4	-3,6
2012	5,6	6,9	102,3	-1,2

Vardarbība un noziedzība¹

	Ieslodzītie uz 100 000 iedzīvotājiem ²	Nepilngadīgie noziedznieki, % no notiesāto kopskaita	Reģistrēto izvarošanu skaits uz 100 000 iedzīvotājiem ²	Ar narkotiskām vielām saistīti noziegumi uz 100 000 iedzīvotājiem ²	Gada laikā slepkavības ar iepriekšēju nodomu vai to mēģinājumus izdarījušie vīrieši uz 100 000 vīriešiem ²	Reģistrētas izvarošanas uz 100 000 sievietēm
2000	217,2	14,2	4,2	21,5	12,1	7,9
2001	211,1	13,8	5,7	27,8	15,8	10,5
2002	204,7	14,2	5,2	35,8	13,7	9,6
2003	201,7	13,5	4,6	27,4	19,3	8,5
2004	217,6	13,5	5,4	43,8	14,8	10,0
2005	220,9	12,5	14,2 ²	51,0	5,4	26,2 ³
2006	213,2	13,5	10,9	47,1	6,4	20,1
2007	216,0	11,9	5,6	45,1	11,6	10,3
2008	219,3	10,0	4,2	65,4	6,3	7,8
2009	230,3	8,6	4,6	116,1	13,0	8,5
2010	238,4	7,8	3,3	108,8	4,1	6,0
2011	228,9	7,1	3,8	105,5	...	7,0
2012	221,3	6,7	2,4	96,2	5,6	4,5

¹ 2005. gada 1.oktobrī stājās spēkā Kriminālprocesa likums, kura ietvaros tika ieviesta jauna Noziedzīgo nodarījumu reģistrācijas sistēma. Līdz ar to dati nav salīdzināmi ar iepriekšējiem gadiem.

² Dati pārrēķināti pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

³ 2005. gada janvārī–jūlijā vienā krimināllietā par izvarošanu atsevišķi reģistrētas noziedzīga nodarījuma papildu epizodes.

Labklājība, nabadzība un sociālie izdevumi

	Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas līmeņa ¹	Rūpniecības pievienotā vērtība, % no IKP	20% bagātāko un 20% nabadzīgāko iedzīvotāju ienākumu attiecība ²	Vispārējās valdības sektora izdevumi sociālajai aizsardzībai, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi izglītībai, % no IKP	Vispārējās valdības sektora izdevumi veselībai, % no IKP
2000	...	25	5,5	13,1	5,5	3,9
2001	...	25	...	11,9	5,4	3,2
2002	...	25	...	11,4	5,7	3,7
2003	9100	24	...	10,8	5,5	3,4
2004	10100	24	6,7	10,4	6,1	3,5
2005	11100	23	7,9	9,9	5,6	4,3
2006	12500	24	6,3	9,6	6,0	4,9
2007	14300	25	7,3	8,5	5,8	4,3
2008	14600	25	7,3	9,6	6,5	4,6
2009	12700	24	6,9	14,1	6,8	4,7
2010	13200	24	6,6 ²	13,7	6,1	4,2
2011	14700	25	6,5	12,1	5,7	4,1
2012	...	26

¹ Dati no Eiropas Savienības statistikas biroja mājaslapas:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00001&plugin=1>

² Dati pārrēķināti pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

Komunikācija

	Kinoteātru apmeklējumi uz vienu iedzīvotāju ¹	Muzeju apmeklējumi uz vienu iedzīvotāju ¹	Dienas laikrakstu eksemplāri uz 100 000 iedzīvotājiem ¹	Izdotas grāmatas uz 100 000 iedzīvotājiem ¹	Vieglie automobiļi uz 1000 iedzīvotājiem (gada beigās) ¹
2000	0,6	0,6	8,3	107,3	237
2001	0,5	0,7	9,0	107,4	253
2002	0,5	0,7	9,9	100,2	269
2003	0,5	0,7	10,9	113,3	285
2004	0,7	0,8	11,1	113,8	305
2005	0,7	0,9	11,6	105,4	333
2006	1,0	1,0	11,1	108,9	372
2007	1,1	1,1	11,7	102,6	413
2008	1,1	1,2	12,0	130,3	431
2009	0,9	1,0	11,3	103,8	426
2010	1,0	1,2	9,3	96,0	307 ²
2011	1,0	1,2	10,0	102,6	300
2012	1,1	1,3	12,3	102,0	305

¹ Ar 2000. gadu dati pārrēķināti pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem.

² Ar MK 2010. gada 30. decembra noteikumiem "Transportlīdzekļa reģistrācijas noteikumi" ieviesta jauna norma – transportlīdzekļa izslēgšana no reģistra.

Urbanizācija

	Pilsētnieki, % no visiem iedzīvotājiem (gada beigās)	Pilsētnieku skaita pieauguma "+" vai samazinājuma "-" temps gadā	Iedzīvotāju skaits republikas pilsētās, % no visiem pilsētniekiem (gada beigās) ¹	Iedzīvotāju skaits pilsētās ar vairāk nekā 40 tūkst. iedzīvotāju, % no visiem iedzīvotājiem (gada beigās)
2000	68,1	-0,9	75,8	47,7
2001	67,9	-1,0	75,9	47,5
2002	67,8	-1,0	75,8	47,4
2003	67,8	-1,0	75,7	47,3
2004	67,8	-1,0	75,7	47,3
2005	67,8	-1,0	75,6	47,2
2006	67,9	-1,0	75,6	47,3
2007	67,9	-1,0	75,6	47,4
2008	67,9	-1,0	75,6	47,3
2009	67,9	-1,0	75,5	47,3
2010	67,8	-1,0	75,5	47,2
2011	67,8	-1,0	75,5	47,2
2012	67,7	-1,0	75,6	47,2

¹ Tā kā Valmiera un Jēkabpils ir republikas pilsētas, iedzīvotāju skaits tika pārrēķināts.

Ievadā izmantotie avoti

- ANO. (2000). *Tūkstošgades attīstības mērķi*. Rīga: LR Ārlietu ministrija. Izgūts no www.mfa.gov.lv/lv/ano/Latvija-ANO/tukstosgade/
- ANO. (2002). Johannesburgas deklarācija par ilgtspējīgu attīstību. *ANO ilgtspējīgas attīstības konference Johannesburgā, 2002.* 26.08.–4.09. Johannesburga. Izgūts no www.varam.gov.lv/files/text/Darb_jomas/deklaracija.doc
- Eiropas Komisija. (2010). Eiropa 2020. Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei. *Komisijas paziņojums*. Brisele: Eiropas Komisija. Izgūts no http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf
- ES Padome. (2006). *Atjaunota ES Ilgtspējīgas attīstības stratēģija*. Brisele: Eiropas Savienības Padome. Izgūts no www.varam.gov.lv/lat/print/files/text/Darb_jomas/ST10917-RE03%5B1%5D.LV06.DOC.doc
- Eurofound. (2012). *Third European Quality of Life Survey – Quality of life in Europe: Impacts of the crisis*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2012/64/en/1/EF1264EN.pdf
- Eurostat. (2012). At risk of poverty or social exclusion in the EU27. *Newsrelease, 171/2012–3 December*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-03122012-AP/EN/3-03122012-AP-EN.PDF
- Pārresoru koordinācijas centrs. (2012). *Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam*. Izgūts no http://www.pkc.gov.lv/images/NAP2020%20dokumenti/20121220_NAP2020_Saeima_apstiprinats.pdf
- Sīmane, M. (red.) (2005). *Kā dzīvosim Latvijā 2015. gadā? Ziņojums par Tūkstošgades attīstības mērķiem Latvijā*. Rīga: LR Ārlietu ministrija un ANO Latvijā. Izgūts no www.mfa.gov.lv/data/ANO/latvija-2015.pdf
- Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Sutton, P. (2000). *Sustainability: what does it mean*. Green innovation website. Retrieved from <http://www.green-innovations.asn.au/sustbly.html>
- United Nations Development Programme (2010). *The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. Human Development Report*. New York: United Nations Development Programme. Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/chapters/>
- United Nations Development Programme. (2011). *Sustainability and Equity: A Better Future for All. Human Development Report*. New York: United Nations Development Programme. Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/download/>
- United Nations. (2002). *Report of the World Summit on Sustainable Development*. New York: United Nations. Retrieved from http://www.un.org/jsummit/html/documents/summit_docs/131302_wssd_report_reissued.pdf
- United Nations. (2012, June 20). *Going beyond GDP, UNDP proposes human development measure of sustainability*. Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/mediacentre/press/>
- Vilkinson, R., & Pikita, K. (2009). *Līmeņrādis. Kāpēc mums ir nepieciešama vienlīdzīga sabiedrība? (Ne) laimīgas sabiedrības analīze*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- WCED. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Oxford, UK: Oxford University Press. Retrieved from www.un-documents.net/our-common-future.pdf
- Zepa, B., & Kļāve, E. (red.) (2011). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. 154 lpp., il., tab., karte. ISBN 978-9984-45-414-6.

1. nodaļā izmantotie avoti

- Alesina, A., & Giuliano, P. (2009). *Preferences for redistribution*. National Bureau of Economic Research. NBER Working Paper Series. Working paper 14825. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w14825>
- Andersen, R., & Yaish, M. (2012). *Public Opinion on Income Inequality in 20 Democracies: The Enduring Impact of Social Class and Economic Inequality*. AIAS, GINI Discussion Paper 48. Retrieved from <http://www.gini-research.org>
- Anderson, C. J., & Singer, M. M. (2008). The Sensitive Left and the Impervious Right: Multilevel Models and the Politics of Inequality, Ideology, and Legitimacy in Europe. *Comparative Political Studies*, 41(4/5), 564–599.
- Beveridge, W. (2000). *Social insurance and allied services. 1942*. Retrieved from <http://www.scielo.org/pdf/bwho/v78n6/v78n6a17.pdf>
- Dallinger, U. (2010). Public support for redistribution: what explains cross-national differences? *Journal of European Social Policy*, 20(4), 333–349.
- Delfi.lv. (2013, 7. aug.). *FM piedāvā trīs modeļus darbaspēka nodokļu samazināšanai*. Izgūts no http://www.delfi.lv/business/budzets_un_nodokli/fm-piedava-tris-modelus-darbaspeka-nodoklu-samazinasanai.d?id=43540947
- Dorling, D. (2011). *Injustice, Why social inequality persists*. The Policy Press.
- Eiropas Komisija. (2013). *Padomes ieteikums par Latvijas 2013. gada valsts reformu programmu un ar ko sniedz Padomes atzinumu par Latvijas 2012.–2016. gada konverģences programmu*. Briselē, 29.5.2013. Izgūts no http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/nd/csr2013_latvia_lv.pdf

- EK Pārstāvniecība Latvijā. (2013, 28. febr.). *Infografika – sieviešu un vīriešu atalgojuma atšķirības*. Izgūts no http://ec.europa.eu/latvija/news/press_releases/2013_02_28_lv.htm
- Elgar, F. J., & Aitken, N. (2011). Income inequality, trust and homicide in 33 countries. *European Journal of Public Health*, 21(2). 241–246.
- Esping-Andersen, G. (2007). *Equal Opportunities in an Increasingly Hostile World*. Retrieved from http://dcpis.upf.edu/~gosta-esping-andersen/materials/equal_opportunities.pdf
- European Commission. (2013). *Europe 2020 targets: poverty and social exclusion. Active inclusion strategies*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=751>
- Habibov, N. (2013). Who Wants to Redistribute? An Analysis of 14 Post-Soviet Nations. *Social Policy & Administration*, 47(3). 262–286.
- Han, C., Janmaat, J. G., Hoskins, B., & Green, A. (2012). *Perceptions of Inequalities: implications for social cohesion*. Centre for Learning and Life Chances in Knowledge Economies and Societies. Retrieved from <http://www.llakes.org>
- Kelso, L., & Adler, M. (1961). *The New Capitalists: A Proposal to Free Economic Growth from the Slavery of Savings*. New York: Random House. Reprinted Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1975. Retrieved from <http://www.kelsoinstitute.org/pdf/nc-entire.pdf>
- Kursiņa, G. (2013, 4.jūn.). Valsts pārvaldē nodarbināto algas ir zaudējušas konkurētspēju ar privātā sektora algām. *Laikraksts Dienas Bizness*. Izgūts no <http://www.db.lv/darbs/valsts-parvalde-nodarbinato-algas-ir-zaudejusas-konkuretspeju-ar-privata-sektora-algam-395009>
- LR Labklājības ministrija. (2013 a, 28. febr.). *LM: nepieciešami risinājumi vienlīdzīgai atalgojuma sistēmai*. Izgūts no <http://www.lm.gov.lv/news/id/4363>
- LR Labklājības ministrija. (2013 b, 27. maijs). *PB pētījums Latvija: kurš ir bezdarbnieks, ekonomiski neaktīvais vai trūcīgais? Pēckrīzes politikas izvēļu izvērtējums*. Izgūts no <http://www.lm.gov.lv/news/id/4617>
- Kalvāne, I. (2013, 5. jūn.). *Nodarbinātības un bezdarba situācija Latvijā*. Prezentācija Sociālo un darba lietu komisijas un Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas kopsēdē Latvijas Republikas Saeimā, Rīgā, 2013. gada 5. jūnijā [PowerPoint slaidi: soc_liet_kom_sede_05_06_13.pptx]. Izgūta no <http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2012). *Materiālā nenodrošinātība Latvijā 2011. gadā. Informatīvais apskats*. Izgūts no <http://www.csb.gov.lv/dati/e-publikacijas/materiala-nenodrosinatiba-latvija-2011gada-34620.html>
- LR Saeima. (1993). Likums "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" (Pieņemts: 11.05.1993.). *Latvijas Vēstnesis*, 32, 1993, 1. jūn.; *Ziņotājs*, 22/23, 1993, 10. jūn.
- LR Saeima. (1995 a). Likums "Par sociālo palīdzību" (Pieņemts: 26.10.1995., zaudē spēku: 01.01.2003.). *Latvijas Vēstnesis*, 176 (459), 1995, 14. nov.; *Ziņotājs*, 24, 1995, 28. dec.
- LR Saeima. (1995 b). Likums par "Par valsts pensijām" (Pieņemts: 02.11.1995.). *Latvijas Vēstnesis*, 182 (465), 1995, 23. nov.; *Ziņotājs*, 1, 1996, 11. janv.
- LR Saeima. (2002) Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums. (Pieņemts: 31.10.2002.) *Latvijas Vēstnesis*, 168 (2743), 2002, 19. nov.; *Ziņotājs*, 23, 2002, 12. dec.
- LR Ministru kabinets. (2011). MK noteikumi Nr. 1026 "Noteikumi par valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes sadalījumu pa valsts sociālās apdrošināšanas veidiem 2012. gadā." (Pieņemts: 27.12.2011., zaudē spēku: 01.01.2013.). *Latvijas Vēstnesis*, 205 (4603), 2011, 30. dec.
- LR Ministru kabinets. (2012). MK noteikumi Nr. 913 "Noteikumi par garantēto minimālo ienākumu līmeni". (Pieņemts: 18.12.2012). *Latvijas Vēstnesis*, 203 (4806), 28.12.2012.
- Lübker, M. (2006). Inequality and the Demand for Redistribution: Are the Assumptions of the New Growth Theory Valid? *Socio-Economic Review*, Vol. 4, No. 2. 2006.
- Margalit, A. (1996). *The Decent Society*. Harvard University Press.
- Marx, I., Marchal, S., & Nolan, B. (2012). Mind the Gap: Net Incomes of Minimum Wage Workers in the EU and the US. *Discussion Paper Series*, IZA DP No. 6510. Retrieved from <http://ftp.iza.org/dp6510.pdf>
- McKenzie, S. (2004). *Defining Social sustainability: Towards Some Definitions*. Magill, South Australia: Hawke Research Institute, University of South Australia. Retrieved from <http://w3.unisa.edu.au/hawkeinstitute/publications/downloads/wp27.pdf>
- Oakley, A. (1994). Who cares for health? Social relations, gender, and the public health. Duncan Memorial Lecture. *Journal of Epidemiological Community Health*, 48(5). 427–434.
- Oishi, S., Kesebir, S., Diener, E. (2011). Income Inequality and Happiness. *Psychological Science*, 22(9). 1095–1100.
- Osberg, L., & Smeeding, T. (2003). *An International Comparison of Preferences for Leveling*. Retrieved from https://www.russellsage.org/sites/all/files/u4/Osberg_Smeeding_Intl_Comparison_of_Preferences_for_Leveling.pdf
- Putniņa, R. (2013, 1. jūl.). Minimālā darba alga. Kāpēc un kā to nosaka? *Latvijas Vēstneša portāls Par likumu un valsti*. Izgūts no <http://www.lvportals.lv/skaidrojumi.php?id=256580>
- Rozenberga, M. (2013, 31. janv.). Trešdaļa nākotnes pensionāru Latvijā pakļauti nabadzības riskam. *Latvijas Reitingi*. Izgūts no <http://www.reitingi.lv/lv/news/gimene/75360-tresdala-nakotnes-pensionaru-latvija-paklauti-nabadzibas-riskam.html>
- SEB finanšu centrs. (2013, 21. maijs). *SSE Rīga Ēnu ekonomikas indekss uzrāda ēnu ekonomikas samazinājumu Latvijā*. Izgūts no <http://www.seb.lv/lv/about/press-centre/press-releases/y2013/May/21052013b/>
- Sprance, I. (2013). Treknie gadi klauvē. *Žurnāls IR*. Rīga, a/s Cits medijs. 27. jūnijs–3. jūlijs.
- Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Torrent, L. (2013, February 4). Minimum wages in Europe (2013). *United Explanations*. Retrieved from <http://unitedexplanations.org/english/2013/02/04/minimum-wages-in-europe-2013/>
- Tóth, I. G., & Keller, T. (2011). *Income distributions, inequality perceptions and redistributive claims in European societies*. Amsterdam, AIAS, GINI Discussion Paper 7. Retrieved from <http://www.gini-research.org>
- Vienotie Internet Dati, SIA. (2013). *Minimālā mēneša darba alga pa gadiem*. Izgūts no http://www.vid.lv/lv/informacija/minimala_alga

Walker, R. (2005). *Social security and welfare: concepts and comparisons*. Maidenhead: Open University Press.

Wilkinson, R. & Pickett, K. (2010). *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. Bloomsbury Publishing.

Sekundārie dati, datubāzes

European Commission. (2013). Eurobarometer 74.1 (8–9 2010). TNS OPINION & SOCIAL, Brussels [Producer]. GESIS Data Archive, Cologne. ZA5237 Data file Version 4.2.0, doi:10.4232/1.11625

Eurostat. (2012). *Harmonised unemployment rate*. Retrieved from <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/web/table/description.jsp>

Eurostat. (2013 a). *Gini coefficient of equivalised disposable income (source: SILC)*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=TESS1190

Eurostat. (2013 b). *Income quintile share ratio (S80/S20) (source: SILC)*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=TESS1180

Eurostat. (2013 c). *In-work at-risk-of-poverty rate by age and sex (source: SILC)*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=ILC_IW01

Eurostat. (2013 d). *People at risk of poverty after social transfers*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=T2020_52

Eurostat. (2013 e). *Tax rate*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=EARN_NT_TAXRATE

Eurostat. (2013 f). *Unemployment rate*. Retrieved from <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&code=tsdec450&plugin=1>

Eurostat. (2013 g). *Population in deep material deprivation (%)*. Retrieved from <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/web/table/description.jsp>

ISSP Research Group. (2012). *International Social Survey Programme: Social Inequality IV–ISSP 2009*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA5400 Data file Version 3.0.0, doi:10.4232/1.11506

LR Labklājības ministrija. (2012). *Sociālā palīdzība*. Izgūts no <http://www.lm.gov.lv/text/1844>

LR Centrālā statistikas pārvalde. (2010). *Ilgadēji statistikas dati. Darba samaksas struktūra – 2010. g. apsekojuma dati. 4.2. Bruto darba samaksa vidēji mēnesī pa profesijām un izglītības līmeņiem oktobrī (latos)*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>

LR Centrālā statistikas pārvalde. (2012.). *Ekonomiskā krīze turpina padarīt visu sabiedrību mazāk turīgu*. Izgūts no <http://www.csb.gov.lv/notikumi/ekonomiska-krize-turpina-padarit-visu-sabiedribu-mazak-turigu-33236.html>

LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 a). *Iedzīvotāji un sociālie procesi. Ilgadējie statistikas dati. Nodarbinātība un bezdarbs. NBG01. Iedzīvotāji pēc ekonomiskās aktivitātes un dzimuma*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>

LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 b). *Iztikas minimuma patēriņa grozs vienam iedzīvotājam (latos)*. Izgūts no <http://www.csb.gov.lv/dati/iztikas-minimuma-paterina-grozs-vienam-iedzivotajam-latos-30202.html>

LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 c). *Iedzīvotāji un sociālie procesi. Ilgadējie statistikas dati. Darba samaksa. DSG011. Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa republikas pilsētās un novados (latos)*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>

LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 d). *Iedzīvotāji un sociālie procesi. Īstermiņa statistikas dati. Darba samaksa. DS14. Darba ņēmēju skaita sadalījums pēc darba ienākumiem pa sektoriem*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>

LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 e). *Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa pa mēnešiem*. Izgūts no <http://www.csb.gov.lv/dati/stradajoso-menesa-videja-darba-samaksa-pa-menesiem-30199.html>

Nodarbinātības valsts aģentūra. (2013 b). *Statistika*. Izgūts no <http://www.nva.gov.lv/?cid=6#bezdarbs>

2. nodaļā izmantotie avoti

Allianz Global Investors AG. (2011). Pension Sustainability Index. *International Pension Papers No. 4/2011*. Retrieved from <http://www.projectm-online.com/research>

Banka Citadele. (2012, 2. marts). *Tikai 10% iedzīvotāju savu pensijas pārvaldītāju izvēlas racionāli*. Izgūts no <http://www.citadele.lv/lv/media/news/index.php?id426=23324>

Barr, N. (2000). Reforming Pensions: Myths, Truths and Policy Choices. *IMF Working Paper*. Retrieved from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp00139.pdf>

Barr, N. (2006). Non-Financial Defined Contribution Pensions: Mapping the Terrain. In R. Holzmann & E. Palmer (Eds.), *Pension Reform: Issues and Prospects for NDC Schemes* (pp. 57–70). The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.

Chlon-Dominczak, A., & Strzelecki, P. (2013). The minimum pension as an instrument of poverty protection in the defined contribution pension system – an example of Poland. *Journal of Pension Economics and Finance*, Vol. 12(03). 326–350.

Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

European Commission. (2010). Joint Report on Pensions: Progress and key challenges in the delivery of adequate and sustainable pensions in Europe. *EUROPEAN ECONOMY, Occasional Papers 71*. Retrieved from http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2010/pdf/ocp71_en.pdf

Hazans, M. (2011). Latvijas emigrācijas mainīgā seja: 2000–2010. No Zepa, B. & Kļave, E. (red.) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcības spēja* (70.–91. lpp). Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

Hazans, M., & Philips, K. (2009). The post-enlargement migration experience in the Baltic labor markets. In M. Kahanec & K.F. Zimmermann (Eds.), *EU Labor Markets After Post-Enlargement Migration* (pp. 255–304). Berlin: Springer.

- Holzman, R., Hinz, R. P., & Dorfman, M. (2008). Pension Systems and Reform Conceptual Framework. *The World Bank SP Discussion Paper No. 0824*, June 2008. Retrieved from <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Pensions-DP/0824.pdf>
- Holzmann, R. & Hinz, R. (2005). *Old Age Income Support in the 21st Century: An International Perspective on Pension Systems and Reform*. Washington, D. C.: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
- Holzmann, R. (2012). Global Pension Systems and Their Reform: Worldwide Drivers, Trends, and Challenges. *Social Protection & Labor, Discussion Paper, No. 1213*. Retrieved from <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Pensions-DP/1213.pdf>
- International Labour Organization. (1952). C102 – Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No. 102). *Convention concerning Minimum Standards of Social Security (Entry into force: 27 Apr 1955)*. Adoption: Geneva, 35th ILC session. Retrieved from http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312247:NO
- International Labour Organization. (1967). C128 – Invalidity, Old-Age and Survivors' Benefits Convention, 1967 (No. 128). *Convention concerning Invalidity, Old-Age and Survivors' Benefits (Entry into force: 01 Nov 1969)*. Adoption: Geneva, 51st ILC session. Retrieved from http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312273:NO
- International Labour Organization. (2010). *World Social Security Report 2010/11. Providing coverage in times of crisis and beyond*. Izgūts http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_146566.pdf
- Latvijas Centrālais depozitārijs. (2013 a). *Pārskats par valsts fondēto pensiju shēmas ieguldījumu plāniem: 31.05.2013*. Izgūts no <http://www.manapensija.lv/statistic/ip201305.php>
- Latvijas Centrālais depozitārijs. (2013 b). *Swedbank pensiju ieguldījumu plāns "Dinamika"*. Izgūts no <http://www.pension.lv/plans/ip02003.php>
- LKA. (2013, 31. maijs). *LKA iesniedz priekšlikumus izglītības stratēģiskajā dokumentā nostiprināt finanšu izglītības nozīmi*. Izgūts no <http://www.bankasoc.lv/lv/aktualitates/jaunumi/jaunumi/lka-iesniedz-priekshlikumus-izglitibas-strateegiskajaa-dokumentaa-nostiprinaat-finanshu-izglitibas-nozimi>
- LR Saeima. (2000). Valsts fondēto pensiju likums. (Pieņemts: 17.02.2000.). *Latvijas Vēstnesis*, 78/87 (1989/1998), 2000, 8. marts; Ziņotājs, 7, 2000, 6. apr.; Voļskis, E. (2011). *Pensiju sistēmas darbības pamatnostādnes*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- LR Ministru kabinets. (2007). MK Noteikumi Nr. 205 "Apdrošināšanas iemaksu algas indeksa aprēķināšanas un vecuma pensijas kapitāla aktualizācijas kārtība". (Pieņemts: 27.03.2007.). *Latvijas Vēstnesis*, 54 (3630), 2007, 30. marts.
- LR Saeima. (2009). Grozījumi likumā «Par valsts pensijām». (Pieņemts: 16.06.2009.). *Latvijas Vēstnesis*, 100 (4086), 2009, 30. jūn.
- LR Saeima. (2010). Grozījumi Valsts fondēto pensiju likumā. (Pieņemts: 20.12.2010.). *Latvijas Vēstnesis*, 206 (4398), 2010, 30. dec.
- LR Saeima. (2012). Grozījumi likumā «Par valsts pensijām». (Pieņemts: 14.06.2012.). *Latvijas Vēstnesis*, 104 (4707), 2012, 4. jūl.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2006). *Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education Programs*. Retrieved from <http://www.dartmouth.edu/~alusardi/Papers/Preparedness.pdf>
- OECD. (2009). The Benefits of Long-term Fiscal Projections. *Policy Brief, October 2009*. Retrieved from <http://www.oecd.org/governance/budgetingandpublicexpenditures/43836144.pdf>
- OECD. (2011). Pension Fund Operating Costs and Fees. *Pensions at a Glance 2011, Retirement-income Systems in OECD and G20 Countries*. Retrieved from http://dx.doi.org/10.1787/pension_glance-2011-en
- Oxera Consulting Ltd. (2008). *Defined-Contribution Pension Schemes: Risks and Advantages for Occupational Retirement Provision*. Brussels: European Fund and Asset Management Association (EFAMA). Retrieved from http://www.efama.org/Publications/Public/Long-Term_Savings_and_Pension_Steering_Committee/oxera_report.pdf
- Pasaules Banka. (2010). *Diagnostikas pārskats par patērētāju aizsardzību finanšu pakalpojumu jomā un finanšu potenciālu Latvijā – Kopsavilkums* [Prezentācijas materiāli]. Izgūts no http://www.ptac.gov.lv/page/212&news_id=105
- Piñera, J. (1995). The Success of Chile's Privatized Social Security. *CATO Policy Report, July/August*. Retrieved from <http://www.cato.org/policy-report/julyaugust-1995/success-chiles-privatized-social-security>
- Rajevska, O. (2013). Equity Criterion in Pension Systems Assessment and Its Manifestation in Estonian and Latvian Pension Schemes. *The Journal of Economics and Management Research, Vol. 2*. Rīga: University of Latvia, 146 p. Izgūts no http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Journal-E_MR-vol-2.pdf
- Ramaswamy, S. (2012). The sustainability of pension schemes. *BIS Working Papers, No 368*. Bank for International Settlements. Retrieved from <http://www.bis.org/publ/work368.pdf>. ISBN 1682-7678
- Stāvausis, D. (2012). *Latvijas iedzīvotāju izglītības veicināšana finanšu jautājumos: valsts fondēto pensiju shēmas gadījums* (Nepublicēts bakalaura darbs). Vidzemes Augstskola, Sociālo zinātņu fakultāte, Valmierā.
- Stāvausis, D. (2013). Izglītības veicināšana finanšu jautājumos kā spējīnāšanas instruments Latvijā: valsts fondēto pensiju shēmas gadījums. No F. Rajevska (red.), *Sociālā cilvēkdrošība: spēju attīstība, sadarbība, iekļaušana* (141.–160. lpp.). Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Swedbank. (2012, 2. febr.). *Pētījums: Latvijas iedzīvotājiem labklājības ilūzija par vecumdienām*. Izgūts no <https://www.swedbank.lv/zinas/02.02.2012>.
- Voļskis, E. (2012, December 7). *Challenges and enhancements of funded pension schemes in Baltic States*. Retrieved from http://www.ebrd.com/downloads/news/Challenges_and_enhancements_of_funded_pension_schemes_in_Baltic_States.pdf
- Voļskis, E. (2011). *Pensiju sistēmas darbības pamatnostādnes*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Sekundārie dati, datubāzes

- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 a). *Iedzīvotāji un sociālie procesi. Īstermiņa statistikas dati. Darba samaksa. DS01. Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa pa mēnešiem*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>

- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 b). *Iedzīvotāji un sociālie procesi. Īstermiņa statistikas dati. Iedzīvotāju ieņēmumi. II02. Iztikas minimuma patēriņa grozs vienam iedzīvotājam pa ceturkšņiem, latos*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 c). *Iedzīvotāji un sociālie procesi. Īstermiņa statistikas dati. Sociālā drošība. SD01. Pensionāru skaits un vecuma pensijas vidējais apmērs*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LU SZF. (2013). Iedzīvotāju aptauja "Nevienlīdzība, integrācija un teritoriju ilgtspējīga attīstība". Valsts programma "Nacionālā identitāte". Rīga.
- LU SZF SPPI. (2013). Iedzīvotāju aptauja "Nacionālā identitāte un sociālā cilvēkdrosība". Valsts programma "Nacionālā identitāte". Rīga.

3. nodaļā izmantotie avoti

- Butkevicius: General real estate tax would be an unreasonable decision. (2013, June 13). *The Lithuania Tribune*. Retrieved from <http://www.lithuaniantribune.com/41526/butkevicius-general-real-estate-tax-would-be-an-unreasonable-decision-201341526/>
- Bradshaw, J. (n. d.). *Child benefits in the European Union*. Retrieved from http://www.cpag.org.uk/sites/default/files/CPAG_Poverty139_ChildBenefitsEU.pdf
- Citizens Information. (2013). *Child benefit*. Retrieved from http://www.citizensinformation.ie/en/social_welfare/social_welfare_payments/social_welfare_payments_to_families_and_children/child_benefit.html
- DNB banka, AS. (2010). Numura tēma: Demogrāfija. *DNB Nord Latvijas Barometrs, Nr.31. 2010.gada novembris*. Izgūts no <https://www.dnb.lv/sites/default/files/news/documents/149.dnb-nord-latvijas-barometrs-petijums-nr31.pdf>
- GOV.UK. (2013). *Benefits&Credits. Child Benefit*. Retrieved from <https://www.gov.uk/child-benefit/what-youll-get>
- Hansen, L. (2010). Family life and living environment: different ways of development. In FamilyPlatform project conference *Research on Families in Europe – Critical Review*. Lisbon: 2010-05-01.
- LR Labklājības ministrija. (2011). *Koncepcijas projekts "Koncepcija par ģimenes valsts pabalsta sistēmas reformu"*. Izgūts no <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40224005>
- LETA. (2013, 13. marts). Kopējais valsts un pašvaldības atbalsts bērniem, kas nav tikuši bērnudārzā, nevarēs pārsniegt 130 latus. *Diena*. Izgūts no <http://www.diena.lv/latvija/zinas/kopejais-valsts-un-pasvaldibas-atbalsts-berniem-kas-nav-tikusi-bernudarza-nevares-parsniegt-130-latu-13998405>
- LR Finanšu ministrija. (2013). *Valdība atbalsta darba spēka nodokļu mazināšanu*. Izgūts no <http://www.fm.gov.lv/lv/aktualitates/jaunumi/budzets/46854-valdiba-atbalsta-darbaspeka-nodoklu-mazinasanu>
- LR Izglītības un zinātnes ministrija. (2012). *Brīvpusdienas nodrošinās arī 2. klases skolēniem*. Izgūts no <http://izm.izm.gov.lv/aktualitates/informacija-medijiem/9350.html>
- LR Ministru kabinets. (n. d.). *Deklarācija par Valda Dombrovska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību*. Izgūts no <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/darbibu-reglamentejosie-dokumenti/valdibasdek/>
- LR Veselības ministrija. (2013). *Par valsts finansējumu neauglības ārstēšanā*. Izgūts no http://www.vsm.gov.lv/lv/tava-veseliba/sievietem/par_valsts_financejumu_neauglibas_arstesana/
- LR Saeima. (1995). Likums par "Par valsts pensijām" (Pieņemts: 02.11.1995.). *Latvijas Vēstnesis*, 182 (465), 1995, 23. nov.; *Ziņotājs*, 1, 1996, 11. janv. Izgūts no <http://likumi.lv/doc.php?id=38048>
- LR Ministru kabinets. (2001). Noteikumi par attaisnotajiem izdevumiem par izglītību un ārstnieciskajiem pakalpojumiem (pieņemts: 31.07.2001.). *Latvijas Vēstnesis*, 115 (2502), 2001, 3. aug. Izgūts no <http://likumi.lv/doc.php?id=27973>
- LR Saeima. (2008). *LAW ON PERSONAL INCOME TAX (2002 July 2 No IX-1007, as last amended on 15 May 2008 – No X-1543)*. Retrieved from http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=321613&p_query=&p_tr2=
- Estonian Tax and Customs Board. (2009). *Training expenses in general. Taxpayer's assistant: declaration of income*. Retrieved from <http://www.emta.ee/index.php?id=29341>
- OECD (2012). *Family cash benefits*. Retrieved from <http://www.oecd.org/els/soc/PF1.3%20Family%20Cash%20Benefits%20-%20updated%20310812.pdf>
- Pavļuts, D. (2012, 13. apr.). *Kāds darbaspēks nepieciešams Latvijas «ekonomikas izrāvienam»? [Prezentācija starptautiskajā konferencē Migrācija un identitāte: diasporas lomas stiprināšana]*. Izgūts no http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/eibsr/Presentation_Daniels_Pavluts.pdf
- Rungainis, G. (2012, 23. nov.). *Kādi varētu būt tuvākie 40 gadi? Kapitāls, 2012. gada decembris*. Izgūts no <http://www.kapitals.lv/raksti/kadi-varetu-but-tuvakie-40-gadi>
- Sinota, E. (2013). Pasaules Bankas ekonomiste: Latvijai jāinvestē nodarbinātībā un sociālajā aizsardzībā. *Ziņu aģentūras LETA biznesa portāls Nozare.lv*. Izgūts no <http://www.nozare.lv/nozares/trade/interviews/item/1332B2F9-FEBD-5F7F-8749-7862E9E04044/>
- SKDS. (2008). *Demogrāfija un ģimenes stāvoklis Latvijā*. Latvijas iedzīvotāju aptauja. 2008. gada jūlijs. Izgūts no http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/demogr_gim_lv.pdf
- Sotsiaal ministerium. (2013 a). *Parental benefit*. Retrieved from <http://www.sm.ee/eng/for-you/families/parental-benefit.html>
- Sotsiaal ministerium. (2013 b). *Types of family benefits*. Retrieved from <http://www.sm.ee/eng/activity/working-and-managing/social-insurance/family-benefits/types-of-family-benefits.html>
- Sotsiaalkindlustusamet. (n. d.). *Old-age pension under favourable conditions*. Retrieved from <http://www.ensib.ee/old-age-pension-under-favourable-conditions-3/>
- Use-Cimmermane, I. (2013). *Valsts finansālā atbalsta ģimenēm ar bērniem ietekme uz ģimenes budžetu un dzimstību valstī* (Nepublicēts maģistra darbs). Latvijas Universitāte, Ekonomikas un vadības fakultāte, Rīga.
- Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra. (2013 a). *Bērna kopšanas pabalsts*. Izgūts no <http://www.vsa.lv/lv/pakalpojumi/vecakiem/berna-kopsanas-pabalsts>

- Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra. (2013 b). *Ģimenes valsts pabalsts*. Izgūts no <http://www.vsa.lv/lv/services/parents/family-state-benefit>
- Vseviov, H. (2012). *Estonian population policy*. Retrieved from http://www.lm.gov.lv/upload/sabiedribas_lidzdaliba/demografisko_lietu/ettekane_riia.pdf
- Tammik, O. (2011, June 3). Land Tax Stirs Inner Schism Between Party Top Dogs. *ERR News*. Retrieved from <http://news.err.ee/politics/a0a15fa7-b975-45a5-b686-f54ec281f3d2>

Sekundārie dati, datubāzes

- Eurostat. (2011 a). *Population and social conditions*. 17/2011. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-017/EN/KS-SF-11-017-EN.PDF
- Eurostat. (2011 b). *Population projections 2010-2060*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-08062011-BP/EN/3-08062011-BP-EN.PDF
- Eurostat. (2013 a). *Expenditure: main results*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-017/EN/KS-SF-11-017-EN.PDF
- Eurostat. (2013 b). *Fertility indicators. Total fertility rate*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=DEMO_FIND
- Eurostat. (2013 c). *Natural population change*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=TPS00007
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 a). *Iedzīvotāji – Galvenie rādītāji. Iedzīvotāju skaits un dabiskās kustības galvenie rādītāji*. Izgūts no <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/iedzivotaji-galvenie-raditaji-30260.html>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 b). *Iedzīvotāji. Iedzīvotāji – dzimstība. Pārrēķināti dati pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem. IDG01. Dzimušo skaits pēc dzimuma*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 c). *Iedzīvotāji. Iedzīvotāji: skaits un tā izmaiņas. Pārrēķināti dati pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem. ISVG01. Iedzīvotāju dabiskās kustības galvenie rādītāji*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 d). *Iedzīvotāji. Iedzīvotāji: skaits un tā izmaiņas. Pārrēķināti dati pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem. ISG03. Iedzīvotāju skaita izmaiņas un tās ietekmējošie faktori*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 e). *Iedzīvotāji. Iedzīvotāji: skaits un tā izmaiņas. Pārrēķināti dati pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem. ISG04. Pastāvīgo iedzīvotāju skaits līdz darbības, darbības un vīrs darbības vecuma grupās pēc dzimuma gada sākumā*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 f). *Iedzīvotāji. Iedzīvotāji: skaits un tā izmaiņas. Pārrēķināti dati pēc 2011. gada tautas skaitīšanas rezultātiem. ISG06. Viriešu un sievietes vecuma struktūra gada sākumā*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde (2013 g). *Pieaug neregistrētā kopdzīvē dzīvojošu pāru ģimeņu īpatsvars*. Izgūts no <http://www.csb.gov.lv/notikumi/pieaug-neregistreta-kopdzive-dzivojosu-paru-gimenu-ipatsvars-39126.html>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 h). *Iedzīvotāju skaits un dabiskās kustības galvenie rādītāji*. 30.09.2013. Izgūts no <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/iedzivotaji-galvenie-raditaji-30260.html>
- Statistics Estonia. (2013). *Population. Population indicators and composition. Main demographic indicators. PO030: Births, Deaths and Natural Increase*. Retrieved from http://pub.stat.ee/px-web.2001/_I_Databas/Population/01Population_indicators_and_composition/02Main_demographic_indicators/02Main_demographic_indicators.asp

4. nodaļā izmantotie avoti

- Baltijas Datu nams. (1997). *Pētījumu un rīcības programma Ceļā uz pilsonisko sabiedrību. Atskaite. 1. un 2. posma rezultāti*. Rīga: Baltijas Datu nams.
- Baltijas sociālo zinātņu institūts. (2004). *Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija*. Rīga: Baltijas sociālo zinātņu institūts.
- Berry, J. (2006). Context of acculturation. In D. L. Sam & J. Berry (eds.). *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ehala, M. (2012). *Ethnic and national identity in the Baltic states* (Nepublicēta prezentācija). Prezentācija LU SZF kolektīvās monogrāfijas sagatavošanas seminārā 2012. gada 23. novembrī, Rīgā.
- Estonia.eu. (n. d.). *Population by nationality. Key Facts*. Retrieved from <http://estonia.eu/about-estonia/country/population-by-nationality.html>
- Gorenburg, D. (2006). Rethinking Interethnic Marriage in the Soviet Union. *Post-Soviet Affairs*, Vol. 22, No.2.
- Hazans, M. (2010). Etniskās minoritātes Latvijas darba tirgū no 1997. līdz 2009. gadam. No N. Muižnieks (red.) *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits*. LU SZF Sociālo un politisko pētījumu institūts. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Hosking, G. (1997). *Russia. People and Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- Jarve, P. (2003). Language Battles in the Baltic States: from 1989 – 2002. In F. Daftary, F. Grin (eds.) *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*. Budapest: LGI.
- Kaprāns, M., & Zelče, V. (red.) (2010). *Pēdējais karš: Traumas komunikācija*. (2. izd.) Rīga: Mansards.
- Laitin, D. D. (1998). *Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the New Abroad*. Ithaca: Cornell University Press.
- Latvijas Tautas fronte. (1989). *Latvijas Tautas fronte: Gads pirmais*. I. Vāverniece (sast.). Rīga: LTF, 273. lpp.
- Lauristin, M. (1997). Contexts of Transition. In M. Lauristin, P. Vihalemm, K. E. Rosengren, & L. Weibull (eds.). *Return to the Western World. Cultural and Political perspectives of the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu: Tartu University press.

- Misjunas, J. M. & Taagepera, R. (1993). *The Baltic States. Years of Dependence*. (Expanded and updated ed.). Berkeley: University of California Press.
- Monden, C., Smits, J. (2005). Ethnic Inter marriages in Times of Social Change: The case of Latvia. *Demography*. Vol. 422(2).
- Muižnieks, N. (2010). Sabiedrības integrācija: īsa idejas vēsture. No Muižnieks, N. (red.) *Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits* (15.–32. lpp.). LU SZF Sociālo un politisko pētījumu institūts. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 292 lpp. ISBN 978-9984-45-219-7.
- Muižnieks, N. & Brands Kehris, I. (2003) The European Union, democratization, and minorities in Latvia. In P. Kubicek (ed.) *The European Union and Democratization*. Routledge, London and New York.
- Muižnieks, N. & Zelče, V. (red.) (2011). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne.
- LR Ministru kabinets. *Nacionālās identitātes, pilsoniskās sabiedrības un integrācijas politikas pamatnostādnes 2012.–2018. gadam*. Izgūts no polsis.mk.gov.lv
- Narva Department for Development and Economy. (2010). *Narva in Figures*. Retrieved from http://web.narva.ee/files/2010_Narva_arvudes_et_en.pdf
- Pavelson, M., & Luuk, M. (2002). Non-Estonians on the Labour Market: A Change in the Economic Model and Differences in Social Capital. In M. Lauristin, M. Heidmet (eds.) *The Challenge of Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia*. Tartu: Tartu University Press.
- Pettai, V., Auers, D., & Ramonaite, A. (2011). Political development. No *Estonian Human Development Report. Baltic Way(s) of Human Development: Twenty Years On*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Rose, R. & Maley, W. (1994). Nationalities in the Baltic States: A Survey Study. *Studies in Public Policy*. No. 222. Glasgow, Scotland.
- Rozenvalds, J. (2002, 3. janv.). Monologu kultūras krīze. *Politika.lv*. Izgūts no <http://politika.lv/article/monologu-kulturas-krize>
- Ščerbinskis, G. (2004, 10. apr.). Jāpārvar minoritātes komplekss. *Latvijas Avīze*.
- Sillamäe Linnavalitsus. (2010). *Sillamäe arvudes 2010*. Retrieved from http://www.sillamae.ee/public/files/sillamae_arvudes_2010.doc
- Statistical Office of Estonia, Central Statistical Bureau of Latvia, Statistics Lithuania. (2003). *2000 round of population and housing censuses in Estonia, Latvia and Lithuania*. Vilnius. Retrieved from http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/item_file_2064_baltcen3.pdf
- Stompka, P. (2000). Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory*. Vol.3 (4). 449–466.
- Tallinn City Government. (2011). *Statistical Yearbook of Tallinn*. 153 p. Retrieved from <http://www.tallinn.ee/est/g2677s56143>
- Tartu Linnavalitsus. (2012). *Tartu arvudes 2012*. Retrieved from [http://info.raad.tartu.ee/teated.nsf/0/FDC153A71C36B84EC22579DC003CF19A/\\$FILE/tartuarvudes%202011_EST.pdf](http://info.raad.tartu.ee/teated.nsf/0/FDC153A71C36B84EC22579DC003CF19A/$FILE/tartuarvudes%202011_EST.pdf)
- Transparency International. (2013). *Global Corruption Barometer 2013. Latvia*. Izgūts no http://www.transparency.org/country#LVA_PublicOpinion.
- United Nations. (2012). *Outcome of the Conference "The future we want"*. Rio de Janeiro, Brazil. Retrieved from https://rio20.un.org/sites/rio20.un.org/files/a-conf.216l-1_english.pdf
- LR Ministru kabinets. *Valsts programma "Sabiedrības integrācija Latvijā" (2001)*. Izgūts no <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file37100.doc>
- Vēbers, E. (red.) (2001). *Etnopolitika Latvijā*. Rīga: ELPA.
- Vēbers, E. (2007). Vai teiksim ardievas sabiedrības integrācijai? No L. Dribins, & A. Šņitņikovs (red). *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 115.–136. lpp.
- Vihalemm, T. (2002). On the perspectives of Identity formation among Estonian Russians. In M. Lauristin, M. Heidmets. *The Challenge of the Russian Minority*. Tartu: Tartu University Press.
- Zepa, B. (1992). Sabiedriskā doma pārejas periodā Latvijā: Latviešu un cittautiešu uzskatu dinamika. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 10. 22.–26. lpp.
- Эхала, М., & Забродская, А. (2011). Этнолингвистическая витальность этнических групп стран Балтии. *Диаспоры*, 1, 2011. с. 6–60.

Sekundārie dati, datubāzes

- LR Centrālā vēlēšanu komisija. (n. d.) *Saeimas vēlēšanas*. Izgūts no <http://cvk.lv/pub/public/27427.html>
- Estonian National Electoral Committee. (n. d.) *Past Elections. Elections and referendums in 1992–2011*. Retrieved from <http://vvk.ee/past-elections/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 a). *Iedzīvotāji un sociālie procesi. Ikgadējie statistikas dati. Iedzīvotāji – noslēgtās un šķirtās laulības. ILG01. Noslēgtās un šķirtās laulības*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 b). *Iedzīvotāji un sociālie procesi. Ikgadējie statistikas dati. Iedzīvotāji – noslēgtās un šķirtās laulības. ILG051. Laulību skaits pēc laulāto tautības*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 c). *Tautas skaitīšanas rezultāti 2011. 2011. gada tautas skaitīšanas galīgie rezultāti. TSG11-06. Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji pēc tautības, dzimuma un pa vecuma grupām 2011. gada 1. martā*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 d). *Tautas skaitīšanas rezultāti 2011. 2011. gada tautas skaitīšanas galīgie rezultāti. TSG11-061. Pastāvīgie iedzīvotāji pa statistiskajiem reģioniem, republikas pilsētām un novadiem pēc tautības, dzimuma un pa dzimšanas valstīm 2011. gada 1. martā*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 e). *Tautas skaitīšanas rezultāti 2011. 2011. gada tautas skaitīšanas galīgie rezultāti. TSG11-071. Pastāvīgo iedzīvotāju tautību sadalījums pa statistiskajiem reģioniem, republikas pilsētām un novadiem pēc mājās pārsvarā lietotās valodas 2011. gada 1. martā*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Latvijas Centrālā statistikas pārvalde. (2013 f). *Tautības 1935. g. Latvijas iedzīvotāji sadalījumā pēc tautībām*. Izgūts no http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/dati/9_atlass.pdf

Statistics Estonia. Enumerated permanent residents by ethnic nationality, 31 December, 2011. Retrieved from www.stat.ee/sdb

LU SZF. (2013). Iedzīvotāju aptauja "Nevienlīdzība, integrācija un teritoriju ilgtspējīga attīstība". Valsts programma "Nacionālā identitāte". Rīga.

LU SZF. (2010). Iedzīvotāju aptauja "Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa". Valsts programma "Nacionālā identitāte". Rīga.

5. nodaļā izmantotie avoti

Baltijas Konsultācijas & Konsorts. (2013). Ziņojums "Par NVO un valsts pārvaldes izmantotajiem līdzdalības mehānismiem Ministru kabineta lēmumu pieņemšanas procesā". Izgūts no http://www.mk.gov.lv/files/nvo_01032013_gala_papildin.pdf

Bauman, Z. (1998). *Globalization. The Human Consequences*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Centrālā vēlēšanu komisija. (2012, 5. marts). 2012. gada 18. februāra tautas nobalsošana par likumprojektu "Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē". Izgūts no <http://cvk.lv/pub/public/30256.html>

Golubeva, M., & Ijabs, I. (2009). *Konsolidējot pilsoniskās sabiedrības dienaskārtību. Proaktīvs pētījums par latviešu un krievu pamatvalodas NVO sadarbības spējām*. Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS. Izgūts no http://s3.amazonaws.com/politika/public/article_files/1046/original/NVO_petijums_Ijabs_Golubeva.pdf?1326899737

LR Saeima. (1994). *Saeimas kārtības rullis*. Izgūts no <http://www.saeima.lv/lv/likumosana/kartibas-rullis>

LR Saeima. (1994). Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu (likuma nosaukums 20.09.2012. likuma redakcijā, kas stājas spēkā 11.10.2012.). (Pieņemts: 31.03.1994.) *Latvijas Vēstnesis*, 47 (178), 1994, 20 apr.

Tilly, C. (2007). *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

TNS Opinion & Social. (2011). *Volunteering and Intergenerational Solidarity. Eurobarometer 75.2*. Retrieved from http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2011/juillet/04_07/rapport_%20eb75_2_%20benevolat_en.pdf

Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. (2012, 17. sept.). *Viedoklis. Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu*. Izgūts no http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf

WCED. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Oxford, UK: Oxford University Press. Retrieved from www.un-documents.net/our-common-future.pdf

Sekundārie dati, datubāzes

LU SZF. (2008). Pētījums par atbildīgumu Latvijā 2008. Iedzīvotāju aptauja. Rīga.

6. nodaļā izmantotie avoti

Capgemini., IDC., Rand Europe., Sogeti., & DTi. (2010). *Digitizing public services in Europe (i2010): putting ambition into action: 9th benchmark measurement*. European Commission, 2010, p. 181–182, p. 240. Retrieved from https://ec.europa.eu/digital-agenda/sites/digital-agenda/files/egov_report.pdf

Eurostat. (2013). *Information society: Database*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/information_society/data/database

Harris, J., Wise, T., Gallanger, K. & Goodwin, N. (Eds.). (2001). *A Survey of Sustainable Development. Social and Economic Dimensions*. Washington: Island Press.

LR Ministru kabinets. (2011). *Informatīvais ziņojums "Par pamatnostādņu "Informācijas sabiedrības attīstības pamatnostādnes 2006.–2013. gadam" īstenošanas gaitu"*. Rīga: LR Ministru kabinets, 2011, 6.lpp. (25 lpp). Izgūts no polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file47414.doc

LR Saeima. (2010). *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam*. Izgūts no http://www.latvija2030.lv/upload/latvija2030_saema.pdf LR Saeima

LR Saeima. (2011–2012). *Fizisko personu datu aizsardzības likums*. Rīga: LR Saeima, 2012, 5. lpp. Izgūts no <http://likumi.lv/doc.php?id=4042>;

LR Saeima. (2011). *Valsts informācijas sistēmu likums*. Rīga: LR Saeima, 2011, 4. lpp. Izgūts no <http://likumi.lv/doc.php?id=62324>

7. nodaļā izmantotie avoti

Bubnovs, J. (2013). *Sociālo pakalpojumu pieejamība Baltinavas novadā pēc administratīvi teritoriālās reformas* (Bakalaura darbs). Rīga, LU SZF Socioloģijas nodaļa.

Cimdiņa, A., & Raubiško, I. (2013). *Cilvēks un darbs Latvijas laukos: sociālantropoloģisks skatījums*. Rīga: Zinātne.

Cimdiņa, A., & Raubiško, I. (2012). "Dzīvot dzīvojam" jeb dzīve attīstības kontekstā. Ievads. No Cimdiņa, A., & Raubiško, I. (red.). *Dzīve – attīstība – labbūtība Latvijas laukos* (7.–31. lpp.). Rīga: Zinātne.

Daume, S. (2013). *Malienas jauniešu identitāte 21. gadsimtā* (Maģistra darbs). Rīga, LU SZF Socioloģijas nodaļa.

Eiropas Komisija. (2010). *Eiropa 2020. Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei*. Briselē, 3.3.2010. COM (2010) 2020 galīgā redakcija. 5. lpp. Izgūts no <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:LV:PDF>

The ESPON 2013 Programme. (2010). *New Evidence on Smart, Sustainable and Inclusive Territories. First ESPON 2013 Synthesis Report. ESPON Results by summer 2010*. Retrieved from http://www.espon.eu/main/Menu_Publications/Menu_MapsOfTheMonth/FirstESPONSynthesisReport.html

European Communities. (2009). *Sustainable Development Indicators. Overview of relevant FP-funded research and identification of further needs*. EC 2009. Retrieved from http://ec.europa.eu/research/sd/pdf/sdi_review.pdf

- Felcis, R., Nikišins, J., & Zača, E. (2013). *Pētījums par Siguldas novada pasākumu sociālo, ekonomisko un vides faktoru ietekmi uz kultūrvēsturisko mantojumu* (Nepublicēts materiāls). 51 lpp.
- Felcis, R., & Zobens, R. (2012). Ķekavas novada iedzīvotāju kultūras paradumu analīze. *Parkultūru.lv*. Izgūts no http://parkulturu.lv/avizes/http://parkulturu.lv/upload/lolita/upload/file/201211/2055/avize_Parkulturu.lv.pdf
- Galdeano-Gómez, E., Aznar-Sánchez, J. A., & Pérez-Mesa, J. C. (2011). The Complexity of Theories on Rural Development in Europe: An Analysis of the Paradigmatic Case of Almería (South-east Spain). *Sociologia Ruralis*, 51(1), 54–78.
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology*, 91(3), 504.
- Hazans, M. (2013). *Determinants of Inter-regional migration in the Baltic states*. Center for European Integration Studies, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, p. 7. Retrieved from <http://www.zei.uni-bonn.de/dateien/working-papaer/B03-17.pdf>
- Koroļeva, I. (2011). *Subjektīvā labklājība: apmierinātības un dzīves sasniegumu vērtējums jauniešu pārejā uz pieaugušo statusu* (Promocijas darbs doktora grāda iegūšanai socioloģijā, lietišķās socioloģijas apakšnozarē). Izgūts no http://szf.lu.lv/files/petnieciba/promocijas_darbi/Koroļeva%20Ize%2011.pdf
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013, 3. okt.). 2011. gada tautas skaitīšana – Galvenie rādītāji. Izgūts no <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/2011gada-tautas-skaitisana-galvenie-raditaji-33608.html>
- LR Izglītības un zinātnes ministrija. (2013). *Reģistri un statistika. Statistika par vispārējo izglītību. 2012./2013.mācību gads*. Izgūts no <http://izm.izm.gov.lv/registri-statistika/statistika-vispareja/9576.html>
- LR Saeima. (2010). *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Latvija 2030*. Rīga. Izgūts no polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3323
- LR Saeima. (2008). Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums. (Pieņemts: 18.12.2008.), *Latvijas Vēstnesis*, 202 (3986), 2008, 30. dec.; *Ziņotājs*, 3, 2009, 12. febr.
- Latvijas Valsts Agrārās ekonomikas institūts. (2009). *LAP 2007.–2013. VRG*. Izgūts no <http://www.lvaei.lv/?lang=1&menu=54&itemid=203>
- Macken-Walsh, A. (2010). Towards a 'transverse inter-sectoral debate'? A Case study of the Rural Partnership Programme (RPP) in Post-Socialist Lithuania. *Eastern European Countryside*, 16 (2), 45–64.
- Marquardt, D., Mollers J., & Buchenrieder, G. (2012). *Social Networks and Rural Development: LEADER in Romania*. *Sociologia Ruralis*, 52(4), October, 420–421.
- OECD. (n. d.). *Life satisfaction*. Izgūts no <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/>
- Pārresoru koordinācijas centrs. (2013). *Par NAP2020*. Izgūts no <http://www.nap.lv/par-nap2020>
- Rīgas Tehniskā Universitāte, Tautsaimniecības un reģionālās ekonomikas institūts. (2013). *Iedzīvotāju viedoklis par teledarba attīstības iespējām Latvijā*. Rīga: Tautsaimniecības un reģionālās ekonomikas institūts, Rīgas Tehniskā universitāte.
- Rungainis, G. (2012, 22. aug.). Rungainis aicina pārtraukt "slaucamās govju Rīgas" badināšanu. *Laikraksts Dienas Bizness*. Izgūts no <http://www.db.lv/finanses/makroekonomika/rungainis-aicina-partraukt-slaucamas-govs-rigas-badinasanu-377294>
- Stankēvičs, A. (2013, 15. okt.). *Pētījums: nav iemesla mazās saimniecības uzskatīt par nerentablām*. Izgūts no <http://www.la.lv/petijums-nav-ieslesla-mazas-saimniecibas-uzskatit-par-nerentablām-3/>
- Strautiņš, P. (2012, 18. jūl.). Pēteris Strautiņš: Jāglābj cilvēki, nevis ciemi. *AS Delfi*. Izgūts no <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/peteris-strautins-jaglabj-cilveki-nevis-ciemi.d?id=42517122>
- Valsts Lauku tīkls. (2012). *Latvijas lauku telpas attīstība un tās iespējamie nākotnes scenāriji*. Informatīvs materiāls diskusijām. Kādiem būt Latvijas laukiem. 4. lpp. Izgūts no www.laukutikls.lv/biblioteka/doc_download/157-latvijas_lauku_telpas_attistibas_un_tas_iespejamie_nakotnes_scenariji
- Valsts reģionālās attīstības aģentūra. (2012). *Reģionu attīstība Latvijā 2011*. Rīga: Valsts reģionālās attīstības aģentūra.
- Zepa, B., & Kļave, E. (red.). (2011). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcības spēja*. Rīga: LU SPPI
- Zobena, A., Lace, I., & Benga, E. (2012). *Service provision and social cohesion in rural areas: interaction between commuting, mobility and the residential preferences in Latvia*. Izgūts no <http://ageconsearch.umn.edu/handle/126119>

Sekundārie dati, datubāzes

- Økonomi-og Indenrigsministeriet. (n. d.). *De Kommunale Nøgletal*. Retrieved from <http://www.noegletal.dk/>
- Väestörekisterikeskus. (2013, February, 28). *Väestötietojärjestelmä*. Retrieved from <http://vrk.fi/default.aspx?docid=6890&site=3&id=0>
- Główny Urząd Statystyczny. (2011). *Ludność w gminach według stanu w dniu 31.12.2011 r. bilans opracowany w oparciu o wyniki NSP'2011*. Retrieved from http://www.stat.gov.pl/gus/5840_13211_PLK_HTML.htm
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 a). *Iedzīvotāji un sociālie procesi. Ikgadējie statistikas dati. Iedzīvotāji. Iedzīvotāji – skaits un tā izmaiņas. ISG12. Pastāvīgo iedzīvotāju skaits statistiskajos reģionos, republikas pilsētās un novados gada sākumā*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Centrālā statistikas pārvalde. (2013 b). *Tautas skaitīšana 2011. 2011. gada tautas skaitīšanas galīgie rezultāti. TSG11-03. Pastāvīgie iedzīvotāji pa statistiskajiem reģioniem, republikas pilsētām un novadiem pēc dzimuma, vecuma un juridiskā ģimenes stāvokļa 2011. gada 1. martā*. Izgūts no <http://data.csb.gov.lv/>
- LR Valsts statistikas komiteja. (1992). *1989. gada tautas skaitīšanas rezultāti Latvijā* (280.–305. lpp.). [Statistisku datu krājums]. Rīga.

Latvia. Human Development Report 2012/2013. Sustainable Nation Summary

The Report is aimed to evaluate the existing developmental processes in Latvia, paying particular attention to the social dimension of sustainability: inequality, the system of social security, demographic trends, integration, civic participation and population awareness as well as balanced development of territories. We would like to stimulate a serious discussion on sustainable national development in Latvia in view of the rapid drop in population because of low birth rates and high emigration rates; the high indicators of poverty and inequality; significant lack of consensus about the basic values of integration of society and other issues essential for social sustainability. It is a relevant question whether today's developmental processes will have positive results in the long run and whether the current situation in Latvia allows to hope for ensuring better possibilities in life for each inhabitant and future generations in the longer term.

In the first chapters of the Report, the keywords for the analysis of the social dimension of sustainability are inequality, justice and social security. The understanding of social sustainability is subject to a thorough analysis and the social consequences of inequality are considered as they find reflection in international research, thus delineating a broader context for the analysis of the Latvian situation. This is followed by considering the social security system in Latvia, first introducing its basic principles and then turning to issues whose successful resolution would be decisive for the system's sustainability, i.e. the correlation of the social security system, employment and taxation, as well as inequality and problematic aspects of the pension system. Particular attention is paid to demographic issues and a comparative analysis of demographic policies, evaluating state support for the promotion of birth rates and families with children, considering the issue of large families' poverty and long-term demographic trends. In the subsequent chapters

of the Report, the keywords in the analysis of social sustainability are democracy, integration, participation and access to information. The aspect of social sustainability, which is closely related to the issues of democracy and social cohesion or integrated society is analyzed: Latvia has the highest proportion of ethnic minorities in the EU, therefore the ability to ensure cohesion of the society while respecting variety is an essential task for social political sustainability of Latvia. The complex relationship between democracy and sustainability is reviewed, paying special attention to various forms of participation, collective activity and individual participation in decision making that would be directed at fostering sustainable democracy. The way in which the Latvian population views the impact of its participation in the development of the nation and the sustainability of Latvian non-governmental organizations are both analyzed. Access to information, which is an important factor in ensuring social sustainability, is also singled out. Only informed people can make informed decisions; information provides for more substantial knowledge and thus broadens the range of possible actions.

The concluding chapter of the Report is devoted to balanced development and social capital of territories. First of all, the focus is on the discussion on possibilities of evaluating the sustainability of territories, reviewing the internationally accepted indicators in measuring the sustainability of economy and environment, familiarizing the readers with the lack of consensus regarding the indicators of social sustainability and stimulating a discussion on the problems of a data-based analysis of territories' sustainability in Latvia. The role of people or social capital in the development of a place runs like a red thread through the discussion: no matter what the resources of a particular location are, they can be fully utilized only by active, educated people capable of cooperation.

SPPI
Sociālo
un politisko
pētījumu
institūts

VALSTS
PĒTĪJUMU PROGRAMMA
NACIONĀLĀ
IDENTITĀTE

Izdevums „Latvija. Pārskats par tautas attīstību” iznāk kopš 1995. gada un šogad nāk klajā jau divpadsmito reizi. Kopš 2005. gada tā sagatavošana notiek Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta (SPPI) vadībā sadarbībā ar partneriem no citām augstskolām un pētniecības institūtiem Latvijā. Izdevums ir domāts plašam lasītāju lokam – visiem, kam rūp Latvijas attīstība. 2012./2013. gada pārskats ir veidots valsts pētījumu programmas „Nacionālā identitāte” ietvaros un veltīts ilgtspējīgai attīstībai, meklējot atbildi uz jautājumu, vai šodienas attīstības procesi dos pozitīvus rezultātus ilgtermiņā un vai Latvijas pašreizējā situācija ir tāda, lai mēs varētu cerēt uz dzīves apstākļu uzlabošanas nākotnē katram iedzīvotājam un nākamajām paaudzēm. Pārskatā uzmanība pievērsta ilgtspējas sociālajai dimensijai – nevienlīdzībai, sociālās drošības sistēmai, demogrāfiskajām tendencēm, integrācijai, pilsoniskajai līdzdalībai un iedzīvotāju informētībai, kā arī teritoriju līdzsvarotai attīstībai.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
UNIVERSITY OF LATVIA

ISBN 978-9984-45-784-0

9 789984 457840 >